

**SELÇUKLU MEDENİYETİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(SEMA)**

**JOURNAL OF SELJUK CIVILISATIONAL STUDIES
(JSCS)**

YIL: 2020 SAYI: 5
ISSN: 2651-2602
e-ISSN: 2548-0367

Konya, 2020

 Clarivate
Analytics

SCHOLARONE™

ASOS
indeks

Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)
Journal of Seljuk Civilisational Studies (JSCS)

Yıl:5 Sayı:5 2020

Sahibi / Owner of Journal

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına
Prof. Dr. Cem ZORLU

Editor / Editor in Chief

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU
Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL
Doç. Dr. Murat AK
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR
Dr. Fatma Şeyma BOYDAK

Yazışma Adresi / Communication Adress

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI
Sahibata Mahallesi Abdülmümin Sokak No:16
42040 Meram/KONYA/TÜRKİYE
0332-321 20 15
www.erbakan.edu.tr/selcuklukultur
https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema
sekmam@erbakan.edu.tr / sema@erbakan.edu.tr
ISSN: 2651-2602
e-ISSN: 2548-0367

Tasarım & Dizayn / Graphic & Design

Büşra UYAR
Muhammed Sami TEKİN
Mustafa ALTINTEPE
Mehmet SOYBELLİ

Kapak Deseni / Cover Design

Sahib Ata Türbesi Kemer Karnındaki Çini Tezyinat
Çizim: Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR

Baskı / Printing

Yaka Mah. Yeni Meram Cad. Kasım Halife Sok. No:11/1
A Blok Zemin Kat 42090 Meram/KONYA/TÜRKİYE
0332-221 05 75
www.neuyayin.com - bilgi@neuyayin.com

Bu eser [Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah ATİYYE (Mansura Üniversitesi / Mısır)
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Alfina SUBGATULLINA (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ (Çukurova Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Gülay ÖĞÜN BEZER (Marmara Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Bekir BİÇER (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Murat AK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İlker Mete MİMİROĞLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AKKUŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ŞİMŞİR (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Fatma Şeyma BOYDAK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Öğr. Gör. Ahmet YAVUZYILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Arş. Gör. Cahit KARAKÖK (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board and Referees

Prof. Dr. Abdullah ATİYYE (Mansura Üniversitesi / Mısır)
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (Bilecik Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdülkerim ÖZAYDIN (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Abdullahil AHSAN (International Islamic University / Malezya)
Prof. Dr. Adnan ÇEVİK (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Alfina SUBGATULLINA (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Caner ARABACI (Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (TC Washington Büyükelçiliği / ABD)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT (Ege Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Dmitriy VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi / Rusya)
Prof. Dr. Fatih Yahya AYZ (Çukurova Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER (Marmara Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Hanefi PALABIYIK (Atatürk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Haşim KARPUZ (Karatay Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İhsan FAZLIOĞLU (Medeniyet Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. İsmail YİĞİT (Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. M.Ali KAPAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER (Uşak Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mikail BAYRAM (Selçuk Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Muharrem KESİK (İstanbul Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa DAŞ (Dokuz Eylül Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Osman BAKAR (University Brunei / Brunei)
Prof. Dr. Osman ERAVŞAR (Akdeniz Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ömer Soner HUNKAN (Trakya Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Ömür BAKIRER (ODTÜ (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Refik TURAN (Gazi Üniversitesi / Türkiye)
Prof. Dr. Remzi DURAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Scott REDFORD (University of London / İngiltere)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Prof. Dr. Stephen P. BLAKE (St. Olaf College, Northfield, Minnesota / ABD)
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA (Uşak Üniversitesi (Emekli Öğr. Üyesi) / Türkiye)
Doç. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN (Dumlupınar Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim KUNT (Selçuk Üniversitesi / Türkiye)
Doç. Dr. Shahriar HASSANZADEH (Islamic Azad University / İran)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay YAZAR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye)
Dr. Roman SHLIAKHTIN (Johannes Gutenberg University / Almanya)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ	VII
ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	
Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi ve Kimi Eş'arî Yorumların Toplumdaki Yansımaları The Entry of the Kalam of Ash'hari to Seljuk/Nizamiye and Ottoman Madrasas and Reflections of Some Ash'ari Comments in the Society İbrahim COŞKUN	1
XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Düğün Törenlerine Bir Bakış A Glance at the Wedding Ceremonies in Anatolia in the 12th and 13th Centuries Emine UYUMAZ	25
Hasankeyf Şehabiye Medresesi (Sultan Süleyman Külliyesi) Hasankeyf Sahabiye Madrasah (The Suleymaniye Islamic Complex) Abdüselam ULUÇAM	37
Gevale Kalesi Kazılarında Ortaya Çıkarılmış Seramiklerde Kap Formları Forms of Ceramic Vessels Founded in Gevale Castle Excavation Works Hasan Hüseyin ÖZDENİZ – Zekeriya ŞİMŞİR	59
Cengiz Han Oğlu Toluy II: Askeri Yaşamı Genghis Khan's Son Tolui II: His Military Life Burak ÇELİK	77
Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme The Seljuks who Seal the Toponymy: An Evaluation on Named/Affixed Khan and Caravanserai Place and Settlement Names in 1/200.000 Scale Topographic Maps of Turkey Osman GÜMÜŞÇÜ – İlker YİĞİT	97
Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası A Group of Belt Buckles in the Kayseri Seljuk Civilization Museum Hatice ÜNLERŞEN – Ahmet ÇAYCI	110
XIII. Yüzyıl Anadolu Sahasında Tasavvufî Hareketler ve Daemonik Düşünce Sufi Movements and Daemonic Thought in the 13th Century in Anatolia Kemal KAHRAMANOĞLU	128
Pisara mı Alpkara mı? (İsmi Pek Anlaşılmayan XII. Yüzyılın Bir Garip Türk Kumandanı) Is He Pisara or Alpkara? (A Strange Turkish Commander of the XIIth Century, Whose Name Is Not Understood) Tuncer BAYKARA	136
Kudüs'te Bazı Selçuklu İzleri Some Traces of Seljuk in Jerusalem Mehmet ŞEKER	140

Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750-892 Yılları) Election of Abbasid Caliphs and the Role of Turkish Commanders (From 750 to 892) Mehmet Ali KAPAR	148
ETKİNLİKLER-KONFERANSLAR / ACTIVITIES-CONFERENCES	
Uluslararası Konya Sanat Sempozyumu (International Konya Art Symposium) (05-06 Kasım 2020 / Konya) Şerife ÇAKIR	156
VEFEYÂT/OBITORY	
Dr. Hasan Özönder (1943-2019) Ahmet ÇAYCI	163
Prof. Dr. Salim Koca (1952-2020) Sinan TARİFCİ	165
Prof. Dr. Salim Cöhce (1955-2020) Murat ZENGİN	168
Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken (1945-2020) Sema DOĞAN	170
Dr. Mehmet Fatih Müderrisoğlu (1957-2020) Ferruh TORUK - Faruk BÜRKÜK	172

ÖNSÖZ

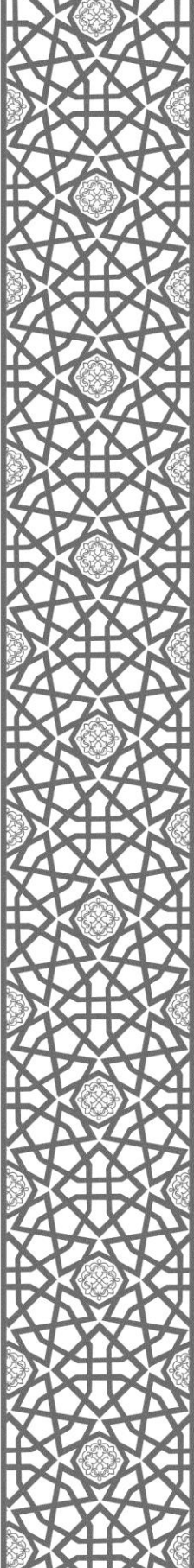
Orta Asya'da Oğuzların Kınık boyunun tezahürü olarak dünya sahnesine çıkan Selçuklular ismini kurucu liderinden almıştır. Kısa süre içinde bulunduğu coğrafi sınırları aşarak sürekli Batıya doğru açılım sergilemiş ve kara devleti olmaktan çıkarak Akdeniz'e kadarki coğrafyada hâkimiyet kurmuştur. Özellikle Hilâl-i Münbit/Münbit hilâl olarak adlandırılan bugünkü Ortadoğu bölgesine inilmiş ve bu sayede Dünya tarihine yön verecek icraatlar ortaya konmuştur. Siyasi tarih bakımından bu kadar geniş bir coğrafya kazanmakla birlikte Asya kültürü ile Doğu Akdeniz kültürünü bir araya getirmek suretiyle medeniyet adına yeni atılımlara yönelmişlerdir. Bu durum Selçuklunun zenginliğiyle birlikte uzun soluklu var oluşun temellerini teşkil etmiştir.

Dergimizin misyon ve sınırları dahilinde Selçuklu Medeniyetinin farklı unsurlarını bir araya getirmeye devam etmekteyiz. Bu minval üzere Selçukluların Eş'arî Kelamını esas alan konudaki çalışma ile bu sayıya başlamayı uygun bulduk. Anadolu Selçuklu döneminin düğün ve sünnet gibi sosyal konularını ihtiva eden makale ile konuları zenginleştirdik. Ortaçağ'ın en önemli yerleşimlerden olan Hasankeyf'teki tek yapı üzerinden şehrin tarihine temas etmeyi denedik. Yine Anadolu Selçuklu başkenti Konya'nın kilidi durumundaki Gevale Kalesi kazısında ortaya çıkarılan seramikler sayesinde Anadolu Selçuklularının sanat ve tarihi cüzlerini yakalamaya çalıştık. Moğol tarihinin önemli figürlerinden olan Cengiz Han oğlu Toluy II'nin hayatı ve icraatlarını ifade etmeye çalıştık. Anadolu Selçuklu topografyasındaki kervan yolları ve kervansarayları coğrafyacı disipliniyle tetkik ettik. Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Ortaçağ kemer objelerinin bilinmeyen yönlerini ifşa ettik. Ortaçağ Anadolusundaki Tasavvufi hareketlerdeki daemonik/kötülük emarelerini tespiti yöneldik. Alp-kara ismindeki Türk komutanının kaynaklardaki farklı söyleyiş biçimlerini öğrenme imkanı bulduk. Kudüs'teki Selçuklu varlığının somut emaresi olan kitabenin varlığını tespit ettik. Abbasi hilafetindeki Türk komutanların etkisine de yine bu sayıdaki makaleler sayesinde muttali olduk. Diğer bölümlerde ise IKAS sempozyum tanıtımı ile birlikte pandemi sebebiyle ahirete irtihal eden akademisyen hocalarımıza vazifemizi kısa biyografi tarzındaki yazılarla da olsa yerine getirmeye çaba sarf ettik.

Selçuklu Medeniyetinin farklı konu başlıklarını bir araya getirmeye çalıştığımız bu sayı ile birlikte neşriyat faaliyetlerine bundan sonra da devam edeceğimizi bildirirken; mevcut sayıya katkı sağlayan akademisyenler başta olmak üzere derginin her bir aşamasında etkin görev icra eden meslektaşlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde bu tür bilimsel etkinliklere destek olan Rektör Prof. Dr. Cem ZORLU'ya özellikle teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI

NEÜ Selçuklu Kültür ve Medeniyeti
Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü

**ARAŞTIRMA
MAKALELERİ /
RESEARCH
ARTICLES**

Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi ve Kimi Eş'arî Yorumların Toplumdaki Yansımaları

İbrahim COŞKUN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Bölümü, Konya, Türkiye, ibrahimcoskun@hotmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 28.09.2020

Kabul: 07.12.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Sadeddin et-Teftazani,
Şerhu'l-Akaid,
Osmanlı Medreseleri,
Eş'ariyye,
Türk dünyası.

Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye hicri üçüncü asrın sonlarında akaid ve kalam alanında teşekkül etmeye başlayan Ehl-i sünnetin iki önemli ekolüdür. Bu iki ekol arasında bazı konularda görüş ayrılıklarının olduğu açıktır. Bazılarına göre bunlar önemsiz lafzi ihtilaflar olarak kabul edilirken bazıları söz konusu ihtilafları ciddi derin ihtilaflar olarak değerlendirmektedir. Bize göre de insan iradesi ve özgürlüğü hüsün/güzel ve kubuh/çirkin, Allah'ın fiillerinde hikmet, sebep-sonuç ilişkisi vb. konularda Eş'ariyye ile Mâtürîdiyye arasındaki görüş ayrılıkları ciddi ihtilaflardır. Çünkü konulardaki farklılıklar doğrudan bireysel ve toplumsal hayata yansıyan konulardır. Eş'ariyye'nin bazı görüşleri belirgin bir şekilde Selçuklular döneminde Nizamiye Medreseleri aracılığı ile Türk dünyasında yayılmaya başlamış, sonraki süreçlerde Sadeddin et-Teftazani'nin "Şerhu'l-Akaid" adlı eseri başta olmak üzere pek çok Eş'arî kalam âliminin eserlerinin Osmanlı Medreselerinde okutulmasıyla Eş'arî din yorumu Türkler arasında hayli etkili olmuştur. Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme dönemine bu etkilenme sonrasında girmiş olması oldukça dikkat çekicidir. Biz makalemizde Mâtürîdiyye kelamının Türk-İslam dünyasındaki serencamını, Nizamiye Medreselerinde sadece Şafii-Eş'arî âlimlerin görevlendirilme sebeplerini, Eş'arî kelamının Osmanlı medreselerine girişini, etkilerini ve bu etkilenmenin bireysel ve sosyal hayattaki yansımalarını değerlendireceğiz.

The Entry of the Kalam of Ash'hari to Seljuk/Nizamiye and Ottoman Madrasas and Reflections of Some Ash'ari Comments in the Society

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 28.09.2020

Accepted: 07.12.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Sadeddin Et-Teftazani,
Şerhu'l-Akaid,
Ottoman Madrasas,
As'hariyye,
Turkish World.

Ash'ariyye and Mâtürîdiyye are two important schools of Ahl as-Sunnah, which started to be formed in the field of belief and kalam at the end of the Hijri 3th century. It is clear that there are differences of opinion between these two schools on some issues. According to some, these are considered minor verbal disputes, while others consider them serious deep disputes. In our opinion, the differences of opinion between Ash'ariyye and Mâtürîdiyye on matters such as human will and freedom, beauty and ugly, mystery in Allah's actions, cause-effect relationship, etc. are serious conflicts. Because the differences in the subjects are the issues directly reflected in individual and social life. Some of the views of the Ash'ariyye were clearly spread in the Turkish world through the Nizamiye Madrasas during the Seljuk period, and in the following processes, Sadeddin et-Teftazani's work named "Şerhu'l-Akaid" and many Ash'arî theologians were taught in Ottoman Madrasas. The Ash'ari interpretation of religion has been quite effective among the Turks. It is remarkable that the Ottoman Empire entered a period of stagnation and decline after this influence. In our article, we will evaluate the history of the Mâtürîdiyye word in the Turkish-Islamic world, the reasons for the assignment of only Shafi-Ash'ari scholars in Nizamiye Madrasas, the entry of the Ash'ari theology into Ottoman madrasas, its effects and the reflections of this influence on individual and social life.

Atf/Citation: Coşkun, İbrahim. "Eş'arî Kelamının Selçuklu/Nizamiye ve Osmanlı Medreselerine Girişi ve Kimi Eş'arî Yorumların Toplumdaki Yansımaları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 1-24. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.1>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Kelâm ilmi İslâm dininin inanç esasları doğrultusunda hayata ve varlığa bakışı naslardan hareketle belirleyen ve akli yöntemlerle temellendirip destekleyen bir ilimdir. Bu münasebetle temelini İslâm'ın iki kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete dayandırmış olmakla birlikte, tarihsel süreçte oluşmuş insanî tefekkürün izlerini taşımaktadır. Hicrî II. asırdan itibaren kendini hissettirmeye başlayan Kelâm ilmi, Vasil b. Ata (ö.131/748) ve Amr b. Ubeyd'in (ö.144/761) öncülüğünde kısa zamanda önemli aşamalar kaydetmiştir. Sonraki asırda Ebu'l- Hüzeyl el-Allâf (ö.235/849), İbrahim en-Nazzâm (ö.231/845), Bişr b. El-Mu'temir (ö.210/825), Câhız (ö.255/869), Kâ'bî (ö.319/931) gibi önde gelen Mu'tezile düşünürleri Kelâm ilminin sistemleşmesinde, konularının ve yönteminin şekillenmesinde yer alan isimler olmuşlardır.¹

Bu dönemde yabancı din, düşünce ve inanışların İslâm inancının içerisinde kendine yer bulma gayretleri, Şia ve Hâricilik gibi çeşitli itikâdî fırkaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu fırkaların bir kısmı, köken itibarıyla siyasî anlaşmazlıkların üzerinde gelişmiş olsalar bile, zaman içerisinde akideleşme ve buna uygun bir düşünce atmosferi oluşturma sürecini gerçekleştirmişlerdir. Nitekim hicrî I. asrın sonlarından itibaren, Kitap ve Sünnet'e bağlılığı ile Müslümanların ana caddesini oluşturan kitle, Hasan-ı Basrî (ö.110/728), Ebû Hanife (ö.150/767), İdris eş-Şafî (ö.204/820) gibi Ehl-i sünnet-i hassa diye de ifade edilen selef âlimleri tarafından Şia, Hâricilik, Müşebbihe, Mücessime, Kaderiyye, Mürcie gibi, dönemin tartışılan fırkalarıyla mücadele etmeye başlamışlardı. Sahih İslâm akidesinin ne olduğu, bizzat Kur'an ve Sünnet'e dayalı olarak ortaya konmaya, bunlardan uzaklaşanların yanlışlıkları gösterilmeye çalışılıyordu.² Ehl-i Sünnet-i amme diye de ifade edilen Mâtürîdiyye ve Eş'arîyye kelâmının, tam da bu süreç içerisinde, bunları takiben gelişen şartlar içerisinde ortaya çıktığını görmekteyiz.

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324/935-36), İslâm coğrafyasının merkezi olarak görülebilecek Basra'da kırk yaşında iken mensubu olduğu Mu'tezile mezhebinden ayrılmış Ahmet b. Hanbel'in (ö.241/855) safına geçtiğini ilan etmiştir. Bir müddet sonra Ahmed b. Hanbel'in itikatta takip ettiği metodolojiyi yetersiz görmüş yazdığı esrelerle sonraki yıllarda kendi adıyla anılacak Eş'arîyye ekolünün temellerini atmıştır.³ Eş'arîlik, Kadı Ebubekir el-Bakillanî (ö.403/1013) ve İbn Fûrek (ö.406/1015) tarafından sistematik bir düşünce ekolüne dönüşmüştür. Selçuklular'ın kuruluş devrinde ise dönemin velûd ilim adamlarından İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cüveynî (ö.478/1085), daha sonra da Ebu Muhammed el-Gazalî (ö.505/1111) ile gelişmesini sürdürdü. Abdülkerim eş-Şehristânî (ö.548/1153), Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) ve Seyfeddin el-Âmidî (ö.631/1233) ile bu din yorumuna felsefî boyut da eklendi. Adu'd-Din el-Îci (ö.755/1353), Seyid Şerif el-Cürânî 816/1413), Sadeddin et-Teftazanî (793/1390), Celaleddin ed-Devvanî (908/1502) gibi âlimlerle yoluna devam etti. Eş'arî düşünce adma dikkat çeken bir diğer boyut da Kuşeyrî (ö. 465/1072) ile başlayan el-Gazalî ile devam eden süreçte bu düşüncenin sülûk ile yakınlaşması oldu.⁴

Aynı coğrafyanın doğu sınırı olan Semerkand bölgesinde ise Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (ö.333/944), daha önce Ebu Hanife'nin temellerini attığı usul üzere Ehl-i sünnetin görüşlerini koruma ve yayma gayreti içerisindeydi. Bu ekol el-Mâtürîdî'nin öğrencisi Hakim

¹ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, thk. Muhammed Fehmi Muhammed (Beirut: Daru'l-kütüb'el-ilmîyye, t.y.), 1/38.

² Şehristânî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, 1/72-81.

³ Şehristânî, *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal*, 1/72-81-84.

⁴ Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-Ayân ve Ebnâü Enbai'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Daru sadr, 1977), 3/205-208; Tacuddin Ebu Nasır Abdulvehhab b. Ali es-Subkî, *et-Tabakâtu's-Şafîyyetu'l-Kübra*, nşr. Abdulfettah Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhî (Haleb: Daru Hicr,1964), 3/374; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: 1978), 12-13.

es-Semerkindî (ö.343/953), Muhammed el-Pezdevî (ö.493/1100), Ebu'l-Mu'in en-Nesefî (ö.508/1115), Ömer en-Nesefî (ö.537/1142), Ali b. Osman el-Uşî (ö.575/1179), Nureddin es-Sabunî (ö.580/1184), Burhaneddin en-Nesefî (ö.687/1289), Ebu'l-Berekat en-Nesefî (ö.711/1310) ile yoluna devam etti. Osmanlı döneminde de İbn Hümam (ö.861/1457), Hızır Bey (ö.863/1458), Kemaleddin el-Beyazî (ö.1098/1687), Kemal Paşazade (ö.940/1534) gibi pek çok kelam âlimi yetişti.⁵

Birbirlerinden habersiz, Müslüman dünyanın farklı iklimlerinde ortaya çıkan ve aynı temel değerlere dayanan bu iki hareket, bir süre sonra tek bir isim altında toplanmış ve o tarihten itibaren söz konusu bölgenin en etkili iki Kelâm ekolünü oluşturmuşlardır. Bu büyük tefekkür birikiminin itikâdî sahada temsiliyetini üstlenen Eş'arîlik ve Mâtürîdîlik ekolleri, zaman zaman birbirlerinden farklı açıklamalar ve yöntemlere dayanmaları sebebiyle görüş ayrılıklarına düşmüşlerdir. Bazen de kendi aralarında rekabet içerisinde olmuşlardır.

Bazılarına göre bunlar önemsiz lafzi ihtilaflar olarak kabul edilirken bazıları söz konusu ihtilafları ciddi derin ihtilaflar olarak değerlendirmektedir. Bize göre de Eş'arıyyenin Allah'ın ilim, irade ve kudret sıfatlarını sınırlar endişesiyle insan iradesini ve kudretini yok denecek tarzda yorumlar geliştirmesi, bunun sonucunda insanın sıradan pasif bir varlık konumuna düşürülmesi, hüsün/güzel ve kubuh/çirkin, hayır ve şerrin sadece vahiy ile bilinebileceği aklın bu konuda yetkili ve yeterli olmadığı, Allah'ın fiillerinde hikmetin aranamayacağı, sebeplerin müsebbebler/sonuçlar üzerinde hiçbir şekilde etkili olmadığı vb. konularda Eş'arıyye ile Mâtürîdîyye arasındaki görüş ayrılıkları ciddi ihtilaflardır. Çünkü bu konulardaki yaklaşımlar doğrudan bireysel ve toplumsal hayata etki eden konulardır. Zira yukarıda bahsettiğimiz kelâmî yorumlar, inanç olarak bir toplumun kültürel hayatına girdiğinde o toplumda yeterince tefekkür eden, araştıran, sorgulayan ve üreten kişiler yetişmez. Her çağda egemen olma ve yönetme arzusuyla toplumlar arasında çetin rekabetlerin ve savaşların yaşandığını dikkate aldığımızda böyle bir din yorumu ile hayatı yorumlayan toplumların güçlü bir konumda olmaları mümkün olmaz.⁶ Hâlbuki Allah, son ilahi dinin mensupları olan Müslümanların, iyiliği yayan kötülöklere karşı mücadele edebilen böylece diğer toplumlara örnek olacak bir pozisyonda olmalarını istemektedir.⁷ Bu da bilim, kültür, sanat, iktisat, ticaret gibi önemli alanlarda güçlü olmayı gerektirir.

Tarih boyunca Müslüman Türklerin büyük çoğunluğu amelde Hanefî mezhebine itikatta ise Ehl-i sünnetin Mâtürîdîyye koluna mensup olmuşlardır. Fakat belli dönemlerde yaşanan sosyal ve siyasal olaylar veya kimi karizmatik liderlerin tercihleri sonucunda kısmi değişiklikler söz konusu olmuştur. Özellikle Eş'arıyye kelâmı Büyük Selçuklu Devletinin gelişme döneminden sonra Türk-İslam dünyasında hayli etkili olmuştur. Şimdi makalemizin hedefi olan Mâtürîdîyye kelâmının Türk-İslam dünyasındaki serencamını, Nizamiye Medreselerinde sadece Şafii-Eş'arî âlimlerin görevlendirilme sebeplerini, Eş'arî kelâmının Osmanlı medreselerine girişini, etkilerini ve bu etkilenmenin bireysel ve sosyal hayattaki bazı yansımalarını irdeleyebiliriz.

Hanefî-Mâtürîdîliğin Türk İslam Dünyasındaki Serencamı

Türklerin İslam'a Geçişi

İslam dini miladî 7. yüzyılın ortalarından itibaren geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Türkler de bu dönemden itibaren İslam'a girmeye başlamışlardır. İslam tarihçileri Türklerin İslamlaşma sürecini Hz. Ömer (ö.23/644) döneminden Ömer b. Abdülaziz'in (ö.99/717) halife olmasına kadar olan süre ve Ömer b. Abdülaziz'in halife olması ve sonrasındaki süre olmak üzere iki ana bölümde

⁵ Şerafettin Gölcük, *Kelam Tarihi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 53-69.

⁶ Gazî et-Tevbe, *Limaza Sagatat el-hilafetü'l-Osmaniyye* (Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 2008/1429), 43-44.

⁷ Bk. Âl-i İmran 3/110.

değerlendirmektedirler. Bilindiği üzere Hz. Ömer döneminde 14/635 yılında gerçekleşen Kadisiye Savaşı ile Sasanî ordusu mağlup oldu. Bunun üzerine Arap orduları Horasan hattında fetihlere giriştiler. Kısa sürede Herat, Nişabur, Serahs gibi şehirleri ele geçirdiler.⁸ Böylece bu coğrafyada İslam dini duyulmaya başlamış oldu. Hz. Osman (ö.35/656) ve Hz. Ali (ö.40/661) dönemi karışıklıkları fetih projesinde yavaşlamalara neden olsa da Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra kurulan Emevi Devleti, Hz. Muaviye (ö.60/680) döneminden itibaren oldukça planlı harekâtlar gerçekleştirmek suretiyle bölgenin fethini gerçekleştirdi. Bu dönemde Ziyad b. Ebîh'in genel komutasında Kuteybe b. Müslim, Horasan'da gerçekleşen Deyrülcemacim savaşında üstün başarılar kaydetti. Akabinde Rey valisi ardından da bölge genel valisi oldu. Oldukça dirayetli bir yönetim sergileyen Kuteybe b. Müslim (ö.96/715), Maverâünnahir bölgesine yönelik seferler de gerçekleştirmekteydi. Semerkant, Buhara gibi şehirler bu dönemde Emevî devleti sınırlarına dâhil oldu. Harezm ve çevresi ise barışçıl yollarla teslim alındı. Arap orduları Çin sınırına kadar ilerledi. Kuteybe, bir taraftan bölge hâkimiyetini sağlarken diğer yandan yaptırdığı camilerle ve uyguladığı politikalarla bölge halkının İslam'a girmesini sağladı. Bu dönemde bireysel olarak Türklerden Müslümanlığa geçenler oluyordu.⁹

Türklerin İslamlaşma sürecinde Ömer b. Abdülaziz döneminin ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde diğer toplumlara karşı ırkçı yaklaşımlardan vazgeçilmiş, Türkler ve diğer Arap olmayan unsurların İslam'a girmelerini hızlandıran politikalar çerçevesinde cizye ve haraç kaldırılmış, halkı küçük düşüren uygulamalara son verilmiştir. Bu uygulamalar bu bölgelerdeki insanların İslam'ı sevmesini sağlamıştır.¹⁰ Esasen Türklerin İslam'a kitleler halinde girmeleri Emevî Devleti'nin yıkılıp Abbasî Devleti'nin kurulması ile başlamıştır. Yeni kurulan devletin Horasan ve Maverâünnahir bölgesindeki uygulamaları büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Abbasi Devletinin himayesinde kurulan ve 204-395/819-1005 yılları arasında hükümran olan Samanoğulları döneminde ise henüz İslam'a girmemiş Orta Asya içlerinde yaşayan Türklerin Müslüman olduğu bilinmektedir. Samanoğulları Buhara, Nişabur, Semerkant gibi şehirleri ilim merkezleri haline getirmişlerdir. İmam Mâtürîdî, İbn Sina (ö.428/1037), Ebu'l-Leys İbrahim es-Semerkandî (ö.373/983), Ebû Bekr Tâcülislâm el-Kelâbâzî (ö. 380/990) başta olmak üzere geniş yelpazede pek çok ilim adamı yetişmiştir. Samanoğulları'nın gazâ ve tebliğ niyeti taşıyan askeri hareketleri ile bölgede Cend, Yenikent gibi şehirler de inşa edilmiştir.¹¹

225/840 yılında Talas'ta kurulan Karahanlı Devleti döneminde de yoğun bir şekilde Türklerin Müslümanlığa geçtiği bilinmektedir. Samanoğulları'nın yerini alan Karahanlılar, Müslüman olan Satuk Buğra Han'la birlikte bölgenin İslam dinine girmesine çaba göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'in ilk defa Türk diline tercüme edilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Boylar halinde binlerce Türk, Müslüman olmuştur. Karahanlılar döneminde İslam dinine giren Türkler, gazâ ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle iç bölgelerde İslam dininin kökleşip yerleşmesine büyük katkılar sağlamışlardır.¹² Karahanlılar Devletinin yıkılmasından sonra kurulan Gazneliler Devleti döneminde de Müslümanlık

⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Tarihu'l-ümem ve'l-mülük*, nşr. Ebu Suayb el-Keremî (Ürdün: t.y.), 583-587; Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, nşr. Hasan Abdülmennan (Beyrut: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 2004), 1/1045.

⁹ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 233-1255; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/1372-1385; Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler* (Konya: Damla ofset,1994), 145; Mehmet Dalkılıç, "Buhara'nın İslamlaşmasında Kuteybe b. Müslim'in Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (Güz 2012), 150.

¹⁰ Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, 1283-1284; İmaduddin Halil, *Melamihu'l-İnkilabi'l-İslami fi Hilafeti Ömer b. Abdülaziz* (Beyrut: er-Risale, 1985), 81-176.

¹¹ İmadüddîn İsmail b. Ali b. Mahmud Ebu'l-Fidâ, *Tarihü Ebi'l-Fidâ*, thk. Mahmud Deyyüb (Beyrut:1997), 444-448.

¹² Ali b. Salih el-Muheyimî, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasına Katkıları", çev. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1(2001), 281-309.

Türkler arasında yayılmaya devam etmiştir. Özellikle Sultan Mahmud döneminde Hint alt kıtasında gazâ ve tebliğ faaliyetlerine ağırlık verilmiştir.¹³

Oğuzların Kınık boyundan olan Selçuklular, Maverâünnehir'e geldiklerinde küçük bir boy beyliği idiler. Fakat kısa sürede bölgesel sınırları aşan ilk Müslüman Türk devletini kurdular. Burada Müslüman oldular ve hızla devletleşme sürecine girdiler. Son derece rasyonel stratejileri ile hızla büyüyen ve güçlenen Selçuklular, Tuğrul Bey'in (ö.455/1063) önderliğinde Dandanakan'da (431/1040) Gazne devletinin varlığını ortadan kaldırarak Büyük Selçuklu Devletinin temellerini attılar.¹⁴ Tuğrul Bey, kurulan devletin ilk hükümdarı oldu ve 455/1063 yılına kadar hükümranlığını sürdürdü. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş devri olan bu dönemde Türklerin büyük çoğunluğu İslam dinine girmiş oldular. Fakat hâlihazırda Müslüman olmayan Türkler de bulunmaktaydı. Tuğrul Bey'in 1043 yılında Kaşgar ve Balasagun yöresine yönelmesiyle yaklaşık on bin çadır Türk nüfusunun Müslüman olduğu bilinmektedir.¹⁵ Sonraki yıllarda Türkler arasında İslamlaşma oranı hızla artmış Büyük Selçuklu Devletinden sonra kurulan diğer Türk devletlerinin kurucu kadroları ve halkların büyük çoğunluğu Müslüman Türklerden oluşmuştur.

Selçuklular ile Türkler parçacı hanedan yapısından sultanlığa geçişin, göçebe hayatından şehirciliğe uzanışın, pek çok açıdan zorlukları barındıran bir coğrafyaya hükmedişin hikâyesini barındırır.¹⁶ Başta Tuğrul Beyin hanedan üyeleri arasındaki çekişme ve isyanları bastırarak birlik ve beraberliği sağlaması merkezi yapıyı güçlendirmiştir. Bu başarıda Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk Kündürî'nin (ö. 456/1064) payı da büyüktür.¹⁷ Onun döneminde Horasan bölgesindeki siyasi ve

¹³ Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 361; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/1794.

¹⁴ Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Daru'l-kütübi'ilmîyye, 1979), 9/478; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/1812; Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-Südü*, çev. Ahmet Ateş (Ankara: 1957), 100.

¹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 355.

¹⁶ Abdullah Ömer Yavuz, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları", *Bilimname* 34 (Ekim 2017), 512-513.

¹⁷ Ebu Nasr Amîdülmülk İmadüddîn Mansûr b. Muhammed el-Kündürî, Nişabur'un Turaysis bölgesindeki Kündür köyünde 415/1024 yılında dünyaya geldi. Ailesi Şeybânîler'in Benî Cerrah koluna mensup olan el-Kündürî, küçük yaşlardan itibaren ilme meraklıydı. İlk eğitimin Nişabur'da aldı, Şair Ali b. Hasan Bâharzî ile birlikte ilim yolculukları yaptı, onunla Bâharzî arasındaki dostluk ömür boyu devam etti. Arapça, Farsça ve Türkçeyi oldukça iyi derecede bilen Kündürî, edebiyata da düşküdü. Ayrıca sanata ve fen ilimlerine de ilgisi büyüktü. Kündürî, daha on altı yaşında devlet bürokrasisine adım attı. Tuğrul Bey genç yaşta onu yanına aldığı ve çeşitli görevler vererek yetişmesini sağladı. Merkez teşkilatındaki görevlerinde başarılı olması üzerine Harezmi idaresinde görevlendirildi. Vezir Ribâtî'den sonra 445/1053 yılında Tuğrul Bey tarafından vezirlik makamına getirildi. Kündürî'nin hayatının sonuna kadar sürdüreceği ve ölümüne neden olacak olayların yaşanacağı vezirlik dönemi, büyük bir önemi haizdi. Tuğrul Bey, vefatından önce Kündürî'nin de etkisiyle Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı yerine vasiyet etti. Selçuklu bürokrasisinde çok etkili olan Kündürî, Tuğrul Bey'in defni sonrasında Süleyman'ı sultan ilan etti ve tahta çıkardı, adına hutbe okutulmasını emretti. Ancak aynı dönemde Alp Arslan'ın sultan olma arzusu ortaya çıkınca durum değişti. Bu durum karşısında Kündürî, hayli zor bir girdaba girdi. Bu dönemde Kutalmış da hükümdarlık iddiası ile Rey'e doğru hareket etti. Vezir Kündürî, Kutalmış tehlikesini iyi tahlil ederek devletin bekâsı için Alp Arslan'ın tahta oturması gerektiği kanaatine sahip oldu. Tahta çıkardığı halde etkisi hemen hiç hissedilmeyen Süleyman'ın Kutalmış karşısında tutunamayacağını gören Kündürî, Süleyman'ı tahtan indirdi ve Alp Arslan'ı sultan ilan edip adına hutbe okutmaya başladı. Alp Arslan, sultan olarak tahta çıktıktan sonra Vezir Kündürî'nin vezirlik görevine devam etmesini istedi. Fakat Sultan Alp Arslan'ın Kündürî ile yola devam etmesi kimi komutanlar ve yardımcısı Nizamulmülk tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Ayrıca Alparslan'la Kündürî arasında güven bunalımına yol açan bazı olaylar da yaşandı. Söz konusu olaylardan bir süre sonra Vezir Kündürî görevden alındı ve yerine Nizamulmülk getirildi. Kündürî önce hapsedildi ardından da 456/1064 yılında idam edildi. (Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kütübi'ilmîyye, 1995), 16/3; Aydın Taneri, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/8 (1967), 87.

dinî/mezhebî oluşumlar kontrol altına alınmıştır. Onun göreve gelmesi ile birlikte söz konusu coğrafyada birlik ve beraberlik sağlanabilmiştir. Bunun üzerine Selçuklular Bağdat'a yürümüşlerdir. O yörelerde boy gösteren isyanları bastırmışlardır. Daha kuruluş devrinde İslam dünyasının hâkimiyetini üstlenme niyetini ortaya koyan Selçuklular, Abbâsî hilafetini Büveyhîlerin baskılarından kurtarıırken bir taraftan Şîî-İsmailî Fatimî Devletine, diğer taraftan Bizans'a karşı büyük mücadeleler vermiştir.¹⁸ Sonuçta oldukça karmaşık bir coğrafyada siyasî, ictimâî ve mezhebi karışıklıkların yoğun olduğu bir coğrafyada Büyük Selçuklu Devleti, varlığını korumuş ve uzun süre geniş bir coğrafyaya hükmetmiştir.

İlk Müslüman Türk Devletlerinde Hanefilik ve Mâtürîdîlik

Selçuklular'ın tarih sahnesine çıkmasının hemen öncesinde Horasan ve Maverâünnahir coğrafyası siyasî olarak çok kaotik görünüme sahip olduğu gibi mezhebî yapının da oldukça çeşitlilik arz ettiğini söylemiştik. Bununla birlikte Abbâsî Devleti'nde Halife Ebu Ca'fer el-Mansur'dan (ö.158/775) sonraki üç Abbâsî Halifesi döneminde Ebu Yusuf'un (ö.182/798) baş kadı olarak görev yapmasının bir sonucu olarak Ebu Hanife'nin öğrencilerinin bürokratik görevlere tayin edilmesi, Hanefî düşüncenin bölge üzerinde ciddi bir etkiye sahip olmasını sağladı. Hanefî kadıların görevde kalmaları sebebiyle özellikle de İslam dünyasının doğu coğrafyasında Hanefilik hızla yaygınlaştı. Abbâsî iktidarında siyasal destekle kimi görevleri üstlenen Hanefîler, aynı zamanda Bağdat ve çevresinde de entelektüel birikimlerinin bir sonucu olarak hayli etkiliydiler.¹⁹

Karahanlılar'ın İslamlaştırma politikaları bir yandan Türklerin Müslüman olmasını sağlarken öte yandan Hanefî düşüncesinin oldukça kapsamlı hale gelmesini ve güçlenmesini de sağlamıştır. Gazneliler döneminde ise önce Kerramiye mezhebinin sonra Şafîi-Eş'arîliğin ön plana çıktığını görmekteyiz. Sultan Mahmud döneminde Hint alt kıtasında gazâ ve tebliğ faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yapıldığı bir dönemde Kerramiyye mensupları, Sultan'ın güvenini kazanarak kendilerine alan açma gayreti göstermiş ve Eş'arîlerle mücadele etmek istemişlerdir. Ancak Sultan Mahmud bir süre sonra Kerramîlerden desteğini çekmiş ve Eş'arîleri desteklemiştir. Gaznelilerin bölgede gücünü arttırması ile Hint alt kıtasına ardı ardına seferler düzenleyen Sultan Mahmud, bir yandan da Batınî, Rafizî, Mu'tezilî kitleleri de Horasan'dan çıkarmanın gayretini taşımıştır. Halife Kadir Billah (ö.422/1031) tarafından yazıldığı iddia edilen "er-Risâletü'l-Kâdiriyye" çerçevesinde oluşturulan "Kadirî itikâdî"²⁰ Gazneli Mahmud için Şafîi-Eş'arî düşüncenin bu bölgede desteklenmesine dayanak oluşturmuştur. Mu'tezile başta olmak üzere sözü edilen gayri Sünnî kimseler hapis, sürgün, idam gibi cezalara mahkûm edilmiş, minberden bu mezheplere lanet edilmiştir.²¹ Görüldüğü gibi Horasan ve Maverünnahir bölgelerinde Müslümanlar çeşitli itikâdî ve fikhî mezheplere ayrılmış vaziyetteydiler. Fakat Gaznelilerin haricinde Büyük Selçuklu Devleti öncesinde kurulan Türk Devletleri Hanefîliği ve henüz ismi konulmamış olsa da itikatta da Hanefî-Mâtürîdî düşüncüyü benimsemişler ve desteklemiştir.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 9/555; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/334; Râvendî, *Râhatü's-Südûr*, 106.

¹⁹ Yavuz, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, 75.

²⁰ Abbâsî Devletinin gücünü kaybettiği bir dönemde halifelik görevini yapan Ebü'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh Ahmed b. İshâk b. Ca'fer el-Abbâsî'nin Mu'tezilî düşüncenin tamamen yok edilmesi ve Sünnîliğin hâkim kılınması için özel çabalar sarf ettiği bilinmektedir. Bu konuda kaleme alınan *er-Risâletü'l-Kâdiriyye* (el-Usûl) adlı eser ona nispet edilmektedir. Bu eserde Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere Ashab-ı hadis düşünce ve yorumları doğrultusunda bir akide sistemi oluşturulmuş, Ashabın faziletlerinden bahsedilmiş, Ömer b. Abdülazîz'in üstünlükleri dile getirilmiş, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inananların ve Mu'tezilî görüşü benimseyenlerin fikirlerinin yanlışlığı ispat edilmeye çalışılmıştır.

²¹ Abdullah Ömer Yavuz, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 75-76.

Büyük Selçuklu Devleti Döneminde Hanefilik ve Mâtürîdîlik Tuğrul Bey Dönemi

Büyük Selçuklu Devletinin kuruluş yıllarına tekabül eden Tuğrul Bey dönemi öncesinde Müslümanlar çeşitli itikâdî ve fikhî mezheplere ayrılmış vaziyette olsalar da Horasan ve Maverâünnehir coğrafyasında yaygın mezheplerin başında Hanefilik gelmekteydi. Abbasiler'in Hanefileri yargı başta olmak üzere pek çok göreve getirmeleri ve desteklemeleri neticesinde mevâlinin olduğu bölgelerde taban elde eden Hanefilik, Tuğrul Bey dönemine geldiğinde konumunu ve etkinliğini daha da güçlü hale getirmiştir. Selçuklular'ın Cend şehrinde Müslüman olmalarında da Hanefiliğin etkisi vardı. Cend'de İslam'a giren Selçuk Bey, dini öğrenmek için Samanoğulları'nın bölge valisine talepte bulunarak kendilerine dini anlatacak ilim adamları istemişti. Bu konuda İbn Kesîr (ö.748/1348) ise Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişinden bahsederken onun Ehl-i Sünnete sevgi duyan ve koruyan birisi olduğunu söylemektedir. Sübkî (ö.756/1355) tarafından da onun Hanefî ve ilim sahibi bir insan olduğu vurgulanmaktadır. İbn Asâkîr (ö.600/1203) de Tuğrul Bey'i Hanefî olarak tanıtmaktadır.²²

Tuğrul Bey ve Selçuklu üst yönetiminin Hanefî olması, bu dönemde Hanefilerin güçlenmesini sağlamıştır. Tuğrul Bey, Rey şehrini fethettiği zaman bir cami yaptırarak Hanefilere vermiş ve Hanefiler bu camide bir araya gelmeye, toplantılar düzenlemeye başlamışlardır.²³ Bürokratik atamalara bakıldığında Selçuklular'ın yaklaşımları daha da netleşmektedir. Aynı dönemde en dikkat çeken gelişmelerden biri de 447/1056 yılında Hanefî Ebu Abdullah ed-Dâmegâni'nin (ö.478/1085) "Kâdilkudât"lık makamına getirilmiş olmasıdır. Hanefî Saîdî ailesinden gelen Ebu'l-Hasan İsmail b. Said (ö.443/1051) de dönemin önemli kadılarından birisidir.²⁴ Bütün bunlar Hanefiliğin devlet kademesindeki yerini ve önemini göstermektedir. Sonuç itibarıyla Tuğrul Bey döneminde Horasan merkezli Doğu Hanefiliğin geliştiği Selçuklu yönetiminin bu doktrinine esaslı katkılar sunulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Ebu Nasr el-İsbicâbî (ö.480/1087), Fahru'l-İslam Pezdevî (ö.482/1089), Şemsu'l-Eimme Serahsî (ö.483/1090) gibi Hanefî ilim adamları, Hanefilik ve Mâtürîdîlik düşüncesini geliştirme gayreti göstermişlerdir.

Aynı dönemde Hanefilik, Bağdat'ın batısında da gelişme ve yayılma emareleri göstermiştir. Tuğrul Bey döneminde Hanefiler yargı başta olmak üzere birtakım görevlere getirilirken Şafîiler ise sahip oldukları görevlerden uzaklaştırılmışlardır. Dönemin önemli ilim merkezlerinden birisi olan Nişabur'da görev yapan Şafîî Ebu Osman es-Sabunî hatiplik görevinden alınmış, yerine Hanefî olan Ali b. Hasan es-Sandalî getirilmiştir.²⁵ Selçuklu idaresinin Hanefiler'den yana tavır almasına karşılık dönemin Abbasi halifesi ise Şafîî kimseleri göreve getirmekten çekinmemiştir. Şafîîlerin, Selçuklu idaresi tarafından konumlandırılmasında Hanefilerle aralarında yaşanan çatışmaların etkisinden bahsedilebilir. Bilindiği üzere Selçuklular bölgeye hâkim olmadan önce Hanefî ve Şafîî kitleler arasında hayli ciddi çekişmeler ve çatışmalar yaşanmıştır.²⁶

Selçukluların kuruluş devrinde itikâdî mezheplerin durumu ayrı bir öneme sahiptir. Siyasi itikâdî fırkaların fikhî fırkalarla işbirliği ve ortaklıklar kurması bağlamında Tuğrul Bey dönemi çarpıcı gelişmelere tanıklık etmiştir. Selçuklular döneminde teşekkül sürecini sürdüren mezheplerin başında gelen Mâtürîdîlik, Samanoğulları döneminde Semerkant'ta yaşayan İmam Mâtürîdî'nin (333/944)

²² Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*, nşr. M. Zahid el-Kevserî (Beyrut: Daru'l-kütüb'l-Arabî,1979), 108.

²³ Wilferd Madelung, "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler", çev. Muzaffer Tan, *İmam Maturidî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: 2011), 330.

²⁴ Muiyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Beyrut: Daru hicr,1993), 412.

²⁵ İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*,108.

²⁶ Ebu Abdullah Şihâbuddin Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan* (Beyrut: Daru Sadr, 1907), 1/202.

görüşlerinin kurumsallaşması evresini yaşamaktadır. Bilindiği üzere Mâtürîdîlik, Hanefiliğin itikâdî görüşlerinin sistematik hale getirilmesi üzerine kuruludur. Bu sebepten dolayı Hanefiler, İmam Mâtürîdî ve eserlerine büyük önem atfetmişler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatin önderlerinden kabul etmişlerdir. Fakat Mâtürîdîden hemen sonra onun düşüncelerini sistemleştirip geliştirecek miktarda güçlü âlimler yetişmemiştir. Mâtürîdîlik, Tuğrul Bey döneminde güçlü bir şekilde ilim adamlarının gündemine gelmiş ve İmam Mâtürîdî'nin görüşleri tartışılmaya başlanmıştır. Her ne kadar İmam Mâtürîdî ve eserleri tanınmaya başlasa da Selçuklular döneminde "Mâtürîdîyye" isimlendirmesine rastlanılmamaktadır. Tuğrul Bey döneminde Mâtürîdîlik adına söz edebileceğimiz tek isim Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî'dir. Kaynaklarda Mâtürîdî'nin görüşlerini ilk savunan isim olarak Pezdevî görülmektedir. Semerkant kadısı olan Pezdevî, Semerkant ve Buhara gibi Maverâünnehir şehirlerinde mesaisini harcamıştır. Her ne kadar Tuğrul Bey döneminde yaşamış olsa da Pezdevî'nin kadılığını yaptığı Semerkant, Sultan Melikşah döneminde Selçuklu topraklarına dâhil olmuştur.²⁷

Tuğrul Bey döneminde mezhebî yapı açısından üzerinde durulması gerekenlerin başında Eş'arîlik gelmektedir. Zira bu ekol Mürcie'nin bir alt kolu olan Kerramiyyeye karşı mücadele etmesi için özel olarak Gazneli Mahmut tarafından desteklendiğini yukarıda ifade etmiştik. Tuğrul Bey döneminde Eş'arîler, Cüveynî ile güçlü bir konum elde etmişti. Bu dönemde dikkat çeken bir husus Kuşeyrî ile birlikte Eş'arîliğin Sûfî düşünceyle aynı fikir havuzunda buluşması oldu. Tuğrul Bey ve Selçuklular bölgeyi idare etmeye başladıklarında, pek çok mezhebin az ya da çok bir şekilde temsil edildiği bir sosyo-kültürel yapı ile karşılaşmışlardır. Burada dikkat çeken bir husus da mezheplerin birbirleriyle olan mücadeleleridir. Bu mücadele bugün Sünnî çatı içerisinde gördüğümüz mezhepler arasında olduğu gibi diğer mezhepler arasında da meydana gelmiştir. Kargaşa ve çatışma ortamı Selçuklu dönemi öncesinden başlamış ve onların devrinde de devam etmiştir.

Selçuklular'ın kuruluş devri olan Tuğrul Bey döneminde Mâtürîdîliğin henüz gelişmesini sağlayamamış olması Mu'tezileye alan açmıştır. Bunun sonucunda bu dönemde Mu'tezile-Zeydiyye ilişkisi, Mu'tezile-İmamiyye ilişkisi ve Mu'tezile-Hanefilik ilişkisinden bahsetmemize imkân sağlayan farklı mezheplerle ilişkili Mu'tezilî kimlikler söz konusu olmuştur. Tuğrul Bey döneminde öne çıkan Mu'tezilî kimliğin, Mu'tezile-Hanefilik ilişkisi şeklinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz.

Ehl-i Rey-Ehl-i Hadis hakkında farklı tanımlamalar ve yorumlar olsa da bu meselede Hanefiler ve Mu'tezilîler sürekli olarak aynı kategoride yer almışlar ve Ehl-i Rey olarak isimlendirilmişlerdir. Ehl-i Rey, Ehl-i Hadis ayrışmasının nedenlerinden birisi de Arap-mevâlî çekişmesidir.²⁸ Çünkü Araplar, o dönemde ilmî faaliyetlerde, Mevalî ilim ehlinin çok gerisindedirler. Bu nedenle Ehl-i Hadis ilmi sadece rivâyet boyutuna indirmemiş ve Arap olmayan kitleyi rivâyet bilmemekle suçlamıştır. Arap-mevâlî çatışmasının kökeninde, Emevîler'in asabiyet kökenli politikalarını da dikkate almak gerekir. Mu'tezile düşüncesinin genel itibarıyla mevâlî nüfusa dayanması, Ebu Hanife'nin de mevâlî olması bir tür yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Ayrıca aynı dönemde Emevîler'in Ali oğullarına yönelik baskı ve yok etme politikaları Zeyd b. Ali, Vâsıl b. Ata ve Ebu Hanife'nin yakınlaşmasını ortaya çıkarmıştır.²⁹

Muhalefet bloğunda yer alan bu üç isim ilerleyen zamanda meydana gelecek gelişmelere de etki etmiştir. Nitekim Mu'tezilîler ve Zeydîler fıkhıta Hanefî mezhebini benimsemişlerdir. Dahası Mu'tezile ve Zeydiyye arasında, Mu'tezile ve Hanefilik arasında Tuğrul Bey dönemi öncesinde ve onun devrinde yakınlaşmalar meydana gelmiştir. Tarihsel açıdan dikkat çeken bu gelişmelerin altında

²⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 2/594.

²⁸ İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), 44-47.

²⁹ Muharrem Akoğlu, "Büveyhîler'in Mezhebî Eğilimleri/Politikaları Üzerine", *Bilimname* 17/1 (2009), 191.

ilk dönemden itibaren aynı sosyolojik kökenden gelmeleri yer almaktadır. Mu'tezile-Hanefilik ilişkisi Tuğrul Bey döneminin hemen öncesinde Büveyhîler döneminde yükselişe geçmiş, Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Hüseyin b. Dellâl el-Kerhî (ö.340/952), Cessas (ö.370/981), Ebu Abdillah Hüseyin el-Basrî (ö.436/1044) gibi önemli ilim adamları yetişmiştir.³⁰ Bu dönemde Mu'tezile Hanefî yakınlaşması tüm Hanefîleri bu kategoriye dâhil olduğu anlamına gelmez. Nitekim bu dönemde Kerramiyye, Neccariyye hatta Eş'arîyyeden bazıları fıkıhta Hanefî idiler. Ayrıca bu dönemde Mâtürîdî mezhebi henüz oluşumunu tamamlamamış olsa da başta İmam Pezdevî olmak üzere Mu'tezile'ye eleştiriler yönelen bir kesim de bulunmaktaydı. Konumuz bağlamında düşünüldüğünde Tuğrul Bey döneminde Mu'tezilî kitlenin Hanefîlikle sağlam ilişkiler kurduğu ön plana çıkmaktadır. Mu'tezile-Hanefîlik ilişkisi yükselişine devam ederken Mu'tezile'nin Eş'arîlerle olan münakaşası da aynen devam etmiştir.

Tuğrul Bey dönemine kadar iki mezhep arasındaki çatışmalar üst perdeden devam etmiş, Tuğrul Bey dönemine gelindiğinde ise Mu'tezilî olduğu iddia edilen Vezir Kündürî eliyle Eş'arîlerin aleyhine ciddi faaliyetlerinin olduğu bilinmektedir. Bu konuda Kündürî'nin ilk adımı, İmam Eş'arî ve Eş'arîliğe minberlerden lanet edilmesini gerçekleştirmiş olmasıdır. Önce Rafızîler için izin alınmış ardından İmam Eş'arî ve Eş'arîlik de bu izne dâhil edilmiştir. Lanetlemede "bid'at" kavramı öne çıkarılmış, İmam Eş'arî'nin bid'at ehli olduğu vurgulanmıştır.³¹ Daha önce de değindiğimiz üzere Tuğrul Bey döneminin hemen öncesinde Bakıllanî ve İbn Furek, Cüveynî gibi isimler çerçevesinde Eş'arîliğin kurumsallaşması söz konusudur. Esasen İmam Eş'arî'nin minberden lanetlenmesinin arka planında Eş'arîliğin güç kazanması vardır. Bu sürecin Tuğrul Bey döneminde artarak devam ettiği görülmektedir.

İmam Eş'arî'ye minberden lanet edilmesi ve Eş'arîliğin bid'atçilikle suçlanmasıyla birlikte Eş'arîlere yönelik baskı ve sorgulamalar başlamıştır. Selçukluların bu baskıları neticesinde Nişabur ve civarından yaklaşık dört yüz âlim ayrılmıştır.³² Gelişen hadiseler çerçevesinde Tuğrul Bey ve Vezir Kündürî'nin söz konusu uygulamaları sürdürmeleri üzerine başta Cüveynî, Beyhakî ve Kuşeyrî olmak üzere mağdur olmuş ilim adamları, söz konusu durum hakkında fetvalar yayınlamışlardır. Fetvalarda İmam Eş'arî'nin ilim ehli bir insan olduğu, lanetlenmesinin dinî hiçbir gerekçesinin bulunmadığı, dahası bu uygulamaların dinen caiz olmadığı anlatılmıştır. Şafîî, Eş'arî, Malikî ve kimi Hanefî ilim adamları bu konuda fetvalar vermişlerdir.³³

Sürecin genel seyrine bakıldığında bazı uygulamaların toplumda infial uyandırdığı ve Eş'arî'ye lanet okunmasının haddinden fazla sert geçtiği anlaşılmaktadır. Yaşanan baskıların İslam coğrafyasında ciddi bir hoşnutsuzlukla karşılık bulması neticesinde Bağdat'ta ortamı yumuşatmak adına bazı adımlar atılmış olsa da bu dönem Selçuklu mihenesi olarak kayıtlara geçmiştir. Yaşanan olaylar, birlik ve beraberliği sağlama adına Alparslan ve veziri Nizamülmülk'ü itikatta Eş'arîliği, tasavvufta da Eş'arî düşünceden beslenen tasavvufî oluşumları desteklemeye teşekkül aşamasındaki Mâtürîdîliğin de ihmal edilmesine yol açtığını söyleyebiliriz.

³⁰ Muharrem Akoğlu, *Büveyhîler Döneminde Mu'tezile* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2008), 192-195; Yavuz, *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*, 95-96.

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 10/32; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/1821; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-Ayân*, 4/222; Sübkî, *et-Tabakâtu's-Şafîyyetu'l-Kübra*, 3/391; İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*, 108; Râvendî, *Râhatü's-Südûr*, 96-97; Bedevî, *Mezâhibu'l-İslamiyyîn*, 1/667; Ahmet Ocak, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti* (İstanbul: Tatar Yayınları, 2002), 87-88.

³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 10/33; Sübkî, *et-Tabakâtu's-Şafîyyetu'l-Kübra*, 3/393-394; İbn Asâkîr, *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*, 108; Mehmed Şerefeddin Yaltkaya, "Selçukîler Devrinde Mezâhib", haz. Seyit Bahcıvan, *Marife* 2/2 (Güz 2002), 267.

³³ Sübkî, *et-Tabakâtu's-Şafîyyetu'l-Kübra*, III/375; Yaltkaya, "Selçukîler Devrinde Mezâhib", 267-268.

Sultan Alparslan Dönemi

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Tuğrul Bey, 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063 tarihinde Rey'deki sarayında vefat edince Sultan Alp Arslan başa geçmiştir. Yaşanan bazı hadiselerden sonra Sultan Alp Arslan, Kündürî'yi önce görevden almış, ardından kaleye hapsedmiş, 456/1064 yılında da idam ettirmiştir. Yerine ise asıl adı Hasan b. Ali b. İshak b. Abbas olan ve Hâce-i Buzurg lakabıyla bilinen Nizamülmülk'ü getirmiştir.³⁴ Küçük yaşlardan itibaren ilme meraklı olan Nizamülmülk, dönemin önde gelen Eş'arî ve Şafîî ilim adamlarından dersler almıştır. Nizamülmülk'ün babası Gazneliler Devletinde görev almış, Selçuklular bölgeye gelince onların hizmetine girmiştir. Öncelikle Çağrı Bey'in yanına giden ve görev alan Nizamülmülk, Çağrı Bey tarafından oğlu Alparslan'a gönderilmiştir. Ailesi önemli siyasi görevler üstlendiği için Nizamülmülk, bölge siyasetini iyi bilen bir bürokrat olarak yetişmiştir. Tuğrul Bey vefat ettikten sonra Alparslan'ın sultan olması için mücadele eden Nizamülmülk, o sultan olduktan sonra Vezir Kündürî'nin görevden alınmasıyla vezirlik makamına gelmiştir.³⁵ Devlet işlerindeki maharetiyle Sultan Alparslan ve oğlu Melikşah dönemlerinde görev yapan Nizamülmülk, Selçuklu siyaset ve mezhep yaklaşımına farklı bir yön vermiştir. Nizamülmülk'ün vezirliği döneminde Selçuklu mihnesinin tüm izleri silinmeye çalışılmıştır. Öncelikle Eş'arîleri lanetleme işine son verilmiştir. Kündürî döneminde Horasan'dan ayrılan Cüveynî, Kuşeyrî ve diğer Eş'arî, Şafîî, Sûfî ilim adamları Nizamülmülk'ün bizzat daveti ile Nişabur'a geri dönmüşlerdir. Selçuklular'ın dinî politikaları değişmiş, sürecin mağdurlarının gönülleri kazanılmak istenmiştir.

Nizamülmülk'ün İslam eğitim tarihinde önemli bir yeri vardır. O, resmi eğitim kurumlarıyla ilmin gelişmesi için gayret etmiş medreselere kitaplar bağışlamış araziler vakfetmiştir. Kendisi tarafından planlanan ve geliştirilen Nizamiye Medreseleri projesi ise Mihne sonrası uygulanan en önemli adımlardan biri olmuştur. Bu medreselerde Şii-Fatimîlerin Sünnî Abbasileri ve Selçukluları yıpratmak amacıyla siyasi ve askeri faaliyetlerin yanı sıra ilmi açıdan da yoğun bir propagandaya giriştikleri ve sakat öğretilerini yaymaya çalıştıkları dönemde Ehl-i sünnet akidesini güçlendirmek için ve devletin ihtiyaç duyduğu yerterli donanımına sahip görevlileri ve ilim adamlarını yetiştirmek için ülkenin her tarafına medreseler açmaya karar verdi.³⁶ Yukarıda ismini zikrettiğimiz alimler ve İmam Gazalî gibi onların yetiştirdiği alimler İslam dinini yok etmeye çalışan Batınîlere karşı yazdıkları eserlerle ve fikri mücadelelerle önemli başarılar elde ettiler.³⁷

İslam düşüncesinin geleceğine oldukça ciddi etkileri olan bu eğitim kurumları, aynı zamanda Şafîî-Eş'arî ve Eş'arî-Sûfî düşüncenin ciddi bir şekilde güç kazanmasına, Horasan ve civarında bu mezhebin hatırı sayılır bir taraftar edinmesine sebep olmuş, Selçuklu tarihindeki yerini almıştır.³⁸ Bu devasa eğitim kurumlarında Eş'arî-Şafîî dışında başka bir mezhebe mensup olanlara görev verilmemiştir. Nitekim Belh'de açılan Nizamiye Medresesinde görev yapacak Belhli Eş'arî-Şafîî müderris bulunamadığı için farklı şehirlerden getirilmek durumunda kalınmıştır. Bu medreselerin en büyüğü Bağdat'ta kurulmuştur. Bağdat Nizamiye Medresesinde 1091-1095 yılları arasında rektörlük ve müderrislik yapan Gazalî, kendi düşünce ve metodolojisinin haricindeki felsefi

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, 10/33.

³⁵ Yalçınkaya, "Selçukîler Devrinde Mezâhib", 268.

³⁶ Fethi Kerim Kazanç, "Bilge Vezir Nizamülmülk", *Gazzâlî'nin Feâhihi'l-Batiniyye Adlı Eseri Muvacehesinde Batınî Akımların Mücadele*, ed. Musa Kazım Arıcan - Muhammed Enes Kala - Mehmet Tuğrul (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 196-197.

³⁷ Bk. Ebu Muhammed b. Muhammed Gazzalî, *Fedaihu'l-Batiniyye*, thk. Abdurrahman Bedevî (Kahire: el-Mektebu'l-Arabiyye, 1963).

³⁸ Ahmet Ocak, "Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreselerinin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler", *Selçuklular'da Bilim ve Düşünce Sempozyumu* (Konya: Türk Tarih Kurumu, 2013), 1/441-460.

anlayışlara yer vermemiştir.³⁹ Daha sonra bu medreselerin benzerleri İsfahan, Nişabur, Belh, Herat, Basra, Musul ve Amul'da inşa edilmiştir. Bu medreselerin ilk olarak Nişabur'da yaptırıldığına dair görüşler de vardır. Nizamülmülk'ün Nişabur'daki bu medreseyi Selçuklu Mihnesinde Hicaz'a gitmek zorunda olan Cüveynî için yaptırdığı aktarılmaktadır. Nitekim Cüveynî Nişabur'a geri döndüğünde bu medresede görev yapmıştır.⁴⁰ Nişabur'un ilim merkezi olması hasebiyle önemi bir kat daha artan bu medrese, Eş'arî-Şafiî düşüncenin şekil aldığı yerlerden biri olmuştur. Cüveynî'nin dört yüz öğrencisinin derslere devam ettiği Nişabur Medresesinde Gazalî, Kuşeyrî'nin oğlu Abdürrahim el-Kuşeyrî (ö.405/1015) ve Muhammed b. Nasır el-Mervezî (ö.294/906) gibi ilim adamları görev yapmışlardır.⁴¹

Nizamiye Medreselerinin çok iyi planlanmış bir proje olduğu tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır. Bir taraftan Eş'arî-Şafiî düşüncesi kurumlar vasıtasıyla geniş bir temsil imkânı bulmuş, diğer taraftan da yetişen öğrencilerle birlikte Eş'arî-Şafiî ve Eş'arî-Sûfî düşüncesi, Mu'tezilî, Hanefî-Mâtürîdî, Mâtürîdî-Sûfî ve Hanbelî düşüncelere karşı güçlü bir konuma taşınmıştır. Bu dönemde Sultan Alparslan'ın Hanefilik lehine bazı adımlar attığı söylene de Eş'arîlik karşısında Mâtürîdîliğin güçlendirilmesine yönelik özel bir politikasının olmadığı bilinmektedir.

Sultan Alparslan ve veziri Nizamülmülk'ün Nizamiye Medreselerinde Hanefiliğin ve Mâtürîdîliğin dışlanmasına ve bunun yerine amelde Şafiî mezhebinin itikatta ise Ehl-i sünnetin Eş'arî ekolünün öne çıkarılmasına müsaade etmelerinin sebebi ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlardan öne çıkanı o dönemde İslam dünyasında Şii-batını düşüncenin yaygınlık kazanma riskine karşı söz konusu yöneticilerin güçlü ve çok yönlü eserler vermiş olan Gazalî ve diğer Şafiî-Eş'arî âlimleri tercih etmiş olmalarıdır. Yine o dönemde Mâtürîdî ekole bağlı yeterli sayıda kapsamlı eserler vermiş olan kelim âlimlerinin olmaması iddiasıdır.⁴² Bizce Tuğrul Bey döneminde Şafiî-Eş'arî âlimlere yönelik uygulanan baskıcı politikaların etkisi daha büyük olmuştur. Sebep ne olursa olsun bu tercih Türk dünyasında Eş'arî din yorumunun yaygınlaşmasında dönüm noktası oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde de bu fırsat bir daha yakalanamamıştır.

Gazzâlî'den itibaren Eş'arî kelamı Türkler de dâhil olmak üzere sünî İslam dünyasında güçlü bir konum elde etmiş, Fahreddin Râzî'de zirveye ulaşmıştır. Râzî ile birlikte kelâm ilmi kuşatıcı ve yoğun bir inanç metafiziği hâline gelmiş, ardından Adudüddin el-İcî'den itibaren yaklaşık yüz yıllık bir dönemde muhtevalı ve sistematik şerhler başlamıştır. Bu dönemin belli başlı iki siması Sa'deddin et-Teftâzânî ile Seyyid Şerîf el-Cürcânî'dir. İcî ile öğrencileri Teftâzânî ve Cürcânî gibi muhakkik kelâmcılar sayesinde daha derinlik kazanan kelâm düşüncesi, Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde bu coğrafyada oluşan ilmi/tasavvufî zeminle kaynaşarak Osmanlı ilim dünyasına girmiştir.⁴³ Şimdi bu süreci biraz daha detaylı inceleyebiliriz.

Eş'arî Kelamının Osmanlı Medreselerine Girişi

Genel görünümü itibarıyla Osmanlı kelâm âlimleri, Eş'arî düşüncenin etkisi altında "müteahhirin" döneminin bir halkası ve tabii bir devamı konumunda olmuşlardır. Orhan Gazi döneminde İznik'te kurulan medrese Dâvud-i Kayserî'nin (ö.751/1350) öncülüğünde İslâm ilim mirasının Osmanlı'ya taşınmasının başlangıcı olmuştur. Osmanlı'nın kuruluş döneminde bütün İslamî

³⁹ Adülkerim Özyayın, "Nizamiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/189-190

⁴⁰ İbn Asâkir, *Tebyînu Kezîbi'l-Müfteri*, 108; Sübkî, *et-Tabakâtu's-Şafiyyetu'l-Kübra*, 3/392.

⁴¹ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-Ayân*, 3/167.

⁴² Süleyman Uludağ, *Kelâm İlimi ve İslam Akaidi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 36; William Montgomery Watt, *İslam Felsefesi ve Kelâm*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Pınar Yayınları, 2004), 150.

⁴³ Said Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları* (İstanbul: İsam Yayınları, 2008), 24.

ilimleri belli oranlarda toplayan âlimler ortaya çıkmıştır. Molla Fenârî (ö.835/1431) ilk örnek olarak zikredilebilir. O, hocası Cemaleddin Aksarayî'den (ö.791/1388) devşirdiği Fahreddin er-Râzî ekolü ile Ekmeleddin el-Bâbertî'den (ö.786/1384) tevarüs ettiği Hanefî-Mâtürîdî ekolünü ilmi kişiliğinde toplamış ve bunları tasavvuf düşüncesiyle yoğurarak yeniden inşa etmiştir.⁴⁴

Fenârî ile birlikte Hızır Bey'i de (ö.862/1458) Osmanlı kelâmının kurucusu saymak gerekir. *el-Kasîdetü'n-nûniyye'nin* müellifi olan Hızır Bey, eser telifinden çok, kelâm dersleri vererek bu ilme hizmet etmiştir. Hayâlî (ö. 875/1470), Hocazâde (ö.893/1488) ve Kesteli'nin (ö.900/1495), hocaları olan Hızır Bey'den beraberce Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ini okumuşlardır. İstanbul'a ilk kadı olarak tayin edilmesiyle birlikte Hızır Bey Fatih medreselerine taşınmıştır. Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa'nın (ö.891/1486) Molla Lutfî'yi (ö.1494), onun Kemalpaşazâde'yi (ö.941/1534), onun da Ebüssüûd'u (ö.984/1574) yetiştirdiği bilinmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus Osmanlı kelâmının kurucular konumunda olan âlimlerin bir Eş'arî kelimcisi olan el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf*'ini okumaları ve okutmalarındadır. *Şerhu'l-Mevâkıf* dışında Osmanlı kelâmına yön veren diğer eserler ise Teftâzânî'nin *Şerhu'l-'Akâid* ve *Şerhu'l-Makâsîd*'i, İsfahânî'nin *Şerhu't-Tevâli* ve *Şerhu't-Tecrîd*'i ile Devvânî'nin *Şerhu'l-Adudîyye'si* sayılabilir.⁴⁵

Görüldüğü üzere Nizamiye medreseleri ile başlayan Eş'arî kelâm âlimlerinin etkileri Osmanlı medreselerinde de devam etmiştir. Osmanlı kelâmcıları Mâtürîdî oldukları bilinmesine rağmen onlar genel olarak Fahreddin er-Râzî çizgisindeki Eş'arî kelâm ekolüne mensup müteahhirin âlimlerin eserleri üzerinde yoğunlaşmış şerh ve haşiyeler yazmışlardır. Fazlur Rahman'a göre de Eş'arîlik yaklaşık bin yıllık bir tarih boyunca İslam dünyasının büyük bir kısmında mutlak hâkim olmuştur.⁴⁶ Osmanlı teb'asının dinî zihniyetinin belirlenmesinde bir Eş'arî olan 'Huccetu'l-İslam' Gazzalî'nin halk için yazmış olduğu *İhyâu Ulumi'd-Dîn*, *Kimyâ-i Saadet*, *Eyyuhelveled (Ey Oğul)* gibi kitaplarının da Osmanlıca'ya çevrildiğini ve yaygın bir şekilde okunduğunu ve halâ okunmaya devam edildiğini belirtelim.

Osmanlı Medreselerinde Eş'arîliğin etkili olmasında Sadeddin et-Teftazanî ve onun "*Şerhu'l-Akaid*" adlı eserinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Sa'düddin Mesud b. Ömer et-Teftazanî, Horasan'da Teftazan'da doğmuş, 797/1390 yılında Serahs'ta vefat etmiştir. Meşhur kelâm âlimi İcî onun hocasıdır. İbn Nuceym ve Ali el-Kârî gibi bazı âlimler O'nu Hanefî göstermişlerse de Teftazanî Şafîî ve Eş'arî geleneğe bağlı bir âlimdir. O İslami ilimlerin her alanında eserler vermiştir. Kelâm ilmine dair eserleri ise *Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiye*, *Makâsîd* ve *şerhidir*.⁴⁷ Mehmed Ali Aynî'ye göre Teftazanî İslami ilimlerde yeni bir dönemi başlatan büyük bir İslam âlimidir. O, Timur ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, pek çok âlimle tartışmalar yapmış ve her seferinde de başarılı olmuştur.⁴⁸

Mehmet Ali Aynî'nin Teftazanî ile ilgili söylediklerinin tam aksini söyleyenler de mevcuttur. Onlara göre Teftazanî'ye kadar, bazen hızlı, bazen yavaş ilerleyen İslâm düşüncesi, ondan sonra dinamizmini ve yükselme kabiliyetini tamamen kaybetmiş durgun bir hale girmiştir. Çünkü Teftazanî'de yeni ve ileri düşünceler yoktu. Eskinin bir tekrarı ve özetinden ibaretti. *el-Makâsîd* ve *Şerhu'l-Akâid*'inde de bunu görmek mümkündür. Bununla birlikte Teftazanî'nin "*Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiye*" adlı eseri çağlar boyu geniş bir çevrenin alâkasına mazhar olmuştur.⁴⁹ Başta Osmanlı medreseleri olmak Tüm İslam âleminde okunmuş ve okutulmuştur. Bu itibarla dünyadaki Sünnî Müslümanların büyük bir bölümünün inanç yapısında bu eserin önemli oranda etkisi olduğu şüphe

⁴⁴ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, 25.

⁴⁵ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 243-244.

⁴⁶ Fazlur Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, çev. Alarşlan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 270.

⁴⁷ Durmuş Özbek, *Saduddin Teftazani ve Nüvvet görüşü* (Konya: 2002), 43-44.

⁴⁸ Mehmet Ali Aynî, "Türk Mantıkçıları", *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 10/3 (1928), 52-53.

⁴⁹ Uludağ, *Kelam İlmî ve İslam Akaidi*, 62.

götürmez bir gerçektir. Diğer ifade ile Şerhu'l-Akaid, medrese çevrelerine ve tüm Anadolu'daki hocalara fikir ve akâide yönünden şekil veren eser olmuştur. Medrese zihniyetinin teşekkülünde ve günümüze kadar devam etmesinde bu eserin payı büyük olmuştur.⁵⁰

Metnu'l-Akâid'in müellifi Ömer Neseî, Mâtürîdî, Şârihi Teftazânî ise Eş'arî gelenektendir. Neseî'nin akaid metni baştan sona kadar ne Mâtürîdî, ne de Eş'arî akâidine bağlı olarak şerh edilmiştir. Kesteli'ye göre Teftazânî, Ömer Neseî'nin düşüncelerine bağlı kalarak söz konusu risaledeki konuların çoğunu Mâtürîdî geleneğe göre şerh etmiştir. Bekir Topaloğlu'na göre ise Şerhu'l-akâid, Eş'arîye mezhebine bağlı bir eserdir. Teftazânî, çoğu yerde doğrudan ve dolaylı bir şekilde Mâtürîdî görüşleri eleştirmiş ve Eş'arî yorumları öne çıkarmaya çalışmıştır. Topaloğlu görüşlerini şöyle sürdürür: "Bugün ilim mahfillerinde akâid ve kelâm sahasının en muteber kitabı vasfını devam ettiren Şerhu'l-akâid'in müellifi Teftazânî Eş'arîdir, hatta yer yer Mâtürîdî ulemasını ithamkâr tenkitlere maruz bırakıp Eş'arîyeyi haklı çıkarmaya çalışmaktadır."⁵¹ Süleyman Uludağ da benzer kanaate sahiptir: "Şerh bütünüyle incelendiğinde prensip itibariyle Teftazânî'nin kafasına Eş'arî fikirlerin, kalbine de yine bu mezhebin inançlarının hâkim olduğu görülür. O, kelâmın esas ve önemli konularını işlerken bile bu meseleleri Eş'arîlere nisbet eder, Mâtürîdîlerin varlığından bile habersiz görünür."⁵² Şerhu'l-akâid'de canlı, hareketli, yeni, ileri bir kelâm anlayışı, değişen, gelişen ve çeşitlenmeler gösteren bir düşünce sistemi de mevcut değildir.⁵³ Uludağ'a göre "Bu özellikteki bir kelâm ve akâid kitabı ile halkı medresede ve hocaların çevresinde toplamak ve tutmak elbette mümkün olmamıştır. Bunun içindir ki halk ve hatta okumuş ve aydınlar zümresi kendisine daha hisli, heyecanlı, hareketli, aynı zamanda hür düşünce ve serbest görüş beyan etmeye imkân veren tekkelere yığılmışlar ve şeyhlerin çevresinde toplanmışlardı. Kelâmın kuru ve katı tutumu tekkenin güçlenmesine sebep olmuştu. Medresede durgunlaşan fikir ve hisler tekkede hareketlenmiştir. Fakat medresenin ve kelâmcının yapması gereken şeyi tekkenin ve şeyhlerin yapması medrese için de tekke için de faydalı ve hayırlı sonuçlar doğurmamıştır."⁵⁴

Şerhu'l-akâid'de dikkat çeken bir husus da Teftazânî'nin Sünnî akâidini savunmak için Sünnî olmayan Mu'tezile, Ca'feriye ve Zeydiye gibi İslâm mezhepleri gereğinden fazla eleştirmesidir. Ayrıca Teftazânî'nin artık neredeyse mensubu tükenmiş bir mezhep olan Mu'tezile ile durmadan uğraşması o dönemde baş gösteren ve İslâm âleminin geleceği açısından ciddi tehlikeler barındıran batınî karakterli oluşumların göz ardı edilmesine yol açmıştır. Yazdıkları haşiye ve ta'liklerle kendisini takib ve taklid edenler de İslâm dünyasını meşgul eden Batınî faaliyetleri, toplum içerisinde zaman zaman yaygınlık kazanan bâtil inançları ve hurafeleri görememeleri ve bunlar hakkında bir tek söz bile söylememiş olmaları büyük bir eksikliklerdir. Teftazânî Şerhu'l-akâid'de âhâd hadislerin akâid konularında ölçü ve delil olmadığını ifade etmiştir. Buna rağmen dört-beş tanesi hariç eserinde delil olarak kullandığı tüm hadisler âhâddir.⁵⁵

Mâtürîdîyeye kelamının Türk-İslâm dünyasındaki serencamını, Nizamiye Medreselerinde sadece Şafii-Eş'arî âlimlerin görevlendirilme sebeplerini, Eş'arî kelamının Osmanlı medreselerine girişini bu şekilde ifade ettikten sonra başta yöneticiler olmak üzere Müslüman Türklerin baştan itibaren ameli mezhep olarak Hanefiliği tercih ettiklerini ve bu mezhebin gelişerek devam etmesi için gayret gösterdiklerini söyleyebiliriz. Fakat itikadî mezhep olarak Mâtürîdîlik için aynı hassasiyetin gösterildiğini söyleyemiyoruz. Özellikle Alparslan'ın veziri Nizâmülülk ile birlikte Eş'arîliğin

⁵⁰ Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, 62.

⁵¹ Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdîyeye Akaidi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 10.

⁵² Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, 72.

⁵³ Bk. Saduddin et-Teftazânî, *Haşiyetü Kestelli ala Şerhu'l-Akaid* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1966).

⁵⁴ Uludağ, *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*, 82.

⁵⁵ Bk. Teftazânî, *Haşiyetü Kestelli ala Şerhu'l-Akaid*, 40.

Nizamiye Medreselerinde oldukça etkili olduğunu, aynı düşünce geleneğinin Osmanlı Medreselerinde devam ettiğini yukarıda ifade etmiştik. Şimdi kimi Eş'arî yorumların bireysel ve sosyal hayatımızdaki etkilerini ve kâinata bakış tarzımızı nasıl etkilediğini irdeleyebiliriz.

İhtilaflar ve Kimi Eş'arî Yorumların Toplumdaki Yansımaları

Eş'arîlik ile Mâtürîdilik arasındaki ihtilafları inceleyen eserlere bakıldığında pek çok konudan bahsedilir. Görebildiğimiz kadarıyla ihtilafların özünde Eş'arîyyenin Allah tasavvuru ve bu tasavvura göre oluşturduğu kelam sistemi vardır. Allah inancı itikadî bir esastır. Fakat Allah inancı mutlaka bir tasavvura dönüşür. Bu tasavvurun oluşmasında psikolojik, sosyolojik, kültürel unsurlar büyük rol oynar. Şehristanî'nin ifade ettiği gibi Allah'a iman fitrîdir; ancak tasavvura dönüşürken onu tevhide göre oluşturmak her insan için en büyük sorumluluk konusudur. İnsanın en büyük imtihanı bu alanda gerçekleşir.⁵⁶ Kişi fitratında var olan bu inancı batıl düşünce ve inançlardan korumakla yükümlüdür. Akıl, insanı Allah inancına götürürse de onu tevhid akidesine uygun bir tasavvura ulaştırması için vahiy bilgisine ihtiyaç duyar. Bunun içindir ki, Allah Teâla, peygamberler vasıtasıyla kendisini tanıtmıştır. Tarih boyunca ilahi bilgiyi dikkate almayanlar veya çeşitli sebeplerle vahiydeki temel mesajı kavrayamayanlar Allah tasavvuru konusunda aşırı tenzih veya aşırı teşbih gibi, iki aşırılıktan birine yönelmişler, teşbihte aşırıya kaçanlar putperestliğe, tenzihte aşırıya kaçanlar ise deizme ulaşmışlardır.⁵⁷ Bunu Hıristiyan ve Yahudi teolojisinde açık bir şekilde görmekteyiz.

Hız Peygamberin vefatından bir müddet sonra da Müslümanlar arasında da bu konuda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunları üç grupta toplayabiliriz. Birincisi: Allah'ı insana veya cisme benzeten Müşebbihe fırkasıdır. İkincisi: Tenzihde aşırıya kaçan Mu'tezile ve İslam Filozoflarıdır. Üçüncüsü: Tenzih ve teşbihteki aşırılıklardan uzak duran Ehl-i sünnete mensup Kelam Âlimleridir. Ehl-i Sünnet Kelam Âlimlerine göre Allah'ın insan ve kâinatla sürekli ilgili olduğunu kavrayabilmemiz için, kendini insan anlayışının alanına giren bazı sıfatlarla nitelendirmiştir. Fakat onlar Allah'ın yüceliğine uygun olmayan kavramları (tenzihi sıfatlar) onun zatından uzaklaştırmanın şart olduğunu da savunur.⁵⁸ Böyle olmakla birlikte yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ehl-i sünnetin Eş'arîyye ekolüne mensup mütekellimlerin büyük çoğunluğu yaşadıkları coğrafyaların, siyasal, sosyal ve kültürel ortamların neticesinde Allah'ın kudret sıfatını önceleyen bir metodolojiyi yeğlemişlerdir. Bu metodoloji sonucunda kullarına karşı güvensiz, bunun için de onları hür bırakmak istemeyen bir ulûhiyyet tasavvurunu öne çıkarmışlardır. Bu tasavvur sonucu ortaya çıkan pek çok problemden bahsedilebilir.⁵⁹ Biz bu problemleri Eş'arîyyenin ve Mâtürîdîyyenin insana ve kâinata bakış açılarını karşılaştırarak değerlendireceğiz.

1) *İnsana Bakış*: Allah, insan türünün ilk örneği olan Hz. Âdem'i özel bir yaratışla farklı bir ihtimalla varlık alanına çıkarmıştır. Aslı toprak olan bu varlıkta Allah'ın “hay”(canlı olma, canlı kılma) ismi onda belirgin bir şekilde tezahür etmiştir. Allah ayrıca insana verdiği bilgi üretme yeteneği de (varlıkları isimlendirme) vererek varlıklar üzerinde tasarrufta bulunmasını murad etmiştir.⁶⁰ İlk insanın eşiyile birlikte cennetten çıkarılış hikayesi bir yandan insanın zaaflarına işaret ederken diğer yandan “Sizi yeryüzünün halifesi yapan, size verdiği imkânlar hususunda sizi denemek için kiminizi

⁵⁶ Muhammed Abdulkerim eş-Şehristanî, *Nihayetu'l-Ikdam fi- İlmi'l-Kelam*, thk. ve nşr. A. Guillaumame (Londra: 1934), 124.

⁵⁷ Bk. İbrahim Coşkun, “Teşbih ile Tenzih Arasında S. Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2002), 27-28.

⁵⁸ Geniş bilgi için bk. Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak* (Beyrut: Daru'l-Marife,1997), 211-276; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 137-141.

⁵⁹ Bk. Fethi Kerim Kazanç, “Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar”, *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, ed. Ramazan Biçer - Süleyman Akkuş (Sakarya: SÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005), 107-142.

⁶⁰ Bk. Bakara 2/30-34.

kiminizden üstün derecelerde kılan O'dur..."⁶¹ ayetiyle onun yeryüzüne halifelik gibi bir seçkin misyonla gönderildiğine işaret etmektedir. Allah, insanı neden yeryüzünün halifesi yapmış olablilir?

Hilafet/niyabet, aslın yokluğu veya ona yardımcı olmak için gerekebilir. Bu insanlar için böyledir. Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'ın bir varlığı halife kılması bunlardan farklıdır. O bir şeref bahşederek yüceltmek istemesinden dolayı insanı kendine halife kılmıştır.⁶² Hilafet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevidir. Allah insanı bu görevin gerektirdiği yeteneklerle donatmıştır. Halife kelimesinin sözlük anlamından da anlaşılacağı gibi insan, arda gelen nesiller boyunca bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır. Ashab-ı Kiram ve onları takip eden nesiller Hz. Peygamberin bildirdiği dini ve bu dinin inanç esaslarını en iyi şekilde kavradılar. Onlar Allah'tan Allah da onlardan razı oldu.⁶³ Onlar Allah'a rağmen bir özne değil, Allah'ın, kendilerini yarattığını ve önemli bir misyonu yüklediğini ve bu misyonu yerine getirebilecek bir donanımına sahip olduklarına inandılar. Bu anlayışın bir sonucu olarak hayatın her alanda başarılı olmak için çaba sarfettiler. Yaşadıkları dönemin sosyal şartları çerçevesinde hayatın her alanında ne gerekiyorsa onu yaptılar. Kur'an ve sünneti doğru anladılar. Hz. Osman'ın şehadeti ve sonrasında yaşanan bazı talihsiz olaylar neticesinde kaza, kader, irade konularında ve ulûhiyyet telakkisinde kimi uç yorumlar ortaya çıkmışsa da bunlar İslam toplumunun genelini etkilemedi. Bunun neticesinde medeniyet tarihine önemli bir halka eklediler. Bu durum yaklaşık hicri beşinci asra kadar devam etti.

İslam Medeniyetinin gelişmesi hicri beşinci asra kadar devam etse de esasen üçüncü asrın başlarında ortaya çıkan siyasal olaylar ve sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar neticesinde bu yapının değişmeye başladığını görmekteyiz. İlk olarak Müşebbihe fırkası Allah'ı antropomorfik (insan biçimci) ve antropopatik (insan duygulu) bir varlık gibi tasavvur etmeye başladı. Kaderiye fırkası ise Müşebbihenin antropomorfik tanrı tasavvuruna karşı tenzih düşüncesini savunuyordu. Fakat kaderiye her türlü eksiklikten münezzehe kılma adına Allah'ı sıfatlarından soyutlanmış, hayali bir varlık konumuna getirdi. Bu düşünce biraz ıslah edilmiş haliyle Mutezilî âlimlerce geniş kesimlere ulaştırıldı. Onlar da tenzihte aşırılığa kaçarak Allah'ın sıfatlarını neredeyse yok saydılar. Muhatpları genelde felsefi ve akli delilleri kullandıkları için onlarda da akli delillere ağırlık verdiler. Fakat bu düşüncelerini içe dönüp Müslümanlara da yöneltince ciddi tartışmalar yaşandı.

Eş'ârîyye ve Mâtürîdiyye'den önce Ehl-i sünnetin yegâne temsilcisi olan ve sıfatıyye olarak da bilinen selefi âlimler, ayet ve hadislerle müşebbihe ve Mu'tezilenin fikirlerini eleştirdiler.⁶⁴ Fakat onların karşısında metotları yeterli olmadı. Kelamda haberi sıfatlar adıyla tartışılan ve teşbihi çağrıştıran nassları yorumlamayı uygun bulmadıkları için sonuç itibariyle müşebbiheye yakın bir konumda kaldılar. Naklin yanında akli da mutlaka kullanmanın gereğini hisseden âlimler Mutezilenin düştüğü hatalara düşmeksizin Ehl-i sünnet kelamının teşekkülü için çaba sarfettiler. Bu çabaların sonucunda Eş'ârîyye ve Mâtürîdiyye kelamı doğdu. Ebu'l-Hasen el-Eş'ârî (ö.324/936), kırk yaşına kadar mutezilî bir âlim iken hocası Ebû Ali el-Cübbâî (ö.303/916) ile fikir ayrılığına düştükten sonra Selefiyyenin yanında yer almış ve onların görüşlerini kelâmî yöntemlerle desteklemesiyle Sıfatıyye ismi seleften Eş'ârîliğe intikal etmişti. Artık Eş'ârî, Ehl-i hadisin lideri konumunda olan Ahmed b. Hanbel'in safındaydı. Halife Mütevekkil'in mutezilî âlimlere karşı olumsuz bir tutum sergileyince Ashab-ı hadis güçlendi. Ebul Hasen el-Eş'ârî bir müddet sonra Ashab-ı hadis metodolojisinin yetersizliğini gördü ve kelami metotla güçlü bir konuma getirilmesi için çaba sarfetti. Fakat o çevrelerde bu yaklaşım fazla rağbet görmedi. Eş'ârîyye, Bakıllani, Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasen

⁶¹ En'am 6/165.

⁶² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 1/2199-300.

⁶³ Bk. Beyyine, 98/8

⁶⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/79-81; Sıddık Korkmaz, *İmâm Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 59 vd.

b. Fûrek el-İsfehânî (ö.406/1015) ve İmam Cüveynî gibi âlimlerle yoluna devam etti. Eş'arî kelamcılar haberi sıfatları tevil etme konusunda olduğu gibi bazı konularda zamanla Selefiyyenin görüşlerini yetersiz bularak daha rasyonel görüşler benimsemişlerse de Allah-insan ilişkisi bağlamında insanı, iradesi ve istitaatı olan bir fail olarak görmediler. İnsanda iradenin ve kudretin varlığını açıkça söyleyemediler. Bu düşünceler İslam dünyasında oldukça etkili oldu. Kur'an'da, açıkça bildirilmesine rağmen Allah'ın ilmi, iradesi ve kudreti yayında insanın bu yetenekleri neredeyse yok sayıldı. Bu anlayışlar insanın halifelik misyonunu gölgeledi.

Bu konular söz konusu olduğunda öncelikle cebriyye mezhebi akla gelir. Bu çağrışım doğrudur; ancak tarihte doğrudan insan hürriyetini yok sayanların sayısı oldukça az olmuştur. Fakat İslam Dünyasında Ehl-i sünnetin önemli bir ekolu olan Eş'arî kelamcılarının benzer düşünceleri savunmuş olmaları oldukça dikkat çekicidir. Cebr-i mutavassıt (orta cebirci) olarak da isimlendirilen bu ekolün İslam dünyasında etkili olması ile Müslümanların İslam medeniyetinin parlak dönemindeki gösterdikleri performansını sürdüremedikleri bir döneme denk düşmesi oldukça dikkat çekicidir. İnsanın kudreti/istitâatı, iradesi ve bilgi üretme gibi insanı diğer varlıklardan farklı kılan özellikleri konusunda Mâtürîdîlerle Eş'arîlerin görüşlerini karşılaştırdığımızda bu durum daha iyi anlaşılacaktır.

a. Eş'arîyye ve Mâtürîdiyye'ye Göre İnsanın Kudreti/İstitâatı ve İradesi: Sözlükte kudret, insanın yapabileceği şeyler üzerinde dilediği etkiyi meydana getiren ve insana bir işi yapma veya yapmama sonucunu doğuran özellik olarak tanımlanır. Diğer ifade ile kudret, bir işi yapıp yapmama gücüne sâhip olmaktır. Mâtürîdîler de kudreti bu şekilde tarif etmektedirler.⁶⁵ Eş'arîlere göre kudret öyle bir güçtür ki, o güce sâhip olan her ne kadar dışarıdan bir emir sebebiyle bir işi işlemek ve ya işlememek zorunda olsa da, özü bakımından dilerse işlemeye, dilemezse işlememeye güç yetirir.⁶⁶ Bu tanıma dikkat edilirse kudret sâhibi olan, dilerse bir işi işler. Fakat bu durumda işlememek, o işten vaz geçmek elinden gelmez. Bunun gibi dilemezse işlemeyiz. Fakat bu takdirde de işlemek, hattâ işlemeyi irâde etmek bile onun için mümkün olmaz.

Mâtürîdîlere göre kudret, "külli" ve "cüz'î" olmak üzere iki kısma ayrılır. Külli olan, Allah'ın insan verdiği bütün ve potansiyel olan güç yetirme niteliğidir. Bu kudret, sebep ve vâsıtaların, bedendeki uzuv ve organların sağlam ve sağlıklı olmasıyla kendini gösterir. İnsan, bir fiili işleyip işlememe gücünü bununla elde eder. Cüz'î olan ise bir şeye yönlendirilmiş kudrettir. Diğer ifade ile cüz'î kudret bir bütün ve potansiyel hâlinde olan küllî kudretin belirli bir davranış ve iş için kullanılmasıdır. Fiil bununla meydana gelir. Fiil ile birlikte olur, fiilden önce veya sonra olmaz. Çünkü bu cüz'î kudret, küllî kudretin fiile çıkan kısmıdır. Küllî kudret ise fiilden önce de sonra da olur. Onun için cüz'î kudrete, "gerçek kudret" denir.⁶⁷

Eş'arîler Allah'ın kudreti yayında başka bir fail ve güç kabul etmedikleri için insanın kudreti konusunda böyle bir ayrıma gitmezler. Kulun şahsında gerçekleşen fiilin o sırada Allah'ın verdiği kudretle gerçekleştiğine inanırlar. Bu kudret, fiilin karşılıklı olarak iki yönüne yeterli olmaz. Yâni bir fiilin işlenmesine ilişkin kudret başka, işlenmemesine ilişkin kudret başkadır. Yoksa aynı kudret bir fiilin hem işlenmesine, hem de işlenmemesine elverişli değildir. Mâtürîdîlere göre ise elverişlidir. Kudret konusundaki bu ayrımı ilk olarak Ebû Hanîfe yapmış ve şöyle demiştir: "İşlediklerinde mecbur olma fikri ile serbest olma fikri arasında orta yol; ancak gerçek kudretin, bir fiilin her iki

⁶⁵ Ebu Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd* (Ankara: İsam Yayınları, 2003), 410-412.

⁶⁶ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *el-Luma*, nşr. Richard Mc. Carthy (Beyrut:1952), 54,55,59; Kadı Ebu Bekr Muhammed el-Bakillanî, *Kitabu't-Temhid*, nşr. R. MC. Carthy (Beyrut: 1957), 285.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 410 vd.

yönüne elverişli olduğunu kabul etmekle bulunur. Kudretin bu yeterliliği kabul edilmezse, mecbur olma düşüncesinden kurtulmak mümkün olmaz.”⁶⁸

İnsanın halife varlık olarak önemli bir özne olduğunun en temel göstergelerinden biri de sınırlı da olsa irade sahibi olmasıdır. İrâde, yapılabilecek iki şeyden birini diğerinden ayıran ve o şeyin meydana gelmesine sebep olan niteliktir. Mâtürîdîlere göre irâde de kudret gibi iki kısma ayrılır. Bunlara, "külli irâde" ve "cüz'î irâde" denir. Külli bütün ve potansiyel olan irâde, Allah'ın her insanın fitratına koyduğu bir yetenektir. Bu yetenek insanda fiile çıkmadıkça ve bir şeye fiilen ilgisi olmadıkça, ona "külli irâde" adı verilir. Gerek bu külli irâdenin ve gerek kudretin her iki türü, Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmıştır. Bundan dolayı; kendi nefsimiz, vücûdumuz, her bir parçamız ve organlarımız nasıl yaratılmış ise, bunlar da öylece yaratılmıştır. Bunda görüş birliği vardır. Bu hususta Eş'ârîyye, Mâtürîdiyyehattâ, Mu'tezile arasında görüş ayrılığı yoktur. Cüz'î yani bir şeye yönlendirilmiş irâde ise kişinin külli irâdesini, diğer ifadesiyle irâde gücünün, belirli bir işin iki veya daha fazla yönünden birine yoğunlaşması ve iradesini o yönde kullanmasıdır. İşte kasd, azim, niyet, ihtiyâr (seçebilme) kelimeleriyle dile getirilen mânâ ve kavram budur.⁶⁹ İbn Hümâm, buna “azm-i musammem (kararlı niyet)” diyor. İşte cüz'î irâde demek, bu mânâyı ifâde etmektir. Mâtürîdî kelimelerine göre “azm-i musammem/cüz'î irâde” insanın eseridir. Yaptıklarından sorumlu olması da bundandır.⁷⁰

Eş'ârîler insan iradesi konusunda da külli-cüz'î ayrımına gitmezler. Onlar Allah'ın iradesi yanında açıkça insan iradesinden bahsetmezler. Onlara göre irade, güçlü bir istek ve arzudan yani insanın bir işi işlemeyi veya işlememeyi tam olarak istemesinden ibarettir. Bu da başlangıçta birtakım etkenlerin gerektirdiği zorunlu bir niteliktir, istemeye bağlı değildir. İnsanın herhangi bir fiili işlemesi önce hoş giden bir şeyi düşünmekle başlar. Sonra onu beğenir, niyet ve maksadına uygun olduğuna karar verir. İşte bu düşünce ve karar o fiili istemeyi gerektirir. Yani mecburen ve elinde olmaksızın bir istek meydana getirir. Bu istek, onu meydana getiren etkenlere bağlıdır, onlardan doğar. Onların zorlaması ile güçlenerek kast ve irade şeklini alır. Bunların hiçbirinde insanın payı yoktur ve kendi eseri değildir. Bunlar hep birbirine bağlı birer sebepler zincirinin sonucudur. Bu sebepler zincirinin hiçbir halkasında insanın kudretinin etkisi yoktur. Tam tersine insanın kudreti bunların ezici ve zorlayıcı etkisi altında tamamen yenik ve etkisiz bir haldedir.⁷¹

Eş'ârîlerin fikirleri aslında zorunluluk (determinizm) fikrini savunan filozoflarla aynıdır. Zira her iki fikirde, insanın kendi fiillerini, birtakım sebeplerin ve ilahi kudretin etkisi altında çaresiz bir halde, zorunlu ve mecburi olarak işlenmekten ibarettir. Böyle bir düşünce, insanın yükümlü olmasını anlamsızlaştırıyor. Çünkü insan işlediklerinde zorunlu ve mecbur olursa; onu bazı dini emir ve yasaklarla yükümlü tutmanın hiçbir anlamı kalmıyor. Bütün hareket ve davranışlarında kendi kudret ve iradesinin hiçbir hükmü ve etkisi olamayan, her ne yaparsa zorlayıcı ve ezici bir gücün etkisi altında yapmaya mecbur kalan insana şunu yap, bunu yapma demek; sonra yapmadığı, daha doğrusu yapamadığı için onu sorumlu tutmak ve cezalandırmak saçma ve anlamsız olmaz mı?! Bu hal bir çocuğu zorla tutup baştan aşağıya suya batırdıktan sonra ben sana üzerini ıslatma demedim mi, niçin ıslattın diye cezalandırmaya benzer ki; izzet ve adalet, ilim ve hikmet sahibi olan Allah Teala'nın yüce

⁶⁸ Ebu Hanife, “el-Fıkhü'l-Ebsad”, haz. Mustafa Öz, *İmam-ı Azamın Beş Eseri* (İstanbul: İFAV Yayınlar,1992), 58; Muhammed İhsan Oğuz, *İslam'da Kaza ve Kader* (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1993), 30-32.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 458 vd.

⁷⁰ Kemaleddin İbn Hümâm, *el-Müsâyer* (İstanbul: 1979), 60.

⁷¹ Eş'ârî, *el-Luma*, 24; Saduddin et-Teftazanî, *Şerhu'l-Makasid* (Beyrut, 1989), 2/347 vd.; Celaledin ed-Devvânî, *Celâl Şerhu'l-Akâidi'l-Adudîyye* (İstanbul: Matbaa-ı el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1290), 33-34.

şanına bu ve benzeri şeyler nasıl yakışır? Hak Teala, bu gibi zulüm ve saçmalıklardan uzak ve yücedir.⁷²

Eş'ârîler bu eleştirilere Cenab-ı Hak bütün varlıkları yaratandır, mülkünün tek sahibidir. Mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. İradesine ve kudretine sınır koyacak veya karşı gelecek başka bir varlık yoktur. İşlediklerinden kimseye karşı sorumlu değildir. O'nun işlediğinin, zulüm ve saçmalıklarla ilgisi olmaz diye cevap vermişlerdir.

b. Eş'ârîyye ve Mâtürîdiyye'nin Kader Anlayışları: Yukarıda bahsettiğimiz Mâtürîdiyye ve Eş'ârîyyenin kudret, irade, kesb ve insanın fiillerinin meydana gelişi ile ilgili düşünceleri aynı zamanda kaza ve kader inançlarına yansımıştır. Kader ve Kazaya iman, Allah'ın ilim, irade, kudret ve tekvin sıfatlarına iman etmenin bir gereğidir. Fakat Allah'ın teşriî iradesinin gereği olarak insan ve cinler gibi ilim, irade ve kudret yetenekleriyle yarattığı varlıkların iradi fiillerinde gerçekleşen kaderi ile tekvini iradesinin gereği olarak kâinata işleyen ve asla değişmeyen kader farklıdır.

Bir insan, salgın hastalığın yaygın olduğu bir ortama korunaksız olarak girerse hasta olur. Fakat aynı insan, böyle bir ortama girmez ya da gerekli tedbirleri alarak girerse hasta olmaz. İşte birbirinin tam tersi olan bu iki sonucun ikisi de kaderdir. Cenab-ı Hak, ezelde sağlık ve hastalığın çeşitli sebeplerini takdir edip belirlerken; sözü geçen şu iki halden birincisini hastalık, ikincisini sağlık sebeplerinden olmak üzere takdir etmiş ve belirlemiştir. Biri hastalığın, diğeri sağlığın sebebi olan bu iki hal ve durum, kaderin sebeplerindedir. Takdir edilmiş ilahi birer kanun ve töredir. Sonuçları henüz meydana gelmeden önce Allah'ın ezeli ilminde vardır; Lehv-i Mahfuzda yazılıdır. Yani, ilmi bir varlık olarak Allah'ın ezeli ilminde vardır ve belirlidir. Şu halde bir kimse, kendi iradesiyle bu iki sebepten hangisine yapışsın, onun sonucuyla karşılaşır. İşte bu kazadır. Aynı zamanda takdirin gereği olduğu için de kaderdir.⁷³

Kaderin ikinci türü yani irade ve kudretimiz dışında gelişen talih olarak da ifade edilen kader, kaçınılmaz ve değişmez mukadderattır. İşte ilahi sır olan kader budur. Bu sırrı bilmek, bizim için mümkün olmaz. Bizim irade ve kudretimiz dışında geliştiği için bu kaderden, biz sorumlu tutulmayız. Bundan dolayı ne övülür ne de kınanırız. Yer ve gök felaketleri, onlardan meydana gelen hasarlar; bazılarımızın cılız, zayıf ve doğuştan hastalıklı olmamız, bazılarımızın güzel ve çirkin olması, bazılarımızın uzun veya kısa yaratılması bu tür kaderin örnekleridir. Fiziki âlemde geçerli olan kader de böyledir. Allah her şey için; ezelde onları meydana getiren bütün sebep ve şartları takdir edip, belirlemiştir. O yüzden, olan bütün olaylar, bu ilahi kanuna, töreye göre meydana gelmektedir. Allah “*Sen, Allah'ın sünnet ve adetinde bir değişme bulamazsın*”⁷⁴ buyurarak da bu kanunlarda bir değişme olamayacağını bizlere bildirmiştir. İşte bundan dolayı kâinata her ne zaman bir olay gerçekleşirse, mutlaka onun bir sebebi, bu sebebinde doğurduğu bir sonuç vardır.

Mâtürîdiler yukarıda örnekle açıklamaya çalıştığımız bir kader anlayışına sahip iken Eş'ârîyye böyle bir ayrıma gitmez. Fizikî âlemde işleyen kaderi anlatan pek çok ayeti de kendilerine delil olarak sunarlar. Onların delil olarak gösterdikleri ayetlerden biri olan “*Yeryüzünde veya kendinizle ilgili bir musibet meydana gelmeden önce mutlaka bir kitaptadır*”⁷⁵ mealindeki ayeti İmam Mâtürîdî tefsir ederken önemli açıklamalarda bulunuyor. Ayette geçen ‘önce’ zarfı ile ilgili olarak ‘insanlar yaratılmadan önce mi, yoksa musibet meydana gelmeden önce mi’ diye sormakta ve şöyle demektedir: “Eğer insanlar yaratılmadan önce bir kitapta yazılıdır denirse, bu insan için her şeyin belirlenmiş olduğu anlamına gelir ki, insanın iradesi, özgürlüğü ve sorumluluğu devreden çıkmış olur. İnsan

⁷² Oğuz, *İslam'da Kaza ve Kader*, 45.

⁷³ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 486-487.

⁷⁴ Fetih 48/23.

⁷⁵ Ahzab 33/72.

yaşarken o musibet meydana gelmeden önce bir kitapta olması demek ise, o olayın bir kanuna göre meydana gelmesi demektir.”⁷⁶ İmam Mâtürîdî, insanın seçimine tabi olan fiillerin “ilm-i ilâhî”de biliniyor olduğunu kabul eder. Ancak bu bilginin vafedici bir ilgi olduğunu, diğer bir ifade ile insanın iradi fiillerinde Allah’ın ilminin maluma tabi olduğunu, kulun o bilgiden dolayı zorlanmadığını, öyle olunca yukarıdaki ayette geçen ‘kitap’ kelimesinin varlığın ve hayatın kanunu/sünnetullah olduğunu ifade eder. Bulaşıcı bir virüse maruz kalan bir insanın o virüsten etkilenmesi sünnetullahın gereğidir. Virüse yakalanan birinin daha doğmadan böyle bir şeyle karşılaşacağı belirlenmiş değildir. Ayette geçen “önce” zarfı, insan doğmadan önce değil, olay meydana gelmeden önce, şeklinde anlaşılırsa, kader fikrine değil de insanın vücudu da dahil olmak üzere fizikî alemde işleyen yasa fikrine ulaşılır.⁷⁷

Eş'arîyyenin bu uluhiyyet tasavvuru beraberinde cebriyeci bir kader anlayışı Eş'arîyye kelimelerinden beslenen tasavvuf çevreleri ile halk arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu düşüncenin bir sonucu olarak tevekkül inancı, tedbirleri gereksiz gören olup bitene seyirci kalan pasif bir teslimiyete dönüşmüştür. Nitekim Mehmed Akif, “*Fatih Kürsüsünden*”⁷⁸ adlı manzum şiirinde Türk milletinin ‘kader’ anlayışını ‘cebriyeci’ bir hal aldığı gerekçesiyle şiddetle eleştirir.

2. *Varlığa Bakış*: Eş'arîyyenin uluhiyyet tasavvurunun en önemli yansıma alanlarından biri de varlık felsefesinde kendini göstermektedir. Bu düşüncenin genel olarak yapısı cevher/atom ve araz teorisine dayanmaktadır. Bu teori, ister cisim, ister fiil, isterse duyular olsun âlemdeki her şeyin yapısı salt bir komşuluk ve yakınlık esası üzerine kuruludur. Varlığı oluşturan atomlar arasında bir temas ve ilişki yoktur. Böyle bir sistemde nedensellik ve kanun düşüncesine yer yoktur.⁷⁹ Böyle bir varlık felsefesine sahip olan Vesileci/okazyonalist düşünürlere göre tabiattaki varlıklar bir sonuç üretecek güç ve vasıfta değildirler. Âlemde görülen şeyler her an yaratılan ve yok edilen cevher ve arzardan meydana gelmektedir. Onları da sürekli yaratan ve yok eden, âlemdeki değişimi ve dönüşümü gerçekleştiren sadece Allah’tır. Öyle olunca ‘tabiat kanunu’ diye bir şey yoktur. Âlem, Allah’ın sürekli ve her an tekrarlanan faaliyetleriyle varlığını sürdürmektedir.

Pek çok klasik kelamcının savunduğu ancak Eş'arî kelamcılarının Eş'arî-Sûfiyyenin iman derecesinde kabul ettiği böylesi bir yaklaşım, nedenselliğin mutlaklaştırılmasına karşı oluşturulmuş bir düşüncedir. Elbette materyalistlerin/natüralistlerin nedenselliği mutlaklaştırmaları ateizme ya da deizme götürür. Fakat nedensellik, zaman bakımından birbirlerini takip eden ve böylece meydana gelen olayların sıradüzeni olarak da yorumlanabilir. Yani bir olay veya sonuç kendinden önceki bir başka olayın sonucu olmaktadır. Nitekim bir nesne veya değişimin nasıl meydana geldiğini açıklarken meydana gelen sonuçtan hareketle sebebi araştırmak, insan zihninin bir işleyiş biçimidir. Tabiatçı filozofların, maddi bir varlığın, kendi tabiatı gereği veya başka bir maddi varlığın tabiatından kaynaklandığına dair iddiaları bunun ötesinde tabiatüstü herhangi bir illet veya failin olamayacağını iddia etmeleri, özellikle Eş'arî kelamcılarda tabiat fikrinden tamamen soyutlanmış bir teori geliştirmeye sevk etmiştir.⁸⁰ Bu bir yanıştan uzaklaşırken başka bir yanışa yönelmeye yol açmıştır. Çünkü bizler, ancak nedenselliğin varlığı sayesinde tabiat ilimlerine ulaşabilmekteyiz. Ayrıca tabiat kanunlarını keşfettiğimiz oranda ondan istifade ettiğimiz ve onların üzerine tekniği tesis ettiğimiz de

⁷⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilatu Ehli's-Sünne*, thk. Fatıma Yusuf el-Hıyamî (Beyrut: Müessesetu'r-Rislale, 2004/1425), 5/50.

⁷⁷ Şaban Ali Düzgün, “Kader’i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı”, *Kelam Araştırmaları Derisi* 11/2 (2013), 7.

⁷⁸ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, haz. A. Vahap Akbaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 496-514.

⁷⁹ Eş'arî düşüncesindeki atom nazariyesinin kökeni ve zamanla ulaştığı merhaleler konusunda bk. Richard M. Frank, *Bodies and Atoms: The Ash'arite Analysis*, çev. Hüseyin Aydın, *D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 95 vd.

⁸⁰ Bk. İlhan Kutluer, “İlliyyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/120-121.

bir vakıdır. Öyle olunca insanın dünya hayatını sürdürebilmesi için, katı determinizme varmayan (soft determinism) bir nedenselliğe ihtiyacı vardır. Öyle ki Kur'an, Allah'ın kudretini farklı varlıklara paylaştıran müşriklere karşı sıkça Allah'ın kudretine dikkat çekse de âlemde bir nizamın varlığından söz etmektedir. Elbette kâinat muayyen kanunlara göre işlemektedir, ancak işleyiş asla Allah'tan bağımsız değildir. Her şey Allah'ın izni doğrultusunda gerçekleşir, denildiğinde bundan; her şeyin, Allah'ın o şeyin özüne yerleştirdiği ve o şeyi kendisi yapan yasaları doğrultusunda gerçekleştiği anlaşılmalıdır. Kur'an'daki ifadesiyle “sünnetullah” önce sebebi, sonra da neticeyi yaratma tarzında gerçekleşmektedir.⁸¹ Ancak Allah dilerse, herhangi bir sebebe bağlı kalmadan da neticeyi yaratabilir. Bunun gibi sebebi yarattığı halde bazen neticeyi yaratmayabilir. Peygamberlerin şahsında gerçekleşen ve mu'cize olarak ifade edilen Allah'ın yarattığı fiiller böyledir. Bu durumda Allah'ın fiillerini tabiat kanunları dahilinde olanlar ve tabiat kanunları dahilinde olmayanlar şeklinde ikiye ayırmamız mümkündür. Birinci kısımdakiler, sebep-netice zincirini bozmayan ve tabiat kanunlarıyla izah edilebilen, sünnetullahı uygun olarak meydana gelmektedir. İkinciler ise nadiren vukua gelse de sebep-netice zincirini bozan, tabiat kanunlarıyla açıklanamayan ve Sunnetullahı (sunnat-i amme) aykırı olarak yine Allah'ın diğer bir sunneti ile (sunnat-i hasa) ortaya çıkmaktadır.

Muhammed Abid el-Cabirî'ye göre sebep-sonuç ilişkisini kabul etmeyenlerin düşünce yapılarının arka planında Arapların İslam öncesi çağlarda süreklilik-bitişiklik(ittisal)esasına değil de süreksizlik-ayrışım (infisal) esasını üzerine kurulu dünya görüşleri vardır. Bu bakış tarzına göre cahiliye dönemi Arap ilimlerinde olaylar arasında zorunlu sebep-sonuç ilişkisi anlamında bir sebeplilik düşüncesi yoktur. Bütün bu ilimler deliller üzerine değil, sırf emare ve ipuçlarına dayalı bir akıl yürütme üzerine kuruludur. Emare ise bir şeyin alameti olup onun illeti veya illete bağlı sonuç değildir. Hâlbuki sebeplilik ilkesi, Allah'ın belirlediği ve değiştirmeyeceğini beyan ettiği sebepler vasıtasıyla meydana gelebilmektedir.⁸²

İbn Rüşd'e göre Eş'arî kelamcılarının nedenselliği kabul etmeme düşüncesinin kökleri cahiliye dönemine uzanmaktadır. O bu konuda Eş'arîleri şöyle eleştirir:

“Bize göre etkin sebepler konusunda kafası karışık olup da işi karıştıranların ve illetin ma'lul ile alakasını idrak edemeyenlerin bu konuda bilmediklerini araştırmaları veya fen ilimleri öğrenmeleri gerekir. Çünkü bu, doğru olan bilimsel metodu belirleyen izah tarzıdır. Varlıklardaki olguları yalnızca adet olarak değerlendirmek ve bununla yetindirmek, dolayısıyla akli araştırmaktan ve düşünmekten alıkoymaya çalışmak, kabul edilir bir durum değildir. Akıl illetleri araştırma tabiatıyla donatılmıştır, varlıklar arasında ilişkileri ve bağları açıklama amacıyla sebepliliği yok saydığımızda, aklın görevi ne olacaktır? Akıl, bizatihi varlıkları nedenleriyle kavramasından başka bir şey değildir. İşte bununla o öteki kavrama yetilerinden ayrılır. O halde nedenleri reddeden kimse, aslında akli da reddetmiş olmaktadır... Kaldı ki, Eş'arîlerin tutumlarında olduğu gibi, zorunlu hiçbir bilginin bulunmadığını kabul eden kimse, kendi sözünün de zorunlu olmadığını kabul etmek zorundadır. Bu durum, akıl, onun tabiatı ve etkinlik sahası açısından değildir. Fakat eşya cihetinden olaya bakınca, kim algılanan varlıklardaki nedenselliği inkâr ederse o tabii sebepleri yok sayar, eşyanın sıfatlarını ve özünü kabul etmemiş olur.”⁸³

Fazlur Rahman ise bu konuda şunları söylemektedir:

“Tabiat, Allah'ın köklü bir şekilde yerleştirdiği kendi kanunları sayesinde işler. Yani tabiatta

⁸¹ Abdülkerim Zeydan, *es-Sünenü'l-İlahiyye fi'l-Ümami ve'l-Cemaat ve'l-Ferd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 60.

⁸² Muhammed Abid el-Cabirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000), 50.

⁸³ İbn Rüşd, *Tehafütü tehafüt*, thk. Süleyman Dünya (Kahire: Daru'l-Mearif, 1963), 777-778.

tabii nedensellik söz konusudur. Bu yüzden ona göreceli olarak bağımsız diyebiliriz. Fakat bu mutlak bir bağımsızlık değildir. Çünkü varlığı için tabiatın hiçbir garantisi yoktur ve kendi kendisinin nasıl işlediğini göstermekte yetersizdir. Kâinata nedenselliğin olmadığını iddia etmek bir bakıma her an her şeyin değişebileceğini kabul etmek demektir. Bu ise Allah'ın evreni boş yere yaratması onu eğlence vasıtası kılması demektir. Hâlbuki Allah bundan münezzehtir olduğunu bildirmektedir. Eş'arî düşüncesinde cevaz ilkesine ve atom nazariyesine bağlı olarak oluşturulan ontoloji anlayışı, Kur'an'a dayanan İslamî algılayıştaki düzen, insicam ve buna bağlı olarak Allah'ın yaratmasındaki süreklilik ve devamlılık ilkelerinin, en azından üstü örtülü bir şekilde feda edilmesine yol açmıştır. Eş'arîler bu yöntemi benimsemekle, Kur'an'ın defalarca vurguladığı, yerde ve göklerde uyumun ve düzenin hâkim olduğu ilkesini feda etmişlerdir. Bu şekilde bu düzenin sağlamlığı ve şaşmaz sürekliliği ile "Allah'ın öteden beri süregelen kanunu budur. Allah'ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın"⁸⁴ ayetinin belirttiği hayatın daha başka pek çok yönündeki süreklilik ve düzeni hesaba katmamışlardır."⁸⁵

Yukarıda izah etmeye çalıştığımız varlığa bakış tarzı pek çok kimsede sebepler düzeyinde gerekli tedbirleri almadan ve kurallara uymadan doğrudan Allah'ın kendilerine yardım edeceği inancını doğurmuştur. Bu gün bu anlayışın trafikten sağlık kurallarına pek çok alanda alınması gereken önlemler ve uyulması gereken kuralların ihmal edilmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çoğumuz pek çok kimsenin arabasının önüne veya arkasına büyük puntolarla "Allah Korusun" veya benzeri dualar yazdığını görmüşüzdür. Ama üzerinde bu duaların yazılı olduğu pek çok aracın kazaya karıştığını da şahit olmuşuzdur. Bu duanın kabul olması için öncelikle o aracı süren kimsenin yola çıkmadan önce ve sefer esnasında gerekli tüm tedbirleri almış olması gerekir. "Ey Rabbim! Yalnız sana ibadet eder yalnız senden yardım dileriz" diye namazın her rek'atında okuduğumuz Fatiha Suresi'nin 5. ayetindeki duamızın kabul olması için kulun Yüce Allah'ın tabiata yerleştirdiği ilahi yasaları ve eşyalar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini bilip gereğince hareket etmesiyle mümkündür. Matlub olan yardım kulun, Yüce Allah'ın evrene yerleştirdiği İlahî yasaları bilip, İlahî emirleri uygulama safhasına intikal ettirirken, onlardan yardım dilemesidir.⁸⁶

Cevaz ilkesi veya cevher ve araz nazariyesi kimi Mu'tezilî ve Mâtürîdî kelam âlimleri tarafından da savunulmuştur. Fakat Eş'arî kelamında bu nazariye alternatifsiz iman edilmesi gereken bir ilke gibi savunulmuştur.⁸⁷ Bu anlayışın bir sonucu olarak her hangi bir sebebin etkisini kabul etmek, tekfir edilme sebebi sayılmıştır. Öyle ki nedenselliği reddetmek, sıradan bir tartışma konu olmamış bu düşüncenin pratiğe yansımaları, her şeyin doğrudan Allah'ın kudretine bağlanmasıyla tabiattan ve tabiatta işleyen Allah'ın kanunlarını araştırmaktan uzak kalmaya sebep olmuştur. Bu da din-dünya ilişkisindeki dengenin bozulmasında ve Müslümanların tabiata yönelmelerini engelleyen önemli bir etken olmuştur. Elbette tabiatta her şeyin sürekli değişimine, sabit hiçbir şeyin bulunmadığına, sebeplerin sonuçlar üzerinde hiçbir şekilde etkili olmadığına inanan kimselerden ısrarla planlı programlı bir şekilde tabiata yönelip onun üzerinde tefekkür edip gözlem ve araştırma yapmaları beklenemez.

Yukarıda ifade ettiğimiz Eş'arî kelamcılarının insan ve kâinata yönelik yorumları zamanla Müslüman toplumların kültürleriyle bütünleşince, kader ve tevekkül gibi bazı İslam inançları, tembelliğe adeta kılıf olmuş, vurdumduymazlık, hazırla yetinme, ortaya çıkan problemlere köklü

⁸⁴ Fetih 48/23.

⁸⁵ Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998), 118-119.

⁸⁶ Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim İbn-i Teymiyye, *Mecmû'u Fetâvâ* (Riyad: 1991), 8 / 76.

⁸⁷ Tevbe, *Limaza Sagatat el-Hilafetü'l-Osmaniyye*, 60 vd.

çözümler getirme yerine kısa vadede günü kurtaracak uygulamalar bazı kesimlerin genel karakteristiği haline gelmiştir.⁸⁸ Batı'da Rönesans ile birlikte hızlı bir şekilde hem sosyal hem de deneysel bilimlerde ciddi gelişmelerin yaşandığı, çok farklı teorilerin ortaya atılıp tartışıldığı bir dönemde, İslam kültür ve medeniyetini temsil eden Osmanlı medreselerinde felsefe ve fen bilimine gerekli ihtimamın gösterilmediği, gelişen şartlara göre yeni ilimlerin konmadığı bilinmektedir.⁸⁹ Daha sonraki süreçlerde bilimden kültüre, ekonomiden savunmaya pek çok alanda Müslüman toplumların Batı'ya karşı üstünlüğünü kaybettiği hepimizin malumudur.

SONUÇ

Her din doğuşundan bir müddet sonra farklı yorumlara tabi tutulur. Aynı dine mensup olmakla birlikte farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı kültürlere mensup insanlar bazı konularda farklı kanaate sahip olabilmektedirler. İslam dini için de bu durum aynı şekilde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamberin vefatıyla birlikte teslimiyetçi dönem yavaş yavaş kaybolmuş, iç ve dış kaynaklı bazı olaylar itikadî-siyasi ve ameli mezheplerin doğmasına yol açmıştır. Ancak İslam dini açık ve anlaşılır bir inanç sistemine sahip olduğu için aşırı yorumcu(gulat) fırkaları hariç tuttuğumuzda, başta Ehl-i sünneti oluşturan Selefiyye, Eş'arıyye ve Mâtürîdiyye olmak üzere itikadî mezhepler arasında ciddi ihtilaflar yoktur. Fakat farklı kelam metotları çerçevesinde söz konusu akaid sisteminin yorumları beraberinde ihtilafları kaçınılmaz kılmaktadır.

Eş'arıyye ile Mâtürîdilik arasındaki ihtilaflar da kelâmî yorumlar olarak değerlendirildiğinde önemsiz sayılabilir; ancak bireysel ve sosyal hayattaki sonuçları dikkate alındığında ciddi ihtilaflar olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Eş'arıyyenin Allah tasavvuru ve bu tasavvurun bir sonucu olarak ortaya çıkan insan anlayışı pek çok tartışmanın kaynağı konumundadır. Modern çağ Batı düşüncesinde Allah-insan ilişkisi ile ilgili tartışmalar, yeni felsefi akımların doğmasına yol açmıştır. Aydınlanma felsefesini ve bunun içerisinde bir özne olarak insanı ön plana çıkarmak isteyen hümanizm ve egzistansiyalizm/varoluşçuluk bunlardan bazılarıdır. Söz konusu felsefi akımlara mensup düşünürler, Hıristiyanlığın tanrı tasavvuru üzerinden tüm ilahi dinlerin Allah inancını şiddetle eleştirmişlerdir. Onlara göre teizmin Tanrı'sı insanın özgürlüğünü yok etmektedir. Aklını kullanmasına ve üretken bir kişilik sergilemesine engel olmaktadır. Bu düşünürler, insanın böyle bir konuma düşmesini kendine yabancılaşması olarak nitelemektedirler.

Modern çağda Batı düşüncesinde ortaya çıkan inkârcı düşünce akımları kısa bir süre sonra İslâm dünyasında da yankı bulmuştur. İslam toplumlarında Ateizme ya da deizme yönelen kişilerin dine yönelik pek çok itirazları olmakla birlikte söz konusu itirazların önemli bir kısmı Eş'arıyyenin Allah tasavvuru ve kader inancına yöneliktir. Bu bağlamda ateistlerin veya deistlerin, Eş'arıyye'nin Allah tasavvuru, kader inancı ve insana bakışlarına yönelik itirazları söz konusu olduğunda, Mâtürîdî kelamcılarının bu konulardaki yorumlarının öne çıkarılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyim.

Kelâmî yorumlar, inanç önermeleri olmadığına göre yukarıda ifade ettiğimiz gibi çağımızda Allah-insan ilişkisi konusunda Mâtürîdiyyenin görüşlerini öne çıkarmayı gerekli kılıyor ise de bir başka konuda Eş'arıyyenin bir görüşü öne çıkarılabilmelidir. Bu bakımdan İslâm coğrafyasında üretilmiş ve bu toprakların düşünme biçimini oluşturmuş olan iki büyük ekolü birbirine rakip olarak

⁸⁸ Eş'arıyye kelamında sebeplilik düşüncesinin sonuçları ve yansımaları konusunda bk. Fethi Kerim Kazanç, *Varlık, Bilgi ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 84-97.

⁸⁹ Bk. Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunun an-Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünun* (İstanbul: Matbaatu'l-Behiyye, 1941), 1/680; Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji* (İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999), 133-134; İlyas Çelebi, "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı Ansiklopedisi* (İstanbul: 1998), 5/173-174.

görmemek gerekir. Her iki ekolü kendi sınırları ve şartları içerisinde anlamaya çalışmak ve buradan yeni değerlendirme imkânı elde etmek gerekir. Eş'arî-Mâtürîdî ihtilafı haddizatında Ehl-i sünnet düşüncesi içerisinde dinamizm imkânı tanımaktadır. Böylece hem tek tipleşme tehlikesinden korunma imkânı elde edilmiş olur. Bu bakımdan Eş'arîlik ve Mâtürîdîliğin tek başlarına taşıdıkları değerden çok daha önemlisi, bütün farklılıklarıyla birlikte oluşturdukları Ehl-i sünnet çerçevesidir. Bu iki ekolün tarihsel ve sosyolojik bir gerçeklik olarak farklı kültür havzalarında ortaya çıktıkları ve varlıklarını buralarda devam ettirdikleri herkesin kabulüdür. Örneğin Mâtürîdîlik ile Türk kültür havzası arasında bu türden bir ilişki söz konusudur. Ancak bu ilişkinin, ideolojik milliyetçilik üzerinde okunması, kanaatimizce büyük hata olur. Hanefî-Mâtürîdî geleneğin büyük ölçüde Türk kültür havzasında üretilmiş olması, bu geleneğin günümüz ideolojik perspektifinden, milliyetçilik için üretilmiş olduğu sonucunu doğurmaz. Ayrıca bu zamana kadar ihmal edilmiş olan Mâtürîdî kelamını daha geniş çevrelere ulaştırmak yerine dar bir alana hapseder. Bu bakımdan çağımızda karşı karşıya kaldığımız pek çok inanç probleminin çözümünde önemli katkılar sağlayacağına inandığımız Mâtürîdî kelamına ilmi bir zihniyetle yaklaşılması büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Mustafa. "Eş'arîlerin Nedensellik Anlayışı Üzerinden Hadisçilerin Vardığı Sonuçlar". *Journal of Islamic Research* 22/2 (2011), 71-88.
- Akoğlu, Muharrem. "Büveyhîler'in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine". *Bilimname* 17/1 (2009), 123-138.
- Akoğlu, Muharrem. *Büveyhîler Döneminde Mu'tezile*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2008.
- Aynî, Mehmet Ali. "Türk Mantıkçıları". *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 10/3(1928), 52-53.
- Bağdadî, Abdülkahir. *el-Fark Beyne'l-Firak*. Beyrut: Daru'l-Marife, 2.Baskı, 1997.
- Bakıllanî, Kadı Ebu Bekr Muhammed. *Kitabu't-Temhid*. nşr. R. MC. Carthy, Beyrut:1957.
- Cabiri, Muhammed Abid. *Arap-İslam Kültürünün Akıl yapısı*. çev. Burhan Köroğlu - Hasan Hacak. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- Coşkun, İbrahim. "Teşbih ile Tenzih Arasında S. Âmidî'nin Allah'ın Sıfatlarını Yorumlamadaki Metodu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2002), 23-59.
- Çelebi, İlyas. "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükselişi ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*. ed. Güler Eren. 5/168-174. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çelebi, Mustafa b. Abdullah Katip. *Keşfu'z-zunun an-Esmai'l-Kütübi ve'l-Fünun*. İstanbul: Matbaatu'l-Behiyye, 1941.
- Dalkılıç, Mehmet. "Buhara'nın İslamlaşmasında Kuteybe b. Müslim'in Rolü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/23 (Güz 2012), 149-156.
- Devvânî, Celaledin. *Celâl Şerhu'l-Akâidi'l-Adudîyye*. İstanbul: Matbaa-ı el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevî, 1290.
- Düzgün, Şaban Ali. "Kader'i Farklı Kategoriler İçinde Okumanın İmkânı", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013), 1-10.
- Ebu'l-Fidâ, İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud. *Tarihü Ebi'l-Fidâ*. thk. Mahmud Deyyûb. Beyrut: 1997.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. haz. A. Vahap Akbaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasen. *el-Luma*. nşr. Richard Mc. Carthy. Beyrut: 1952.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1998.
- Fazlur Rahman. *İslam ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Frank, Richard M. *Bodies and Atoms: The Ash'arite Analysis*. çev. Hüseyin Aydın. *D.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2001), 95-109.
- Gazzalî, Ebu Muhammed b. Muhammed. *Faysalu't-Tefrika Beyne'l-İslam ve'z-Zenadika*. nşr. Süleyman Dünyan. Kahire: 1961.
- Gazzalî, Ebu Muhammed b. Muhammed. thk. Abdurrahman Bedevî. Kahire: el-Mektebeu'l-Arabiyye,1963.
- Gölcük, Şerafettin. *Kelam Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 5. Baskı, 2009.
- Halil, İmadüddin. *Melamihü'l-İnkilabi'l-İslami fi Hilafeti Ömer b. Abdülaziz*. Beyrut: er-Risale, 7. Baskı, 1985.
- Hamevî, Ebu Abdillâh Şihâbüddin Yakut. *Mu'cemu'l-Buldan*. Beyrut: Daru sadr, 1907.
- İbn Hallikan, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-Ayân ve Enbai'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru sadr, 1977.
- İbn Hümmam, Kemaleddin. *el-Müsayere*. İstanbul: 1979.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. nşr. Hasan Abdülmennan. Beyrut: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye, 2004.
- İbn Rüşd. *Tehafütü tehafüt*. thk. Süleyman Dünyan. Kahire: Daru'l-Mearif, 1963.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülhalim. *Mecmû'u Fetâvâ*. Riyad: 1991.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mülük ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata - Mustafa Abdülkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1995.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen İzzüddin Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut: Daru'l-kütübi'i-ilmîyye,1979.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Tebyînu Kezibi'l-Müfteri*. nşr. M. Zahid el-Kevserî. Beyrut: Daru'l-kütüb'l-Arabi, 1979.
- Kazancıgil, Aykut. *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*. İstanbul: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, 1999.

- Kazanç, Fethi Kerim. "Bilge Vezir Nizamülmülk". *Gazzâlî'nin Feâhihi'l-batiniyye Adlı Eseri Muvacehesinde Batîni Akımlarla Mücadele*. ed. Musa Kazım Arıcan - Muhammed Enes Kala - Mehmet Tuğrul, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Kazanç, Fethi Kerim. *Varlık, Bilgi ve Siyaset Üzerine Kelam Yazıları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Kazanç, Fethi Kerim. "Eş'arî Kelam Sisteminde Allah Anlayışı ve Doğurduğu Sorunlar", *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*. ed. Ramazan Biçer - Süleyman Akkuş. Sakarya: SÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.
- Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*. Konya: Damla Ofset, 1994.
- Korkmaz, Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kureşi, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Beyrut: Daru hicr, 1993.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul 1978.
- Kutluer, İlhan. "İlliyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/120-121. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Madelung, Wilferd. "Mâtürîdîliğin Yayılışı ve Türkler". çev. Muzaffer Tan. *İmam Maturîdî ve Mâtürîdîlik*. haz. Sönmez Kutlu. 305-368. Ankara: 3. Baskı, 2011.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatu Ehli's-Sünne*. thk. Fatıma Yusuf el-Hıyamî. Beyrut: Müessesetu'r-Rislale, 2004/1425.
- Mâtürîdî, Ebu Muhammed b. Muhammed. *Kitabu't-Tevhîd*. Ankara: İsam Yayınları, 2003.
- Muheyimî, Ali b. Salih. "Karahanlılar ve İslâm'ın Yayılmasına Katkıları". çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 281-310.
- Numan b. Sabit, Ebu Hanife. "el-Fıkhu'l-Ebsad". haz. Mustafa Öz. *İmam-ı Azamın Beş Eseri*. İstanbul: İFAV Yayınlar, 1992.
- Ocak, Ahmet. "Medrese Geleneği İçinde Nizamiye Medreselerinin Önemi ve İlim Dünyasına Kazandırdığı Yenilikler". *Selçuklular'da Bilim ve Düşünce*. Konya: Türk Tarih Kurumu, 2013. 441-462.
- Ocak, Ahmet. *Selçuklular'ın Dini Siyaseti*. İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *İslâm'da Kaza ve Kader*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2. Baskı, 1993.
- Özaydın, Adülkerim. "Nizâmiye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özbek, Durmuş. *Saduddin Teftazani ve Nüvvet Görüşü*. Konya: 2002.
- Özcan, Hanefi. *Maturîdî'de Dini Çoğulculuk*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Özervarlı, Said. *Kelamda Yenilik Arayışları*. İstanbul: İsam Yayınları, 2008.
- Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhatü's-Südûr*. çev. Ahmet Ateş, Ankara 1957.
- Razi, Fahraddin. *Allah'ın Aşkınlığı –Esasu't-takdîs fî İlmi'l-kelem*. çev. İbrahim Coşkun. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Baskı, 2018.
- Subkî, Tacuddin Ebu Nasır Abdulvehhab b. Ali. *et-Tabakâtu's-Şafiîyyetu'l-Kübra*. nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmut Muhammed et-Tenâhî. Haleb: Daru hicr, 1964.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *Kitabu'l-mîlel ve'n-nihal*. thk. Muhammed Fehmi Muhammed. Beyrut: Daru'l-kütüb'l-ilmîyye, t.y.
- Şehristânî, Muhammed Abdülkerim. *Nihayetu'l-Ikdam fî-İlmi'l-Kelam*. thk.-nşr. A. Guillaume. Londra: 1934.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Tarihu'l-Ümme ve'l-Mülük*. nşr. Ebu Suayb el-Keremî. Ürdün: t.y.
- Taneri, Aydın. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Vezirlik". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5/8 (1967), 75-186. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000299
- Teftazanî, Saduddin. *Haşiyetü Kestelli ala Şerhu'l-Akaid*. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1966.
- Teftazanî, Saduddin. *Şerhu'l-Makasid*. Beyrut: 1989.
- Tevbe, Gazî. *Limaza Sagatat el-Hilafetü'l-Osmaniyye*. Beyrut: Mektebetü'l-İslamî, 2008.
- Topaloğlu, Bekir. *Mâtürîdîyye Akaidi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 5. Baskı, 1996.
- Uludağ, Süleyman. *Kelam İlmi ve İslam Akaidi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.
- Watt, William Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Watt, William Montgomery. *İslam Felsefesi ve Kelam*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Pınar Yayınları, 2004.
- Yaltkaya, Mehmed Şerefeddin. "Selçükîler Devrinde Mezâhib". haz. Seyit Bahçivan. *Marife* 2/2 (Güz 2002), 265-276.
- Yavuz, Abdullah Ömer. *Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Döneminde Mu'tezile*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yavuz, Abdullah Ömer. "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluş Devrinde Mezhep Politikaları". *Bilimname* 34 (Ekim 2017), 511-532. <https://doi.org/10.28949/bilimname.348096>
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 58-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.
- Zeydan, Abdülkerim. *es-Sünenü'l-İlahiyye fî'l-Ümeme ve'l-Cemaat ve'l-Ferd*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.

XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'daki Düğün Törenlerine Bir Bakış

Emine UYUMAZ

Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Emekli Öğretim Üyesi),
İstanbul, Türkiye, uyumaz@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 25.08.2020

Kabul: 17.10.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Düğün töreni,
Anadolu,
Çeyiz,
Sünnet düğünü,
Ziyafet.

Düğün kelimesi etimolojik olarak Türkçe “düğümlemek, bağlamak” anlamına gelen “tügün”den gelmektedir. Çeşitli dillerde farklı kelimelerle ifade edilse de aslında eski çağlardan itibaren bir nevi, kadın ve erkeğin birlikte yaşamasını yasal ve dini açıdan onaylayan evlilik akdini duyurma/kutlama seremonisidir düğün. Aynı zamanda toplumların eğlence anlayışı, örf adetlerinin yanı sıra inançlarını da yansıttığı için sosyolojik açıdan da ayrı bir önem arz etmektedir. Nitekim Türker’in İslâmiyet’i kabulünden sonra evlilik dışında erkek çocuklarına tatbik edilen sünnet ardından düzenlenen eğlenceye de düğün/sünnet düğünü denmektedir. Bu nedenle Anadolu’daki düğünleri evlilik ve sünnet olmak üzere ikiye ayırmak gerekmektedir. 11.-14. yüzyıl Anadolu coğrafyasında ister evlilik isterse sünnet için yapılan bir düğünün olmazsa olmazı ziyafet ve eğlencedir. Evlilik nedeniyle tertip edilen düğün merasiminde ise kız isteme, çeyiz ve nikâh diğer ortak noktalarıdır. Ancak bu ortak noktaların tatbikatlarında kültür ve inanç farklılıkları nedeniyle başkalıklar (drahoma, mihr, kilise nikâhı gibi) olabiliyordu. Ancak evlilik bir şekilde sonlandığında özellikle de toprak, kale gibi gayrimenkul olarak verilen çeyizin geri alınması benzerlik arz etmektedir. Bunların dışında başlık, gelin alayı, yüz görümlüğü, hediyeleşme (kız isterken, nikâh öncesi ve sonrası, bohça gibi) gibi Anadolu coğrafyasında hâlâ geçerliliğini koruyan adetlerinin yanı sıra kız çeyizinde kıymetli kitapların yer alması gibi yitirdiğimiz değerlerin olduğunu da görüyoruz.

A Glimce at the Wedding Ceremonies in Anatolia in the 12th and 13th Centuries

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 25.08.2020

Accepted: 17.10.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Wedding ceremony,
Anatolia,
Dowry,
Circumcision wedding,
Banquet.

The Turkish word “düğün” meaning wedding is etymologically derived from the Turkish word “tügün” which means “to knot, to tie”. Although it is expressed with different words in various languages, since old times, wedding has been the ceremony for announcing/celebrating the act of marriage that legally and religiously approves a man and woman’s living together. Because it also reflects societies’ not only understanding of having fun, customs and traditions, but also beliefs, it bears a particular importance in sociological aspect as well. Thus, after Turkish people’s acceptance of Islam, the ceremony organized after circumcision applied to boys has also been called wedding/circumcision wedding. For this reason, weddings in Anatolia must be divided into two groups as marriage and circumcision. The essential elements of a wedding held for either marriage or circumcision in the Anatolian lands in the 11th-14th century are banquet and fun. In the wedding ceremony organized for weddings, on the other hand, asking permission to get married from the girl’s family, dowry and marriage contract are the other common points. However, in implementations of these common points, there might be differences due to cultural and religious differences (such as dowry, bride wealth, church wedding). However, it bears similarity to take back the dowry particularly those given as immovable properties such as land or castle, when marriage is terminated in whatsoever manner. In addition to these, we also see that not only there are customs which are still valid in the Anatolian territories such as bride wealth, bride parade, price for seeing the bride’s face, exchanging gifts (such as when asking the bride’s family’s permission, before and after the marriage ceremony), but also there are some values we lost such as including valuable books in the bride’s dowry.

Atf/Citation: Uyumaz, Emine. “XII-XIII. Yüzyıllarda Anadolu’daki Düğün Törenlerine Bir Bakış”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 25-36. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.2>

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Düğün kelimesi etimolojik olarak Türkçe “düğümlemek, bağlamak” anlamına gelen “tügün”¹den gelmektedir. Çeşitli dillerde farklı kelimelerle ifade edilse de aslında eski çağlardan itibaren düğün bir nevi, kadın ve erkeğin birlikte yaşamasını yasal ve dini açıdan onaylayan evlilik akdini duyurma/kutlama seremonisidir. Aynı zamanda toplumların eğlence anlayışı, örf adetlerinin yanı sıra inançlarını da yansıttığı için sosyolojik açıdan da ayrı bir önem arz etmektedir. Nitekim Türker’in İslâmiyet’i kabulünden sonra evlilik dışında erkek çocuklarına tatbik edilen sünnetin² ardından düzenlenen eğlenceye de düğün/sünnet düğünü denmektedir. Bu nedenle Anadolu’daki düğünleri evlilik ve sünnet olmak üzere ikiye ayırmak gerekmektedir. Ancak hemen belirtmek gerekmektedir ki her iki düğün türü hakkında çalışmamızı kapsayan döneme ait tarihi kaynaklardaki bilgiler oldukça yetersiz olduğu gibi halktan ziyade saray ve devlet erkânının uyguladığı merasimleri ihtiva etmektedir.

Evlilik

Konunun daha iyi anlaşılması için araştırmamızda ilk önce evlilik kurumu ile adeta bütünleşen düğün törenleri üzerinde duracağız. Mevcut bilgilerimize göre bunun ilk halkasını da gelin adayının tespiti ve istenmesi/dünürlük oluşturmaktadır. Aşağıda da görüleceği üzere saray düğünlerinde gerek gelin adayının belirlenmesi ve gerekse istenmesinde devlet erkânının ve saraya yakın kişilerin rolü büyüktür. Mesela İmparator I. Manuel Komnenos (1143-1180) Alman Kralı III. Konrad (1132-1152)’ın baldızı olan karısı Eirene (asıl ismi Sulzbachlı Bertha)’nin ölümünün (1159) ardından erkek çocuk sahibi olmak istediği için yeni bir eş aramaya başladı. Bu konuda kendisine her taraftan mektuplar, elçiler geldi.³ Ancak bütün gelin adayları içinde onun tercihi Antakya Haçlı Prensi Raymond de Poitiers (1236-1249)’un kızı Maria oldu. İmparator kararını verdikten sonra gelini getirtmek üzere soylu senatör ve yüksek mevkilerdeki asillerden oluşan bir heyeti Antakya’ya gönderdi.⁴ Yine II. İsaakios (1185-1195) da karısı ölünce yabancı milletlerden kendisine bir eş seçmeyi uygun gördü. Bunun için tertip ettiği elçiler Macar Kralı Bela (1172-1196) ile görüşüp anlaştıktan sonra, kaynaklar heyetin Bela’nın henüz 10 yaşında bile olmayan kızı Margarita (Maria)’yı alıp imparator ile evlenmek üzere (1186) memlekete döndüğünü yazmaktadır.⁵

¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1985), 400.

² Türkçe’de sünnet erkeğin cinsiyet organının ucundaki fazla derinin alınmasını ifade eder, bk. S. Leyla Gürkan, “Sünnet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 38/155.

³ İmparator önce Trablus Kontu III. Raymond’un kız kardeşi Melisende ile evlenmek istemiş ve kızı istemek için sebastos (saygıdeğer) Ioannes Kontoste ve eksubitos (baş tercüman) mevkiine sahip İtalyan asıllı Theophylaktos’u göndermiştir. Taraflar arasındaki görüşme bir yıl kadar sürdüyse de evlilik gerçekleşmemiştir. Görüşmeler hakkında bk. Ioannes Kinnamos, *Ioannes Kinnamos’un Historia’sı* (1118-1176), yay. haz. Işın Demirkent (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 152-153.

⁴ Niketas Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı (1180-1195)*, yay. haz. Işın Demirkent (İstanbul: Dünya Aktüel, 2006), 193.

⁵ Khoniates, *Niketas Khoniates’in Historia’sı*, 167. Doğu Roma/Bizans’ta olduğu gibi aslında Ortaçağın genelinde siyasi ittifaklar gereği küçük yaşta söz kesme, nişanlanma ve evlenmeler yaygındır. Zira Doğu Roma/Bizans kanunlarında nişanlanma yaşı en erken 8 olarak kabul edilirdi fakat bu yasaya çoğu zaman uyulmaz ve 5 yaşında bile nişan yapılırdı. Kilisenin onayladığı asgari evlenme yaşı ise kız çocukları için 12-13, erkek için ise 14 idi. Ancak burada yaş sınırı biraz daha aşağı çekilmiştir. bk. Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 146; Donald M. Nicol, *Bizans’ın Soylu Kadınları 1250-1500*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 6; Hüseyin Ömer Özdemir, *11. ve 15. Yüzyıllar Arasında Bizans İmparatorluğu’nda Evlilik ve Siyaset* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 34.

Sultan I. İzzeddîn Keykavus (1211-1220) da devlet erkânı ile yaptığı istişare sonunda evlilik⁶ için en uygun adayın aynı zamanda halasının kızı olan Erzincan Meliki Fahreddîn Behramşah Davud'un kızı olduğu konusunda karar kıldı. Bu seçimden sonra sultan devlet hazinesinden türlü hediyeler, nefis armağanlar çıkarılmasını emir buyurdu. Ardından da onları bir mektupla birlikte Erzincan'a götürecekt elçilik heyeti görevlendirdi.⁷ Yine Sultan I. Alâeddîn Keykubad (1220-1237)'ın da Eyyübî ailesi ile akrabalık kurma kararından sonra bu iş için Hokkabazoğlu Seyfeddîn'i tayin ettiğini görüyoruz. Bir nevi dünürlüğü üstlenen Hokkabazoğlu'na sultan “*giderken yanına hazineden kıymetli taşlarla süslenmiş eşyalardan, taçlardan, paralardan ve mallardan yeteri kadar al*” demiştir. Bunun üzerine Seyfeddîn, sultanın emrine uyarak hazineden; eşi benzeri bulunmayan zarif taçlardan, kakmalı bileziklerden, altın halhallerden elbise odasından da kıymetli elbiselerden seçtikten sonra seçkin cariyelerden, soylu atlardan, Horasan ve Irak işi kaplardan, yük develerinden meydana gelen hediyeler hazırladı. Ancak yolda hastalanınca sultan bu defa onun yerine Çaşnigir Şemseddîn Altunaba'yı atadı.⁸

Devlet adamı Pervane Muineddîn (ö.1277) ise Kilikya Ermeni Kralı I. Hethum (1226-1270)'un kızı ile evlenmek isteyince bu kararını Ermeni bir rahip olan Parsih'a açtı. Abu'l-Ferecin tabiriyle bu budala da ona “*Kral memleketinizi geçmek üzere buraya gelince kızı ondan isteyiniz. O kızını sizden esirgemez*” dedi. Bunun üzerine Kral Hetum ordugâhtan dönerken Karatay'daki hana inip burada bir gece konakladığı sırada Pervane Rum diyarının eşrafı ile birlikte krala son derece kıymetli hediyeler verip kızını istedi. Kral da “*kızımın kardeşi esir oldukça bize düğün yapmak yakışmaz*” cevabını verdi. Her ne kadar Pervane kızın kardeşinin dönmesini beklediyse de bu sırada gelin vefat etmiştir.⁹

Bazen de hem kız istenip hem de kız verilebiliyordu. Nitekim Eyyübîler ile ilişkilerini kuvvetlendirmek isteyen Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev (1237-1246)'in Tokat Kadısı İzzeddîn'i müteveffa Halep Hükümdarı Melikü'l Aziz (1216-1236)'in kızı Gaziye Hatun ile evlenmek ve kendi kız kardeşini de Melikü'l-Nasır (1236-1260)'a vermeyi teklif etmek için görevlendirdiğini biliyoruz.¹⁰

Kız isteme ve taraflar arasında mutabakat sağlandıktan sonra nikâha kadar bir düğün merasiminin olmazsa olmazları arasında çeyiz yer almaktadır. Doğu Roma/Bizans'da gelin çeyizi drahomadır¹¹ ve evliliklerde önemli rolü vardır. Zira bir kızın drahoması ne kadar çoksa o kadar saygın biriyle evlenme şansına sahip demektir. İmparatorluk ailelerindeki çeyizlerde özellikle de iki devlet arasındaki evlilik anlaşmalarında ise bu büyük meblağları değerli eşyalar ya da toprak oluşturmaktadır.¹² Nitekim İmparator I. Manuel (1143-1180)'in yeğeni Theodora'nın Kudüs Kralı III.

⁶ Genel olarak Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da evlilikler hakkında bk. Seval Orhan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik (1075-1308)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁷ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 173-74; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ie Fi'l-Umûri'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1996), 1/193.

⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 294-295; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ie Fi'l-Umûri'l-Ala'ie*, çev. Mürsel Öztürk, 1/310.

⁹ Abu'l-Ferec, *Abu'l-Ferec Tarihi II*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 87-88.

¹⁰ İbnü'l-Adim, *Histoire D'Alep (Zübdet el-Haleb fi Tarihi Haleb) III*, nşr. Sami Dahan (Damas: 1968), 237-238; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürub fi Ahbâr Benî Eyyüb V*, nşr. Hassanein Rabie, Said Ashour (Mısır: 1977), 183-184.

¹¹ Hristiyanlarda ve Musevilerde, gelinin güveye verdiği para ya da maldır. Kadının evlenirken getirdiği drahoma özellikle çocukları yararına kullanılırdı. Kadın drahomasına el koyduğu ya da drahomayı köyü yönettiği gerekçesiyle kocasını mahkemeye verebilirdi. bk. Nicol, *Bizans'ın Soylu Kadınları*, 5.

¹² Henry Maguire, *Bizans Saray Kültürü*, çev. Müfit Günay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 293; Özdemir, *11. ve 15. Yüzyıllar Arasında Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik ve Siyaset*, 36.

Boudouin (1143-1163) ile olan evliliğindeki çeyizi 100 bin altın sikke, düğün harcamaları için 10 bin altın ve 40 bin altın para değerinde kumaş, mücevher, halı, ipeğin yanı sıra değerli nesnelere oluşmaktaydı.¹³ Yine V. Ioannes Palaiologos (1341-1391)'un kız kardeşinin çeyizi arasında Midilli adasının olduğu bilinmektedir.¹⁴

Çeyiz ile ilgili Selçuklulara ait tespit ettiğimiz örneklerde gelin tarafının hazırlıklar için makul bir süre talep etme hakkına sahip olduğunu görüyoruz. Mesela, kız isteme faslında örnek verdiğimiz Erzincan Meliki Behramşah, kızını isteyen I. İzeeddîn Keykavus'a cevaben “Eğer sultandan, evladımın onun haremine katılması emri gelmişse, bu bizim için onur kaynağıdır. Bize çeyiz hazırlığı için üç ay süre verirseniz memnun oluruz” dedikten sonra çeyiz hazırlıkları ile ilgilenmiştir. Bu süre zarfında da tecrübeli usta sanatkarlar kumaşları kesip, süslemeleri yaptı. Sultanın sarayına gidecek gelin için mücevher işlemeli başörtülerinden, kıymetli taşlarla süslenmiş halhallerden, nefis yüzüklerden, kıymetli küpelerden, sırmalı paha biçilmez elbiselerden, altın ve gümüş kaplardan, ev eşyaları ve kâseler temin edildi. Ayrıca kıymetli kitaplardan, Hoten ve Çin kokularından, ay yüzlü erkek ve kadın kölelerden, altın nallı katırlardan, rüzgâr ve şimşek gibi hızlı giden atlardan, yüklenmiş soylu develerden oluşan çeyiz hazırlandı.¹⁵

Ancak taraflardan birinin pek sıcak bakmasa da mecburen rıza gösterdiği evlilik durumunda ise bu süre bazen işe yarıyordu. Çünkü hazırlıklar sırasında taraflardan biri vefat ettiği için nikâh kıyılmıyordu. Mesela, Sultan IV. Rükneddîn (1254-1257/1259-1262)'in Gazalya Hatun'dan olan kızı da Karamanoğlu Mehmed Bey'in baskıları ile Cimri (Siyavuş) ile evlendirilmek istenmiştir. Gazalya Hatun ise mecburen de olsa bu işe evet demiş, ancak çeyizin hazırlanması için dört ay süre istemiştir. Bu süre dolmadan Cimri tahttan indirilip öldürüldüğü için evlilik gerçekleşmemiştir.¹⁶

Bunların dışında Doğu Roma/Bizans'da olduğu gibi Selçuklu hükümdar kızlarının çeyizleri arasında kale, toprak gibi taşınmazlarda yer almaktaydı. Mesela II. Kılıç Arslan (1155-1192) kızlarından Selçuk Hatunu Hısn-ı Keyfa Sahibi Nureddîn Muhammed b. Kara Arslan b. Davud b. Artuk (1167- 1185)¹⁷ ile evlendirirken Artuklu sınırlarına yakın bir kaç Selçuklu kalesini çeyiz olarak vermiştir.¹⁸

Eğer kız tarafının çeyiz için gücü yoksa da bir şekilde temin edilirdi. Örneğin, Mevlana'nın yakın dostlarından Şeyh Selaheddîn'in kızı Hediye hatun Mevlana'nın haremde kalıyordu ve onun hattat Nizameddîn ile evlendirilmesi gündeme geldi. Fakat Hediye hatunun çeyiz namına hiçbir şeyi yoktu. Bu durum Mevlana'ya iletilince o da çözüm bulmak için Selçuklu sarayında Pervane Muineddîn'in kızlarına hocalık yapan Usta Hatunla görüştü. Hanım Saraya dönünce durumu haremde dile getirdi. Bunun üzerine başta Pervane Muineddîn'in eşi olmak üzere hanımlar, bir kaç takım elbise, her cinsten birer kat çamaşır, 20 süslü küpe, 20 tane kıymetli yüzük, inci gerdanlık, altın işlemeli külâh

¹³ Maguire, *Bizans Saray Kültürü*, 293; Özdemir, *11. ve 15. Yüzyıllar Arasında Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik ve Siyaset*, 36.

¹⁴ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarık Kurumu Yayınları, 1986), 488.

¹⁵ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 174-175; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/193-194.

¹⁶ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. A. Sadık Erzi, 697; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, 2/210.

¹⁷ Hısn Keyfa Artukluları hakkında daha geniş bilgi için bk. Remzi Ataoğlu, *Hısn Keyfa Artuklu Devleti* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985).

¹⁸ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*, yay. haz. Ali Öngül (İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2001), 23. Ancak bir süre sonra evlilik bozulunca gelinin çeyizinde olan kale ve toprağın iade edilmemesi taraflar arasında gerginlik yaratmıştır. bk. Emine Uyumaz, “Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerin Evlilikleri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi: Bildirileri*, ed. Osman Eravşar (Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001), 2/403.

ve çok nefis yüz örtüleri, kıymetli bilezikler vs. topladılar. Ayrıca kıymetli halılar, seccadeler, Gürcü, Şiraz ve Aksaray perdeleri, sini, tepsi, kazan, bakır ve çini kâselerden, havanlardan, şamdanlardan teşekkül tam bir mutfak takımı hazırlayıp Usta Hatun aracılığı ile Mevlana'nı medresesine gönderdiler. Mevlana gelen çeyizin çokluğunu görünce yarısını Arif Çelebi'nin annesi Fatma hatuna yarısını da Hediye hatuna verilmesini buyurdu. Çeyiz hazırlandıktan sonra da Hediye hatunun hattat Nizameddîn ile nikâhı kıyılmıştır.¹⁹

Kız isteme ve çeyiz dışında bir düğünü düğün yapan elbette en önemli unsur nikâhtır. Her toplumun dini inançları doğrultusundaki kanunlar çerçevesinde gerçekleşen nikâh Anadolu'da Müslüman ve gayr-i Müslim olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Gayr-i Müslimlerin çoğunluğunu da Hristiyan Doğu Roma/Bizans halkı oluşturmaktadır. Bu nedenle bir Doğu Roma/Bizanslı Hristiyan için nikâh demek kilise demektir ve kilise ritüelleri de sabittir. Bu nedenle genel olarak Doğu Roma/Bizans'da bir çiftin düğün merasimi şu şekildedir: Öncelikle nikâhtan bir gün önce şarkılar eşliğinde gelin odası değerli eşyalar ile donatılırdı. Bir diğer kural ise düğünde konukların beyaz giymesiydi. Bunların dışında damat müzikler eşliğinde gelini almaya giderdi.

Gelin de onu brokar (altın, gümüş işlemeli ipek kumaş) adı verilen özel bir kumaştan hazırlanmış giysi giymiş ve yüzü örtülü olarak karşılardı.²⁰ Daha sonra gelin damat yaklaştıkça yüzündeki peçeyi azar-azar açar ve akrabaların, davetlilerin oluşturduğu kalabalıkla şarkılar, meşaleler eşliğinde kiliseye doğru yürünürdü. Yol boyunca gelinle damadın üzerine gül yaprakları serpmek de adettendi.

Kiliseye varıldığında ise tören süresince gelin ve damadın başları üzerinde duran evlilik taçlarını gelinle damadın vaftiz ebeveynleri tutardı. Dualar eşliğinde devam eden merasimde nikâh yüzükleri değiş tokuş edildikten sonra düğünden önce hazırlanmış olan evlilik anlaşması tanıklar huzurunda ortaya çıkardı.

Kilisedeki bu törenden sonra herkes ziyafete katılmak üzere geldikleri yolu izleyerek gelinin evine geri dönerdi. Düğüne katılanların hepsi düğün evinde kendileri için donatmış olduğu masalarda otururlardı. Gece olduğunda ise bütün konuklar yeni evli çifte gelin odasına kadar eşlik ederdi. Zifaf gecesi damadın maddi gücüne göre geline bir nevi yüz görümlüğü²¹ olarak altın, gümüş gibi maddi değeri yüksek olan kemer ve yüzük ya da en azından birini vermesi adettendi. Ertesi sabah ise konuklar genç çifti müzikle uyandırırldı.²²

Ancak Ayasofya'da düzenlenen imparatorluk düğünleri çok daha resmî ve şaşalı olurdu. Bir defa merasime herkes en şık resmi kıyafetlerini giyerek katılmak zorundaydı. Ayrıca patrik tarafından yürütülen dinsel ayin süresince gelin ile damada imparatorluk tacının dışında çiftin başları üzerinde erguvan rengi göz alıcı bir kumaş (evlilik tacı olarak) aile bireylerince tutulurdu. Daha sonra törene

¹⁹ Ahmed Eflaki, *Menakıbü'l-Arifin II*, yay. haz. Tahsin Yazıcı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 726-727; Ahmed Eflaki, *Menakıbü'l-Arifin II*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989), 142-143.

²⁰ Düğün için gelinler kadar damat/güvey de hazırlanırdı. Mesela, I. Manuel Komnenos'un eşi Maria'nın kız kardeşi Philippa ile evlenerek Armenia valiliğini üstlenmek üzere görevlendirilen Sebastos Konstantinos bir damat gibi süslenmiş ve kendince çekiciliğini dayanılmaz hale getirmişti ancak istediğini elde edememiştir. bk. Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, 96.

²¹ Mesela Kudüs Kralı III. Boudouin İmparator I. Manuel'in yeğeni Theodora ile evlenirken kendi ölümünden sonra geçerli olmak üzere bütün Akka ve çevresinin kontrolünü hayatı boyunca geline yüzgörümlüğü olarak bırakacağını taahhüt etmiştir. Nitekim Boudouin bir kaç yıl sonra vefat edince (1162) Theodora söz verildiği gibi Akka'yı almıştır. bk. Willermus Tyrensis, *A History of Deeds Done Beyond The Sea II* (New York: Columbia University, 1943), 274; Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184)*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 127.

²² Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, çev. Bilgi Altınok (İstanbul: Göçebe Yayınları, 1998), 195-196.

katılan herkes evlenen çifti selamlardı. Ardından konuklar Yeşillere²³ ait orgun eşliğinde Magnaura Sarayı'na gidilene kadar çifte eşlik edilirdi. Burada Maviler ve Yeşillerden oluşan koronun söylediği şarkılarla karşılanan gelinle damat başlarında taçları ile zıfaf odasına gidip konularını kabul eder ve onların huzurunda başlarındaki tacı çıkarıp yatağın üzerine koyarlardı.

Bundan sonra konuklar yemek odasına geçer ve yeni evli çift ise sade kıyafetler giymiş olarak onlara katılıp düğün yemeğine otururdu.²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti Anadolu'daki Müslüman nüfusu temsil etmekteydi ve bir Müslüman nikâh için cami şartı olmadığı gibi kız tarafına verilecek mihrin tespitinden sonra eğer çift isterse (gelin ve damat) tayin ettikleri vekiller aracılığı ile nikâh kadı tarafından kıyılırdı. Sultanların nikâh merasimleri Doğu Roma /Bizans'da olduğu gibi elbette daha gösterişli olurdu. İbn Bibi'nin I. İzzeddin Keykavus'un nikâhı ile ilgili verdiği bilgiye göre, bu seremoni kız tarafının çeyiz hazır gelini istediğiniz zaman alabilirsiniz demesi ile başlıyordu. Nitekim Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah da çeyiz hazırlıkları bitince durumu Selçuklu sarayına bildirmek ve nikâh muamelesini yapmak için Kadı Şerefeddin'i görevlendirmişti. Çok miktarda hediyeler ile yola çıkan Kadı Şerefeddin Sivas sınırlarından içeri girince önce bizzat damat adayının görevlendirdiği elçiler tarafından karşılanıp ağırlanmıştır. Ertesi gün ise Sultan I. İzzeddin Keykavus devlet erkânı ile birlikte halka açık bir toplantı tertip etmiştir.

Ardından sultan başta Kadı Şerefeddin olmak üzere şehrin kadılarını nikâh için saraya davet etti (davet edilen kadıların her birinin önüne derecelerine göre 1000, 500, 200, 100 ve 50 miskal ağırlığında altınlar koyuldu). O arada iki tarafın vekilleri ve şahitleri de mekâna gelince devrin müftüsü Sadreddin Levhaveri, evliliği teşvik eden dualardan sonra damadın yarısı peşin, yarısı sonra ödenmek üzere 1000 kırmızı altın dinar başlık vermeyi üstlendiğini beyan etti. Orada bulunan kız tarafı bir nevi evlilik sözleşmesi olan bu şartları kabul edince nikâh işlemi gerçekleşti ve "yaşa, varol" ve "hayırlı olsun" sesleri duyulmaya başlandı.²⁵ Ardından etrafa altın ve mücevherler saçıldı. Özel sofralar kurup halka açık ziyafet verildi.

Daha sonra sultan eski bir Türk geleneği olan başlığın götürülmesi görevini Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah'a verdi. Altın, gümüş, mücevher işlemeli ev aletlerinin yanı sıra renkli elbiselerden, deve ve katır yüklerinden, eyeri ve gemi altından, örtüsü atlastan olan atlardan meydana gelen başlığı teslim alan Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah Erzincan'a gidip gelini getirmek için bazı beylerin hanımları ve Kadı Şerefeddin ile yola çıktı. Erzincan hududuna yaklaşınca Kadı Şerefeddin önden giderek Erzincan Meliki Fahreddin Behramşah'a önce sultanın ilgi ve sevgisini bildirdikten sonra düğün alayının Emir-i Meclis Mübarizeddin Behramşah ile birlikte gelmekte olduğunu ilettiler.

Bunun üzerine Erzincan meliki herkesin makamına göre ikamet yerleri ayarlattıktan sonra gelin alayını karşılamak üzere saray erkânını ile ileri gelen hatunları gönderdi. Emir-i Meclis Erzincan'a bir menzil yaklaştığında da bizzat kendisi de büyük bir ihtişam ve debdebe ile bayraklar, sancaklar eşliğinde karşılamaya çıktı. Taraflar birbirini görünce önce selamlaştılar daha sonra Emir-i Meclis ve Melik Fahreddin Behramşah atlarından inip kucaklaştılar. Tekrar at binip şehre ilerlediler.

²³ Hipodrom'daki araba yarışlarında taraf olan "Maviler=Venetoi" ve "Yeşiller=Prasinoi" adlı halk örgütleri (Demoslar) zamanla siyasal, sosyal ve dinsel bir nitelikte kazanarak Bizans siyasî arenasının başlıca ilgi alanı haline gelmiştir. Konu hakkında bk. Aguste Bailly, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1974), 51-53.

²⁴ Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, 41.

²⁵ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 175-177; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/194-196.

Şehre girdikten sonra melik misafirlerini sarayına götürdü ve sofralar kurulup ziyafet verdi. Yemek yendikten sonra her sınıftan kadın erkek çalgıcıları eşliğinde eğlence tertip edildi.

Ertesi gün Emir-i Meclis Mübarizeddîn Behramşah, Sultan I. İzzeddîn Keykavus'un gönderdiği hediyeleri kayıtlarıyla birlikte Erzincan Meliki Fahreddîn Behramşah'a takdim etti. Erzincan Meliki de sultanın cömertliğine teşekkür ettikten sonra hazinedarlara ve bohçacılar ihşanlarda bulundu. Ayrıca Fahreddîn Behramşah, Emir Mübarizeddîn'e maiyetine dağıtmak üzere 300 büyük, orta ve küçük hilat, 300 bin sultanî dinar ve takımları ile birlikte atlar gönderdi.²⁶ Melikin gönderdiği hediyeler Emir-i Meclis'in aracılığı ile dağıtıldıktan sonra çeyizler, mallar, hazineler sandıklara konuldu ve seher vaktinde göç davulları çalınarak gelin alayı ile birlikte hareket edildi.²⁷

İrmaksu mevkiine varılınca Emir-i Meclis Behramşah gruptan ayrılıp gelin alayı hakkında I. İzzeddîn Keykavus'un yanına gidip bilgi verdi. Bunun üzerine sultan düğün hazırlıklarının başlaması için emir verdi. Şehir ve saray binaları süslenildikten sonra eğlence meclisleri hazırlanmaya başlandı. Ayrıca çeyiz sandığını karşılamaya ileri gelen emirlerin hanımları çıktılar. Akşamın ilerleyen saatlerinde her iki tarafın hatunları şık kıyafetler içinde şehre girip sultanın haremine gittiler.

Gecenin üçte ikisi geçtikten sonra Emir-i Meclis eğlence sofrasını kaldırttı. Ertesi gün sultan hamamdan sonra meclise geldi ve Erzincan beylerine izzet ikramda bulundular. Öğlen yemeği yendikten sonra içkiler servis edilip şarkı ve çalgı sesi yükseltildi. Bu eğlence ortamı bir hafta boyunca devam etti.²⁸

Sultan, eğlencenin sonunda 500 hilat, 700 bin dirhem gümüş akçe, tam takımlı 100 at ve 100 katırı, çeşitli elbise ve kumaşlarla yüklenmiş 200 at ve katırı, hazinedarlar ve ahır eminlerini Emir-i Meclis'in idaresinde Kadı Şerefeddîn'in odasına göndertti. Kadı Şerefeddîn gelen hediyeleri derecelerine göre Erzincan beylerine takdim etti.

Ertesi gün Erzincan beyleri de kendilerine takdim edilen hilatleri giyerek İzzeddîn Keykavus'un huzuruna çıkıp el öpme merasiminden sonra dönüş için izin istediler.

Bazen de kız istenip olur yanıtı alınır alınmaz nikâh kıyılırdı. Mesela, Sultan I. Alâeddîn Keykubad ile Gaziye hatunun nikâhında olduğu gibi. İbn Bibi'nin verdiği bilgiye göre; Şam'da toplanmış olan Adiloğulları büyük hürmet ve misafir-perverlik ile Emir Şemseddîn Altunaba başkanlığındaki elçilik heyetini karşıladıktan sonra hemen ertesi gün nikâh akdi için kadıyı ve Çarşnigir Şemseddîn Altunaba'yı davet ettiler. Nikâh kıyılıp, Şemseddîn Altunaba'nın getirdiği hediyeler dağıtılıp, şeker ikram edildi. Gelinin çeyizinin hazırlanması için Çarşnigir Şemseddîn Altunaba bir müddet misafir edildi. Bu süre zarfında Çarşnigir Şemseddîn Altunaba, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın isteği doğrultusunda işlerin halledildiğini, ancak gelini karşılamak için Malatya'ya kadar

²⁶ Burada olduğu gibi düğün esnasında kız tarafının erkek tarafına hediyeler vermesi adettendi. Mesela, Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın kızı Selçuk hatun, İlhanlı sarayına gelin giderken onu götürmekle görevli olan Pervane Muineddin ile Sahip Fahreddin kız tarafı olarak huzurda sunulacak hediyeleri temin etmek için bir süre Sivas'ta beklemişlerdir. bk. Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 77.

²⁷ Bazen damadın rakipleri/düşmanları tarafından çeyiz getiren gelin alayına yolda saldırı olabiliyordu. Mesela Erzurum Meliki Saltuk'un kızı ile evlenen II. Kılıç Arslan'ın gelini çeyizi ile gelirken yolda aralarında husumet olan Danişmendliler'den Yağıbasan tarafından saldırılıp çeyize ve geline el konulmuştur. Hatta Yağıbasan nikâhlı gelini kardeşinin oğlu Zünnun ile evlendirmek istedi. Ancak İslâm dinine göre nikâhlı bir kadına ikinci kez nikâh kıyılmayacağı için önce geline zorla din değiştirtip sonra da Zünnun ile evlendirmiştir. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 17. Süryani Mihael de konuyla ilgili aynı bilgileri verir. İlave olarak sadece Ankara çeyizinin iade edildiğini bildirir, *Vekayiname*, çev. Hırant D. Andreasyan, I-II (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1944), 189.

²⁸ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 178-182; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'iyeh Fi'l-Umûri'l-Ala'iyeh*, çev. Mürsel Öztürk, 1/197-200.

gelecek olursa Eyyübî meliklerine karşı nezaket göstermiş olacağını arz eden bir mektup gönderdi. Bu haber üzerine Sultan Alâeddîn Keykubad derhal Malatya'ya hareket etti. Sultan şehre ulaştığında düğün hazırlıklarının başlamasını ve etrafın süslenmesini emretti. Harput Meliki de sultanın sağdıçlığı ile şerefendirilmişti. Gelin alayıyla birlikte gelen Şam Emirleri için her tarafı altınlar, gümüşler ve mücevheratla süslenmiş yedi tane köşk hazırlattı. Katırlar üzerinde taşınan bu köşkler içinde oyuncaklar, hokkabazlar hünerlerini sergiliyordu. Bir hafta devam eden eğlenceler esnasında her tarafa altın ve gümüş paralar saçıldı.²⁹ Ertesi sabah gelin alayıyla da Şam'dan gelen misafirlere bol bol ihسانlarda bulunup ülkelerine dönme izni verildi. Ayrıca Sultan Alâeddîn yeni eşi Gaziye Hatun'a da büyük servet takdim ettikten sonra düğün alayı Kayseri'ye doğru hareket etti. Yolda uğradıkları her şehirde düğün merasimleri tertip edilmekteydi. Bu merasimler sultanın ve düğün alayının Antalya'ya varışına kadar devam etti.³⁰

Yine II. Gıyaseddîn Keyhüsrev (1237-1246) ile Gaziye Hatun'un nikâhı da istemenin hemen ardından halka açık olarak 50.000 dinar mihr karşılığı Halep sarayında kıyılmıştır. Nikâhta Gelin adayı Melike Gaziye Hatun'un vekili İbnü'l-Adim, Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'inki ise aynı zamanda bir nevi dünürlük elçisi olarak görevlendirilen Tokat Kadısı İzzeddîn idi. Nikâhtan sonra sultanın elçisi İzzeddîn etrafa altınlar saçmıştır. Daha sonra 5 Recep 627/20 Mayıs 1238 tarihinde Kemâleddîn İbnü'l-Adim, Melik el-Nasır ile II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in kız kardeşi (Melike Hatun) arasındaki nikâhı kıymak için Anadolu'ya hareket etmiştir.³¹

Nikâh akdi için Anadolu'ya gelen İbnü'l-Adim 16 Şevval 635/1 Haziran 1238 tarihinde Keykubadiye sarayında ağırlanmıştır. Sultanın kız kardeşinin vekili Kemaleddîn Kamyar ile İbnü'l-Adim, Kayseri kadısı ve şahitler huzurunda daha önceki gibi 50.000 dinar mihr karşılığında nikâh gerçekleşmiştir. Nikâhtan sonra etrafa saçılan altın ve gümüşün tarifi mümkün değildir. Zira yalnız İbnü'l-Adim etrafa 1000 dinar saçmış ve ayrıca bol bol şeker ve elbiseler de dağıtılmıştır. Emir Kamereddîn de Kayseri'de kıyılan nikâhtan sonra Halep'te altınlar saçmıştır.³²

II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in Eyyübî melikesi dışında Gürcü prensesi ile evlendiğini biliyoruz. Babası I. Alâeddîn Keykubad zamanında gerçekleşen evlilik akdi³³ gereği Sultan Keyhüsrev Gürcü

²⁹ Emine Uyumaz, "Eski Bir Türk Geleneği Olan Saçı'nın Türkiye Selçuklu Devleti Resmi Protokolünde Uygulanışına Dair", *Mehmet Eröz Armağanı*, ed. Mustafa Aksoy-Osman Yorulmaz (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 181-186.

³⁰ İbn Bibi, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 193-300; İbn Bibi, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/309-315.

³¹ İbnü'l-Adim, *Histoire D'Alep*, 237-238, İbn Vasıl, *Müferric el-Kürub fi Ahbâr Benî Eyyüb*, 183-184. İbnü'l-Adim'in verdiği bilgilere göre, karşılıklı kıyılan bu nikâhların amacının Halep, Hama, Hıms, Meyyafarikin, Mardin Eyyübî emirleriyle Melik Kamil'e karşı ittifak oluşturmaktır. Zira Sultan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev kız kardeşi ile Melik Nasır'ın nikâhından önce Emir Kamereddîn'i Haleb'e elçi olarak göndermiş ve Melik el-Kâmil'e ait olan Ruha ve Seruc'u Melik el-Nasır'a iktâ edeceğini bildirdi. Ayrıca Harran'ı Melik el-Muzaffer Şehabeddîn Gazi'ye, Sincar ve Nusaybin'i de Mardin Sahibi Melik el-Mansur'a, Hıms Sahibi Melik el-Mücahid'e de Anı ve Habur'u iktâ ettiğini bildirdi. Kendisi de Amid'i, Samsat ve civarını alacaktı. Nitekim II. Gıyaseddîn Keyhüsrev, Selçuklu melikesinin Melik Nasır ile nikâhının Kayseri'de kıyılmasından sonra Tokat Kadısı İzzeddîn'i tekrar elçi tayin ederek gelinle birlikte Halep'e gönderdi ve Eyyübî meliklerinden adına hutbe okutup para bastırmalarını talep etti. Eyyubi Melikleri el-Kamil'e karşı ittifak konusunda hem fikir olunca hutbe bizzat Selçuklu elçisi tarafından okunmuştur.

³² İbnü'l-Adim, *Histoire D'Alep*, 240; İbn Vasıl, *Müferric el-Kürub fi Ahbâr Benî Eyyüb*, 185.

³³ Yassıçimen savaşının ardından Celaeddîn Harezmsâh'ı takip eden Moğol askeri Anadolu'nun içlerine kadar ilerleyip Sivas'a girmişti. Durumu incelemekle görevlendirilen Kemaleddîn Kamyar Moğolların Sivas'a kadar ilerleyip Anadolu'da tahribat yapmalarında Gürcülerin etkisini olduğunu görünce Gürcistan üzerine sefer tertip etti. Bunun üzerine Gürcü Melikesi Rosudan, Gürcistan'a has hediyeyle birlikte elçisini ve şu haberleri yolladı: Moğol ordusunun Anadolu'ya saldırmasında parmağı olan emirleri adına önce özür diledi. Sonra da sultanın merhametine sığındıklarını beyan etti. Sadakat konusunda samimiyetini göstermek için de kızının Melik Gıyaseddîn Keyhüsrev ile evlenmesini teklif etti. Melikü'l-Ümera durumu sultana ilettiler. Sultan bu

melikesi ile evlenmek için Müstevfî Şihabeddîn Kirmanî'yi görevlendirdi. Onu, çok miktarda armağanlar ile yola çıkardı. Gürcü/Abhaz ülkesine vardıkları zaman bütün hazırlıkların tamamlandığını gören Selçuklu heyeti daha önce vaat edilen şeyleri teslim ettiler. Dönüş hazırlıklarını tamamlamak için birkaç gün orada kaldıktan sonra da gelini alarak geri döndüler. Gelin alayı Erzincan'a varınca Şihabeddîn, bir ulağını sultana gönderdi. Sultanın emri üzerine şehirlerde eğlence kasırları kuruldu. Emirlerin ve ileri gelenlerin eşleri gelinin elini öpmek için sıraya girdiler. Kayseri'ye gelince vuslat gerçekleşti. Ertesi sabah sultan huzuruna gelen itibarlı kimselere dinar ve dirhem saçtı, değerli hediyeler verdi. Evlendiğinde devlet erkânı ve ileri gelenler gelini görmek, elini öpmek için huzura girdiklerinde yine dinar ve dirhemler saçmışlardı.³⁴

Bunların dışında devrin ileri gelenlerinin gerek düğün evine gerekse gelin ve damada hediyeler vermesi adettendi. İbn Bibi, Erzincan Meliki Fahreddîn Behramşah'tan bahsederken “*düğünlere iştirak etmekten hoşlandığı gibi onun hazinesinden, düğün evine ikramlar gitmeden, damada elbise, geline ise gelinlik hediye edilmeden adeta hiç bir düğün yapılmazdı*” der³⁵.

Yukarıda da bahsedildiği üzere nikâh akdinden sonra düğün yemeği/ziyafeti ve eğlenceler merasimin olmazsa olmazlarından. Lakin bütün bunlar aynı zamanda masraf demektir. Nitekim politik evliliklerle gündemde olan II. İsaakios yukarıda bahsedilen evliliğinin ön hazırlıklarının hazineye maliyeti yüzünden bütün Doğu Roma/Bizans'da olağan üstü vergiler tahsis ederek koyun, domuz ve sığırlara el koyunca kaynaklar en çok hayvan yetiştirdiği için fazla vergi vermek zorunda kalan Bulgarların bu duruma isyan ettiğinden bahseder.³⁶ Lakin imparator yine de düğün ziyafetlerinden vazgeçmemiş ve kız kardeşi Theodora ile evlenen İtalyan asilzadelerinden Markis Konrad de Montferrat için düğün ziyafeti vermiştir.³⁷

Mali boyutunun yanı sıra bazen düğün ziyafeti vermemek büyük gerilime sebep olabiliyordu. İbnü'l-Esir'in 1185-1186 yıllarına ait olaylar hakkında naklettiğine göre; Türkmen bir kadın ile Türkmen bir erkek evlenmişti. Yolda giderken Kürtlere ait olan ez-Zevzan kalesine uğradılar. Kale halkı onlardan düğün ziyafeti istedi. Türkmenler ziyafeti vermeyince aralarında münakaşa çıktı ve savaşa sebep oldu. Çünkü kalenin hâkimi damadı yakalatıp öldürmüştü. Bunun üzerine Türkmenler isyan etti ve Ahlat, Diyarbakir, el-Cezire, Musul bölgelerinde Türkmenlerle Kürtler arasında ciddi çarpışmalar oldu. Sonunda Zengilerden Seyfeddin Gazi (1146-1149)'nin Musul Kalesi Naibi Mücahiddin Kaymaz Türkmen ve Kürtlerin reislerini toplayıp oldukça masraf ederek aralarını düzeltip ortallığı sakinleştirmiştir.³⁸

Düğün ziyafeti ve eğlencesi bazen de bir savaşın seyrini değiştirebiliyordu. Mesela; I. Gıyaseddin Keyhüsrev ilk saltanatı (1192-1196) sırasında Bizans İmparatoru III. Aleksios Angelos

evlilik talebini uygun buldu. bk. İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 420-424; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/423-424.

³⁴ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 484; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, 2/38; Erdoğan Merçil, *Hükümdarlık Alametleri* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2007), 81.

³⁵ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 71; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/97.

³⁶ Georgios Akroplites, *Vekayiname*, çev. Bilge Umar (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008), 31. Nikethas Khoniates ise imparatoru pintilikle itham edip, önce düğün masraflarını hazineden ödeyip daha sonra ülke topraklarından topladı diyerek eleştirmektedir. bk. Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, 168.

³⁷ Aslında imparator kız kardeşi Theodora ile evlenmesi için İtalyan asilzadelerinden Markis Konrad de Montferrat'ın kardeşi Boniphathos'a elçiler göndermişti. Fakat elçiler geldiğinde damat adayı çoktan kendisine bir gelin bulmuş ve düğün şenlikleri yapmaktaydı. Ancak bu sırada elçiler Konrad'ın eşinin öldüğünü öğrenince hemen bir kurnazlık düşünüp Theodora ile evlenmesi için kendisine vaatlerde bulundular. bk. Khoniates, *Historia*, 181.

³⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, XI, 410.

(1195-1203) ile arasındaki barış bozulunca 1196 yılında Menderes vadisi boyunca askerî harekâta çıkmıştı. Antiocheia (Phrgia bölgesi)'ya üzerine sefer düzenlediğinde muhtemelen şehrin ileri gelenlerinden birinin kızının düğün töreni sırasında gece boyunca eğlence tertip edilmişti. Bu nedenle kalabalığın bağırıcıları ve çalgıların gürültüsü çok idi. Zira gece boyunca davullar çalınıp dans edilirken bacaklar sallanıp, ayaklar sert bir şekilde yere vuruyor, kadınlar korosu düğün şarkıları söylüyordu. Lakin şehri uzaktan gözleyen Selçuklu askerleri düğün gürültüsünü yanlış yorumlayıp bunu bir nevi savaş hazırlığı sanıp geri çekilmiştir.³⁹

Her ne kadar düğünler eğlence kaynağı olsa da elemle son bulabiliyordu. Nitekim 1171 yılında 15 yaşında bir genç olan Malatya Emiri Ebu'l-Kasım (1170-1171), Artuklular'ın Hısn-ı Ziad Emiri Kara Arslan'ın kızı ile evlenmiş ve ziyafette yiyip içtikten sonra Türklerin eğlence anlayışında âdet olduğu üzere oyun oynamak için dışarı çıkmıştı. İşte bu oyun esnasında genç damat süratle koşan atından düşüp ölünce şenlik mateme dönmüştür.⁴⁰

Sünnet

Anadolu coğrafyasında en az evlilik ile bütünleşen düğün merasimleri kadar şaşalı ve uzun süren bir diğer seremoni de sünnet düğünleridir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye Selçuklu Sarayında sultan çocukları için düzenlenen sünnet düğününe ait tek kayıt İbn Bibi'de yer almaktadır. Aynı zamanda dönemin ana kaynağı olan İbn Bibi teferruatı girmeden sadece "Sultan I. Alaeddin Keykubad Kayseri'de ikamet ederken (1234) Fahreddin Ayaz ve Kemaleddin Kamyar'a Melike Adiliye'den doğan çocuklarının sünnet işlerine başlamalarını ve saltanatın ihtişamına yakışır düğün yapılması emrini verdi" demektedir.⁴¹

Bazen de devlet kademesinde görev alanlar sünnet düğünü tertip ederlerdi. Mesela, Karahisar-ı Devle⁴², de kale muhafızı olan Gevhertaş Mevlana'nın çocukları 7 yaşındaki Bahaeddin Veled ve 6 yaşındaki Alâeddin için yaptığı gibi. Ahmed Eflaki'ye göre, Mevlana önce "Anneleri burada değil, çocuklar ağlar ve annelerinin buna canı sıkılır" dediyse de Gevhertaş, "Kendisine bir şey söyler avuturuz" demiş. Bunun üzerine kale baştan aşağı nefis kumaşlar ve silahlarla süslediği gibi düğünde bizzat Sultan I. Alâeddin Keykubad emirleri ve naipileri ile yer almıştır.⁴³ Yine Ahmed Eflaki'nin naklettiğine göre Mevlana'nın katıldığı bir sünnet düğünü on altı gün sürmüştür. Bu süre zarfında yemekler yenip, semalar düzenlenmiştir. Sonunda Emir Âlim Çelebi kürsüye oturup sünnet olacak olan Kemali tutmuş (yani kirvelik yapmış) ve sünnetçi/hattan sünnet etmiştir.⁴⁴

SONUÇ

Toplumların eğlence anlayışı, örf adetlerinin yanı sıra inançlarını da yansıttığı ve gelecek kuşaklara aktardığı için düğünler sosyolojik açıdan büyük önem arz etmektedir. Ancak incelediğimiz döneme ait kaynaklardaki yetersizlikler nedeniyle halkın her kesimiyle ilgili yeterli malumata ulaşamadık. Kaynakların el verdiği ölçüde derlediğimiz bilgiler çerçevesinde Doğu Roma/Bizans (Hristiyan) ve Türkiye Selçuklu (Müslüman) nüfusunun yoğun olarak yaşadığı 11-14. yüzyıl Anadolu

³⁹ Khoniates, *Niketas Khoniates'in Historia'sı*, 55.

⁴⁰ Süryani Patrik Mihael'in *Vekainamesi*, 220; Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 142.

⁴¹ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*, yay. haz. A. Sadık Erzi, 446; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiyye Fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, çev. Mürsel Öztürk, 1/443.

⁴² Yer hakkında bk. Metin Tuncel, "Karahisar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 24/416.

⁴³ Ahmed Eflaki, *Menakibü'l-Arifin I*, yay. haz. Tahsin Yazıcı, 303; Ahmed Eflaki, *Menakibü'l-Arifin II*, çev. Tahsin Yazıcı, 1/331.

⁴⁴ Ahmed Eflaki, *Menakibü'l-Arifin I*, yay. haz. Tahsin Yazıcı, 319; Ahmed Eflaki, *Menakibü'l-Arifin II*, çev. Tahsin Yazıcı, 1/350.

coğrafyasında ister evlilik isterse sünnet için yapılan bir düğünün olmazsa olmazı ziyafet ve eğlencedir. Evlilik nedeniyle tertip edilen düğün merasiminde ise kız isteme, çeyiz ve nikâh diğer ortak noktalarıdır. Ancak bu ortak noktaların tatbikatlarında kültür ve inanç farklılıkları nedeniyle başkâlık (drahoma, mihr, kilise nikâhı gibi) olabiliyordu. Bunların dışında gelin alayı, başlık, yüz görümlüğü, çeyiz sandığı, sağdıç, kirve, hediyeleşme (kız isterken, nikâh öncesi ve sonrası, bohça gibi) gibi Anadolu coğrafyasında hâlâ geçerliliğini koruyan adetlerin yanı sıra kız çeyizinde kıymetli kitapların yer alması gibi yitirdiğimiz değerlerin olduğunu da görüyoruz.

KAYNAKÇA

- Abu'l-Ferec. *Abu'l- Ferec Tarihi II*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Ahmed Eflaki. *Menakibü'l-Arifin II*. yay. haz. Tahsin Yazıcı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Ahmed Eflaki. *Menakibü'l-Arifin II*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Aksarayî. *Müsameretü'l-Ahbar*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Ataoğlu, Remzi. *Hısn Keyfa Artuklu Devleti*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.
- Bailly, Aguste. *Bizans Tarihi*. çev. Haluk Şaman. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1974.
- Cameron, Averil. *Bizanslılar*. çev. Özkan Akpınar. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Akroplites, Georgios. *Vekayiname*. çev. Bilge Umar. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- İbn Bibi. *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûr el-Alâiyye*. yay. haz. A. Sadık Erzi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956.
- İbn Bibi. *el-Evâmirü'l-Ala'ıye Fi'l-Umûri'l-Ala'ıye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1996.
- İbn Vasıl. *Müferric el-Kürub fi Ahbâr Benî Eyyûb V*. nşr. Hassanein Rabie-Said Ashour. Mısır: 1977.
- İbnü'l-Adim. *Histoire D'Alep (Zübdet el-Haleb fi Tarihi Haleb) III*. nşr. Sami Dahan. Damas: 1968.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- Kesik, Muharrem. *Danışmendliler (1085-1178)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Maguire, Henry. *Bizans Saray Kültürü*. çev. Müfit Günay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Merçil, Erdoğan. *Hükümdarlık Alametleri*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Camiü'd-Düvel: Selçuklular Tarihi II*. yay. haz. Ali Öngül. İzmir: Akademi Kitabevi Yayınları, 2001.
- Nicol, Donald M. *Bizans'ın Soylu Kadınları 1250-1500*. çev. Ö. Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Khoniates, Niketas. *Niketas Khoniates'in Historia'sı (1180-1195)*. yay. haz. Işın Demirkent. İstanbul: Dünya Aktüel, 2006.
- Orhan, Seval. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Evlilik (1075-1308)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Özdemir, Hüseyin Ömer. *11. ve 15. Yüzyıllar Arasında Bizans İmparatorluğu'nda Evlilik ve Siyaset*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Rice, Tamara Talbot. *Bizans'ta Günlük Yaşam*. çev. Bilgi Altınok. İstanbul: Göçebe Yayınları, 1998.
- Süryani Mihael, *Vekayiname*, çev. Hırant D. Andreasyan. I-II. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1944.
- Tuncel, Metin. "Karahisar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/416. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Uyumaz, Emine. "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Meliklerin Evlilikleri". *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi: Bildirileri*. ed. Osman Eravşar. 2/398-421. Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 2001.
- Uyumaz, Emine. "Eski Bir Türk Geleneği Olan Saçı'nın Türkiye Selçuklu Devleti Resmi Protokolünde Uygulanışına Dair". *Mehmet Eröz Armağanı*. ed. Mustafa Aksoy-Osman Yorulmaz. 181-186. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Tyrensis, Willermus. *A History of Deeds Done Beyond The Sea II*. New York: Columbia University, 1943.
- Tyrensis, Willermus. *Haçlılar Türkler Karşısında (1143-1184)*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.

Hasankeyf Şehabiye Medresesi (Sultan Süleyman Külliyesi)

Abdüsselam ULUÇAM

Prof. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Karabük, Türkiye,
a.ulucam@karabuk.edu.tr (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 01.09.2020

Kabul: 30.09.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Mimarlık Tarihi,
Hasankeyf Vekâynamesi,
Şehabiye Medresesi,
Külliye,
Cas.

Ilısu Barajı suları altında kalan Hasankeyf'in önemli anıtlarından birisi Sultan Süleyman Külliyesi olarak tanınmaktadır. Ancak külliye Melikü'l Adil Şehabeddin Gazi tarafından 750-753/1351-1354 yılları arasında yaptırılmıştır. Üç tarafı revak ve öğrenci odalarıyla çevrilen bir avlu ile güneyindeki derslikler, müderris odaları ve mescit bölümlerinden oluşmaktadır. Mescidin batısına, küçük ölçekli kapalı bir avlu eklenerek bitişindeki metruk bir Artuklu medresesine geçiş sağlanmıştır. Mimaride yöresel harç malzemesi cas (alçı) ile tutturulmuş moloz taş kullanılmıştır. Avlunun güneyindeki eyvanın iki yanında yer alan büyük odalardan birisi buraya defnedilen Şehabeddin Gazi ile veba salgınında ölen üç oğlu; diğeri ise Sultan Süleyman için türbe haline getirilmiştir. Sultan Süleyman, 809-818/1406-1416 yılları arasında medresenin doğu cephesini yenileyerek muntazam kesme taş malzemeden yapılmış minare, taçkapı ve çeşme ile birlikte medreseye anıtsal bir görünüş kazandırmıştır. Bunlar üzerinde yer alan kitabelerdeki tarih ve bâni adlarında bazı çelişkiler mevcuttur. Şehabiye Medresesi'nin mihrapları ve kapalı avlunun kubbesi ile Sultan Süleyman'ın eklediği mimari unsurlar Yeni Hasankeyf'teki Kültür Park'a taşınmıştır. Diğer kısımları sular altında kalmıştır. Şehabiye Medresesi, Hasankeyf'teki kültür varlıkları arasında tarihi ve kimliği bilinen Eyyübiler döneminin önemli bir eseridir.

Hasankeyf Sahabiye Madrasah (The Suleymaniye Islamic Complex)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 01.09.2020

Accepted: 30.09.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Architecture History,
Hasankeyf Chronicle,
Sahabiye Madrasah,
Külliye (The Islamic
Complex),
Cas mortar.

The Suleymaniye Complex is considered to be one of the important monuments of Hasankeyf now been submerged under the waters of the Ilısu Dam. The Complex was built between the years of 750-753/1351-1354 by Melikü'l Adil Şehabeddin Gazi. It consists of an atrium surrounded by porticos and students' rooms on three sides, as well as classrooms, mudarris rooms and prayer rooms in the south. By adding a small-scale closed atrium to the west side of the prayer room, passing into a derelict Artuqid madrasah adjacent to the prayer room was ensured. Rubble stone bonded by regional mortar called cas (plaster) was used in the architecture. One of the large rooms located on both sides of the Iwan in the south of the atrium was turned into a turbeh (small mausoleum) for Şehabeddin Gazi, who was buried here, and his three sons who died from the Plague; the other one, for Suleiman the Magnificent. Renovating the east front of the madrasah between the years of 1406 and 1416, Suleiman the Magnificent contributed to the madrasah gaining a monumental appearance with minaret, crown door and fountain made of uniformly cut ashlar stones. There is incoherence regarding the dates and names of the founders on the inscriptions above these. Sahabiye Madrasah's mihrabs and the dome of the closed atrium, as well as the architectural components included by Suleiman the Magnificent were transported to the new Hasankeyf Culture Park. Other parts are left underwater. Sahabiye Madrasah is a significant monument of the Ayyubid period with a well-known history and culture among the cultural properties in Hasankeyf.

Atıf/Citation: Uluçam, Abdüsselam. "Hasankeyf Şehabiye Medresesi (Sultan Süleyman Külliyesi)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 37-58. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.3>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

İlisu Barajı'nın suları altında kalan Hasankeyf'in Aşağı şehir merkezinde "Sultan Süleyman Külliyesi" adıyla bilinen önemli bir manzume yer alıyordu. Bu yapı grubunun bir kısmı Yeni Hasankeyf yakınındaki Kültür Parka taşınmış, büyük bir bölümü ise daha kazı çalışmaları tamamlanamadan baraj suları altında kalmıştır.

Yapıların doğusundaki anıtsal cepheden yükselen minare, taçkapı ve çeşmedeki kitabelere göre tanımlanan bu manzumenin Eyyübi hükümdarı Emir Süleyman tarafından yaptırıldığı tescillenmiş ve literatüre de bu şekilde geçmiştir. Ancak külliye daha ayrıntılı olarak gözden geçirildiğinde tamamının bu tarihte yapılmadığı, Emir Süleyman'ın mevcut yapılarda bazı tadilatlar gerçekleştirdiği, doğu cephesini de eklettiği anlaşılmaktadır. Nitekim aynı hükümdar Er-Rızk Camii'nin kuzey cephesindeki taçkapı ile minareyi ve iç kale yolu üzerindeki Orta Kapıyı da inşa ettirmiştir.

Bu durumda "Sultan Süleyman" ya da "Süleyman Han Külliyesi" olarak bilinen manzumenin asıl elemanlarının daha önce yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Görsel olarak ilk defa Gertrude Bell'in 1911 tarihinde fotoğrafladığı¹ külliye, Hasankeyf'te bilimsel araştırma yapan Albert Gabriel tarafından 1940'ta yayınlanan kitabında etraflıca tanıtılmıştır.² Ayrıca, *Hasankeyf Vekâyinâmesi*³ olarak bilinen kronik tarih yazmasında da ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Bu yapılar, Hasankeyf'in kültür tarihi üzerinde yapılan birçok bilimsel çalışmada da yer almıştır.⁴ Hasankeyf'in "Örenyeri" sıfatıyla 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesinden sonra⁵ kültür varlıkları arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır.⁶ Aşağı Şehirde 1967'de gerçekleştirilen yeniden yerleşim faciasının ortasında kalan dini ve sosyal içerikli tarihi yapıların araştırılmasına öncelik verilmiş ve çalışmalar

¹ Gertrude Bell, "www.gerty.ncl.ac.uk" (Erişim 7 Temmuz 2020).

² Albert Gabriel, *Voyages Archéologique Dans la Turquie Orientale* (Paris: E. de Boccard, 1940), 64-66.

³ İbnu'l Emir İbrâhîm el Münşî el-Hisnî (v.822/1420) tarafından Arapça olarak kaleme alınan ve özgün adı *Nuzhetu'n Nâzîr ve Râhatu'l Hâtîr* olan yazma eser Viyana Milli (Kraliyet) Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eyyübiler tarihi, özellikle Hasankeyf Eyyübileri konu edildiğinden, araştırmacılar kitabın tercüme ve tanıtımında *Hasankeyf Vekâyinamesi* adını vermişlerdir. C. Cahen'in keşfettiği eser Eyyüp Tanrıverdi ve Yusuf Balüken tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır (Yusuf Balüken, *Târîhu Hisn-ı Keyfâ, (Tahkîk ve 'd Dirâse, Te'lif: El Hasan bin İbrahîm el-Münşî el-Hisnî, Arabca)* İstanbul: Nûbihar Pak Ajans Yayıncılık, 2019). Vekâyiname, müellifin hitabıyla Eyyübi hükümdarı "Sultan el-Meliku'l-Âdil Ebu'l-Mefâhir Fahru'd-dünyâ ve 'd-dîn Süleymân" zamanında yazıldığı halde, bu tarihler ve sonraki olaylara yer verilmeden bitirilmiştir. Özgün nüsha, önlü arkalı tek numara verilmiş 110 varaktan (220 sayfa) oluşmaktadır. Tercüme baskılarda kitap formatına göre sayfa numaraları değişmektedir. Aktarılan bilgilerin çoğu çağdaş ve önceki itibar edilir temel tarih kaynaklarına dayandırıldığından, çoğu seyahatnamelerdeki kişisel görüş ve yorumlardan çok bilimsel bir metotla yazılmış, Eyyübilerin Hasankeyf kolu hakkında eksik ve karanlıkta kalan birçok konu bu eserle aydınlığa kavuşmuştur.

⁴ Bu konuda bk. Ömür Bakırcı, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976), 221-222, 234; Burhan Zengin, *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri* (İstanbul: 2001), 149-159, 197; Ali Kılıcı, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", *V. Vakıf Haftası (Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri)* (Ankara: VGM Yayınları, 1987), 159-192; Hüseyin Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 108-113; Hüseyin Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyübi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel (Ankara: Yeni Türkiye Yay. 2002), 8/170-172; Ali Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf* (Muğla: Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 168-169.

⁵ Hasankeyf Kültür ve Tabiat Varlıkları Diyarbakır Bölge Kurulu tarafından 1981 tarihinde tescil edilmiştir.

⁶ Mardin Müze Müdürlüğü başkanlığında, M. Oluş Arık tarafından 1986'da başlanan kazılar, İlisu Barajı kapsamında 1991 yılında GAP Bölge İdaresi Başkanlığı'na desteklenen "Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit Alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi" adıyla BK Kararlı kazıya dönüşmüş, 2004 yılından itibaren de tarafımızca sürdürülmüştür. Kazı, Koruma ve Onarım çalışmalarıyla ilgili yayınlar kaynakçada verilmiştir.

şehir merkezinde yoğunlaştırılmıştır.⁷ Belli başlı yapılar arasında Sultan Süleyman Camisi ve müstemilatı da yer almaktadır (Resim 1-3).

Tanımlama

M. O. Arık hocadan sonra tarafımızca da sınırlı alanda yapılan kazılarda ortaya çıkan kalıntılarla kaynaklardaki çizim ve fotoğraflar göz önünde tutulduğunda, Sultan Süleyman Camisi olarak bilinen yapıların birbirleriyle bağlantılı üç bölümden oluştuğu görülmektedir:

Eski Medrese Bölümü

Kompleksin batı bölümünün büyük bir kısmı yol ve mevcut evlerin altında bulunduğu kazısı tamamlanamamıştır. Ancak ortaya çıkarıldığı kadarıyla, revaklı bir avlu etrafında öğrenci odaları ile güneyde enine dikdörtgen planlı bir mescidin bulunduğu (Çizim: 2); mimaride düzgün kesme taş malzeme kullanıldığı, doğu duvarında ikinci bir kata veya dama (?) çıkılan bir merdivenin yer aldığı tespit edilmiştir. Plan, mimari üslup ve revaklı avlusundaki dikdörtgen havuzu ile döşeme taşlarının düzgün ve mermer kalitesinde oluşu, Artuklu döneminde Hasankeyf, Mardin ve Diyarbakır'da örnekleri görülen çağdaş medreselerden biri olma ihtimalini çağrıştırmaktadır. Medresenin düzgün yapı taşları 1967 ve sonrasında yeni yerleşim sırasında sökülerek evlerin inşaatında kullanıldığından mimari detayları büyük ölçüde kaybolmuştur (Resim: 4).

Mescit, Medrese ve Türbeler Bölümü (Şehabiye Medresesi)

Yapılar grubunun ana unsurunu doğudaki kompleks oluşturmaktadır. Anıtsal doğu cephesi ile medrese, mescit ve türbelerden oluşan bu bölümün de kuzeyinde kare planlı, üç yanı revaklarla çevrili büyük bir avlu yer almaktadır (Resim 5). Ancak kuzey revakı ile bağlı olduğu medrese hücreleri yol ve şahıs evlerinin altında kalmış; doğu revakı ve ardındaki odaları ise daha önceden yıkılmış veya doğudaki cephe ve müstemilatı yapılırken ortadan kaldırılmış olmalıdır. Kalıntıları kazılar sırasında ortaya çıkarılmıştır (Resim 6-7). Diğer revaklarla öğrenci hücreleri kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Avlunun ortasında dikdörtgen planda tasarlanmış büyük bir havuz mevcuttur.

Avlunun güneyinde, orta aks üzerinde büyük bir eyvan ile kapalı derslikler ve müderris odaları bulunmaktadır (Resim 8). En önde, kible cihetinde enine dikdörtgen planlı tek sahından oluşan bir mescit yer almaktadır. Ortadaki eyvandan bir kapıyla geçilen ve üzeri sivri beşik tonozla örtülen harim içten kalın cas (alçı) harcı ile sıvanmıştır. Tonoz bingisi altında tüm mekânı kuşatan bir yazı kuşağı görülmektedir. Ancak yazılar okunamayacak derecede tahrip olmuştur. Bu kuşak üzerindeki üzengilere yaslanan tonoz kemer yaylarının duvarla bitişen kısımlarında da Kûfi harf karakterli kitabe izleri yer almaktadır (Resim 9-10). Diğer mekânlara geçişi sağlayan açıklıkların kesme taşla çatılmış yüksek sivri kemer yayları ve etraflarındaki çerçeveler kabartma palmet ve mukarnas dizileriyle süslenmiştir (Resim: 11). Kible duvarında kesme taşla yapılmış bir mihrap mevcuttur. Mukarnas kavsaralı derin nişi, iki kademeli kuşatma kemerleri ve dış kuşaklardaki basit geometrik ve bitki tezyinatı ile dikkat çekmektedir.⁸ (Resim: 12).

Mescidin batısında yüksek sivri kemerli bir açıklıkla geçilen kare planlı, üzeri tromp geçişli kubbe ile örtülmüş büyük bir mekân yer almaktadır. Kazılar sırasında kible duvarında bir mihrap

⁷ 1966 yılında Hasankeyf'i ziyarete gelen dönemin Cumhurbaşkanı'nın, o günlerde çoğu mağara konutlarda yaşayan Hasankeyflilerin "daha iyi koşullarda yaşayabileceği yeni bir yerleşim alanı oluşturulması" talimatını vermesi üzerine, projeyi hazırlayıp uygulayanlar tarafından merkezdeki birkaç anıtsal yapı dışında tarihi kentten kalan kültür varlıklarının tamamı 1967'de dozerlerle yıkılarak yerlerine geçeköndü türünden yeni evler yapılmıştır.

⁸ Bk. Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları*, 327-328; Şekil: 74,75; Resim: 167,168; Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", 8/171.

nişinin alt yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mescidin devamı şeklinde tasarlanmış olabileceği düşünülen bu mekâna kapalı avlunun güney eyvanından yine yüksek sivri kemerli bir açıklıkla geçilmektedir.

Avlu ile mescit arasındaki medrese odaları daha sonra türbelere dönüştürülmüştür. Eyvanın batısındaki oda Şehabeddin Gazi ve kardeşleri, doğusundaki oda ise oğlu Emir Süleyman ve çocukları için seçilmiştir. Türbeler mevcut medrese odalarının mimari yapısı üzerine yüksek kasnak ve kubbe eklenmesiyle oluşturulmuştur (Resim:13-14). Kubbe içlerinde cas malzemeyle şekillendirilmiş tezyinat unsurları mevcutsa da kapalı avlu kubbesindeki kadar özenli değildir. Türbelerdeki mezarlara ait taş, alçı veya ahşap malzemeden yapılmış sanduka kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir (Resim:15-16). Mezarların çoğunun daha öncelerde açılarak tahrip edildiği anlaşılmaktadır.

Bu bölümün (Şehabiye Medresesi'nin) en görkemli mimari unsuru olan doğu cephesinde, kuzeydoğu köşede minare; bitişiğinde taçkapı ve avlunun güneydoğu köşesine yerleştirilen kastal (çeşme) yer almaktadır (Resim: 17). Her üç eleman da düzgün işlenmiş kaliteli Hallan (Urfa) taşından yapılmış, mimari tasarımları kadar estetik form ve bezemelerine özen gösterilmiştir.

Kare kaide üzerinden yükselen silindirik gövdeli minarenin şerefesi ile petek kısmı yıkılmıştır. Minarenin kaide ve gövdesi değişik motif ve yazılarla tezyin edilmiştir. Süsleme kompozisyonu açısından kaide pabuç altında bir çift yatay kaval silme kuşakla ikiye; gövde pabuç üstünden itibaren dört ana bölümde ele alınmıştır. Kaidedeki yatay silme çerçeveler arasında geometrik süsleme kuşağı, pabucun dört yüzünde kare panolar içine Ma'kilî (satrançlı Kûfi) hatla yazılmış "Kelime-i Tevhid" yer almaktadır. Pabuçtaki kuşatma kemeri alınlıklarında iri madalyonlar içinde kıvrık dal, palmet ve rümîlerden oluşan bitki motifleri mevcuttur. Kaidenin her yüzüne üçer adet kare panolar oluşturan ma'kilî yazı ve geometrik geçme motifleri işlenmiştir. Doğu yüzüne yapım kitabesi yazılmıştır. Gövdenin birinci bölümünde dört ana yönde sivri kemerli kaval silmelerden oluşan panolar içinde bitki kompozisyonlu bezemeler görülmektedir. İkinci bölümde palmet dizileriyle dolgulanmış kuşağın üstünde kaval silmelerden meydana gelen 6 yüzeysel kemer yer almaktadır. Üçüncü bölümde her biri farklı kompozisyona sahip 8 adet geometrik süsleme panosu bulunmaktadır. Dördüncü bölüm ise düşey doğrultuda sıralanıp üstte küçük kemerlerle nihayetlenen kaval silmeler, araları damla motifleriyle bezenmiştir. Yıkılan şerefe altlığından günümüze bir sıra mukarnas dizisi gelebilmiştir (Resim: 18).

Minare kaidesine bitştirilen taçkapı anıtsal bir görünüşe sahiptir. Selçuklu döneminin eyvan türü taçkapıları tarzında tasarlanmıştır. Dış cephesi içten sekiler üzerinden yükselen sütuncelere yaslanmış kuşatma kemeri ve en dışta mukarnas dizisi bulunan geniş süsleme kuşakları ile çerçevelenmiştir. Kuşaklarda geometrik motifler yer almaktadır. Düz atkı taşlı kapı açıklığı üzerindeki kemer alınlığında üç sıra halinde kitabeler mevcuttur. Kapının kuşatma kemeri üstündeki kısmı yıkılmıştır (Resim: 19).

Sultan Süleyman Türbesi bitişiğinde görkemli bir çeşme yer almaktadır. Kitabesinde "Kastal" şeklinde belirtilen bu eser de muntazam kesme taş malzemeyle yapılmıştır. Form olarak yine Selçuklu döneminin mukarnas kavsaralı taçkapılarına benzemektedir. Cepheden dışa taşırılan çeşmenin nişi, içte sütuncelere yaslanan kuşatma kemerinin çevrelediği mukarnaslı kavsara ile taçlandırılmıştır. En dışta kademeli silme kuşaklardan oluşan dikdörtgen bir çerçeve yer almaktadır. Kavsaranın hemen altıda avluya bakan bir açıklık mevcuttur. Üstünde kitabe yer almaktadır (Resim: 20-21). Bir bölümü tahrip edilmiş olan niş duvarı, çeşme Kültür Park'a taşınmadan önce onarılmıştır.

Kapalı Avlu Bölümü

Üçüncü bölüm aslında ana yapı (Şehabiye Medresesi) ile birlikte tasarlanmış, diğer bölümlere geçişi sağlayan küçük bir "kapalı avlu" niteliğindedir. Orta mekânı kubbe ile örtülü, farklı büyüklükte

üç eyvanlı bu bölüm, ana avlu, mescit ve eski medrese arasında yer almaktadır. Kubbe içten mukarnas dolgulu alçıdan (cas) zarif motiflerle tezyin edilmiştir (Resim: 22-23). Kapalı avlunun kuzey eyvanından Şehabiye Medresesi'nin batı revakına; batı eyvanından eski medresenin mescidine, güney eyvanından da Şehabiye Medresesi'nin mescidine bitişik kare mekâna geçilmektedir. Ayrıca avlunun kuzeybatı köşesinden, açılan bir koridordan eski medreseye geçiş sağlanmıştır. Güney eyvanı kible yönündeki taş mihrabı ile aynı zamanda son cemaat yeri işlevini de görmüş olmalıdır. Eyvan duvarı boyunca yükselen ve Zengî üslûbunda iki renkli taşlarla örülen mihrap nişinin kavsarası bitki motifli mukarnaslarla, dış çerçeveye ise bir sıra palmet dizisiyle bezenmiştir (Resim: 24).

Tarihçe

Külliyenin yapımı ile ilgili dört adet kitabe bulunmaktadır.⁹ Ancak kitabelerde yer alan yapım tarihleri ve bâni isimleri ile yaşadıkları yıllar arasında bazı tutarsızlıklar görünmektedir. İlk kaynak olarak karşımıza çıkan Hasankeyf Vekâyinâmesi'ne göre Medrese (yani Külliye), Hasankeyf Eyyûbi hükümdarı Emir Melikü'l Adil Şehabeddin Gazi tarafından yaptırılmıştır.¹⁰ Eyyûbi hükümdarlarını konu alan kaynakların çoğunda Şehabeddin Gazi'nin kitap okumayı çok sevdiği, ilim adamlarına değer verip kendilerinden azami derecede faydalandığı ve çoğu zaman medreselerde okutulan derslere devam ettiği yer almaktadır. Dönemin Şafii fıkhî âlimlerden Şeyh Nizameddin El Acemî'nin Hasankeyf'i ziyaretinden son derece memnun olmuş, uzun süre yanında tutarak ilminden ve sohbetlerinden faydalanmış, O'nun için bir de medrese yaptırmaya karar vermiştir.¹¹ Hükümdar, medresenin yapımı için Hacı Abdullah b. Mâverdi'yi görevlendirmiş ve inşaata 750/1350 yılında başlanarak 754/1354'te dört yılda tamamlanmıştır.¹²

Medresenin mimarisinde ilk değişiklik, yapının banisi Şehabeddin Gazi'nin 768/1366-1367 yılında ölümü üzerine, eyvanın batısındaki kapalı dersliğe defnedilmesi¹³ ve buranın türbeyle

⁹ Bk. Gabriel, *Voyages Archæologique Dans la Turquie Orientale*, 67; Kılıcı, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", 192; Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*, 108-113; Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", 105; Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, 168.

¹⁰ "Bu yıl 750 (1350) sultan, Allah rızası, sevap ve ecir amacıyla ilim tahsil edecek talebeler için makamın doğusunda Şihâbiyye Medresesi'nin yapılmasını emretti. Medresenin yapım işine nezaret etmek üzere Hacı Abdullâh b. el-Mâverdi'yi görevlendirdi. Hacı Abdullâh onun özel naibi idi. Vezirlik yetkilerine sahipti." (*Vekâyinâme*, 78b, 124). 754/1353-1354 yılı girdi. Sultan el-Meliku'l-Âdil, Hısnkeyfâ'da idi. .. Bu yıl makamın doğusunda yapılmakta olan Şihâbiyye Medresesi tamamlandı. Daha önce ifade ettiğimiz üzere sultan, 750/1349-1350 yılında bu medresenin yapılmasını emretmişti. Sultan daha sonra sergilerin serilmesini, kandillerin asılmasını emretti. Kendisi de kaleden inerek medresenin binasını inceledi. Buraya Şeyh Alâeddin b. el-Hatîb'i beş vakit namaz için imam olarak tayin etti. Medreseye güzel vakıflar bağladı. Buna vakıf olmak üzere bir han yapılmasını emretti. Bu han dahi bir yıl sonra tamamlandı ve medresenin vakıflarına eklendi. Bu han ise İbn Sabîh Camii yakınındadır." denilmektedir. (*Vekâyinâme*, 87a).

¹¹ "Hısnkeyfâ'ya değerli âlim Şeyh Nizâmeddin el-Acemî gelmişti. Şeyh Nizâmeddin büyük bir imam idi. Sultan ona büyük bir itibar gösterdi. Onu yanında tuttu. Eğitim öğretim işleri makamına onu tayin etti. Bu işlerinin sorumluluğunu ona verdi. Kendisi de onun yanında okudu, ondan fıkıh ve nahiv tahsil etti. Ayrıca Kadı Necmeddin b. Kadı Hasan, Şeyh Alâeddin b. Şeyh Muhammed el-Hatîb ve kardeşi el-Hatîb Hasan da onun yanında okudular. Kendisinin *Ahkâm ve kadâyâ* adlı eseri vardır. Allah ruhunu kutlu, mezarını nurlu eylesin." (*Vekâyinâme*, 100b; Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, 112).

¹² Avluya girilen taçkapı üzerindeki kitabede 752/1351 yılında Gazi b. Muhammed tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Kitabe A. Gabriel tarafından okunmuş (*Voyages Archæologique Dans la Turquie Orientale*, 67); Kılıcı, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", 192; Besim Darkot, "Hısn Keyfa", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1977), 5/453; Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari*, 221; Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*, 95-96. Gazi b. Muhammed tarafından yenilediği belirtilmektedir (Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", 105.)

¹³ "768/1366-1367 yılında .. Sultan .. su toplama (siroz?) hastalığına yakalanmıştı. İnsanların arasına çıkmaz oldu. Hekimler onu muayene ve tedavi ettiler. Ancak sancıları artmaya devam etti. Artık yanına kimse sokulmuyordu. ... Saltanatı oğlu el-Meliku'l-Eşref'e verdi. Tarih 768 rebiülahirin sekizi (12 Aralık 1366) idi. Bu sırada hastalığı ağırlaştı. Sancıları arttı. Mardin'e gitti. Hastalığı son derece şiddetlendi. Hekimler muayene

dönüştürülmesiyle başlamıştır. 775/1373-1374 yılında tüm bölge ile birlikte Hasankeyf'te de etkin olan veba salgınında ölen Eyyûbi hükümdarı Emir Eşref ve kardeşleri de babaları Şehabeddin Gazi'nin yanına, eyvanın batısındaki mekâna defnedilmişlerdir.¹⁴

Veba salgınındaki toplu ölümler nedeniyle Hasankeyf'te hayatın durma noktasına gelmesi ve sosyal içerikli yapıların çoğunun mezarlığa dönüşmesi¹⁵ nedenleriyle uzun süre bu külliye de metruk kalmış olmalıdır. Şehabeddin Gazi'den sonra hükümdar olan oğulları Melikü'l Eşref ((768-775 / 1367-1374) ile Sultan Melikü's Salih unvanını alan Seyfeddin Ebubekir (775-778 / 1374-1376) zamanlarında, bölgede baş gösteren kıtlık, Karakoyunluların tahakkümü ve iç çekişmeler yüzünden¹⁶ Hasankeyf'te önemli bir varlık gösterilememiştir.

Sultan Süleyman döneminde (780-827/1378-1424) şehirde yeniden canlanmalar görülmüş, sosyal hayatla birlikte kent mimarisinde de birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Hükümdarın imar faaliyetleri arasında babasının yaptırdığı Şehabiye Medresesi de yer almaktadır. 809-818/1406-1417 tarihleri arasında yapının kuzeydoğu köşesine bir minare ile avlunun doğusuna taçkapı ve çeşmenin yer aldığı anıtsal bir duvar inşa ettirmiştir. Kaidesindeki kitabede minarenin 809 (1406) tarihinde Şehabeddin Gazi tarafından yaptırıldığı yazılı ise de¹⁷, bu tarihte Sultan Süleyman hükümdar olup Şehabeddin Gazi bundan 39 yıl önce vefat etmiştir. Çeşmenin kitabesinde ise Türkçe anlamı ile: “Allah'ın yardımına muhtaç, hizmetkâr, Eyyûbi Muhammed'in oğlu, Gazi'nin oğlu Süleyman, Allah onların encamını hayreylesin. Yücelerin yücesinin aşkına ve cennetteki kasırlarının ümidiyle... niyaz ederek, bu çeşmenin bina edilmesini emretti. Allah hayırlı kılsın, Zilhicce 818/Şubat 1416” yazılıdır. Minare kaidesinin güney yüzündeki 859 (1455) tarihli El Melik Kâmil II. Ahmed'e ait kitabenin ise okuyucuya nasihat vermeye yönelik hadisleri içerdiği, yapımla ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁸

yaptılar, tabipler tedavi uyguladılar. Ancak hastalığı gittikçe daha da ağırlaşıyordu. Mardin hükümdarı el-Meliku'l-Mansûr kendisini ziyaret etti. Bu şekilde 768 Cumadelulânın yirmi yedinci gününe kadar (29 Ocak 1367 Cuma) Mardin'de kaldı. Bu tarihte Allah'ın rahmetine göç etti. .. Sonra Şehabiye Medresesi'ne taşındı. Bu medreseyi kendisi hayatta iken inşa etmişti. Kendisi bu medreseye defnedildi naaşı onun taşına gömüldü.” *Vekâyinâme*, 99b-100a.

¹⁴ Orta çağda meydana gelen veba salgınları, kentleri ve üzerinde yaşayan insanları savaşlar kadar etkilemiştir. 775/1373-1374 yılında Diyarbakır bölgesinde baş gösteren veba salgını Mardin'de başlayıp Hasankeyf'e sıçramış, oradan da tüm bölgeye yayılmıştır. Gün geçtikçe etkisini artıran salgın, kimi günler Hasankeyf'te kırktan fazla kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Halkın yanı sıra Eyyûbi ailesine de sirayet etmiş, önce hükümdarın kardeşleri Melik Umman ve Melik Ömer, daha sonra bizzat hükümdar vebaya yakalanarak vefat etmişlerdir. Onlar, Şehabiye Medresesi'nde babalarının yanına defnedilmişlerdir. *Vekâyinâme*, 107a -107b, 166-167; Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, 120.

¹⁵ Arkeolojik kazılar sırasında cami, medrese ve zaviye gibi vakıf kayıtlı çoğu yapıların avlu ve büyük mekânlarında yoğun mezarlarla karşılaşmıştır. Sur dışında bulunan Emir Şemseddin Ahmed bin Sabih Camisi ile bitişiğindeki Şehabiye Medresesi'ne vakfedilmek üzere yaptırılan (*Vekâyinâme*, 34b, 87a) hanın tamamında muhtemelen vebadan ölenler için kireçle doldurulmuş çok sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır. (Bk. Abdüsselam Uluçam, *Hasankeyf Projesi 2008-2009 Çalışmaları*, (2010), 24-25, 39, 75-76, Resim: 32-34, 39. Kazı raporunda, bu mekânın henüz Emir Şemseddin Ahmed Camisi olduğu bilinmediği için “Mardinike Külliyesi II. Blok Yapıları” olarak tanımlanmıştır.

¹⁶ *Vekâyinâme*, 107b -110b; Mıynat, *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*, 121.

¹⁷ Minare kaidesinde, “Bu mübarek minarenin yapılmasını Allah'ın aşkı ile onun her şeyi saran inayetine nail olabilmek için, Allah hayırlı kılsın, kudretli Yaradan'ın yardımına muhtaç fakir kul Eyyûbi Turanşah oğlu, Abdullah oğlu, Ebu Bekir oğlu Gazi emretti. Allah onun hâkimiyetini daim kılsın, sene 809/1406” (Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*, 109). Türkçe anlamında Arapça bir kitabe yer almaktadır. Ancak minare, Sultan Süleyman tarafından Er-Rızk Camii minaresinin de ustaları olan Muhammed ve Osman adlı iki kardeşe yaptırılmış olmalıdır. Kitabedeki aidiyet çelişkisi, yazıyı taşa hakmeden ustanın kendisine verilen metni eksik işlemeden, ya da Emir Süleyman'ın babasına hürmeten böyle yazdırtmış olmasından kaynaklanmalıdır.

¹⁸ Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*, 113; Yurttaş, “Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri”, 171.

Gözlem ve Değerlendirme

Şehabiye Medresesi'nin kurulum şemasına bakıldığında, bir bütün olarak tasarlandığı kanaatini vermektedir. Ancak inşaatta kullanılan malzeme ve işçilikle birlikte değerlendirildiğinde, batıdaki medrese bölümünün daha özenli, mimari elemanların düşey doğrultudaki görüntüsünün daha düzgün olduğu dikkati çekmektedir. Bölgedeki benzer yapılar arasına konulduğunda ise Artuklu üslubu ve yapı geleneğine işaret etmektedir.

Şehabiye Medresesi'nin yapımında zemin döşemeleri, kapı-pencere çerçeveleri ve kemerlerde düzgün kesme taş, diğer mimari unsurlarda yöreye özgü "cas" harcıyla tutturulmuş moloz taş kullanılmıştır. Teknik analizler sonucunda yüksek kemerleri oluşturan taşların dışarıdan getirildiği, diğerlerinin yöreye ait kireç taşı ocaklarından kesildiği anlaşılmıştır. İklimin çok sıcak olması nedeniyle, Hasankeyf'teki tüm yapılarda olduğu gibi duvarlar oldukça kalın tutulmuş, çoğu tonoz olan örtü sisteminde duvar içlerinde hava akımı sağlanabilecek şekilde galeriler oluşturulmuştur (Resim: 1, 8). İç yüzeyler castan mâmul harçla sıvanmış, mimari süslemelerin tamamında yine değişik oranlarda katkı maddeleriyle seyreltilmiş cas kullanılmıştır.

Şehabiye Medresesi yapılırken, inşaatın batısındaki metruk Artuklu (?) medresesi de elden geçirilerek kullanılmış olmalıdır. İki medrese arasındaki bağlantıyı ve geçişi sağlayan kapalı avlu niteliğindeki mekânın tasarlanması yanında, bu medreseye geçilmek üzere avlunun güneybatısında ayrıca bir koridor oluşturulması, iki medresenin birlikte kullanıldığını göstermektedir. Şehabiye Medresesi'ne sonradan eklenen avlu taçkapısındaki kitabede "752 (1351) yılında Gazi b. Muhammed tarafından yenilendi" ibaresi¹⁹ de buna işaret etmek için yazılmış olmalıdır.

Şehabiye Medresesi avlusunun kuzey ve doğu kanatlarındaki mimari doku hakkında somut bir veriye ulaşılamamıştır. Tasarımında olduğu varsayılan avlunun kuzeyindeki revak ile medresenin giriş bölümü ve iki yanındaki medrese odaları mevcut yol ve evlerin altında kalmış, baraj bitimine kadar da boşaltılmadıklarından arkeolojik kazıları yapılamamıştır. Doğu kanadındaki revak ve hücreler ise ya daha önceden yıkılmış ya da Emir Süleyman'ın ekleri yapılırken kaldırılmış olmalıdır. Buraya sonradan eklenen minare, taçkapı ve çeşme ile doğu duvarı, avluyu çeviren doğu revakının yerine yapılmış görünmektedir. Kazılar sırasında mevcut duvarın dışında, bu kanattaki medrese hücrelerinin temelleri ortaya çıkartılmıştır (Çizim:2). Her ne kadar minarenin bitişiğindeki taçkapıdan avluya geçilebilme ise de özgününde bu taçkapının kuzeyde olduğu düşünülmektedir.

Medresenin güneyinde, revak yerine orta aks üzerinde büyük bir eyvan ile iki yanında kapalı büyük mekânlar tercih edilmiştir. Ancak günümüze ulaştığı şekliyle simetrik bir düzenleme görülmektedir. Eyvanın batısında yer alan iki odaya karşılık doğuda tek mekân bulunmaktadır. Kazılar sonunda ortaya çıkan plan şeması göz önünde tutulduğunda ise mescitte mihrabın kible duvarının ortasında olmadığı; doğu duvarının da yıkılmış olduğu görülmektedir. Bu durumda aslında mescidin doğuya doğru devam ettiği; kuzeyinde bir büyük odanın daha yer aldığı anlaşılmaktadır. Mescidin doğusunda, Sultan Süleyman Türbesinin dış duvarı hizasında bu odaya karşı gelecek şekilde yüksek kemerli bir açıklığın bulunuşu da bu durumu teyit etmektedir. Her ne kadar A. Gabriel'in çiziminde minare kaidesi dışarıda kalmak üzere doğu cephesi bir bütün olarak gösterilmiş ise de minarenin medrese avlusunun kuzey doğu köşesindeki revakın üzerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Böylece medresenin avluyu üç yönden saran revak ve medrese hücreleri ile genel aks üzerinde simetrik, dengeli bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Mimaride kullanılan malzemelerle inşaat tekniği ve alçı süslemeli kubbeler göz önünde tutulduğunda, eyvanın batısındaki Gazi ve vebadan ölen oğullarına ait türbenin hemen değil, Emir

¹⁹ Yurttaş, "Hasankeyf'te Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri", 171.

(Sultan) Süleyman'ın kendisi için yaptırdığı türbe ile birlikte ekleme ve tadilatlar sırasında yapıldığı daha akla yakın görünmektedir. Çünkü Şehabeddin Gazi vefat ettiği sırada (768/1367) medresede eğitim öğretim devam ediyordu.

Minarenin pabuç ve bazı yazı içerikleri dışındaki form ve süslemeleri, iki yıl sonra aynı ustalar tarafından yapılan Er-Rızk Camisi (811/1409) minaresinde de tekrar edilmiştir.

Yapının doğu cephesinde yer alan çeşme, tasarımı ve cepheden dışa taşırılmış mimari görünüşü ile dikkati çeken farklı bir özelliğe sahiptir. Selçuklu hanlarındaki taçkapı formlarını hatırlatan yapının ortasında kapı olmayan, yüksekte kalmış bir açıklık mevcuttur. Geleneksel çeşme formlarında görülmeyen bu ayrıntı, yapının aynı zamanda bir sebil olarak da kullanılması için tasarlandığını akla getirmektedir. Sivri kuşatma kemer kilit taşına kadar yükselen kavsaranın mukarnas süslemelerindeki derinlik de Niğde Alâeddin Camisi'nin doğu taçkapısı gibi ışık gölge dönüşümleriyle farklı silüetler oluşturabilecek mistik bir perspektif sergilemektedir.

En öndeki mescit kısmına eyvandan açılan bir kapıdan geçilmektedir. Ancak bu kapı eyvanın ortasına değil, doğu duvarına daha yakın bir konumdadır. Artuklu geleneğinde tasarlanan enine dikdörtgen planlı tek sahından oluşan mescit boydan boya sivri beşik tonozla örtülmüştür. Bu örtüde hafifletme ve hava sirkülasyon kanalları mevcuttur. Medresenin kibleye bakan güney duvarında mescitte, batısındaki mekânda ve medreseye geçiş bölümü eyvanında olmak üzere üç adet mihrap yer almaktadır. Bölgede birçok cami/mescitte mezheplere tahsisen üç mihrap geleneği yaygındır. Kapalı avlunun güney eyvanı aynı zamanda son cemaat yeri işlevini de yerine getirmiş olmalıdır.

Türbeleri oluşturan mekânların duvarları kubbe kasnaklarıyla birlikte yükseltilecek kitlesel görünüme hareketlilik kazandırılmıştır. Kasnaklarda açılan basit düzenekli galerilerle hem örtü sisteminin ağırlığı hafifletilmiş hem de hava sirkülasyonu ile klima etkisi sağlanmıştır. Dıştan taşla kaplanıp üzerine killi toprak dökülen kubbeler, içten istiridye yivli tromplara veya iri mukarnas hücrelerinden oluşan alçı süslemeli pandantiflere oturtulmuştur. Ayrıca çoğu tahrip olmuş kitabe kuşakları ve bitki motifli bezemelere yer verilmiştir. Türbelerde Eyyûbi hanedanına mensup emir ve yakınlarına ait çok sayıda mezar ve sanduka bulunmaktadır. Hemen hepsi tahrip edilmiş olan sandukalar taş, alçı veya ahşap malzemeyle şekillendirilmiştir (Resim: 15-16). Çoğunda nesih-sülüs hatlarla yazılmış Besmele ile başlayan Ayetü'l Kürsi veya Mülk Suresi'nin ilk ayetlerine yer verilmiştir. Türbelerin taşınması sırasında, kalan sanduka parçaları ile bazı iskeletler Batman Müze Müdürlüğü'nce müzeye nakledilmiştir.

Hasankeyf'te mimari ve sembolik anlam açısından en görkemli iki minareden birisi Şehabiye Medresesi'ne aittir.

Osmanlı dönemi Tapu Tahrir Defterleri ve Vakıf kayıtlarında, Hasankeyf'te "Adiliyye Zaviyesi" adıyla bir vakıf eseri kaydı vardır.²⁰ Eyyûbilerin Hasankeyf Emiri Şehabeddin Gazi "Adil" unvanı ile maruf bir hükümdardır. Yaptırdığı eserin adının kendi döneminde medrese, işlev açısından ise zaviye olduğu; eğitim öğretimin hayratını bitştirdiği (kitabede geçtiği şekliyle "yenilediği") eski medresede sürdürüldüğü düşünülebilir. Ya da buradaki hükümdar mezarlarının bulunduğu hücrelerin türbeye dönüştürülmesi sonucu, gelen ziyaretçilerin çoğalması, veba salgını sonrasında medrese tedrisatının yapılamaması gibi nedenlerle vakfiyesi ve vakıf gelirleri devam eden külliyenin "Adiliyye Zaviyesi" olarak Osmanlı kayıtlarına geçmiş olması da muhtemeldir. Çünkü Hasankeyf Eyyûbi hükümdarı Emir Melikü'l Adil Şehabeddin Gazi'nin han ve hamam gibi vakfa gelir sağlamak amacıyla yaptırdığı binalar dışında bilinen bir hayratı bulunmamaktadır. Oğlu Emir Süleyman'ın da

²⁰ Bk. "Evkâf-i Kazâ-i Hısn-i Keyf, der-Vilâyet-i Diyâr-i Bekr", 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü'l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) 1/261-266, Ankara: 1998.

“El-Melikü’l Adil Ebu’l Mefâhir Süleyman” şeklinde “Adil” unvanıyla anılması ve uzun saltanat yıllarında babasının hayratını da koruyup kollaması, bu külliyenin Osmanlı döneminde Adiliyye Zaviyesi adıyla anılmış olabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Hasankeyf denince, hafızalarda ve hatıralarda canlanan dört simgeden birisi, Şehabiye Medresesi veya yerleşmiş adıyla Sultan Süleyman Külliyesi’dir. Uzaklardan dikkati çeken minaresi, ören yeri içinde nispeten sağlam kalmış mimarisi ile heybetli görünüşü, “Hasankeyf Hatırası” için fotoğraf çekmek isteyenlerin özellikle seçtikleri bir konumda yer alıyordu. Külliyenin büyük bir bölümü “Şehabiye Medresesi” adıyla Eyyûbi hükümdarı Emir Şehabeddin Gazi tarafından yaptırılmıştır. Batıdaki eski medrese ise elden geçirilerek bu medreseye eklenmiştir. Şehabeddin Gazi’nin ilim öğrenme ve Allah’ın rızasına kavuşma aşkı ile yaptırdığı medrese, mescit ile birlikte kuşkusuz Artuklu geleneği içinde şekillendirilmiştir.

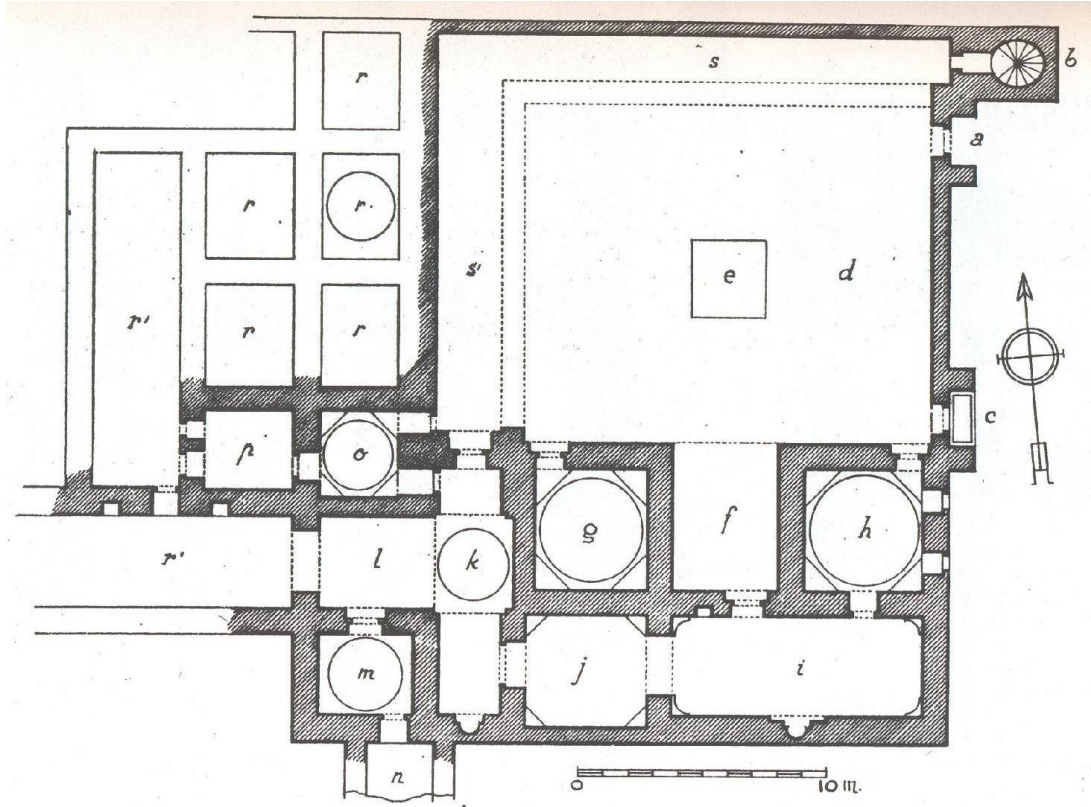
Medrese, bölgenin coğrafyası ve iklimine uygun olan bir mimari tasarımla, açık avlulu eyvanlı bir plan şeması üzerine yöreye özgü cas (alçı) harcı ve moloz taş ile inşa edilmiştir. Oğlu Sultan Süleyman, daha önce buradaki hücrelere defnedilen babası ve kardeşleri ile kendisi için iki türbe yaptırarak Hasankeyf Eyyûbi hanedanının varlığını ebedileştirmek istemiştir. Ayrıca minare, taçkapı ve çeşmenin yer aldığı doğu cephesi ile de babasının hatırasını yüceltip medreseyi anıtsal bir görünüme kavuşturmuştur.

130 yıl başkentliğini yaptığı Artuklu’nun sessiz sedasız yok oluşuna karşılık, uzun yıllar ayakta kalmayı başaran Eyyûbiler dönemi Hasankeyf’inin de sonu gelmiş, Şehabiye Medresesi’nin mihrapları ve geçiş mekânı olan kapalı avlunun kubbesi ile Sultan Süleyman’ın eklediği mimari unsurlar Ilısu Barajı kapsamında oluşturulan Yeni Hasankeyf’teki Kültür Park’a taşınmıştır. Diğer kısımları ise tüm Hasankeyf’le birlikte sular altında kalmıştır. Şehabiye Medresesi, Hasankeyf’ten günümüze ulaşabilen yapılar arasında tarihi ve kimliği bilinen, Eyyûbiler döneminin ve tüm Hasankeyf’in sembolü durumundaki anıtlardan birisi olarak hatıralarda yerini koruyacaktır.

KAYNAKÇA

- Bakırcı, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- Balüken, Yusuf. *Târîhu Hısn-ı Keyfâ*, Tahkik ve’dirâse, Te’lif: El Hasan bin İbrahim el-Münşî el-Hısnî, Arabca. İstanbul: Nûbihar Pak Ajans Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
- Bell, Gertrude. Erişim 7 Temmuz 2020. www.gerty.ncl.ac.uk
- Darkot, Besim. “Hısn Keyfa”, İslam Ansiklopedisi. 5/453. İstanbul: MEB Yayınları, 1977.*
- Gabriel, Albert. Voyages Archéologique dans la Turquie Orientale. Paris: E. de Boccard, 1940.*
- Kılıcı, Ali. “Hasankeyf Vakıf Eserleri”. *V. Vakıf Haftası (Restorasyon ve Vakıfların Ekonomik ve Sosyal Etkileri Semineri)*, Ankara: VGM Yayınları, 1987, 159-192.
- Mıynat, Ali. *Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf*. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Uluçam, Abdüsselam. *Hasankeyf Projesi 2008-2009 Çalışmaları*. 2010.
- Yurttaş, Hüseyin. “Hasankeyf’de Artuklu, Eyyûbi, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel. 8/170-172. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Yurttaş, Hüseyin. *Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Zengin, Burhan. *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*. İstanbul: Prestij Reklam Ltd. Şti., 2. Basım, 2001.
- 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve Arab ve Zü’l-Kâdiriyye Defteri (937/1530) 1/261-266, Ankara: 1998.

ÇİZİMLER

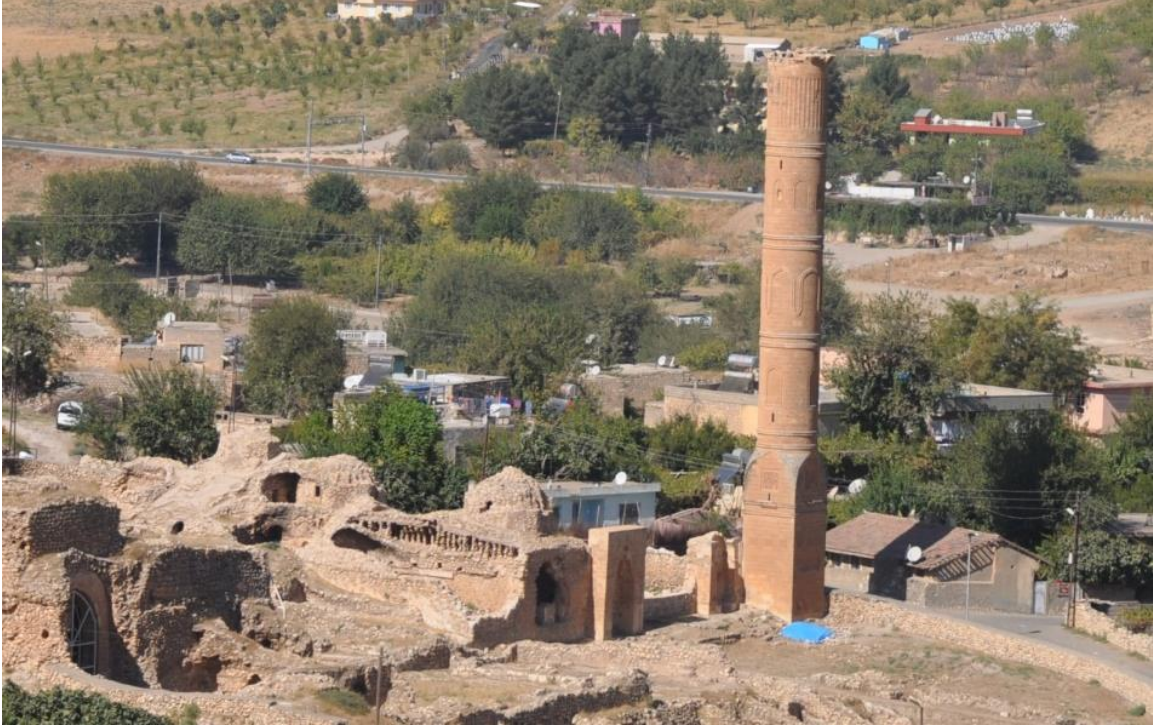

Çizim 1: Sultan Süleyman Külliyesi (Şehabiye Medresesi) (A. Gabriel'den).

Çizim 2: Kazılar sonrasında Şehabiye Medresesi (Çizim: N. Demirtaş).

RESİMLER

Resim 1: Şehabiye Medresesi'nin (S. Süleyman Camisi) Güneydoğudan Genel Görünüşü.

Resim 2: Şehabiye Medresesi'nin (S. Süleyman Camisi) Kuzeydoğudan Genel Görünüşü.

Resim 3: *Külliye'nin Batıdan (Artuklu Medresesi Tarafından) Görünüşü.*

Resim 4: *Eski (Artuklu) Medrese Kalıntıları.*

Resim 5: Şehabiye Medresesi'nin Minareten Görünüşü.

Resim 6: Medrese Avlusu ve Öğrenci Odaları Kalıntıları.

Resim 7: *Medresenin Kazılarla Ortaya Çıkarılan Doğu Kanadı.*

Resim 8: *Medresenin Eyvanı ve Türbeye Dönüştürülen Müderris Odaları.*

Resim 9: *Mescidin (Harim) Orta Mekânı.*

Resim 10: *Mescidin Batı Bölümü.*

Resim 11: *Mescitten Yan Mekânlara Geçilen Kemerler ve Örtü Geçişi Süslemeleri*

Resim 12: *Mescidin Orta Mihrabı.*

Resim 13: Şehabeddin Gazi (Sağda) ve Sultan Süleyman (Solda) Türbeleri.

Resim 14: Sultan Süleyman Türbesi (Doğudan Görünüşü) ve Kastal (Çeşme).

Resim 15: *Sultan Süleyman Türbesi İçindeki Mezar ve Sanduka Kalıntıları.*

Resim 16: *Şehabeddin Gazi Türbesi İçindeki Mezar ve Sanduka Kalıntıları.*

Resim 17: *Şehabiye Medresesi'nin Doğu Cephesi.*

Resim 18: *Minare ve Süsleme Detayları.*

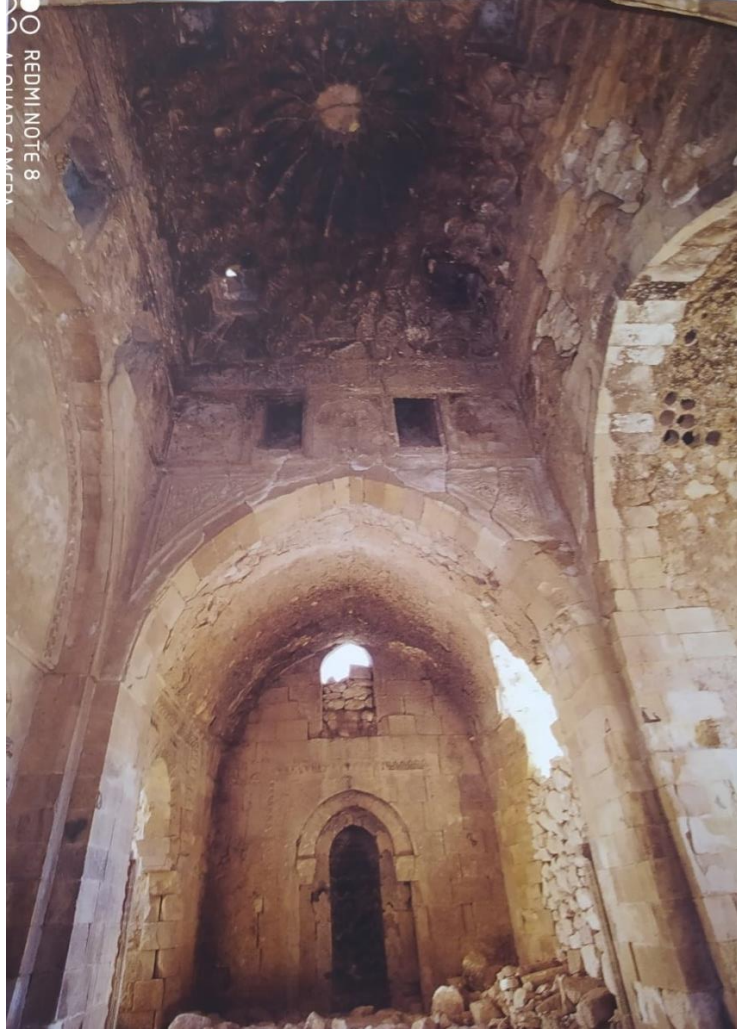

Resim 19: *Taçkapı*

Resim 20: *Çeşmenin Eski Hali (G. Bell)* **Resim 21:** *Çeşmenin Taşınma Sırasındaki Durumu*

Resim 22: Kapalı avlu kubbesi ve Güney Eyvanı. (A. Gabriel).

Resim 23: Kapalı Avlunun Kubbesi, İçten Görünüş. (A. Gabriel).

Resim 24: *Kapalı Avlunun Güney Eyvanı ve Mihrabı.*

Resim 25: *Yeni Hasankeyf Kültür Park'ta Şehabiye Medresesi 1.*

Resim 26: *Yeni Hasankeyf Kültür Park'ta Şehabiye Medresesi 2.*

Gevale Kalesi Kazılarında Ortaya Çıkartılan Seramiklerde Kap Formları¹

Hasan Hüseyin ÖZDENİZ¹ Zekeriya ŞİMŞİR²

1. Uzman Sanat Tarihçi, Konya, Türkiye, hasanhuseyinozdeniz@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)
2. Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye zsimsir@erbakan.edu.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 26.09.2020
Kabul: 30.11.2020
Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Konya,
Gevale Kalesi,
Seramik,
Selçuklu Seramiği,
Form.

Konya'nın batısında yer alan Gevale Kalesi tarih boyunca önemli bir savunma yapısı olarak kullanılmıştır. Zamanla büyük bir bölümü tahrip olmuş ve metruk hale gelmiş olan kalenin, yalnız temel kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. 2013 yılından günümüze kadar devam eden kazılarda kaleye ait surlar ile müştemilatına ait çeşitli mekânlar gün yüzüne çıkartılmıştır. Bu kapsamda dönemin tarihine, kültürüne ve sanatına ışık tutacak taşınabilir nitelikte malzemeler de bulunmuştur. Malzemelerin önemli bir yekûnunu da genel olarak sırlı ve sırsız olarak iki gruptan meydana gelen seramikler oluşturmaktadır. Kalede yapılan kazı çalışmalarında antik dönemlere ait sırsız seramiklerin yanı sıra çok sayıda sırlı seramik de ele geçmiştir olup, sırlı seramikler genel olarak 13. ve 15. yüzyıllar arasına tarihlendirilir. Bu çalışmada 2013 ve 2017 yılları arasında Gevale Kalesi kazılarında ortaya çıkartılan seramik kapların formları konu edilmiştir. Seramik kaplar; kâse, tabak, testi ve çömlek örneklerinden oluşmaktadır. Günlük kullanım ihtiyacını karşılamaya yönelik üretilen bu kaplarda farklı teknik ve malzeme kullanıldığı görülmektedir. Kaplar formlarına göre farklı bezeme özellikleri göstermektedir. Fakat çalışma kapsamında teknik ve bezeme özellikleri üzerinde durulmamış, çeşitli kap formları hakkında bilgiler verilip değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Forms of Ceramic Vessels Founded in Gevale Castle Excavations

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 26.09.2020
Accepted: 30.11.2020
Published: 25.12.2020

Keywords:

Konya,
Gevale Castle,
Ceramic,
Seljukian Ceramics,
Form.

Gevale Castle located in the west of Konya province of Turkey was used as a predominant defence structure throughout the history. Only the foundation remains of the castle, which was destroyed and abandoned in time, have survived to the present day. During the excavation works that have been carried out in the area since 2013, the walls of the castle and various places belonging to the outbuildings have been unearthed. In this context, movable materials that shed light on the history, culture and art of the period were also found. A significant part of the materials consists of ceramics, which are generally composed of two groups as glazed and unglazed. A large number of glazed ceramics as well as unglazed ceramics belonging to ancient times were uncovered during excavations in the castle, and glazed ceramics are generally dated between the 13th and 15th centuries. In this study, the forms of ceramic vessels unearthed during the excavations of Gevale Castle between 2013 and 2017 will be discussed. These ceramic pots involve examples of bowls, plates, jugs, and pottery. It is observed that different techniques and materials are used in these vessels which are produced to meet the daily needs. These pots show distinct ornamental design according to their forms. However, technical and ornamental features were not included in the scope of the study, solely, information about the various vessels forms that gave forms were provided and evaluated.

Atıf/Citation: Özdeniz, Hasan Hüseyin - Şimşir, Zekeriya. "Gevale Kalesi Kazılarında Ortaya Çıkartılan Seramiklerde Kap Formları". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 59-76. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.4>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamlanmış *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri* başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş şeklidir.

GİRİŞ

Ana maddesi kil olan, elde, kalıpta ya da tornada formu verildikten sonra fırınlanan her tür eşyaya genel olarak seramik denilmektedir.² Hamurun biçimlendirilmesi, pişirme ve sonraki kullanımlar için kırılmaması ve çatlamaması için farklı hammaddeler hamura eklenmektedir. Seramik; kuvars, feldspat, kaolin ve kilin belirli oranlarda karıştırılarak, fizikî özellikleri farklılık arz eden, pişirilmiş topraktan imal edilmiş objelere verilen genel isim olarak da tanımlanmaktadır.³ Zaman içinde keramik, seramik gibi uzmanlar tarafından farklı isimler verilmiş olsa da Türkçe’de çanak çömlek olarak da kullanılmıştır. Uzmanlar yüzeyi sırlanmış örneklerle daha çok seramik adını vermişlerdir.⁴

Seramik, üretildiği toplumun ticarî-sosyal ilişkileri, kültürel ve folklorik unsurları yansıtması açısından önemli olduğu gibi, o toplumun seramik teknolojisindeki potansiyeli, süsleme özellikleri ve bedîî sanatlarda geldiği seviyeyi de gösterir. Arkeoloji, Tarih ve Sanat Tarihi alanında gerek yüzey araştırmalarında, gerekse kazılarda ilk ele geçen buluntular seramikler olup, alanın ve kazıda katmanların tarihlendirilmesinde birincil durumdaki belgelerdir.

Neolitik çağda (M.Ö.7500-5000) seramik üretimi başlamış ve günümüze kadar gelmiştir. Tarih öncesinden günümüze kadar gelmiş olan sağlam veya kırılmış çeşitli seramik örnekleri form ve süsleme açısından tarih öncesinde yaşamış uygarlıkların yaşayış biçimlerini, sanatsal ve kültürel anlayışının yanı sıra dinî, sosyal ve ekonomik yapılarının çözümlenmesinde bize yardımcı olan önemli kaynaklardan biridir. En eski seramik örneklerine Neolitik çağa tarihlenen Çatalhöyük ve Canhasan’da rastlanmıştır.⁵

İslâm sanatında seramik sanatının en parlak dönemi 9.-13. yüzyıllar arasında yaşanmıştır. Halifeliğin el değiştirmesi, şehirlerin ve başkentlerin değişmesiyle çömlekçiler de çoğu kez bir başkentten öbürüne veya bir kentten diğerine taşınmıştır.⁶ Büyük Selçuklu dönemiyle birlikte İran’da seramik sanatı büyük bir atılım yapmış; sır altı, sırüstü, lüster ve minâî teknikleri geliştirilmiştir.

12. ve 13. yüzyıllarda İran’da Rey ve Keşan, Suriye’de ise Rakka seramikleri ile Anadolu Selçuklu seramikleri arasında paralelliklerin ve etkileşimin olduğu benzer form, teknik, renk ve süsleme özelliklerinden anlaşılmaktadır. Buna rağmen Anadolu dışında üretilen söz konusu seramikler yine form, teknik, renk ve dekor konuları bakımından daha zengin olmasına rağmen Anadolu Selçuklu seramiğinde bu kadar kaliteli örnekler görülmemektedir.⁷

Ortaçağda en yaygın olan sigrafitto tekniğidir. 9.-13. yüzyıllarda İslam seramikleri ile Bizans seramikleri arasında yoğun bir etkileşimin olduğu dikkati çekmektedir.⁸ Hatta bu etkileşim tekniğe yansımakta, bazen ortak süsleme öğeleri şeklinde de ortaya çıkmaktadır.⁹

² Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1992), 213.

³ Faruk Şahin, *Seramik Sözlüğü* (İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1983), 30.

⁴ Beril Anılanmert - Zeynep Rona, “Seramik”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, ed. Nejat F. Eczacıbaşı (İstanbul: Yem Yayınları, 1997), 3/1634. Seramik mamüllere “keramik” teriminin kullanılmasının daha doğru olduğunu ifade eden ve konu ile ilgili terim kargaşası ile ilgili bk. Fikret Hacızade, “Seramik Alanında Kullanılan Terim ve Kavramlarda Türkçenin Durumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ed. Hakan Kuyumcu – Çağatay Behür (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2014), 45.

⁵ Sıdıka Sibel Sevim, *Seramik Dekor ve Uygulama Teknikleri* (İstanbul: Nonel Akademik Yayınları 2007), 13.

⁶ Beril Anılanmert - Zeynep Rona, “Seramik”, 3/1636.

⁷ Gönül Öney, “Selçuklu Seramik Sanatı”, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, ed. Doğan Kuban (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 385.

⁸ Füsün Tülek, “Identifying Osmaniye Medieval Ceramics in Multi-Cultural Context”, *XI. Aıecm3 Uluslararası Orta çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri* 1(Ekim 2015), 363.

Anadolu'daki Bizans yerleşimlerinin Beylikler döneminde farklı beylikler tarafından fethedilmesiyle birlikte yerel Hristiyan seramik ustalarının üretimlerini herhangi bir inkıtaya uğramadan devam ettirdikleri bilinmektedir. Diğer taraftan buraya yerleşen Türklerin zevklerine uygun seramikler de üretmişlerdir. Selçuklu tarzı ile kendi üsluplarını sentezleyerek imal ettikleri ürünleri pazarlamışlardır.¹⁰

Anadolu Selçuklu döneminde üretilen seramiklerin form, teknik, sır ve süsleme özelliklerini Konya, Kubad Abâd, Keykubadiye, Akşehir, Kayseri, Ahlat, Samsat gibi merkezlerde yapılan kazılarda ortaya çıkartılan seramik buluntular ortaya koymaktadır.

Gevale Kalesi'nde 2013 yılında Konya Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında, Selçuklu Belediyesi'nin maddî destekleriyle ve bilimsel danışmanlığını Prof. Dr. Ahmet Çaycı'nın yaptığı bilimsel bir heyet tarafından kazılar başlamış, 2020 yılı da dâhil olmak üzere çalışmalar devam etmektedir. Kazılarda ilk etapta Gevale Kalesi'nin kuzeyinde varlığı bilinen tapınak, önündeki avlusu, yine kuzey batısındaki potern, kaya mekânları, sarnıcın kazısı yapılarak ortaya çıkartılmıştır. Daha sonraki yıllarda zirvede çalışmalar devam etmiş, burada da onlarca sarnıç, iki hamam, şapel, kaleye ait çeşitli mekânlar bulunmuştur. Kalenin doğusunda kaya oyma mezarlar, kalenin giriş kapısı ve henüz fonksiyonu tanımlanamamış kalenin müstemilatına ait birçok mekân gün yüzüne çıkartılmıştır.¹¹

Mimari mekânların yanı sıra çini, alçı, cam objeler, cam bilezikler¹², çeşitli metal objeler, ok uçları¹³, taş güller¹⁴, çeşitli dönemlere ait sikkeler¹⁵, ahşap parçalar, lüleler, mühürler ve ağırşaklar gibi malzemelerin yanı sıra bol miktarda sırsız ve sırlı seramikler de bulunmuştur.¹⁶

⁹ Mezhahir Ertuğ Avşar- Lale Avşar, *Kazımalı-Akıtmalı Ortaçağ İslam Seramikleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2014), 34-35.

¹⁰ Böhlendorf Beate Aslan, "Die Beziehungen Zwischen Byzantinischer Und Emiratszeitlicher Keramik", *Ortaçağda Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, ed. N. Şaman Doğan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2002), 135.

¹¹ Gevale Kalesi'nde yapılan yüzey araştırması, arkeolojik kazılar ve çıkan buluntular ile ilgili detaylı bilgi için bk. Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir - İ. Mete Mimirolu, "Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları", 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (Muğla 27-31 Mayıs 2013)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014), 1/276-286; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları", 37. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016), 3/539-558; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları", XXII. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu* (Manisa 21-24 Ekim 2015), ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019) 1/383-401; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı", *Uluslararası XX Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Sakarya 2-5 Kasım 2016)*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2017/37-48; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", 39. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Bursa, 22-26 Mayıs 2017), ed. Adil Özme (Bursa: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 3/251-262; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları", 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018)*, ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019), 1/49-62; Ahmet Çaycı - Zekeriya Şimşir, "Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", 41. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu* (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019), ed. Adil Özme (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020), 1/67-77.

¹² Ahmet Yavuzylmaz, "Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları", XX. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, ed. Ela Taş (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2016), 1/49-61.

¹³ Erkan Aygör, "Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7/ 11 (Nisan 2017), 284-306.

¹⁴ Ahmet Şen, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Güller", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 4 (Aralık 2019), 189-224.

¹⁵ Gülüstan Ermiş, *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan İslami Dönem Sikkeler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

Bu makalede Gevale Kalesi'nde 2013-2017 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan Ortaçağ sırlı seramikleri ayrıntılı olarak tanıtılacaktır. Öncelikle kapların formlarının detaylı tanımları yapılacak, kısaca tekniğinden ve üzerindeki bezemeden bahsedilecek, kapların ölçüleri, profil çizimleri ve resimleri verilecek, böylelikle konu bütünüyle değerlendirilerek araştırmada varılan sonuçlar sunulacaktır.

Gevale Kalesi'nin Kısa Tarihçesi

Konya İli, Selçuklu İlçesi, Sarayköy Mahallesi, halk arasında Takkeli dağ olarak bilinen, şehir merkezinin 10 km batısında, 1675 m. yükseklikteki Küçük Gevale ile kuzey batısında 1710 m. yükseklikte bulunan Büyük Gevale isimli iki volkanik dağ yer almaktadır.¹⁷ Araştırmaya konu olan 1675 m. yükseklikteki zirvede bulunan küçük Gevale'dir. Gevale Kalesi kaynaklarda çeşitli isimlerle anılmıştır. İ. Hakkı Konyalı, ismini Cybele adındaki Frig dişi yer tanrısından aldığı, bu kelimenin farklı okunması ve harflerin değiştirilmesiyle ilk zamanlarda Sibel, Sibe, olarak telaffuz edildiğini ve daha sonra bugünkü ismine yaklaştırılarak "Kevele" adını aldığı ifade etmektedir.¹⁸ Bizans döneminde Caballa¹⁹ olarak bilinmektedir. Selçuklu dönemi tarihçisi İbn-i Bibi Kaballa, Kevele ve Gevale²⁰ olarak naklederken, diğer yayınlarda Kevele²¹, Kirale²², Gavele²³, Kaballa²⁴, Kevele²⁵, Kavala ve Kabala²⁶ şeklinde kullanılmıştır.

Silleliler eskiden "Karaburga" şeklinde isimlendirmişler, kalenin burçları uzaktan takke gibi görüldüğü için Konyalılar tarafından "Takkeli Dağ" olarak maruf olmuştur.²⁷ Gevale Kalesi Konya'ya hâkim olan konumu sebebiyle tarih boyunca önemini hiç yitirmemiştir.²⁸

Konya şehrinin savunması yalnız şehirdeki iç kale ve dış kale ile değil, aynı zamanda Gevale Kalesi de bu savunmaya iştirak etmekte olup, şehre yapılan saldırılar öncelikle bu kaleden karşılanmıştır. Stratejik konumu sebebiyle kaleye sahip olan Konya'ya da hâkim olmuştur.²⁹ "Rum'un

¹⁶ H. Hüseyin Özdeniz, *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹⁷ Çaycı - Şimşir, "Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", 3/251.

¹⁸ İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri Ve Kitabeleri ile Konya Tarihi* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1964), 164.

¹⁹ Hasan Bahar, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 313.

²⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't- Tevârih*, çev. İsmet Parmaksızoğlu (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 1/ 511-512; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 90.

²¹ Aşıkpaşazade, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, haz. N. Atsız (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992), 144; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 172-173; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972), 1/89.

²² C. Huart, *Mevleviler Beldesi Konya*, çev. N. Uzel (İstanbul: Kervan Kitapçılık Basımevi, 1978), 108.

²³ A. Şimşirgil, "Eşrefoğulları Beyliği", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/772.

²⁴ M. Kesik, "Sultan Melikşah (Şahinşah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 2002), 6/558.

²⁵ Hasan Özönder, *Sille (Tarih-Kültür- Sanat)* (Konya: 1998), 347.

²⁶ M. H. Yinanç, "Anadolu'nun Fethi", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/201.

²⁷ İ. Hakkı Konyalı, "Takkeli Dağ Adımı Nerden Aldı", *Konya Halkevi Dergisi* 12 (1937), 768.

²⁸ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 164; Bahar, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi", 313-333; Güngör Karauğuz - H. İbrahim Kunt, *Eski Çağ Kaleleri -Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, (Konya: Çizgi Kitabevi, 2004), 19-21.

²⁹ Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 311; Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 121, 835, 1163, 1167.

Kilidi”³⁰, “Konya’nın Kilidi” olarak görülen yapı, Selçukluların Konya’ya egemen olabilmeleri için aldıkları ilk kalelerden olmuştur.³¹

Selçuklular Bizans hâkimiyetindeki Konya ve çevresi ile Gevale Kalesi’ni Romanûs Makri³² adlı Bizans valisinden ele geçirmiştir.³³ Konya bu fetihten sonra Anadolu Selçuklu Devleti’nin başkenti ve merkezi olmuştur.³⁴

Gevale Kalesi ve çevresi tarih boyunca önemli mücadelelerin yaşandığı bir alandır. Haçlı seferleri ve Sultan I. Mesut ile Bizans İmparatoru Manuel Komnen arasındaki savaşta Selçuklu sultanlarının buraya sığınması, elçileri kabul etmeleri ve bazı tutsakları hapsedmeleri, kalenin korunaklı ve donanımlı olduğu kadar aynı zamanda prestijli bir mekân olduğunu da göstermektedir.³⁵

Anadolu’yu baştanbaşa etkileyen Haçlı seferleri Konya’yı da etkilemiş, şehir haçlılar tarafından yağmalanmıştır. III. Haçlı seferlerinde Konya’nın haçlılar tarafından kuşatılması üzerine III. Kılıçarslan Gevale Kalesine sığınmıştır.³⁶

Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev kardeşini ve oğlu III. Kılıçarslan’ı bir müddet kalede tutmuştur. Kılıçarslan burada öldürülmüş³⁷, sultan Alâeddin Keykubat elçileri kalede kabul etmiştir.³⁸ Tutsakların burada tutulması ve elçi kabullerinden dolayı Selçuklular döneminde Gevale Kalesi’nin donanımlı ve korunaklı bir yapı olduğunu da söylemek mümkündür.

Saadeddin Köpek Selçuklu döneminin önemli ilim adamı ve komutanı olan Kemaleddin Kamyar gibi devrin ileri gelenlerini Gevale Kalesi zindanında şehit etmiştir.³⁹

IV. Kılıçarslan döneminde Muineddin Pervane ile Karaman Beyi’nin Gevale Kalesi önündeki mücadelesinde Karamanoğulları tarafı kaybetmiştir.⁴⁰ Bu galibiyetin sonucunda Rükneddin Kılıçarslan, Karamanoğulları beylerini kalede hapsedmiştir.⁴¹

³⁰ Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya* (Konya: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985), 32.

³¹ Mehmet Önder, *Gez Dünyayı Gör Konya’yı* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları 1999), 71.

³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1; Erdoğan Merçil, *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993),105; Konyalı, *Abideleri Ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 40.

³³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları,1998), 54; Muzaffer Erdoğan, “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”, *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 159; Yinanç, “Anadolu’nun Fethi”, 6/201.

³⁴ Sevim –Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 90; Önder, *Gez Dünyayı Gör Konya’yı*, 18; Yusuf Küçükdağ. - Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya* (Konya: Mikro Yayınları, 1999), 71-229; İ. Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir Tarihi- Turistik Kılavuz* (İstanbul: Numune Matbaası Yayınları, 1945), 31; A. Sefa Odabaşı, *20. Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü* (Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1998), 11; Atçeken, *Konya’daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, 10; Zeki Atçeken, “Karamanoğulları’na Kadar Konya’nın Kısa Tarihi”, *Yeni İpek Yolu Dergisi*, (Hz. Mevlânâ’nın 728. Vuslat Yıldönümü Anısına Özel Sayı) (Aralık 2001), 67; Yusuf Ayönü, “Selçuklu-Bizans İlişkileri”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/ 600.

³⁵ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 48-49.

³⁶ Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 52–53.

³⁷ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iye’l-Umûri’l-Alâ’iye* (Selçuknâme), haz. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996), 1/ 108; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 274; Önder, *Gez Dünyayı Gör Konya’yı*, 21; İ.H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 583; Besim Darkot, “Konya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1977), 6/845.

³⁸ Ahmet Eflakî, *Ariflerin Menkabeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 1/ 208; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 330-331.

³⁹ İbn Bibi, *El-Evâmirü’l-Alâ’iye’l-Umûri’l-Alâ’iye* (Selçuknâme), haz. Mürsel Öztürk, 2/33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 411; M. Ferit Uğur, “Takkeli Dağ”, *Konya Halkevi Dergisi* 5 (2 Kanun 1937), 302.

⁴⁰ Şikari, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamaniler’in Tarihi)*, haz. Metin Sözen-Necdet Sakaoğlu (İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları 2005), 24; İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi*

1292 yılında Eşrefoğlu Süleyman Bey Gevale Kalesi'ni kısa süreliğine de olsa elinde tutmuştur.⁴²

Anadolu Selçuklu devletinin zayıflaması ile Karamanoğlu Musa Bey 1329'da kaleyi ele geçirerek 150 yıl kadar hâkimiyet sağlamıştır. Karaman seferine çıkan Fatih Sultan Mehmet 1466-1467 yıllarında kaleyi taştan top gülleri ile yıktırarak Osmanlı hâkimiyetine dâhil etmiştir.⁴³

Selçuklu ve Karamanoğulları dönemlerinde kritik zamanlarda, devlet adamları sıkışınca devlet hazinesi ile ordunun bir kısmı Gevale Kalesi'ne nakledilmiş, dolayısıyla "darü'l-mülk", yani hükümdarın ikamet ettiği yer olarak da isimlendirilmiştir. Kaynaklarda kalenin çevresinde zengin ormanların olduğu, bostanların yetiştiği dönemin sultanlarının kalenin çevresini av ve eğlence için kullandıklarından da bahsedilir.⁴⁴ Ayrıca Mevlânâ ve Arif Çelebi'nin zaman zaman kaleye çıkarak buradaki papazlarla yapmış olduğu sohbetlerine de yer verilir.⁴⁵

Kale yüksek olduğu için hilalin en net görüldüğü mevki idi. Osmanlı döneminde Ramazan ayının başlangıcı ve bayram gününün tespiti, yani rü'yet-i hilâl için de kullanılmıştır.⁴⁶

Kale Demir çağı, Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devirlerinde kullanılmış olup, bu dönemlerden izler taşımaktadır. Kaynaklar kale hakkında birçok bilgi vermektedir.⁴⁷ Taranan kaynaklar, yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar Gevale Kalesi hakkında bilinmeyen birçok hususu aydınlığa kavuşturmuştur.

Seramik Kap Türleri ve Formları

Gevale Kalesi kazılarında seramiklerin çok azı tam ya da tama yakın, büyük bir kısmı da parçalar halinde ortaya çıkartılmış ve daha sonra üzerinde uzun süre çalışılarak tümlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada sırlı seramiklerden form veren örnekler incelenmiştir.

Seramik formlarının isimlendirilmesinde daha önce yapılmış yayınlarda birliktelik bulunmamaktadır. Söz konusu yayınlardan da yararlanılmış, benzer özelliklere sahip örnekler üzerinden değerlendirme yapılarak gruplandırmaya gidilmiştir.⁴⁸

Ermenek ve Mut Âbideleri (İstanbul: Baha Matbası, 1967), 47; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 520; Merçil, *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi*, 302; Tahsin Ünal, *Karamanoğulları Tarihi* (Konya: Karaman Esnaf ve Kefalet Kooperatifi, 1986), 53; M. Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, (Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1971), 24; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlular, Karakoyunlu Devletleri* Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, 2-3; Uğur, "Takkeli Dağ", *Konya Halkevi Dergisi*, 303; M. Zeki Oral, "Fatih Sultan Mehmet'in Gevale Kalesi İle Karaman İllerini Fethi ve Hamîdî'nin Terci-i Bendi", *Vakıflar Dergisi* (1958), 4/85; Zerrin Günel Öden, "Karamanoğulları Beyliği", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6/756.

⁴¹İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iy* (Selçuknâme), haz. Mürsel Öztürk, 2/ 202-203; Şikarî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamaniler'in Tarihi)*, haz. Metin Sözen - Necdet Sakaoğlu, 20-23; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 521; Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*, 11; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 43-45; Ünal, *Karamanoğulları Tarihi*, 55-56; Önder, *Mevlâna Şehri Konya*, 27-28; H. F. Turgal, "Konya Tarihinin Mühim Bir Safhası Muhtasar İbn Bibiye Göre Cimri Vak'ası", *Konya Halkevi Dergisi* 3 (2 Teşri 1936), 152; Tahsin Ünal, "Karaman Oğlu Mehmet Bey", *Anıt* 10 (Kasım 1949), 3.

⁴²Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 606; Merçil, *Müslüman- Türk Devletleri Tarihi*, 163, 165, 295; Şimşirgil, "Eşrefoğulları Beyliği", 6/ 772.

⁴³Şen, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Gülleler", 208.

⁴⁴Konyalı, *Abideleri Ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, 175,169.

⁴⁵Ahmet Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 1/ 498-500.

⁴⁶Barış Sarıköse, *Osmanlı Döneminde Sille* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2008), 24,211.

⁴⁷Özdeniz, *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri*, 6-14.

⁴⁸Muharrem Çeken, "Kubad Abad Sarayı Selçuklu Seramikleri", *Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, ed. Gönül Öney - Zehra Çobanlı (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007), 111-119.

Kaplar farklı form ve ölçülerde karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli tür, form ve ölçülere ait örnekler genel olarak; kâseler, tabaklar, testiler ve çömleklerdir. Belirli bir forma sahip olmasına rağmen türü belirlenemeyen örnekler ise kaideler ve gövdeler olarak adlandırılmış, bu seramik parçaları benzer özelliklere sahip diğer kaplar göz önü alınarak türleri hakkında tahminler yürütülmüştür.

Kâse ve tabakların özelliklerine bakılarak bunların sıvı ve katı yiyeceklerin konulduğu günlük kullanım için yapılmış kaplar olduğu söylenebilir.⁴⁹ İşçilik ve süsleme açısından daha kaliteli olan kaplar ise günlük kullanım için değil özel günlerde, özel mekânlarda ve özel kişiler tarafından kullanıldığı bilinmektedir.

Derin kaplardan çömleklerin depolama amaçlı olarak kullanılmış olduğu söylenebilir. Testilere ise sıvı maddeler katılarak faydalanılmıştır.

Farklı forma sahip örnekleri içeren toplam altmış iki örnek kendi içinde ayrı ayrı başlıklar altında ele alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Kâseler

Kâseler derin kaplar olup, ağız ve gövde formlarına göre farklılıklar içermektedir. Yükseklikleri ve ağız çapları tam olarak belirlenen örnekler ile tahmini yükseklikleri ve ağız çapları öngörülen seramik kaplar; gövde ve ağız profillerine göre çeşitli alt gruplarda incelenmiştir.⁵⁰ Bunlar; (a) küresel gövdeli, dışa çekik konik kenar ağızlı, halka kaideli, (b) küresel gövdeli, halka kaideli, (c) konik gövdeli, iç bükey profil, ağız dik kenarlı, halka kaideli ve (d) konik gövdeli, dışa genişleyen ağızlı kâseler olmak üzere dört grup şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Kâseler içinde yüksekliği en fazla olan sır altı teknikli (12 cm) kaptır (Fot. 1). En geniş ağız çapına sahip olan (34 cm) sigrafitto teknikli örnektir (Fot. 2).

Kâselerden yükseklik ve ağız çapı en küçük olan örnekse 6,5 cm yüksekliğe ve 15 cm ağız çapına sahip sır altı tekniğiyle imal edilmiş kaptır (Fot. 3).

Fotograf 1

Fotograf 2

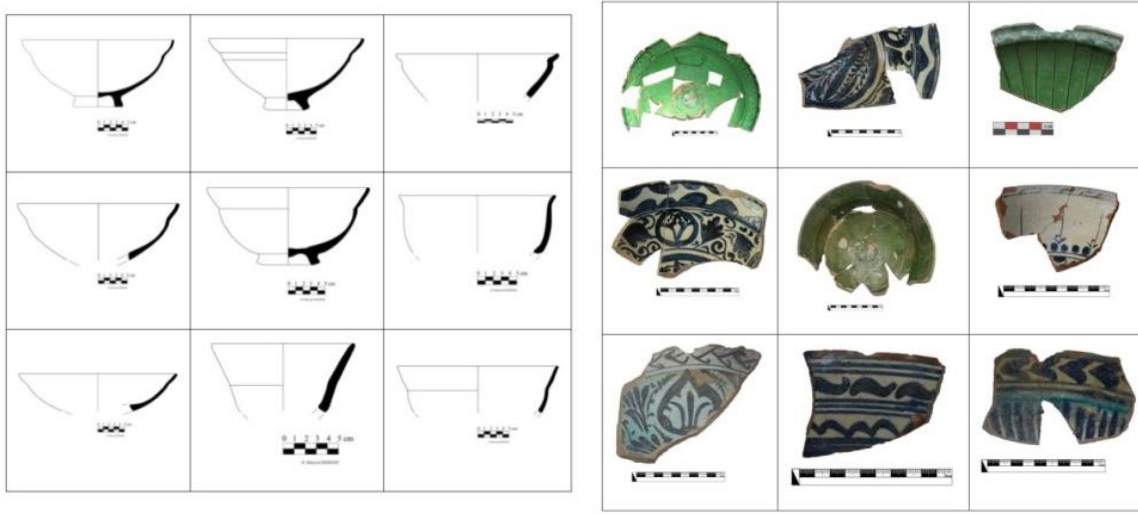
Fotograf 3

Küresel gövdeli, dışa çekik konik kenar ağızlı ve halka kaideli kâselerin ağız çapları 13 cm ile 30 cm arasında değişmektedir (Tablo 1). Tam form veren kâselerden elde edilen yükseklik ise 10,5 cm ile 12 cm arasında değişmektedir. Kâselerde gövdeden ağza doğru hamur kalınlığı incelmektedir. Ağız

⁴⁹ Muradiye Öztaşkın, "Proposal for Terminology of Byzantine Pottery Forms", *XI. Atecm3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri 1*(Ekim 2015), 331.

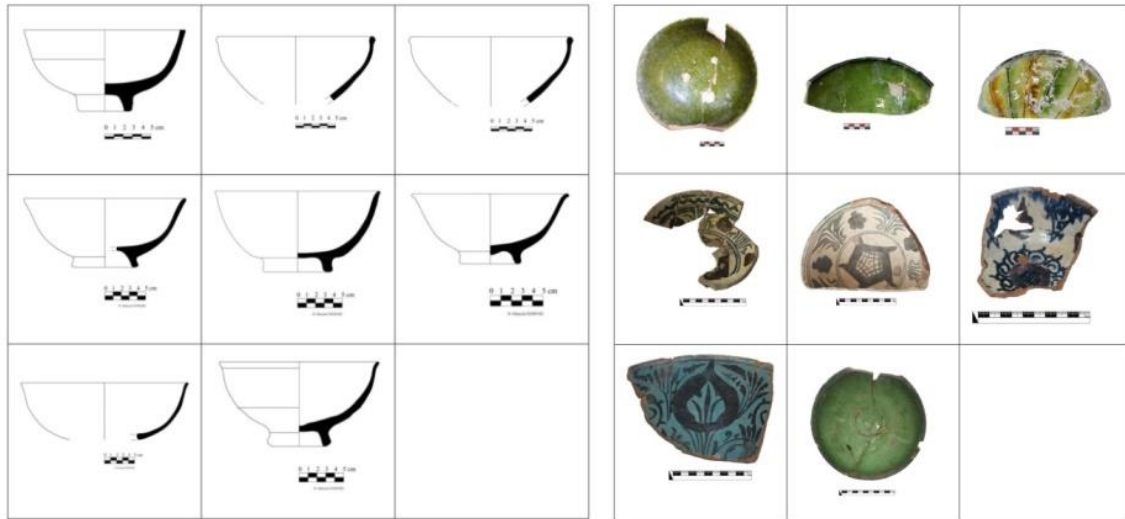
⁵⁰ Turgay Polat, "Milet İşi Seramiklerde Form Tipolojisi Üzerine Bir Deneme", *Sanat Tarihi Dergisi 25* (Ekim 2016), 217.

formundaki profiller farklılık gösterse de temelde konik ağız yapısına sahiptirler. Bu kâselerde tek renk sır, sır altı ve sigrafitto tekniği görülmektedir.

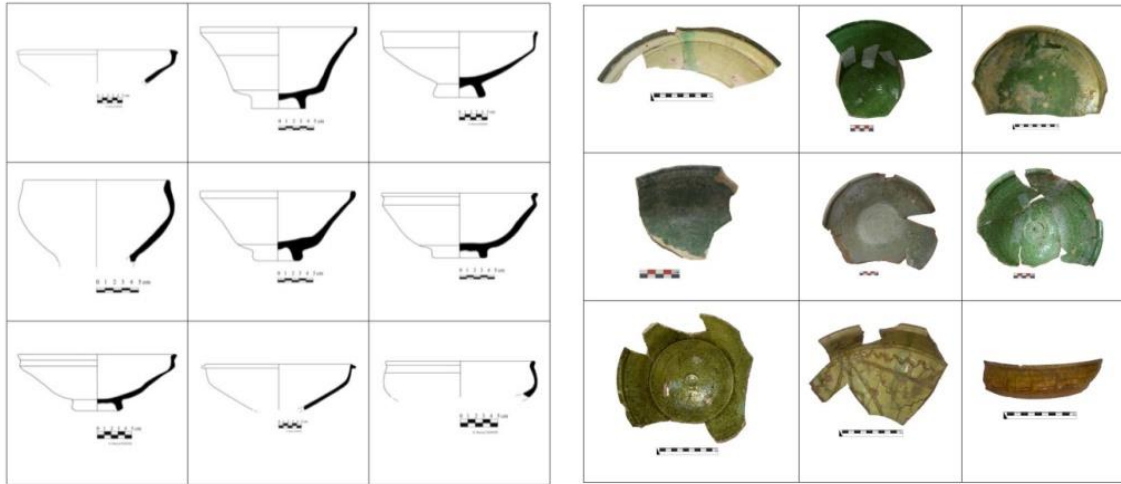
Tablo 1: Küresel gövdeli, dışa çekik konik kenar ağızlı, halka kaideli kâseler

Küresel gövdeli, halka kaideli kâseler; sır altı, sigrafitto ve tek renk sır tekniği ile bezenmiş seramiklerde görülmektedir (Tablo 2). Bu gruptaki seramiklerin ağız çapı 15 cm ile 28 cm arasında değişmektedir. Kâse yükseklikleri ise 8,2 cm ile 9,5 cm arasında muhtelifdir. Bu örneklerde gövde ve ağızda hareketlilik daha azdır.

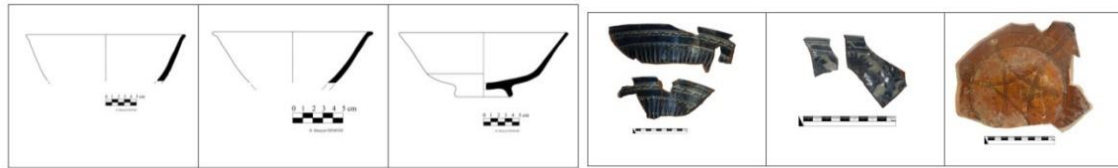
Tablo 2: Küresel gövdeli, halka kaideli kâseler

Konik gövdeli, iç bükey profilli, dik ağız kenarlı, halka kaideli kâselerin tamamı tek renk sırlı olup, bezeme içermeyen örneklerden oluşmaktadır (Tablo 3). Ağız çapları 20 cm ile 34 cm arasında değişiklik göstermektedir. Yükseklikleri ise 8,2 cm ile 11,8 cm arasında farklılık içerir. Bu grupta ağız formlarının neredeyse tamamında farklılık görülse de kapların ortaya koyduğu formlar konik gövdeli ve dik ağızlıdır.

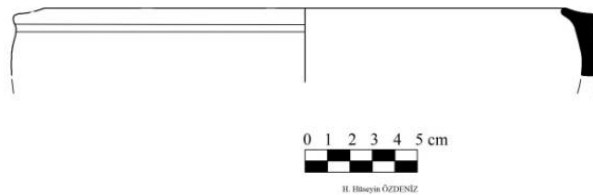
Tablo 3: Konik gövdeli, iç bükey profilli, dik ağız kenarlı, halka kaideli kâseler

Konik gövdeli, halka kaideli kâse grubu içinde üç örnek ele alınmıştır (Tablo 4). Bunlardan ikisinin ağız ve gövde kısmı mevcut olup, kaide bölümleri bulunmamaktadır. Tam form veren tek örnek vardır. Bu örneklerden ikisi sıra altı, biri de sıgraffito tekniği ile bezenmiştir.

Tablo 4: Konik gövdeli, halka kaideli kâseler

Kâse grubu içerisinde küresel gövdeli, içe dönük ağızlı, halka kaideli tek örnek mevcuttur (Çizim:1). Çoklu parçadan oluşan seramik kabın ağız formu belli iken gövde ve kaide formu bilinmemekte olup, 26 cm ağız çapına sahiptir. Kâsenin gövdesi sıgraffito tekniğinde yatay çizgilerle bezenmiştir.

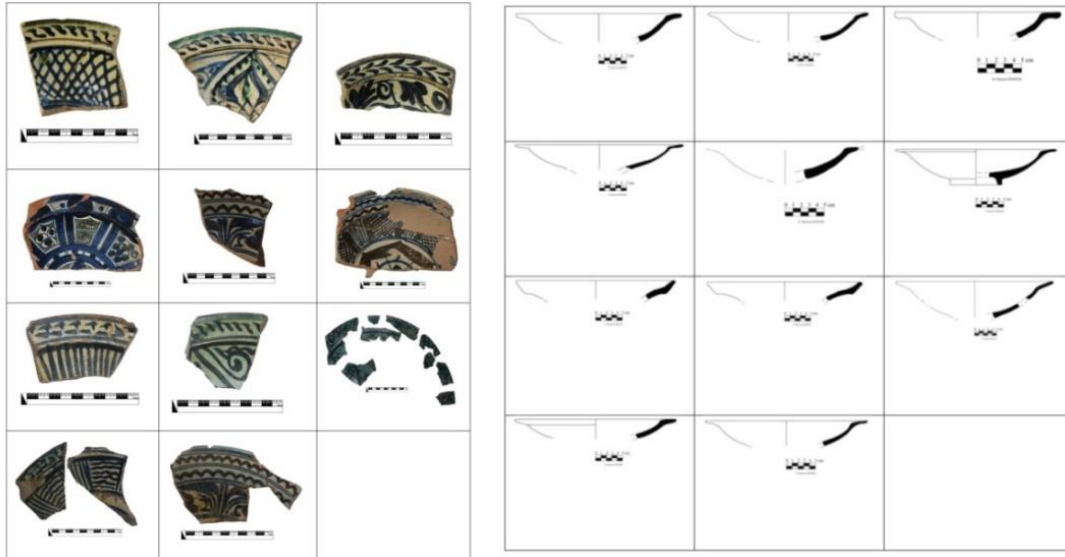

Çizim 1

Tabaklar

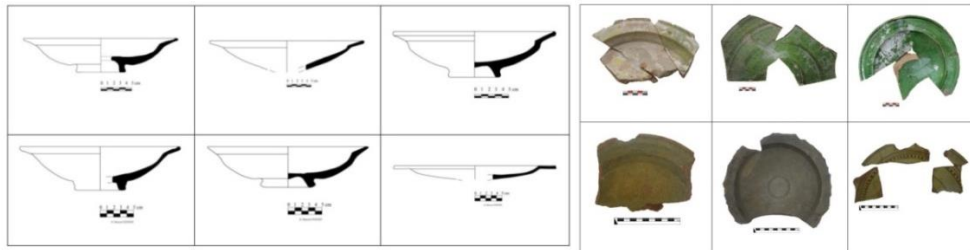
Genellikle tabakların yükseklikleri kısa ve ağız çapları geniştir. Ağız formları farklı olsa da hepsinin gövdeleri yayvandır. Büyük bir kısmının kaidesi bulunmazken kaidesi ile birlikte tam form veren örnekler de vardır. Bu örneklerden alınan ölçülere göre yükseklikleri 5 cm ile 6.7 cm arasında değişmektedir. Yine form veren tabaklardan alınan ölçülerde ise ağız çapları 23 cm ile 26 cm arasında farklılık göstermektedir. Kaidesi olmayan, gövde ve ağız kısmının bir bölümü ele geçen tabakların tahmini ağız çapları 23 cm ile 36 cm arasında değişmektedir.

Tabaklar içerisinde en yaygın olan tip; yayvan gövdeli, dışa çekik profilli, geniş ağızlı, halka kaideli kaplardır (Tablo 5). Bunların ağız açıları muhtelifdir.⁵¹ Sır altı tekniği ile yapılmış bitkisel ve geometrik bezemeli örneklerin çoğunluğu bu grupta yer almaktadır.

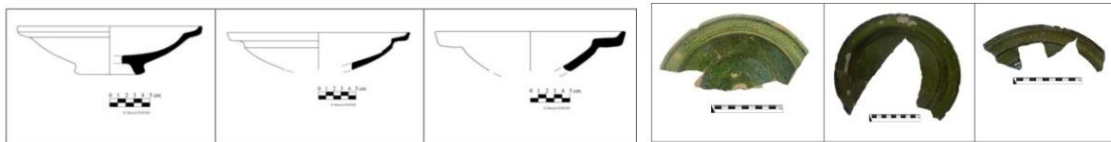
Tablo 5: *Yayvan gövdeli, dışa çekik profilli, geniş ağız kenarlı, halka kaideli tabaklar*

Dışa genişleyen gövdeli tabaklar en geniş ağza sahip olup, büyük çoğunluğu tek renk sırlıdır⁵² (Tablo 6). Sadece bir örneği slip tekniği ile tezyin edilmiş, kaidesi bulunmayan 30 cm çapa sahip olan tabaktır.⁵³

Tablo 6: *Dışa genişleyen gövdeli, geniş ağızlı tabaklar*

Tabaklar içerisindeki ikinci grup ise; halka kaideli, yayvan gövdeli, dışa çekik iç bükey profile sahip, geniş ağız kenarlı tabaklardır (Tablo 7). Tamamı tek renk sırlı olan tabakların ağız çapları 23 cm ile 25 cm arasında değişmektedir. Biri dışında diğer örneklerin kaideleri bulunmamaktadır.

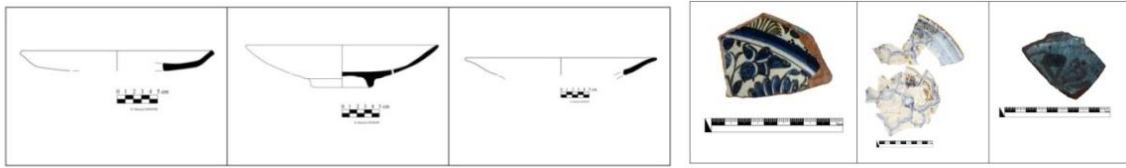
Tablo 7: *Yayvan gövdeli, dışa çekik iç bükey profilli tabaklar*

⁵¹ Benzer örnekler Milet ve Amorion da ortaya çıkarılmış seramiklerde görülmektedir. Bk. Beate Böhlendorf-Aslan, "Die Beziehungen Zwischen Byzantinischer und Emiratszeitlicher Keramik", 151,155.

⁵² Benzer örnek için bk. Melih Yardımcı, *Şavşat Kalesi Kazısı Sırlı ve Sırsız Seramik Buluntularının Değerlendirilmesi* (Van: Yüzüncü yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 102.

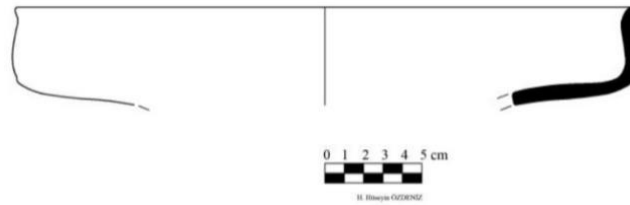
⁵³ Benzer örnek için bk. Sevinç Gök Gürhan, *Akşehir Taş Medrese Müzesindeki Türk Dönemi Seramikleri* (İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 27.

Halka kaideli, dışa doğru genişleyen yayvan gövdeli, düz bir şekilde biten ağız kısmına sahip tabaklar bu grubun en sade kap formudur (Tablo 8). Bunlardan ikisi sır altı, biri minâî tekniğiyle tezyin edilmiştir.

Tablo 8: Yayvan gövdeli, halka kaideli tabaklar

Tabaklar içerisindeki sadece bir örneğin gövdesi yatay bir şekilde devam ederek dik bir ağızla son bulmaktadır (Çizim 2). 31 cm ağız çapına sahip kabın kaide bölümü yoktur.

Çizim 2: Yayvan gövdeli, dik ağızlı tabak

Testiler

Gevale Kalesi kazılarında dört adet sırlı testi ele geçmiştir. Testilerin tamamı kulplu olup, farklı gövde, boyun ve ağız formlarına sahiptir. Üç testi tek renk sır, bir örnek ise slip tekniği ile bezenmiştir. Tek renk sırlı olan testilerde bezeme görülmemektedir.

Testilerin ikisinin uzun boyunlu olduğu görülmektedir. Bunlardan biri ince uzun (Çizim 7), diğeri ise ağza doğru genişleyen boyna sahiptir (Çizim 8).

Diğer ikisinin de ağız ve gövde arası daralarak boyun kısımları kısa tutulmuştur. Kısa boyna sahip iki testi de tek renk sirla kaplıdır (Çizim 9-10).

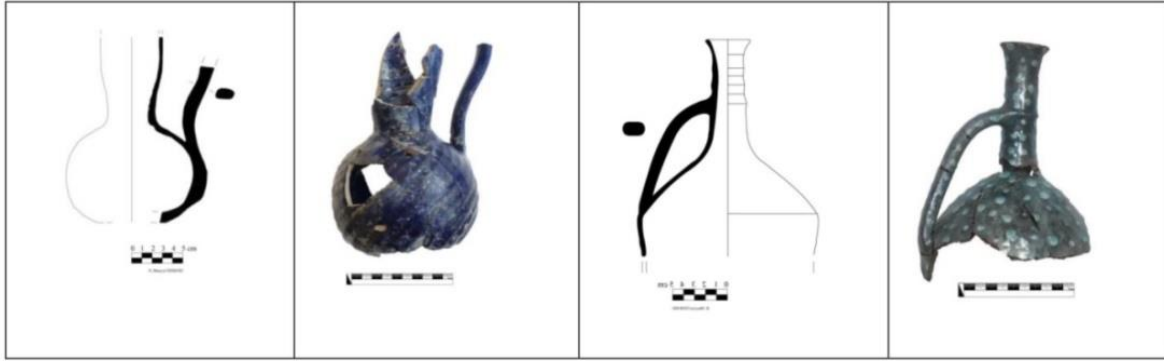
Testilerin gövdelerini incelendiğinde; ince uzun gövde ile geniş karınlı gövdeye sahip olmak üzere iki farklı form görülmektedir. Geniş karınlı gövdeye sahip üç örnekten birinin gövdesi nervürlü (Çizim 7), ikincisi geniş karınlı, slip tekniği ile bezeli (Çizim 8), Üçü ise kısa boyunlu olup, tek renk sırlıdır (Çizim 10). Dördüncü testi ise dar karınlı, kısa boyunlu ve tek renk sırlıdır (Çizim 9).

Testi örneklerinin tamamında kulp bulunmaktadır. Elde şekillendirilmiş ve sonradan eklenmiştir. İki örnekte gövdeden başlayan kulplar ağız kenarında sonlanmaktadır. Diğer testide ise gövdeden başlayan kulp ince uzun boynun ortasına bağlanmaktadır. Geniş karınlı ve nervürlü örnekte ise gövdeden başlayan kulp testinin boyun seviyesinden itibaren kırık olduğundan kulpun nereye bağlandığı bilinmemektedir.

Testilerin ağız formları incelendiğinde; üç testinin de ağız formlarının ayrı olduğu görülmektedir. Bir testinin ağız formu ise boyun seviyesinden itibaren kırık olması nedeniyle bilinmemektedir (Çizim 3). Slip tekniği ile bezeli testinin ince uzun boynu hafif genişleyerek dışa çekik halka ağızla bitmektedir (Çizim 4). Tek renk kobalt mavisi sırlı, geniş karınlı olmayan testinin ağız ise yonca formunda bitmektedir (Çizim 5). Tek renk mat yeşil sırlı olan testinin ağız ise geniş

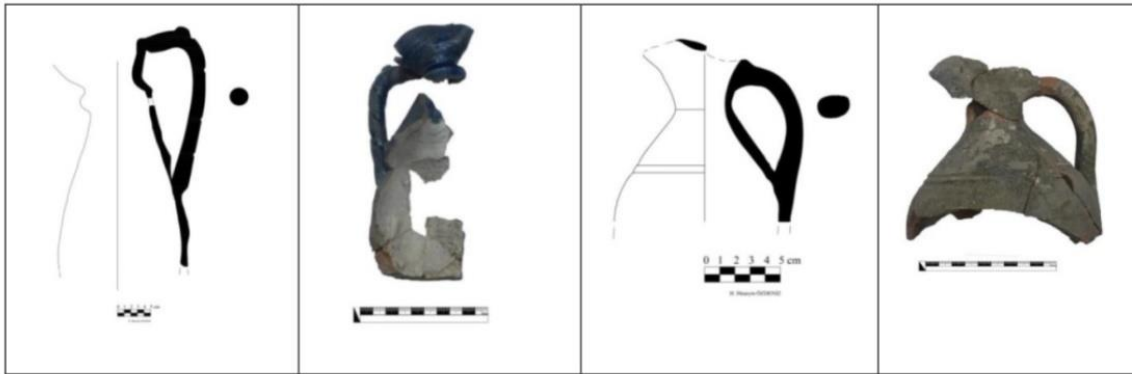
tutulmuş ve daha sonra seramik hamuru yaş iken iki yönden bastırılarak iki kenara birleştirilmiştir. Bu şekilde testinin ağzında küçük bir emzik oluşturulmuştur (Çizim 6).

Yukarıda gövde, kulp ve ağız formu tanımlanan testilerin kaide kısımları kırık olmasına rağmen düz kaideli olması gerektiği düşünülmektedir.

Çizim 3

Çizim 4

Çizim 5

Çizim 6

Çömlekler

Gövde ve ağız formu bilinen seramik kapların dışında yine derin kap olduğu anlaşılan, farklı tür ve forma sahip kaplar çömlekler olarak ele alınmıştır. Bu kapların ortak yönleri derin kap özelliklerine sahip olmalarıdır. Her üç çömlek de kısa boyunlu ve geniş karınlıdır. Bunlardan ikisi kırık olduğundan kaide kısmı anlaşılammakta, birinde ise kabın bütün formu okunabilmektedir (Fot. 6, Çizim 9). Kulp sadece bir örnekte vardır (Fot. 5, Çizim 8). İnsan çehresinin işlendiği örnek sigrafitto (Fot. 4, Çizim 7), diğer ikisi ise tek renk sır (Fot. 5-6, Çizim 8-9) tekniğiyle bezenmiştir.

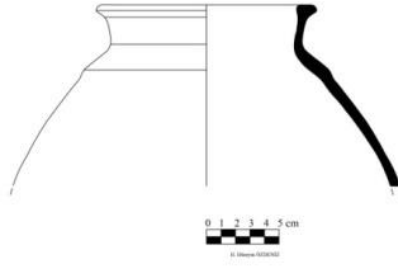
Kısa dik ağızlı, boyundan gövdeye doğru genişleyen çömleğin kaide kısmı kırıktır⁵⁴ (Fot. 4, Çizim 7). Yüksekliği 12,3 cm olan kabın ağız çapı 12,5 cm'dir. Çömleğin gövdesinde yatay geniş bir bordürde daire içerisine alınmış yatay düz kaşlı, badem gözlü, küçük burun ve ağızlı üç adet insan yüzü tasvir edilmiştir.⁵⁵ Figürlerin arası da ters palmet ve dört kollu madalyonlarla tezyin edilmiştir.

⁵⁴ Çeken, "Kubad Abad Sarayı Kazısı Selçuklu Seramikleri", 115.

⁵⁵ Benzer örnekler için bk. Mustafa Ağatekin, *Selçuklu Dönemi Seramik Yüzeylerinde İnsan Betimlemeleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, 2003), 73.

Fotoğraf 4

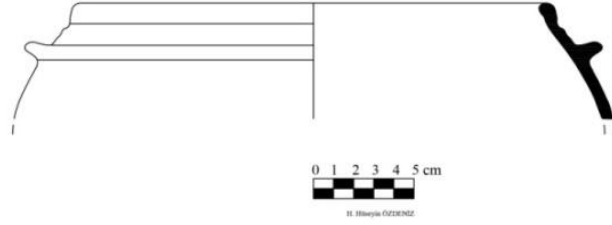

Çizim 7

Bu grupta ele aldığımız ikinci örnek ise 12 cm yüksekliğe, 24 cm ağız çapına sahip tek renk sırlı kaptır. Dik ağızlı, ağızdan gövdeye doğru genişleyen karnında kulp bulunmaktadır (Fot. 5, Çizim 8).

Fotoğraf 5

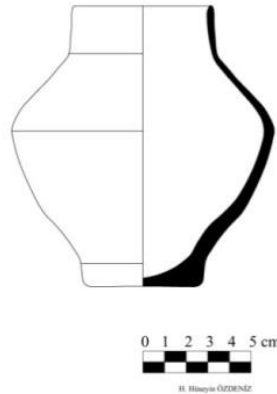

Çizim 8

Son çömlek ise 13 cm yüksekliğe ve 6 cm ağız çapına sahiptir. Düz boyunlu, geniş karınlı ve düz kaideli olup, tek renk sırla kaplıdır (Fot. 6, Çizim 9).

Fotoğraf 6

Çizim 9

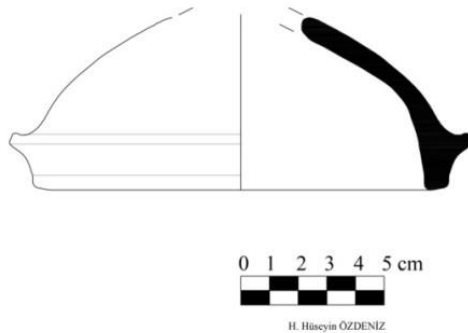
Sigrafitto tekniği ile yapılmış geometrik bezemeli kapak 6 cm yükseklikte olup, ağız çapı 13 cm'dir. Kapağın diğer ağız parçasının içine girerek kapandığı görülmektedir. Küresel bir forma sahiptir⁵⁶ (Fot. 7, Çizim 10). Yüksekliğinden ve çapından dolayı kâse veya tabağa ait değil, bu

⁵⁶ Sevcan Türe, *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Çevresindeki 2000-2002 Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Seramikler* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2014), 242.

parçanın ağız profilinin yüksek olmasından dolayı bir çömleğe ait kapak olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Fotoğraf 7

Çizim 10

Gevale Kalesi kazılarında yoğun olarak bulunan seramik parçalarından bir kısmı da kapların kaide/dip olarak adlandırılan bölümleridir. Bu grupta farklı yükseklikte, kalınlık ve çapta kaideler bulunmaktadır. Üzerinde bitkisel, geometrik, figür ve yazı karakterli karalama bezemelerin yanında bezemesiz, yalın örnekler de mevcuttur. Kaide/dip parçalarının yükseklikleri 1 cm ile 2,2 cm arasında değişmektedir. Çapları ise 4 cm ile 12 cm arasında farklılık arz etmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gevale Kalesi kazılarında ortaya çıkartılan seramik buluntular kâseler, tabaklar testiler ve çömlekler başlığı altında dört ana grupta incelenmiştir. Bu tasnifte seramikler, gövde ve ağız farklılıklarından dolayı derin ve yayvan kaplar olarak da kendi içlerinde çeşitlilik göstermektedir.⁵⁷

Kâseler daha çok ağız kısımlarına göre farklılık arz etmektedir. Dışa çekik konik kenar ağızlı, dışa çekik ağız ve iç bükey dik kenar ağızlı olmak üzere üç tip belirlenmiştir. Gövdelerine göre, konik ya da küresel gövdeli olarak da çeşitlilik göstermektedir. Kaideleri tam olan örneklerde sadece halka kaideli tip görülmektedir.⁵⁸

Tabaklar ağız kısımlarına göre farklılık arz etmektedir. Dışa çekik profilli, geniş ağız kenarlı, dışa çekik geniş ağızlı ve dışa çekik iç bükey profilli ağız olmak üzere üç farklı tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Gövdeler genellikle yayvan olup, halka kaidelidir.

Testiler boyunlarına göre; uzun ve kısa, gövdelerine göre ise; dar ve geniş karınlı olmak üzere farklı formlar göstermektedir. Hepsisi kulplu olup, kaideleri kırık olmasına rağmen düz kaideli olduğu düşünülmektedir.

Çömleklerin üçü de kısa boyunlu ve geniş karınlı olup, düz kaidelidirler.

Seramikler krem ve beyaz astarlı, yeşil, mavi, hardal sarısı ve beyaz renkli sıra sahiptir. Seramiklerin tür ve formlarına özel süsleme kompozisyonlarının olmadığı, benzer şekillerdeki kaplarda farklı bezeme ve sır kullanımı görülebilmektedir. Kapların yüzeyleri geometrik, bitkisel desenler ve insan figürüyle bezenmiştir. Sap, yaprak ve palmet motiflerinden meydana gelen bitkisel,

⁵⁷ Benzer örnekler için bk. Sema Bilici. *Akdeniz Bölgesi Örneklerine Göre Ortaçağ Anadolu Sığrafitto Seramiklerine Materyal, Biçim, Teknik ve Stilistik Açından Bir Yaklaşım Tarihleme ve Bir Tipoloji Denemesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 310-332.

⁵⁸ Melih Yardımcı, *Şavşat Kalesi Kazısı Sırlı ve Sırsız Seramik Buluntuların Değerlendirilmesi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2015), 151-152.

basit çizgiler, zikzaklar, zencirek ve altı köşeli yıldızlardan teşekkül eden geometrik süslemenin yanı sıra, cepheden tasvir edilmiş insan büstü ile tezyin edilmiştir.

Kaplar tek renk sır, sigrafitto, slip, sır altı ve minâî tekniği ile bezenmiştir. Ortaçağ seramik ustalarının minâî dışında diğer teknikleri yoğun olarak uyguladıkları dikkati çekmektedir. Minâî tekniği ise Büyük Selçuklu döneminde çok yaygın olmasına rağmen Anadolu’da yalnız II. Kılıçarslan Köşkü’nde kullanıldığı bilinmektedir. Gevale Kalesi’nde bir örnekte de olsa bu teknikte bir kabın bulunması kalenin sadece savunma yapısı değil, kaynaklarda da bahsedildiği üzere aynı zamanda sultanın av için zaman zaman bulunduğu ve elçi kabul ettiği prestijli bir mekân olduğunu da ortaya koymaktadır.

Seramikleri genel olarak 13.-15. yüzyıllara tarihlendirmek mümkün görülmektedir. Gevale seramikleri başta form, süsleme, sır ve teknik özellikleri bakımından Kubad Abâd⁵⁹, Konya Zindankale (Ahmedek)⁶⁰, Akşehir Taş Medrese⁶¹ Alanya Selçuklu Sarayı⁶², Keykubadiye Sarayı⁶³, Hasankeyf⁶⁴, Ayasuluk Kalesi⁶⁵, Eskişehir Karacahisar Kalesi⁶⁶, İznik Roma Tiyatrosu⁶⁷, Manisa Gülgün Hatun Hamamı⁶⁸ kazılarında ortaya çıkartılan örnekler ile Konya Karatay (Çini Eserler) Müzesi’ndeki seramikler⁶⁹ arasında benzerlikler görülmektedir.⁷⁰

Seramik buluntular, mimari kalıntılar ve diğer objelerle birlikte değerlendirildiğinde; Gevale Kalesi’nin tarihi, kültürel ve sanat özellikleri hakkında önemli bilgiler sunmuştur. Savunma mekânı olarak kullanıldığı dönemin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Ortaçağ kent merkezleri ve Gevale Kalesi gibi sınırlı yerleşime konu olmuş alanlarda yeni yapılacak arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılacak seramik buluntuları ile müzelerde muhafaza edilen bu tür eserlerin incelenip değerlendirilmesi sonucunda Ortaçağ seramiklerinin hamur, astar, teknik, form, süsleme unsurları ile kullanımlarına yönelik nitelikleri daha iyi anlaşılabilir olacaktır.

⁵⁹ Çeken, “Kubad Abad Sarayı Kazısı Selçuklu Seramikleri, 111-122.

⁶⁰ Zehra Özcan, *Konya Zindankale (Ahmedek) Kazı ve Buluntuları* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisans Tezi, 2019), 178-184.

⁶¹ Gürhan, *Akşehir Taş Medrese Müzesindeki Türk Dönemi Seramikleri*, 116-184.

⁶² Sema Bilici, “Alanya-Selçuklu Sarayı Seramikleri”, *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney’e Armağan* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2002), 139-154.

⁶³ Ali Baş - Şükrü Dursun, “Keykubadiye Sarayı Kazısı 2015 Yılı Seramik Buluntuları”, *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz Sanat Dergisi* 3/23 (2019), 61-71.

⁶⁴ Muharrem Çeken, *Hasankeyf (1991, 2001, 2003 Yılı) Kazı Buluntusu Fırın ve Atölyeleri ile Seramik Malzemeleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 395-411.

⁶⁵ Türe, *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Çevresindeki 2000-2002 Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Seramikler*, 152-253.

⁶⁶ Muradiye Bursalı, *Eskişehir Karacahisar Kalesi Sigrafitto Dekorlu Ortaçağ Seramikleri* (Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 50-140.

⁶⁷ Nurşen Özkul Fındık, *İznik Roma Tiyatrosu Kazısı Seramik Buluntuları* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 71, 112, 138.

⁶⁸ Sevinç Gök Gürhan, “Beylikler Dönemi’ne Ait Sigrafitto Teknikli ve Tek Renk Sırlı Kaplar, Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi 17 (Ekim 2008), 59-83.

⁶⁹ Necla Dursun, “Konya Karatay (Çini Eserler) Müzesindeki Kazıma ve Sigrafitto Seramikler”, *2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi*, ed. J. Özlem Oktay Çerezci – Halenur Katipoğlu (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, 2018), 201-214.

⁷⁰ Muharrem Çeken, “Kubad Abad Sarayı Selçuklu Dönemi Seramik Buluntuları”, *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi: Kubad Abad* (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 283-334.

KAYNAKÇA

- Ağatekin, Mustafa. *Selçuklu Dönemi Seramik Yüzeylerinde İnsan Betimlemeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi 2003.
- Anılmert, Beril - Rona, Zeynep, "Seramik". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. ed. Nejat F. Eczacıbaşı. 3/1634-1641. İstanbul: Yem Yayınları, 1997.
- Aslan Böhlendorf, Beate, "Die Beziehungen Zwischen Byzantinischer Und Emiratszeitlicher Keramik", *Ortaçağda Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan*, ed. N. Şaman Doğan. 135-156. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Aşıkpaşazade, *Âşık Paşaoğlu Tarihi*. haz. N. Atsız. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Atçeken, Zeki. "Karamanoğulları'na Kadar Konya'nın Kısa Tarihi". *Yeni İpek Yolu Dergisi*, (Hz. Mevlânâ'nın 728. Vuslat Yıldönümü Anısına Özel Sayı). ed. Yusuf Küçükdağ, 65-70. Konya: Konya Ticaret Odası Yayınevi, 2001.
- Atçeken, Zeki. *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Avşar, Mezahir Ertuğ - Avşar Lale, *Kazımalı-Akıtmalı Ortaçağ İslâm Seramikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2014.
- Ayaönü, Yusuf. "Selçuklu-Bizans İlişkileri". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/595-599. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Aygör, Erkan. "Konya Gevale Kalesi 2016 Yılı Kazısında Bulunan Ok Uçları", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 7 (Nisan 2017), 284-306.
- Bahar, Hasan, "Takkeli Dağ (Kevele Kalesi) ve Konya Tarihi Bakımından Önemi", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 313-333.
- Baş, Ali - Dursun, Şükrü. "Keykubadiye Sarayı Kazısı 2015 Yılı Seramik Buluntuları". *Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Akdeniz Sanat Dergisi* 23/3 (Temmuz 2019), 57-77.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Konya: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Bilici, Sema. "Alanya-Selçuklu Sarayı Seramikleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan* (İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 2002), 139-154.
- Bilici, Sema. *Akdeniz Bölgesi Örneklerine Göre Ortaçağ Anadolu Sığrafitto Seramiklerine Materyal, Biçim, Teknik ve Stilistik Açından Bir Yaklaşım Tarihleme ve Bir Tipoloji Denemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Bursalı, Muradiye. *Eskişehir Karacahisar Kalesi Sığrafitto Dekorlu Ortaçağ Seramikleri*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. "2015 Yılı Gevale Kalesi Arkeolojik Kazısı". *Uluslararası XX Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Sakarya 2-5 Kasım 2016)*. 1/37-48. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. "Gevale Kalesi 2013-2014 Kazı Buluntuları". 37. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*. ed. Adil Özme. 3/539-558. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2016.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. "Gevale Kalesi 2014 Yılı Kazı Çalışmaları". XXII. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (Manisa 21-24 Ekim 2015)*. ed. Adil Özme. 1/383-401. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. "Gevale Kalesi 2017 Yılı Kazı Çalışmaları". 40. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Çanakkale, 7-11 Mayıs 2018)*. ed. Adil Özme. 1/49-62. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya. "Gevale Kalesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları". 41. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu (Diyarbakır, 17-21 Haziran 2019)*. ed. Adil Özme. 1/67-77. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.
- Çaycı, Ahmet - Şimşir, Zekeriya - Mimiroğlu, İ. Mete. "Gevale Kalesi ve Çevresi Araştırmaları". 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (Muğla 27-31 Mayıs 2013)*. ed. Adil Özme. 1/276-286. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Çeken, Muharrem. "Kubad Abad Sarayı Selçuklu Dönemi Seramik Buluntuları". *Beyşehir Gölü Kıyısında Bir Selçuklu Sitesi. Kubad Abad*. ed. Alptekin Yavaş - Oğuz Koçyiğit. 283-334. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019.
- Çeken, Muharrem. "Kubad Abad Sarayı Selçuklu Seramikleri". *Anadolu Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*. ed. Gönül Öney, Zehra Çobanlı. 469-488. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Çeken, Muharrem. *Hasankeyf (1991, 2001, 2003 Yılı) Kazı Buluntusu Fırın ve Atölyeleri ile Seramik Malzemeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.
- Darkot, Besim. "Konya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/841-850. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1977.

- Dursun, Necla. “Konya Karatay (Çini Eserler) Müzesindeki Kazıma ve Sigrafitto Seramikler”. 2. *Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi*. ed. J. Özlem Oktay - Halenur Katipoğlu. 201-214. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Yayınevi, 2014.
- Erdoğan, Muzaffer. “Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri”. *Vakıflar Dergisi* 7/149-205. İstanbul: Baha Matbaası. 1968.
- Ermiş, Gülistan. *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan İslami Dönem Sikkeler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Fındık, Nurşen Özkul. *İznik Roma Tiyatrosu Kazısı Seramik Buluntuları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Fikret Hacızade, “Seramik Alanında Kullanılan Terim ve Kavramlarda Türkçenin Durumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ed. Hakan Kuyumcu – Çağatay Benhür. 39-54. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Gök, Gürhan Sevinç. *Akşehir Taş Medrese Müzesindeki Türk Dönemi Seramikleri*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Gürhan, Sevinç Gök. “Beylikler Dönemi’ne Ait Sigrafitto Teknikli ve Tek Renk Sırlı Kaplar, *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Dergisi* 17 (Ekim 2008), 59-83.
- Hoca Sadeddin Efendi. *Tacü’t-Tevârih*. çev. İsmet Parmaksızoğlu. 1 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Huart, C. *Mevleviler Beldesi Konya*. çev. N. Uzel. İstanbul: Kervan Kitapçılık Basımevi, 1978.
- İbn Bibi, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyе (Selçuknâme)*. haz. Mürsel Öztürk. 1-2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.
- Karamağaralı, Nakış. “Ahlat Sırlı Seramikleri”. ed. Gönül Öney - Zehra Çobanlı. 135-153. *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*. İstanbul: Kültür ve Turizm bakanlığı Yayınları, 2007.
- Karauğuz, Güngör - Kunt, H. İbrahim. *Eski Çağ Kaleleri –Orta Anadolu’nun Güney Kesimi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2004.
- Kesik, M. “Sultan Melikşah (Şahinşah) ve Sultan I. Mesud Dönemleri”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/74-77. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Konyalı, İ. Hakkı. “Takkeli Dağ Adımı Nerden Aldı”. *Konya Halkevi Dergisi* 12 (2 Kanun 1937), 765-768.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Karaman Tarihi Ermenek ve Mut Âbideleri*. İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Konya: Yeni Kitap Basımevi. 1964.
- Konyalı, İ. Hakkı. *Nasreddin Hoca’nın Şehri Akşehir Tarihi- Turistik Kılavuz*. İstanbul: Numune Matbaası Yayınları, 1945.
- Küçükdağ, Yusuf - Arabacı, Caner. *Selçuklular ve Konya*. Konya: Mikro Yayınları, 1999.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Odabaşı, A. Sefa. *20. Yüzyıl Başlarında Konya’nın Görünümü*. Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1998.
- Oral, M. Zeki. “Fatih Sultan Mehmet’in Gevale Kalesi ile Karaman İllerini Fethi ve Hamîdî’nin Terci-i Bendi”, *Vakıflar Dergisi* 4 (1958), 81-90.
- Öden, Z. Günal. “Karamanoğulları Beyliği”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/756-762. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Önder, Mehmet. *Gez Dünyayı Gör Konya’yi*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999.
- Önder, Mehmet. *Mevlâna Şehri Konya*. Ankara: Konya Turizm Derneği Yayınları, 1971.
- Öney, Gönül. “Selçuklu Seramik Sanatı”. *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. ed. Doğan Kuban. 385-390. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Özcan, Zehra. *Konya Zindankale (Ahmedek) Kazı ve Buluntuları*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2019.
- Özdeniz, H. Hüseyin. *Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ortaçağ Seramikleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Özönder, Hasan. *Sille (Tarih-Kültür- Sanat)*. Konya: 1998.
- Öztaşkın, Muradiye. “Proposal for Terminology of Byzantine Pottery Forms”. *XI. Aiecm3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri 1* (Ekim 2015), 331-338.
- Polat, Turgay. “Milet İşi Seramiklerde Form Tipolojisi Üzerine Bir Deneme”. *Sanat Tarihi Dergisi* 25 (Ekim 2016). 213-247.
- Sarıköse, Barış. *Osmanlı Döneminde Sille*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2008.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Sevim, Sıdika Sevim. *Seramik Dekor ve Uygulama Teknikleri*. İstanbul: Nobel Akademik Yayınları, 2007.
- Sözen, Metin. Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1992.

- Şahin, Faruk. *Seramik Sözlüğü*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1983.
- Şen, Ahmet. “Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Taş Güller (2013-2016)”. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 4 (Aralık 2019). 189-224.
- Şikarî, *Karamannâme (Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi)*. haz. Metin Sözen - Necdet Sakaoğlu. İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları 2005.
- Şimşirgil, Ahmet. “Eşrefoğulları Beyliği”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/74-77. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul. Ötüken Yayınları, 1998.
- Turgal, H. F. “Konya Tarihinin Mühim Bir Safhası Muhtasar İbn Bibiye Göre Cimri Vak'ası”. *Konya Halkevi Dergisi* 3 (2 Teşrin 1936), 152-162
- Tülek, Füsün. “Identifying Osmaniye Medieval Ceramics in Multi-Cultural Context”. *XI. Atecm3 Uluslararası Orta Çağ ve Modern Akdeniz Dünyası Seramik Kongresi Bildirileri 1* (Ekim 2015), 363-369.
- Türe, Sevcan. *Ayasuluk Kalesi Doğu Kapısı Çevresindeki 2000-2002 Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Seramikler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2014.
- Uğur, M. Ferit. “Takkeli Dağ”. *Konya Halkevi Dergisi* 5 (2 Kanun 1937), 299-303.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlular, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.
- Ünal, Tahsin . “Karaman Oğlu Mehmet Bey”, *Anıt* 10 (Kasım Konya), 1949.
- Ünal, Tahsin. *Karamanoğulları Tarihi*. Konya: Karaman Esnaf ve Kefalet Kooperatifi Yayınları. 1986.
- Yardımcı, Melih. *Şavşat Kalesi Kazısı Sırlı ve Sırsız Seramik Buluntularının Değerlendirilmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisan Tezi, 2015.
- Yardımcı, Melih. *Şavşat Kalesi Kazısı Sırlı ve Sırsız Seramik Buluntuların Değerlendirilmesi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 2015.
- Yavuzylmaz, Ahmet. “Gevale Kalesi Cam Bilezik Buluntuları”. *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 1 Cilt. (Temmuz 2017), 49-61.
- Yinanç, M. Halil. “Anadolu'nun Fethi”. *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel vd. 6/107-116. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Cengiz Han Oğlu Toluy II: Askeri Yaşamı¹

Burak ÇELİK

Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye,
celikkburak1@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 16.08.2020

Kabul: 17.10.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Askeri hayat,
Moğol Hanlığı,
Toluy,
Kin Seferi,
Büyük Batı Seferi.

Toluy, Cengiz Hanlığı'nın politik yaşamı içinde doğrudan bulunmasa bile imparatorluğun arka plandaki en etkili kişisidir. Daha çok askeri alanda faaliyet göstermesi, kısa yaşamı ve ekseriyetle siyaset alanında öne çıkmış meşhur şahısları anlatmaya ağırlık veren Orta Çağ tarihçilerinin tutumları nedeniyle, yerli ve yabancı modern araştırmacıların dikkatini en az çeken Moğol asilzadesidir. Hakkındaki ilk kayıtlara Moğollar'ın Gizli Tarihi adlı eserde 1203 yılı olayları sırasında rastladığımız Toluy'un XIII. yüzyılın başlarında katıldığı Kin Seferi, onun görev aldığı ilk harekâttir. Burada göstermiş olduğu yararlılıklar nedeniyle Cengiz Han'dan büyük taltifler gören Toluy'un, o dönem Otçigin sıfatı taşıması nedeniyle Cengiz Han'ın birinci yardımcısı olduğu, savaşlarda Moğol Ordusunun başkomutanı görevi ile babasının savaş planlarına dahi etki ettiği zannedilmektedir. Bu nedenle Moğolların devrin süper gücü olmalarında önemli faktörlerden biri olan askerlik kurumu içinde derin etkiler bıraktığı anlaşılmaktadır. Üç çalışmadan oluşacak makale dizisinin ikinci bölümü olan bu çalışmada Toluy'un yalnızca askeri faaliyetlerine değinilmiş, Cengiz ve Ögedey Hanlar zamanında katıldığı seferler kronolojik olarak verilerek anlatılmaya çalışılmıştır.

Genghis Khan's Son Tolui II: His Military Life

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 16.08.2020

Accepted: 17.10.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Military life,
Mongol Khanete,
Tolui,
Qin Campaign,
Great West Campaign.

Tolui is the most influential person in the background of the Empire, even if he is not directly involved in the political life of the Khanate of Genghis. He is the Mongol nobleman who has attracted the least attention of the local and foreign modern researchers because of his activities in the military area, his short life and the Middle Ages historians who gave more importance to explaining the famous people that came to prominence in the field of politics. We come across with the first records about Tolui in the Secret History of the Mongols during the 1203 events. Qin Campaign is the first mission he participated in at the turn of XIII. century. Tolui who saw great gratitude from Genghis Khan because of the usefulness that he has shown in Qin Campaign and it is thought that he was the first deputy of Genghis Khan due to the fact that he was the commander-in-chief of the Mongol army during the wars and even influenced his father's war plans. Therefore, it is thought that the Mongols left deep influences within the military service institution which was one of the important factors in their becoming superpower of the period. In this study, which is the second part of a series of articles consisting of three studies, only the military activities of Tolui are mentioned and the campaigns he participated in during the time of Genghis and Ögedei are tried to be described in chronological order.

Atıf/Citation: Çelik, Burak. "Cengiz Han Oğlu Toluy II: Askeri Yaşamı". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 77-96. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.5>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu çalışmada, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında halen yürütülmekte olan Hülâgû'nun Hayatı ve Faaliyetleri adlı yüksek lisans tezinden elde edilen verilerden yararlanılmıştır.

GİRİŞ

Devrin kaynakları bozkır halklarının savaş konusundaki üstünlükleri üzerinde birleşmektedirler. Őehirli unsurlara göre yıkıcı etkilerle dolu bir savaş, bozkırın göçebe halkları için neredeyse alışlagelmiş sıradan bir olay gibidir. Bozkır orduları, yerleşik toplumların ordularına nazaran daha düzenli ve disiplinlidir. Bozkır insanların orduları için hız ve sürekli hareket seferler ve savaşlar için çok mühimdi. Göçebe bozkır toplumlarında toplumun her kesiminden şahıslar asker olarak kabul edilebilmekle birlikte kadınlar bile orduların birer unsurudur. Nitekim bozkır ordusu halkın ordusu olup “er” kelimesi yalnızca *erkek, adam ve koca* manasına gelmeyip aynı zamanda *asker, savaşçı, muharip, ordu* anlamlarına da gelmektedir.² Orta Çağ’ın şüphesiz en güçlü devletlerinden biri, başlarda küçük kabileler şekilde örgütlenmiş Moğol halkının büyük bir azim ve kararlılıkla tek bir çatı altında toplanıp birleştirildiği Moğol Hanlığı’ydı. Bilhassa Orta Asya’nın kaderini derinden etkilemekle beraber, Rusya, Avrupa, Küçük Asya ve Orta Doğu’nun siyasi, ekonomik, kültürel ve idari açıdan çehresini ziyadesiyle değiştiren bu devletin kurucusu Temuçin adında bir Moğol³’dur. 1206 yılında Cengiz Han unvanını almasını müteakip çok kısa sürede Kırgız, Merkit, Nayman vb. kabileleri idaresi altına almıştır. Moğolların böylesine hızlı genişlemesi doğrudan Cengiz Han’ın ve beraberindeki komutanların askeri becerilerinin eseridir.⁴

Cengiz oğulları arasında, ismi ve hayatı ile ilgili detaylara en az rastlanılan, dönemin başlıca kaynakları tarafından hayatından en az bahsedilen kişi Toluy’dur. Çocukluğu ve gençliği hakkında sınırlı bilgiler bulunan Toluy’un, Reşidüddin’in rivayetleriyle siyasi hayatı ve son zamanları ile ilgili daha geniş bilgiler edinilebilmektedir. İnan ve Çin’de kendinden yaklaşık otuz yıl sonra teşkil olan hanedanların atası Toluy, Cengiz Han’ın Kongirat ařiretinden⁵ Dey Seçe’nin kızı Börte Uçin⁶ adlı baş hatundan doğan dördüncü ve son oğludur. Meşhur tarihçi Reşidüddin’e göre o, diğer dört kardeşiyle beraber imparatorluğu’nun “*külüglerinden*⁷” biriydi ve doğrudan Cengiz Han’ın meşru varisidir.⁸ Cengiz Han’ın Börte’den doğan son oğlu olmasından dolayı Yeke Noyan (Büyük Noyan) unvanını da taşımıştır. Bu nedenle yaşadığı dönemde Moğol Hanlığı’nın başkumandanı görevini üstlendiği

² Mustafa Uyar, *İlhanlı (İnan Moğolları) Devleti’nin Askeri Teşkilatı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 1-3.

³ Moğol kelimesinin anlamını ise kaynaklar genellikle Saf ve Temiz olarak ifade etmektedir. Cengiz Han’dan sonra bu kavram bütün Moğolları içinde barındıran etnik bir tabir haline gelmiş, böyle kullanılmaya başlanmıştır. Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 131.

⁴ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/225-229; A. Konstantin d’Ohhson, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. Bahadır Apaydın (İstanbul: Nesnel Yayınları, 2008), 37-41; *Moğollar’ın Gizli Tarihi I*, çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 1-19.

⁵ Başlarda sıradan bir Moğol kabilesiyken Cengiz soylularına eş olmaları sayesinde ün ve şöhret kazanmışlar, Yüan ve Altın Orda devletinin siyasetinde etkili olmuşlardır. Mesela Kubilay’ın eşi Çabi ve oğlu Cingim’in karısı Kökeçin Kongirat kabilesine mensuptur. Aynı şekilde Cuci’nin evlendiği iki prenses de bu kabileye mensuptur. Christopher P. Atwood, “Qonggirad”, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire* (New York: Fact On File, Inc., 2004), 456-457.

⁶ Kongiratlardan Dey Seçe’nin kızı Börte Uçin 10 yaşında iken 9 yaşında olan Temuçin ile evlendirilmiştir. Atwood, “Börte Üjin”, 46; Cüveynî onu güzelliğine bir iltifat olarak Moğolca güzel kadın manasına gelen Yesuncin lakabıyla anmaktadır. Ondan doğan çocukların, annelerinin itibarının yüksek olması nedeniyle aynı ölçüde itibarlı olduklarını zikretmektedir. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 94.

⁷ Kölüg ya da Külüg Moğol lisanında Güçlü ve hızlı bir at anlamına gelmektedir. Reşidüddin bu ifadeyi onların (Cuci, Çağatay, Ögedey ve Toluy) Cengiz Han’ın önemli oğulları oldukları ve imparatorluğu’nun geleceği oldukları için bu ifadeyi kullanmıştır. Ferdinand D. Lessing, *Mongolian-English Dictionary* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1960), 501.

⁸ Reşidüddin/Boyle, *The Successors of Genghis Khan*, trans. John Boyle (New York and London: Columbia University Press, 1971), 159.

bilinmektedir.⁹ Reşidüddin'e göre yaşadığı dönemde Cengiz Han, Toluy'u nökeri¹⁰ olarak görmüştür. Aynı yazar devamında; Cengiz Han, genel ya da özel tüm meselelerde Toluy'u danışman olarak kullanırdı"¹¹ demektedir. İmparatorluk içindeki görevlerini ise; Yuri¹², ordo, refah, maliye, irakhta¹³, emirler ve Cengiz Han'ın özel ordusu tümüyle ona bağlıydı"¹⁴ diyerek sıralamıştır. Bu durum Toluy'un imparatorluk içinde kilit bir role sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Cengiz Han ile ilgili herhangi bir husus doğrudan Toluy'un gözetiminden geçmiş, Cengiz Han'ın bir nevi özel danışmanı olarak görev yapmıştır. Bu çalışmada Toluy'un yaşamı boyunca katıldığı ve yürüttüğü savaşlara odaklanılarak hayatı kronolojik bir şekilde anlatılmış, Moğol Devleti'nin askeri başarılarındaki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Cengiz Han Dönemi (1206-ö. 624/1227)

Kin Seferi (1211)

Toluy'un katıldığı ilk sefer, 1211 sonbaharında 20'li yaşlarının başındayken Kinlere¹⁵ karşı yapılan harekât neticesinde gerçekteşmiştir. Toluy, Kin seferi boyunca Cengiz Han'ın yanında görev alarak babasıyla şantu'yu¹⁶ aşmış ve devamında meydana gelen savaşta galip gelmişlerdir. şantu'nun biraz ilerisinde yapılan bu muharebe, Toluy'un hangi görevde olduğu bilinmemekle birlikte kaynaklarda isminin geçtiği ilk muharebedir. Muharebenin ardından Toluy babasının riyasetinde Kinlerin "Batı Sarayı" olarak adlandırdıkları Tai-tong-fu şehrinin kuşatmasına katılmış ve Moğollar burayı kısa sürede ele geçirmişlerdir. Tai-tong-fu'nun düşmesi ile Pekin yolu Moğollara açılmıştır. Cengiz Han'ın seddi aştığı ve bölgede başarılı olduğu haberini alan Kitan¹⁷ lideri Yelu Liuge¹⁸ Moğollara katılmış, ona destek için Tunking'i kuşatmıştır. Cengiz Han, Liuge'nin Tunking'i ele geçirmesinin ardından yorgun atlarını ve askerlerini dinlendirmek için karargâh kurmuş ancak kısa süre sonra gelen bir haber dinlenme faslının gecikmesine neden olmuştur. Zira Kin başkentinde

⁹ Cüveynî ona Uluğ Noyan demektedir. Cüveynî, *Cihangüşa.*, 453; Yeke, Moğol lisanında büyük demektir. B. Y. Vladimirtsov, *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 157; Gregory Abu'l-Ferec, *Abu'l Ferec Tarihi C. II*, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 478.

¹⁰ Başlarda Cengiz Han'ın özel koruması ya da özel hizmetlisi olarak iş yapsalar bile daha sonraları kurumlaşmış ve anlamı genişleyerek Cengizli soyluları tarafından yönetim ve askeri işlerde görevlendirilmeye başlanmışlardır. Paul D. Buell, *Historical Dictionary of the Mongol World Empire* (Maryland and Oxford: The Scarecrow Press, 2003), 202; Atwood, "Nökör", 406.

¹¹ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 163.

¹² Ordo ya da Hordu ile aynı anlama gelmektedir. Kafesoğlu yurt kelimesinin vatan anlamına geldiğini ileri sürmüştür. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 227.

¹³ Reşidüddin'de rastladığımız bu kelimeyi başka bir yerde tespit edememekle beraber metin içindeki dipnotta J. A. Boyle bu kelimenin "Süvari" anlamına geldiğini ileri sürmüştür. Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 163.

¹⁴ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 163.

¹⁵ Asıl adları Curcalar olan göçebe Türk-Tatar kavmi Kinlerin anayurtları Kore'nin kuzey taraflarıydı. XII. yüzyılın başlarında Kitanlara ve Çin'e karşı etkili bir mücadele yürüterek aynı yüzyılın sonlarına doğru etkili bir güç haline gelerek Güney Çin ile Tataristan'da etkin olmuşlar ve Pekin'e yerleşmişlerdir. d'Ohsson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 66-68.

¹⁶ Pekin'in 240 km. doğusunda bulunan kalabalık bir nüfusa sahip bölgedir. John W. Dardess, "From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Forms of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia", *The History of Mongolia Volume I The Pre-Chinggisid Era Chinggis Khan and the Mongol Empire*, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski (Folkestone (UK): Global Oriental, 2010), 372.

¹⁷ Güneydoğu'lu Xianbilerin Yuwen şubesine mensup olan Kitanlar, İç Moğolistan'ın doğu taraflarında yaşayan bir halktır. Kurdukları Liao Hanedanı 907-1125 yılları arasında Mançurya bölgesi, Moğolistan ve Kuzey Çin sınırlarını kapsamıştır. Atwood, "Kitans", 315.

¹⁸ Yelü Liuge 1212'de Kinlerin kendileri üstündeki baskılarından ve Cengiz Han'ın da Çin'e saldırmasını fırsat bilerek Mançurya'da isyan eden Kitanlı Cürcen hanedanından bir soyludur. Kısa sürede 100 bin asker toplayan Liuge, Cengiz Han'a sadakatını sunduktan sonra askerleriyle ona katılmıştır. Atwood, "Manchuria and the Mongol Empire", 341.

yaşanan ihtilal neticesinde Cengiz Han bunu fırsat olarak değerlendirmiş, orduyu hazırlayarak birkaç ayda Çin Seddi'ni aşmış ve Kin sarayına yaklaşmıştır. Ancak Kinler ihtilal sonrası olası bir saldırıya hazır olduklarından Moğollara başarılı bir mukavemet göstererek Cengiz Han'ı bölgeden hızla çekilmeye mecbur ettiler.¹⁹ O esnada Moğolların beklemediği bir müttefik olarak Hialar, Kin imparatorluğuna kuzeyden saldırmaya başlamışlardır. Cengiz Han da bu saldırıya paralel şekilde eşlik ederek kuzeyden hücumu başlamış ve Tunggon geçidi yönünde ilerlemiştir. Geçit önlerinde meydana gelen büyük muharebede Cengiz Han, maiyetindeki orduyla Kin ve Hula'an-Delegen müşterek düşman ordusuna karşı savaşa başlamıştır. Savaşın ilerleyen safhalarında Cengiz Han'ın zorlanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim o anlarda Toluy ve eniştesi Çigü²⁰, yenilmek üzere olan Cengiz Han'a düşman ordusuna yan kanattan saldırarak yardım etmişler, Kinleri büyük bir bozguna uğratmışlardır. Ardından Kinlere karşı neredeyse bir toplu katliam başlamıştır. Moğolların aldıkları galibiyet sonucunda Kinlerin Altın Hanı'nın,²¹ "Merkez Şehir" anlamına gelen Chungtu'yu (Pekin)²² terk ederek Nankin'e²³ çekilmek zorunda kaldığı görülmüştür.²⁴ Moğol ordusunun neredeyse mağlup olacağı bir anda, stratejik bir saldırı ile Kinleri bozguna uğratan Toluy ve damat Çigü, Cengiz Han tarafından taltif edilmişlerdir.²⁵

Kin seferini anlatırken Reşidüddin, Toluy için "*Toluy Han, Harplerin büyük bir muzafferiydi ve hiçbir şehzade onun kadar fazla ülke fethedememiştir*" demiştir.²⁶ Yazar sefer boyunca Toluy'un faaliyetleri hakkında dikkat çekici bilgiler paylaşmıştır. Nitekim yazarın anlatımına göre Cengiz Han Kıtay ülkesine savaşa gitmiş ve nihayetinde genişçe bir kasaba olan Tayanfu önlerine varmıştır. Reşidüddin, hiç kimsenin yaklaşmaya cesaret edemeyeceği kadar güçlü ve müstahkem bir yerleşim yeri olarak aktardığı Tayanfu'nun içinde sayılamayacak kadar nüfus barındırdığını zikretmiştir.²⁷ Nitekim onun verdiği bilgilerin, Polo'nun Tayanfu hakkında anlattıklarıyla örtüştüğü görülmektedir.²⁸ Tayanfu kuşatması Cengiz Han tarafından devam ettirildiği sırada Toluy ve Çigü şehir surlarına bizzat ordularıyla beraber tırmanmış burayı ele geçirmişlerdir. Toluy ve Çigü'nün gerçekleştirdiği bu operasyonun genel bir saldırıdan çok ince düşünölmüş bir hile olduğu anlaşılmaktadır. Toluy ve Çigü gibi iki önemli komutanın ve hanedan üyesinin operasyonun baş aktörü olarak saldırıda yer almaları, adı geçenlerin ordu içinde askerlere motive unsuru olduklarını açıkça göstermektedir. Eserinde devamla Reşidüddin, Tayanfu'dan ilerleyen ordunun kısa bir süre sonra Joju²⁹ kasabasını kuşattığını ve ele geçirdiğini de eklemiştir.³⁰

¹⁹ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 69-72.

²⁰ Cengiz Han'ın eşi Börte Üçin'in ağabeyi Alçi Noyan'ın oğlu olan Çigü, Cengiz Han'ın kızı Temülen ile evlenmiştir. Ayrıca Kubilay'ın baş eşi Çabi de Çigü'nün kız kardeşi idi. Atwood, "Qonggirad", 456-457.

²¹ Tatarlar Kinlerin başındaki hükümdarlarına Altın (Altın) Han demektelerdi. Kin, Çince "altın" demektir. d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 65.

²² Kuzey Şehir anlamına gelmektedir. Kinlerin Çin'i istila etmelerinden önceki adı Yen-Kin idi. Tatarlar buraya Hanbaluk demekteydiler. d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 70.

²³ Şangay'a üç yüz km uzaklıkta ve Yangtze Nehri'nde konumlanan Nankin Şehri, kısaca Ning olarak adlandırılır. Günümüzde Doğu Çin'de ki Jiangsu Eyaletinin başkentidir. Nanjing (NJ), "The Foundations Laid in the Six Dynsties" (Erişim Tarihi:11.08.2020)

²⁴ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*, çev. Mustafa Uyar (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2016), 50-51.

²⁵ *Gizli Tarihi*, 172-173; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 72-73.

²⁶ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 164.

²⁷ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 164.

²⁸ Joju kasabasından çıktıktan sonra at üzerinde yaklaşık on gün mesafe uzaklıktadır. Şarap, Bağ ve İpek Böcekçiliğiyle meşhur ve bölgenin merkezi noktasıdır. Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*, çev. Işık Ergüden – Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2019), 232.

²⁹ Marco Polo, güzel bağ ve bahçelere, çok iyi işlenmiş tarlalara sahip güzel bir şehir olarak nitelendirdiği bu yerin halkının genel olarak ticaret ve zanaatla geçindiğini söylemiştir. Marco Polo, *Harikalar Kitabı*, 231.

³⁰ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 164.

Moğolların 1211’de başlayıp 1215’li yıllara kadar süren Kin seferi sonucunda kazandıkları zaferler, bölge halkını Kinlerin kendi güvenliklerini sağlayamadıkları gerekçesiyle Moğol saflarına katılmaya ittiği görölmektedir. Moğollar kendilerine sığınan bölge halkından eli silah tutanları ordularında istihdam etmişler, kırk yedi süvari alayı teşkil eden bir ordu oluşturmuşlardır. Kuvvetler oğulları Çağatay, Ögedey ve Cuci’ye, kalanı ise Cengiz Han’ın kendi maiyetinde istihdam edilmiştir. Toluy, babasının hissesinden sorumlu olduğundan Cengiz Han’a düşen pay aynı zamanda kendisinin idaresine verilmiş oluyordu. Geri kalan kuvvetler ise ileri gelen emirler ve Noyanlar³¹ arasında paylaştırılmıştır.³²

Büyük Batı Seferi (1219) ve Horasan Görevi

Kaynakların Kin seferinden 1219 Otrar hadisesine dek Toluy hakkında bilgi vermediklerini görölmektedir. Sonuçları açısından Bozkır halklarının ve İslam aleminin üzerinde büyük bir etki bırakan Otrar hadisesi Karakorum’da duyulmuş ve Cengiz Han aynı yıl büyük bir kurultay düzenlemiştir. Kurultay, olayın sorumlusu olarak nitelendirilen Harizmşahlara karşı büyük bir sefer kararı almıştır. Gizli Tarih’in zikrettiğine göre Cengiz Han’ın baş hatunu Börte Uçın, savaşın Moğollar aleyhine sonuçlanması ihtimaline karşı iktidar mücadelesi yaşanmaması adına Cengiz Han’a dört oğlundan birini veliaht tayin etmesini tavsiye etmiştir.³³ Börte Uçın’ın önerisi ile oğullarını huzura çağırarak Cengiz Han, veliahtlık meselesini bütün aile bir aradayken müzakereye koymuştur. İlk olarak en büyük oğul Cuci’ye söz verilmiştir. Cengiz Han’ın büyük evlat olduğuna için Cuci’ye sırayı vermesi, Çağatay’ın babasının bu hareketini hazmedemeyerek huzurdayken ağabeyi Cuci ile ağır hakaretlerle³⁴ dolu bir kavgaya tutuşmasına sebep olmuştur.³⁵ Olayın başlaması ve gelişmesi hakkındaki detaylar bizim konumuz dışında kalmaktadır. Ancak bilinmesi gereken husus olaylı müzakereden Ögedey’in kârlı çıkarak veliaht ilan edilmiş olduğudur. Toluy ise toplantı esnasında kesin bir şekilde Ögedey’den yana rey kullanmıştır. Gizli Tarih’e göre söz sırası kendine geldiğinde Toluy şöyle demiştir:

*“Han babam tarafından intihab edilen
Ağabeyimin yanında kalarak,
Unuttuğunu hatırlatmak isterim,
Uyumuş ise uyandırmak isterim!
Ben onun can yoldaşı,
Al atı için kamçısı olmak isterim!
Verdiğim sözü geciktirmem,
Sıramdan hiçbir zaman çıkmam!
Uzun seferde yanında bulunurum,*

³¹ Genelde askeri bir terim olarak görünse de, Araplar ve Farslardaki “Emir” ünvanına eşittir, askeri ve sivil yetkileri vardır. David Sneath, *The Headless State, Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia* (New York: Columbia University Press, 2007), 114.

³² d’Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 73.

³³ *Gizli Tarihi*, 174-175.

³⁴ Çağatay tartışma esnasında onun boynuna yapışarak, Merkitleerde esaretteyken doğduğunu yani kısacası Cengiz Han’ın oğlu olmadığını söylemiştir. *Gizli Tarihi*, 175.

³⁵ *Gizli Tarihi*, 175-176.

Kısa seferde yanında bulunurum!”³⁶

Veliaht seçimi hanlığın içinde bulunduğu olağanüstü şartlar bağlamında isabetli bir karar olarak görülmelidir. Çünkü o dönem Harizmşahlar Devleti’nin³⁷ azımsanmayacak gücü ve Asya’nın batısının Moğollar için iyi bilinmeyen bir coğrafya olması Cengiz Han’ı olası her sonucu göz önünde bulundurmaya itmiş olmalıdır. Ancak veliaht ilanı sadece günün şartlarında isabetli bir karar olmuş, Ögedey Han’dan sonra gelen iktidarlar boyunca Cengiz oğullarının oluşturduğu dört ulus birbirlerine karşı çok farklı ittifaklar içine girmişlerdir. Sonuç olarak Cengiz oğulları birbirleriyle kanlı mücadelelere girerek ve Cengiz Han’dan kendilerine miras kalan bölgelerde kendilerine ait bağımsız devletler kurarak imparatorluğun dağılmasına neden olmuşlardır.

Sefer hazırlıklarının bittiği 1219 sonlarında bütün ordu üç koldan oluşmaktadır. Birinci ordu doğrudan Cengiz Han ve Başkomutan Toluy’a, ikinci ordu Cengiz Han’ın ortanca oğulları Ögedey ve Çağatay’a, Üçüncü ordu ise büyük oğlu Cuci uhdesine verilmiştir. Toplamda 150 bin kişiden oluşan bu ordu eşit parçalara bölünmüş oluyordu.³⁸ Kin Seferi boyunca Başkomutanlık görevinin üzerinde olup olmadığı tespit edilemeyen Toluy, Cengiz Han’ın Harizmşahlara karşı başlattığı 1219 seferi boyunca ordunun başkomutanlık görevini yürütmüştür.

Harold Lamb’ın, Hovart’tan aktardığına göre Moğol ordusu toplam 230 bin kişi etmektedir. Sir Henry Hovart, ordunun bölümleri ve sayıları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Han’ın muhafızları: 1.000

Tulu’nun kumanda ettiği merkez: 101.000

Sağ kanat 47.000

Sol kanat 52.000

Diğer müfrezeler 29.000

Toplam 230.000”³⁹

Asya’nın iç ve kuzey steplerinde o dönem mevcut nüfus sayısı göz önüne alındığında Cahen’in verdiği 150 bin rakamının daha makul olduğu düşünmekteyiz. Nitekim o günlerde Moğollar ellerinden geldiğince yabancı unsurları ordularının dışında tutmuşlar ve askeri yapıyı korumaya çalışmışlardır.

Karakorum’dan ilerleyen üç kol ordusu 1220 yılında Otrar’da buluşmuş, Cengiz Han, Otrar önlerindeyken oğullarına ve noyanlarına çeşitli görevler ihdas etmiştir. Buna göre Otrar’ı oğullarından Çağatay ve Ögedey kuşatırken büyük oğlu Cuci, Cend⁴⁰ ve Barçınlığ Kend’i⁴¹ kuşatma görevi almıştır.

³⁶ Çağatay, Cuci konuşmak için söz aldığında hiddetlenerek onun Merkitlerden geldiğini söylemiştir. Bu söylediğiyle Cuci’nin Cengiz oğullarından olmadığı ileri sürmeye çalışmış ve kendisinden üstün olamayacağını ifade etmiştir. Cengiz Han bunun üzerine oğlu Cuci’yi savununca Çağatay, Ögedey’in taht varisi olmasını istemiştir. Bu fikir Cengiz Han’ın aklına yatınca Cuci ve Toluy’a fikirlerini sormuş, olumlu yanıt alınca Ögedey’ı namzet ilan etmiştir. *Gizli Tarihi*, 174-181; Vladimirtsov bunun bir tür sadakat yemini olduğunu ileri sürmüştür. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, 153.

³⁷ 1097 yılında Harizm bölgesi Büyük Selçuklulara bağlı bir yer olarak Kutbüddin Muhammed’in emrine verilmişti. Kutbüddin Muhammed ölünce Atsız liderliğindeki Harizmşahlar, iç isyanlarla uğraşan Sultan Sancar’a karşı istiklalleri ilan ederek bağımsız olmuşlardır. Cüveynî, *Cihan Güşa*, 255-262.

³⁸ Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405’e Türkler ve Moğollar*, çev. S. İnan Kaya (İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 2006) 181.

³⁹ Harold Lamb, *Moğollar’ın Efendisi Cengiz Han* (İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2006), 191.

⁴⁰ Aral gölünün doğu tarafında yer alan ve günümüzde mevcut olmayan Cend, Siriderya nehri üzerinde Kazakistan sınırları içinde yer almaktadır. Abdülkerim Özaydın, “Cend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/359.

Cengiz Han ve Toluy ise yanlarına ünlü kumandanlar Cebe⁴² ve Sübedey⁴³ Noyanları alarak Mâverâünnehr'e doğru ilerleme planı yapmışlardır.⁴⁴ Bu ordunun ilk hedefi Buhara'yı muhasara etmektir. Otrar'dan ilerleyen ordu Buhara yakınlarındaki Zernûk⁴⁵ kasabasına ulaşmış, hemen kuşatmıştır. Kuşatma sonrası Moğollar, karargâhtan kasabaya elçi göndererek Zernûk halkına teslim oldukları takdirde merhamet göstereceklerini haber vermişlerdir. Mukavemet gücü az Zernûk halkı teklifi mecburen kabul etmiş, Moğollara elçiler ve beraberinde pek çok hediyeler göndermişlerdir. Fakat Cengiz Han, Zernûk devlet adamlarının bizzat huzuruna çıkmamalarına sinirlenerek bu kasabayı yıktırması ve kasabadaki askerliğe elverişli kişileri Buhara kuşatmasında kullanmak üzere orduda istihdam etmiştir. Zernûk'tan ilerleyen Moğollar 1220 yılının ilk aylarında Buhara önlerine gelmişler, şehri sıkı bir kuşatmayla ele geçirmişlerdir. Dönemin meşhur tarihçilerinden Abû'l-Farac ve Cüveynî'nin kayıtlarına göre Cengiz Han ve Toluy, atlarıyla buradaki büyük camiye girmiş, şarap içerek kadın oynatmışlardır. Aynı yazarlara göre Toluy, camiye girdikten hemen sonra atından inerek minbere çıkmış, halka atlarının aç ve yorgun olduğunu bu nedenle doyurulmasını emretmiştir.⁴⁶

Moğollar Buhara'dan çıkarken şehri önce talan etmiş sonra yakmışlardır. Kerpiç yapıların bir bölümü dışında çoğu yerin birkaç gün içinde hızla kül olduğu zannedilmektedir. Daha sonra şehrin önündeki sahrada kurulan mancınıklardan Buhara'ya taşlar atıldığı aktarılmıştır.⁴⁷ Yaklaşık bir buçuk asır sonra bölgeden geçen Orta Çağ'ın meşhur seyyahlarından İbn Battûta⁴⁸, Buhara'ya geldiğinde bu yerin Mâverâünnehr'in merkezi olduğunu söylemiş, İslam dini için mühim şehirlerden birisi olduğundan bahsetmiştir. Ancak İbn Battûta devamında Cengiz Han ve Toluy'un yıktığı şehrin büyük bir kısmının viran halde olduğunu şehrin vaktiyle âlim yatağı iken artık Buhara'da tek bir âlimin kalmadığını ileri sürmüştür.⁴⁹

Moğol ordusu Buhara şehrinde bir süre dinlendikten sonra Semerkant yönünde ilerlemeye başlamıştır. Önce Zernûk'ta yapıldığı gibi Semerkant kuşatması için de buranın halkından askerliğe yarar kişiler Moğol ordusunda istihdam edilmiştir.⁵⁰ Ayrıca Buhara'nın düştüğü sıralarda devam eden

⁴¹ Barşın-Kent adıyla da bilinen Siriderya nehrinin batı yakasında yer alan bu kent, Oğuzlar tarafından kurulmuş, Harizmşahlar Devleti'nin önemli bir ileri karakolu olmuştur. Bekir Deniz, "İpek Yolu Üzerinde Bulunan Eski Türk Şehirleri", *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*, haz. Fahri Atasoy (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2014), 391-393.

⁴² Cengiz Han'ın 1201 yılında Tayciutları yendiği savaşta onun atını vurarak öldüren askerlerden biriydi. Maharetlerinden etkilenen Cengiz Han onu affederek yanına almış ve süvarilerinin başkumandanlığı görevi ile dört köpek unvanlı komutanlarının arasına katmıştır. Atwood, "Jebe (Yeme)", 265.

⁴³ Cengiz Han'ın en iyi ve en korkunç kumandanı olarak Kuzey Çin'den İran'a, Rusya'dan Macaristan'a kadar nam salan Sübedey Bahadır, demircilik zanaatıyla meşgul olan Uriyanghan adlı bir kabileye mensuptu. Babası Kaban 1203'te 100 kişilik saray halkıyla Cengiz Han'a bağlanmıştır. 1248'deki ölümüne kadar zamanla Cengiz Han'ın gözüne girmiş ve Kubilay Noyan, Cebe ve Celme ile onun dört köpeği sıfatıyla onurlandırılmıştır. Atwood, "Sübe'etei Ba'atur", 520-521.

⁴⁴ Cüveynî, *Cihangüşa*, 131; Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 165; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994), 19.

⁴⁵ XV. yüzyıllarda mevcut olduğu bilinen Zernûc (Zernûk/Zürnuk), bugünkü Kazakistan'ın güneyinde Kızılkum ilçesinin Mayakum köyünden kuzeye doğru beş km. uzaklıkta bulunmaktadır. Mehmet Faruk Bayraktar, "Zernûcî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/294-295.

⁴⁶ Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 505; Cüveynî, *Cihan Güşa*, 131-134; Cüzcânî 7 Şubat günü Buhara önüne geldiklerini ileri sürmüştür. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 56-57.

⁴⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 136.

⁴⁸ A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/361-368.

⁴⁹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, haz. Mümin Çevik (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 277.

⁵⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 136-137.

Otrar kuşatması başarı ile nihayete ermiştir.⁵¹ Otrar'ı ele geçiren Cengiz oğullarının merkez ordusuna muhtemelen Cengiz Han ve Toluy Semerkant yolunda iken intisap ettikleri anlaşılmaktadır.⁵²

Semerkant yolundaki merkez ordusu 1220 yılı baharında bu şehri çok hızlı bir şekilde ele geçirmiştir.⁵³ Ordu bahar ile yaz aylarını Semerkant⁵⁴ ile Nahřeb⁵⁵ arasında geçirmiş, askerler dinlendikten sonra sonbahar aylarında ileri harekât için hazırlıklar bitirilmiştir. Merkez ordusunun hedefi bu aşamadan itibaren Tirmiz⁵⁶, Belh⁵⁷ ve Tâlekan⁵⁸ şehirlerinin ele geçirilmesidir. Cengiz Han'ın Tirmiz'e ilerlemeden oğullarını huzuruna çağırarak toplantı dzenlediği ve onlara yeni gdevler verdiği gdrmlmektedir.⁵⁹ Buna gbre Cuci, ağatay ve Ogedey'in gdevi Harizmşahların merkezi Őrgen'in⁶⁰ ele geçirilmesi, çevresindeki bdlgenin Moğol nufuzu altına alınmasıdır. Őrgen'e gidecek ordu yola çıktıktan kısa bir sgre sonra Nahşeb kasabasına ulaşan Cengiz Han ve Toluy, buranın meşhur bahçelerinde bir sgre vakit geçirmişler, sdrler ve atlar doyurulduktan sonra Tirmiz şehrine ilerlemişlerdir. Moğollar henüz Tirmiz şehrine varmadan teamdllerince elçi gndermişler, eğer direnmezlerse aman vereceklerini bildirmişlerdir. Ancak Tirmizlilerin gelen elçiyi dikkate almayarak şehri sdratle savunmaya hazırladıkları gdrmlüştür. On bir gdn ve gece devam eden ağır kuşatma sonrası Tirmiz ele geçirilmiş, halkı mthiş bir katliama tabi tutulmuştur. Oldirme ve yağmalama işleri sona erdiğinde Kongurt ve řuman⁶¹ taraflarına giden Moğollar kışı burada geçirmişlerdir.⁶²

Askerler dinlendikten sonra Cengiz Han ve Toluy, ileri harekâtlarına devam ederek Belh şehrine gelmişler ve burayı kuşatmışlardır. Moğol kuşatmasının ağırlığına dayanamayan Belh, kanlı bir şekilde zapt edilmiştir. Cengiz Han kuşatma devam ederken Kin seferinde üstdn başarı gsteren oğlu Toluy'u Horasan bdlgesine gndermeye karar vermiştir. Kendisi ise kalan ordu ile Tâlekan'a doğru ilerlemiştir.⁶³

Toluy'a verilen gdev Herat, Nişâbur ve çevresinin ele geçirilmesi ve Horasan'ın tdmdnde Moğol nufuzunun glendirilmesidir. Yanına Cengiz Han tarafından merkez ordusunun yalnızca onda

⁵¹ Cüzcanî, Cüveynî'nin aksine Otrar şehrinin Buhara'dan önce zapt edildiğini, Cengiz Han'ın bizzat kuşatmaya eşlik ettiğini iddia etmiştir. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 55.

⁵² Cüveynî, *Cihan Güşa*, 144; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 57-58.

⁵³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 143-147; d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 113.

⁵⁴ Günümüzde Özbekistan sınırları içinde kalan Semerkant Zerefşan Nehri'nin güney kıyısında vadiye hâkim yüksek bir mevkededir. Osman Aydınlı, "Semerkant", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/484-486.

⁵⁵ Hudud'a göre Nesef'te denilen bu yer tarımla uğraşan içinden nehir geçen çok güzel ve zengin bir kent olarak tasvir edilir. Hudud/Minorsky, *"The Regions of the World" A Persian Geography 372 A.H. – 982 A.D.*, trans. V. Minorsky (Cambridge (England): Cambridge University Press, 1982), 114.

⁵⁶ Özbekistan'ın güneyinde Amuderya (Ceyhun) nehrinin sağ yakasında Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/200-202.

⁵⁷ Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Günümüzde bu yer Afganistan'ın kuzeyinde kalmaktadır. Tahsin Yazıcı, "Belh", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/410-411.

⁵⁸ Günümüzde Afganistan'ın kuzey doğusunda yer alan Talekan/Talukan Tirmiz'in güneyinde Cüzcan sınırında bir yerdir. Hududülalem'de çok güzel bir yer olarak tasvir edilen bu kent şarap ve keçe üretimiyle tanınmıştır. Hudud/Minorsky, 107.; İbn Hurdazbih'e göre buranın o gdnkü haracı 21400 dirhemdi. İbn Hurdazbih, *Yollar ve Őlkeler Kitabı*, ev. Murat Ağarı (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 42.

⁵⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, 58.

⁶⁰ Arapların Cürcaniye dedikleri Türkistan'ın kapısı konumunda olan Őrgen/Gürgenç Amuderya'nın sol kıyısında yer alır. Harizmşahlar Devleti'nin idari ve ekonomik başkenti olmuştur. Aydın Taneri, "Gürgenç", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/321-323.

⁶¹ şuman bir dağ yamacına kurulmuş çevresi duvarla çevrili glölü bir şehirdir merkezi dağın zirvesidir. Safran üretimiyle meşhurdu. Hudud/Minorsky, 115.

⁶² Cüveynî, *Cihan Güşa*, 152.

⁶³ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 152-154.

biri verilmiştir. Belh'te askeri hazırlıklarını tamamlayan Toluy, orduyu sağ ve sol kol olarak tekrar dzenlemiş, başlarına çeşitli Noyanlar tayin etmiştir. Kendisi merkezdeki kuvvetin başına geçerek yola çıkmıştır. Toluy, ilk olarak bir keşif birliğini nden yollamış, ardından Mervcuk⁶⁴ ve Bađsur⁶⁵ yolundan geçmiştir.⁶⁶ Muhtemelen bu zengin ve müreffeh kasabalarda bir süre dinlenerek ordusuna takviye sağlamıştır. Toluy'un kararghına henüz buradayken üzücü bir haber geldiği görülmektedir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Belh'ten ayrılırken Toluy, Balkuş adlı bir adamını nc kuvvetlerinin başına atayarak göndermiştir. Nese⁶⁷ şehri önlerine gelen Komutan Balkuş, şehir surlarına yakın olduğu bir esnada buranın halkı tarafından oklanarak öldürülmüştür. Muhtemelen Nese şehri Toluy'un hedefleri arasındadır ve Balkuş bölgeye inceleme ya da şehrin teslim alınması göreviyle gelmiş olmalıdır. Toluy'un ise bu esnada Merv işiyle ilgilenmek istediği düşünülmektedir. Komutanının ölümüne çok üzüldüğü anlaşılan Toluy, sevdiği askerlerden Balkuş'un öcünü almak için ordunun yönünü Nese'ye çevirmiştir. Hızla Nese önlerine gelen Moğol prensi, hazırlıklarını bitirmiş fazla beklenmeden şehri kuşatmıştır. Toplam 15 günlük kuşatma sonucunda şehir surlarında açılan gedikten Moğol askerleri içeri girmişler ve şehri süratle düşürmüşlerdir. şehir yağmalanmadan önce halkı buradan elleri bağlanarak sahraya çıkarılmıştır. Sahradan kimsenin kaçmaması için güvenlik tertipleri alındıktan sonra Moğol askerleri, Toluy emriyle yetmiş bin kişiyi öldürmüşlerdir. Toplu katliamın ardından Nese şehrinde nefes alan hiçbir canlı bırakılmamış, şehir  gün boyunca yağmaya tabi tutulmuştur. Yağmanın ardından Toluy, Nese yakınlarındaki Harzenk Kalesi'ne yönelmiş kısa süreli bir kuşatmayla burayı da ele geçirmiştir.⁶⁸

Bu başarılar otuz yaşlarında, üstün askerî becerilerle dolu, zeki ve genç prens için henüz bir başlangıç ifade etmektedir. Nitekim henüz yirmili yaşlarında Çin seferinde gösterdiği başarılarından dolayı o, diğer üç ağabeyine nazaran askeri becerilerinin daha üstün olduğunu kanıtlamıştır. Ancak Toluy'un en büyük zafiyeti anlık fkesidir. Hayatının, fkeli karakterinin sonucu olarak verdiği müthiş şiddet içeren kararlar ile dolu olduğu anlaşılmaktadır. ldrme konusunda babası Cengiz Han'ı aratmamakta çoğu zaman onu dahi geçmektedir. Toluy, Horasan seferi boyunca Merv, Mervcuk, Serahs⁶⁹, Herat⁷⁰ ve Niřbur⁷¹ gibi büyük bir coğraf alanı birçok kaynağın birleştiği üzere yaklaşık iki

⁶⁴ Hudud'a göre dağ eteklerine kurulmuş bol meyvelere sahip güzel ve zengin bir kasabadır. Belh'ten buraya büyük bir kervan yolu gitmektedir. Merv Nehri de kenarından akmaktadır. Hudud/Minorsky, 39, 105; İbn Hurdazbih'e göre ise haracı neredeyse 800.000 dirhemdir ki Hudud/Minorsky'daki bilgiler onu doğrular niteliktedir. Buranın yöneticilerine "keylan" denmiştir. İbn Hurdazbih, *Yollar ve lkeler*, 42, 45.

⁶⁵ Cveyni'nin bahsettiği yer Bağsur olmalıdır. Nitekim Hudud'l-Alem de bahsetmektedir. Bozkır üzerinde kurulmuş bu kk yerleşim birimi Mervcuk'tan bir dağ ile ayrılmaktadır. Su ihtiyaını kuyulardan sağlamaktadır. Vullers'a göre Bağsur, gav-i ab-i shur yani tuzlu su havuzu anlamına gelmektedir. Hudud/Minorsky, 104, 327.

⁶⁶ Cveyni, *Cihan Güşa*, 164.

⁶⁷ Hududlalem'e göre kötü bir iklime sahip olan Nese dağ eteklerinde kurulmuş etrafı l ile çevrili çok güzel bir kasabadır ve kasabadan akarsu geçer. *Hudud/Minorsky*, 103.

⁶⁸ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 117-118.

⁶⁹ Serahs, Horasan bölgesinin Güney Türkmenistan tarafında bulunan, tarımla geçimini sağlayan, içerisinden pek çok alim ve bilginin çıktığı tarihi bir şehirdir. Tecen Irmağı üzerinde kurulmuştur. Yüksel Sayan, "Serahs", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 539-542.

⁷⁰ Afganistan'ın batısında yer alan Herrd Irmağının kenarında kurulmuş çok eski tarihi bir kenttir. Recep Uslu, "Herat", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/215-218.

⁷¹ Horasan'ın en önemli kentlerinden olan Nişâbur, Binld Dağı'nın güney batısında, denizden 1210 metre yseklikte ve Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/149-151.

üç ayda ele geçirmiş, Sîstan'ı (Kûhistan)⁷² ve Çuhçeren'i de tahrip etmiştir. Bütün bu işler bittikten ve bölgede Moğol nüfuzu yayıldıktan sonra Tâlekan kuşatmasındaki babasının yanına geri dönmüştür.⁷³

Merv Kuşatması: Toluy'un ilk büyük hedefinin İpek Yolu⁷⁴ üzerinden geçmesi nedeniyle dönemin en stratejik şehirlerinden biri olan Merv olduğu görülmektedir.⁷⁵ Henüz Toluy'un Nese'de olduğu sıralarda Merv'de birtakım olaylar gelişmektedir. Bölge ileri gelenlerinden Merv hâkimi Mücirülmülk, Tatarların bölgeye yaklaştıkları ilk günlerden beri izlemektedir. Ancak son zamanlarda bölgeden Tatarlar ile ilgili kendisine az haber gelmeye başlayınca onların burayla ilgilenmediklerini düşünerek şehirde aldığı önlemleri gevşetmeye başlamış, şehir ayânı ile eğlenceye dalmıştır. O dönem Amuye valisi olan İhtiyârüddin, Mücirülmülk'e gelerek Moğolların Kelat ve Nev kalelerini kuşatmakta olduğunu ayrıca bir kuvveti de kendi üzerine yani Amuye'ye yolladıklarını, bu nedenle kaçarak yanına geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine Mücirülmülk, İhtiyârüddin'i şehirde bulunan Türkmen⁷⁶ askerlerin arasına komutan olarak atamıştır. Fakat bu karar Mücirülmülk aleyhinde bir durum oluşturmuş, Amuye valisi İhtiyârüddin Türkmenler ile anlaşarak şehrin yönetimini ele geçirmek istemiştir. İhtiyârüddin'in kendine karşı bir komplo içinde olduğunu önceden sezen Mücirülmülk, plan yaparak onu ve Türkmenleri şehirden kovmuştur. İktidarı ele geçirmek isteyen İhtiyârüddin ve Türkmenlerinin şehirden çıkarıldıktan sonra civardan ayrılmadıkları ve etraftaki köy ve kasabaları yağmaya koyuldukları görülmektedir. Merv'de bu taşkınlıklar sürmekteyken Toluy ordusuyla henüz Abıverd ve Serahs şehirlerini zapt etmiş, ileride yapmayı planladıkları savaşlarda kullanmak üzere orduya yeni askerler istihdam etmektedir.⁷⁷

Cüveynî, Toluy'un o sıra yanında 70 bin kişilik bir kuvvet olduğunu söylemektedir ancak bu rakam mübalağalıdır. Toluy'un Merv yolunda iken yanında en fazla 15 bin askeri olmalıdır, nitekim Cengiz Han tarafından kendisine ordunun onda biri tahsis edilmiştir. Sonunda Toluy'un bölgeye yaklaştığını belirten Cüveynî, öncelikle dört yüz kişilik bir öncü keşif grubunun çevreyi araştırma maksadıyla şehir civarına gönderildiğini zikretmektedir. Devamında ise bahsedilen öncü kuvvetlerin Merv önlerine geldiklerinde İhtiyârüddin ve himayesi altındaki Türkmen ordusuyla karşılaştıklarını aktarmaktadır. Ona göre öncüler, isyancılarla herhangi bir çatışmaya girmeden evvel gözlem yapmış ve gece olunca onlara sessiz bir şekilde tuzak kurmuşlardır. Cüveynî, yapılan plan sonucu Moğolların ani bir gece baskısıyla İhtiyârüddin ve Türkmenlerini imha ettiğini söyler. Müellif bunun için Moğolların süratle hareket ederek önce Türkmenlerin vurucu kuvvetini etkisiz hale getirdiklerini, koyun sürüsüne dalan kurtların yaptığı gibi çok az askerle asıl kalabalığın içine daldıklarını ve onları hızlıca bozguna uğrattıklarını kaydeder. Türkmenlerden kiminin yakınlardaki suda boğulduğunu kiminin ise Moğol kılıcı altında öldüğünü ifade eden yazar, Moğolların imha işini bitirdikten sonra

⁷² Bir kısmı İran'ın bir kısmı ise Afganistan'ın sınırları içinde yer alır. İsmi Farsça da "Sakaların Ülkesi" anlamına gelen Sakastân kelimesinden gelir. Osman Gazi Özgüdenli, "Sîstan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/274-276.

⁷³ Reşidüddin/Boyle, *Successor*, 165; Cüveynî, *Cihan Güşa*, 165; *Gizli Tarih*, 183.

⁷⁴ Bu yolun ismi Alman coğrafyacı Ferdinand von Richthofen tarafından verilmiştir. Ana güzergâhı Çin'den başlayıp Orta Asya ve İran üzerinden Mezopotamya'ya kadar ulaşmaktadır. Bu ticaret yolunun genel ürünü İpek malzemesidir. Nebi Bozkurt, "İpek Yolu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/369-370.

⁷⁵ Chris Peers, *Genghis Khan and the Mongol War Machine* (Barnsley (England): Pen & Sword Military, 2015), 213.

⁷⁶ XI. yüzyıldan itibaren Müslüman Oğuzları, gayrimüslim Oğuzlardan ayırt etmek için ortaya çıkan genel isim olmuştur. Faruk Sümer, "Türkmenler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/607-608.

⁷⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 169-170.

Türkmenlerin altmış bin koyunluk sürüsünü ve ganimetlerini şehir civarındaki boş alanda topladıklarını anlatır.⁷⁸

Cüveynî'nin yorgunluk nedir bilmeyen, kapkaranlık bir gece ve dalgalı bir denize benzeterek yücelttiği Toluy, yine aynı yazarın ifadesiyle “*korku veren, sayısı çöl kumlarının sayısından daha fazla olan ordusuyla*”⁷⁹ 25 Şubat 1221 yılında Merv önlerinde belirmiş ve Merv'in Firuze Kapısı önünde otağını kurmuştur.⁸⁰ Beş yüz süvarisiyle birlikte altı gün boyunca surları inceleyen Toluy, yedinci günün şafağında stratejik açıdan önemini tespit ettiği Dervaze-i Şehristan kapısında durarak saldırıya geçmiştir. Kapı önünde meydana gelen muharebede ve sonrasında şehir iyice köşeye kıştırılmış, dört bir yandan tutulmuştur. Olayların aleyhinde geliştini ve şehrin düşeceğini anlayan Mücirülmülk, teslim olmaktan başka çare bulamadığı için İmam Cemâleddin'i yanında birçok hediye, katırlarla yiyecek, içecek ve nadir emtiaları ve barış talebi ile Toluy'un huzuruna göndermiştir. Elçiyi huzuruna kabul eden genç prens ona şehrin durumu hakkında sorular sormuş, Merv'deki zenginlerin ve bilginlerin bir listesini istemiştir. Öncelikle listedeki iki yüz kişinin bütün malvarlığını kendine getirten Toluy, sonrasında Moğol ordusunu şehre sokmuştur. Bütün halk tıpkı Nese'de yapıldığı gibi şehirden çıkartılarak sahrada uzun bir süre tutulmuştur. Dört gün sonra Moğollar sahrada topladıkları halktan sanatkârlar, bazı kız ve erkek çocuklarından oluşan dört yüz kişiyi ayırdıktan sonra geriye kalan bütün halkı kadın, çocuk ve yaşlı demeden imha etmişlerdir.⁸¹

Toluy ardından Merv kale ve surlarını yıktırılmış, şehirdeki pek çok cami, kütüphane ve medreseyi yaktırılmıştır.⁸² Ayrıca Cüveynî burada İmam Hanefî'nin mezhebine uyularak⁸³ yapılmış bir caminin de yakıldığını aktarmaktadır. Yazar caminin imhasının belki de geçmişte Sultan Tekiş'in⁸⁴ veziri Şemseddin Me'sud Herevî'nin Şafî mezhebine göre yaptırdığı caminin, Hanefi mezhebi takipçilerince yakılmasının intikamı olduğunu belirtmektedir.⁸⁵ Merv meselesini yoluna koyan Toluy, idareyi Emir Ziyaeddin Ali'ye vermiş ve Barmas'ı da şahne⁸⁶ olarak tayin etmiştir.⁸⁷ Merv şehri bu

⁷⁸ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 170.

⁷⁹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 171.

⁸⁰ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 171.

⁸¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 171-172.

⁸² İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-ta'rih*, C. 12, çev. Abdülkadir Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1991), 352-353.

⁸³ Hanefî, Şafî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri, yaygın oldukları bölgelerde şehircilik ve mimarîyi etkilemişlerdir. Örneğin Şafîler camilerin tezyin edilmesini namaz kılanların dikkatini çekmesi nedeniyle mekruh olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte Hanefî mezhebince cami tezyin etmek helal mal ile yapılmak kaydıyla serbest bırakılmıştır. İç ve dış süslemedeki mezhepler arasındaki bu farklılık yalnızca bu konuyla sınırlı kalmamış, Minber, abdest havuzu, cenaze mescidi, caminin genel planı vb. konularda da kendini göstermiştir. Yazarın kast etmeye çalıştığı husus bahsedilen fiziki husustur. Sümeyra Ocak – Aziz Doğanay, “İslam Mimarisinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği”, *İstem* 33 (Haziran 2019), 89-109.

⁸⁴ İlarıslan b. Atsız'ın oğlu olan Aleaddin Tekiş, 1172'den 1200'e kadar Harizmşahlar tahtında kalmıştır. Onun döneminde Harizmşahlar bölgenin en güçlü devleti olmuştur. Hanedanın en parlak hükümdarı sayılmaktaydı. Meryem Gürbüz, “Tekiş, Aleaddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/364-365.

⁸⁵ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 172.

⁸⁶ Sözlükte “yük, azık, düşmanlık, at sürüsü” anlamlarına gelen kelimedir. Bir şehir ya da bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askeri vali anlamına gelen Şahne, Samaniler, Selçuklular, Abbâsiler, Gazneliler kullanılmıştır. Erdoğan Merçil, “Şahne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 38/292-293.

⁸⁷ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 172.

felaketten sonra Timurlu řahruh⁸⁸ zamanına kadar eski müreffeh zamanlarına dönememiştir. şahruh kendi döneminde şehri tekrar eski haline döndürmek için büyük çaba sarf etmiştir.⁸⁹

Nişâbûr Kuşatması: Merv, Toluy'un şehre getirdiği yıkım ile sarsıldığı sıralarda Nişâbûr halkının henüz bundan haberinin olmadığı açıkça görölmektedir. şehir halkı Moğolların buraya kadar geleceğine ihtimal vermemektedir. Nitekim o sıralar Nişâbûr önemli bir misafiri, Harizmşah Sultanı Muhammed'i⁹⁰ ağırlamaktadır. Harizmşah Sultanı Muhammed, Nişâbûr'a kısa bir süre önce kaçığı Belh şehrinden, 18 Nisan 1220'de gelmiştir. Cüveynî'nin anlatımına göre Muhammed, Nişâbûrlulara Moğollara karşı konulamayacağı şeklinde umutsuz bir konuşma yaparak Moğolların bir gün Nişâbûr'a ve civarına da geleceklerini söylemiştir.⁹¹ Ancak Sultan Muhammed, Nişâbûr halkının kendi sözüne iltifat etmediğini ve şehirden ayrılmamakta kararlı olduklarını görünce işe koyulmuş, birtakım savunma önlemleri alarak burayı müstahkem bir hale getirmeye çalışmıştır. Sultanın yanına bir müddet sonra Belh savunmasıyla görevlendirmiş olduğu ancak Moğol komutanlarından Cebe ve Sübeday'ın kendi üzerine yürüdüğünü duyunca Belh'ten kaçan oğlu Celâleddin gelmiştir. Sultan, oğlunun takibata uğradığı haberini alınca acil olarak şehirden ayrılmıştır. Giderken arkasında Nişâbûr'u yönetmeleri ve savunmaları için Fahrülmülk, Nizameddin Abülmealî Kâtib-i Camî, Ziyaülmülk Ariz-i Zuzenî ve Mucirülmülk Kafi Ömer Ruhî gibi kişileri bırakmıştır.⁹²

24 Mayıs 1220'de Cebe, Sübedey Noyan ve Taysi gibi meşhur Moğol kumandanlarının önderliğindeki öncü kuvvetlerin Nişâbûr önlerine dayandığı görölmektedir. Yaklaşık 1000 kişilik grubun amacı sultanı takip etmek ve yakalamaktır. Kuvvetler, şehre yaklaşınca önce buraya adam göndermiş ve şehri itaate çağırmişlardır. Ancak Vali Mücirülmülk ancak sultanı yakalarlarsa itaat edeceğini bildirmiş ve bu şekilde şehrin idaresini elinde tutmaya, direnmeye çalışmıştır. Komutan Cebe şehri alma konusunda başarısız olunca Mücirülmülk'ten askerlerine dağıtmak üzere para istemekle yetinmiştir. şimdilik Moğolları para ile savmayı başaran Nişâbûrlular her iki günde bir onlara para vermeye başlamıştır. Gelen bir istihbarat nedeniyle Moğollar bir süre sonra şehir ahalisine surları yıkmaları tavsiyesinde bulunarak oradan ayrılmış ve sultanın peşine düşmüşlerdir. Moğollar gittikten bir süre sonra şehre Moğolların sultan tarafından Irak'ta yenilgiye uğratıldığı gibi asılsız haberler gelmiştir. Moğolların Tûs'ta⁹³ bıraktığı şahne pek çok kez şadyah'a haber gönderip dedikodulara inanılmaması, Moğolların herhangi bir yenilgiye uğramadıklarını ve itaatlerinde gösterecekleri bir zayıflığın Moğolları sınırlendireceği uyarısında bulunmuş olsa da Nişâbûr'dan sert üsluplu cevaplar almıştır. Bu haberlerin ardından Tûs askerlerinin başındaki Siraceddin adlı bir komutan, Tûs'taki Moğol şahnesini öldürüp başını Nişâbûr'a yollamıştır. Haber civarda adı bilinmeyen bir beldeyi idare eden vali tarafından o esnada üç yüz atlısıyla Moğol sürülerine çobanlık yapmakta olan Kuş-Timur'a bildirilmiştir. Kuş-Timur, emri altındaki Noyanlara bilgi gönderdikten

⁸⁸ Timurlu devletini kuran Timur'un dördüncü oğlu olarak doğmuştur. Babasının ölümu üzerine 1405'te tahta çıkmış, öldüğü 1447 yılına kadar hükmetmiştir. İsmail Aka, "şâhruh", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/293.

⁸⁹ İsmail Aka, "Mirza şahruh Zamanında Timurularda İmar Faaliyetleri", *Belleten* 47 (Ocak-Nisan 1994), 189-190.

⁹⁰ şehzadeliği sırasında Horasan valiliği yapan Muhammed b. Tekiş, 1200 yılında Harizmşah tahtına çıkmıştır. 1220 yılında Moğolların ailesini esir ettiğini duyunca üzüntüsünden hastalanmış ve aynı yıl ölmüştür. Abdülkerim Özaydın, "Muhammed b. Tekiş", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2005), 30/581.

⁹¹ Cüveynî, *Cihan Güşa*, 178-179.

⁹² d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 105-106; Cüveynî, *Cihan Güşa*, 178-180; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 58.

⁹³ Müslümanlar tarafından ilk kez Hz. Osman devrinde ele geçirilen Tûs, günümüzde Horasan'ın Meşhed şehrinin 25 km. batısında bulunur. Ortaçağ'da Firdevsî, Ebû Ca'fer et-Tûsî, Esedî-i Tûsî, Nizâmülmülk, Gazzâlî, şerefeddin et-Tûsî, Nasîrüddîn-i Tûsî ve Alâeddin et-Tûsî gibi ünlü şahıslar buradan çıkmıştır. Rıza Kurtuluş, "Tûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/431-432.

sonra süvarileriyle hızla Tüs'a giderek burayı yanına topladığı üç bin adamla ele geçiren Siraceddin'i ve isyancıları öldürmüş Tüs surlarını yıkmıştır.⁹⁴

Bölgeden gelen haberler Cengiz Han'ın damadı Togaçar'a ulaşmıştır. Ekim ayında Togaçar, Toluy'un öncüsü olarak yanında çeşitli Moğol emirleri ve on bin kişilik bir kuvvet olduğu halde Nişâbürlülerine gelmiştir. Nişâbürlüler şehri teslim etmeyerek direniş kararı almış ve sıkı bir savunma savaşı başlatmışlardır. Savaşın üçüncü gününde, Kara-kuş burcunda çarpışmalar şiddetlendiği esnada adı geçen burç önünde Nişâbürlüler halkı açısından vahim sonuçlar doğuran bir olay yaşanmıştır. Cengizli ailesinin mühim damatlarından Togaçar, şehirden gelen kör bir okla vurularak öldürülmüştür. Kaynaklardan Nişâbürlülerin Togaçar'ı öldürdüklerinden dolayı çok sevindikleri, önemli bir iş yaptıklarını düşündükleri aktarılmaktadır. Bu sırada Moğol kuvvetleri Togaçar'ın ani ölümüyle geri çekilmiş, ordunun başına Togaçar yerine Börkay Noyan atanmıştır.⁹⁵

Orduyu iki kısma ayıran Börkay, kendi kuvvetleriyle Sebzevar'a⁹⁶ giderek önce burayı ele geçirmiştir. Diğer kuvveti ise Kuş-Timur'a destek olarak yollamış ve onun tekrar karışıklık içine düşen Tüs'ta egemen olmasını sağlamıştır. Togaçar'ı sonra Moğolları bastırdıklarını ve onlara üstün geldiklerini düşünen Nişâbürlüler etrafta gezen sıradan ya da tacir Moğollara karşı dahi saldırmaya ve öldürmeye başlamışlardır. Börkay ve öncü kuvvetler kış geldiğinde Nişâbürlüler giriş ve çıkışlarını tuttuklarından dolayı Nişâbürlüler'da her türlü malın fiyatı büyük bir artış göstermiştir. Bu sırada bütün olup bitenlerden haberdar olan Toluy, 1221 başlarında Merv işini bitirerek doğrudan buraya hareket etmiştir. Merv ile Nişâbürlüler arasında geçtiği bütün yerleri zapt eden Toluy, buralardan askerliğe elverişli kişileri yanında istihdam ederek ilerlemiştir. Ayrıca yanında yaklaşık 3000 mancınık, kaynar zift atan 700 savaş aleti, 4000 merdiven, 2500 araba taş vardır. Civardaki dağlarda ise kullanılmaya müsait pek çok taş mevcuttur. Dolayısıyla Toluy ve yanındaki kuvvetlerin görüntüsü inanılmaz muazzam görünüyormuş olmalıdır. Zira şehir surlarından manzarayı izleyen halk o andan itibaren olayın ciddiyetini anlamış ve kadı-yı memalik⁹⁷ Rükneddin Ali b. İbrahim Mugisî'yi elçi olarak Toluy'a yollamıştır. Mugisî halkın bağışlanmasını dileyerek genç prence para ve mal vaadinde bulunmuş ancak Toluy tarafından dikkate alınmayarak tutuklanmıştır. Toluy ilk olarak işe Nişâbürlüler etrafındaki bütün köy ve kasabaları tahrip ederek başlamıştır.⁹⁸

7 Nisan 1221 Çarşamba günü başlayan Moğol hücumu cuma sabahına değin sürmüştür. Cuma günü Şuturbanân ve Karakuş kapısında savaş bir hayli şiddetlenmiş o sırada bir Moğol askeri Hüsrev Köşk surunun üzerine Moğol bayrağı çekmeyi başarabilmiştir. Moğollar hızlı bir şekilde duvarlara tırmanarak Şuturbanân kapısından içeri girmişler, cumartesi akşamına dek surların üzerindeki her nokta Moğol askerleriyle dolmuştur. Şehrin her bir yanında yağma ve katliama başlanmıştır. Mücirülmülk işkenceden kurtulup çabucak öldürülebilmek için Toluy'a ağır sözler söylemiş ancak işkenceyle öldürülmekten kurtulamamıştır. Nişâbürlüler'a hâkim olan Moğollar halkı toplayarak şehrin dışındaki boş alana sürmüşlerdir. Toluy, kayınbiraderi Togaçar'ın intikamı için şehrin ziraat yapılacak hale sokulmasını, kedi ve köpekler de dahil olmak üzere şehirde nefes alan hiçbir canlı bırakılmamasını emretmiştir. Cüveynî'nin bilhassa "...şehrin ziraat yapılacak hale sokulması..."

⁹⁴ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, 180-181; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 58-59.

⁹⁵ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, 181.

⁹⁶ Yeşil tabiati, madenleri ve değerli taşlarıyla bilinen, Horasan'ın önemli şehirlerinden Sebzevar'ın eski adıdır. İran'ın kuzeydoğusunda kalır. Enver Konukçu, "Beyhak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/57-58.

⁹⁷ Kadılar kadısı anlamına gelen "kadı-yı memalik" bir yer veya bölgedeki en üst düzey kadı olup bütün kadınların baş kadısı idi. İran bölgesinde bulunduğu şehrin kadısı ismiyle de anılmaktaydı. Örn. Nişâbürlüler Kadısı, Merv Kadısı gibi. Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/77.

⁹⁸ Cüveynî, *Cihan Güşâ*, 182.

ifadesi ile anlatmaya çalıştığı husus şehrin tahrip edilip bütün binaların yıkılması anlamına gelmekte, kedi ve köpek gibi canlıların dahi hayatlarına kast edilmesi burada yapılan tahribatın Toluy'un diğer işleri göz önüne alındığında bir hayli büyük olduğunu göstermektedir. Zira Czcn de, eniştesinin intikamını göttüğnü ileri sürdüğü Toluy'un buradaki faaliyeti hakkında "...şehrin duvarlarını yıkıp, şehirdeki yapılardan hiçbir iz kalmaması için çift öküzü ile şehri sürdü."99 ifadesini kullanmıştır. Büyük tahribatın ardından Cengiz Han'ın kızı olan Togaçar'ın hanımı has ordusuyla Nişbra gelmiş, sahrada toplanmış 1000'lerce kişilik halkı katliama tabi tutmuştur. Olay sonrasında buradan yalnızca dört yüz kadar sanatkr seçilerek Türkistan'a götürülmüştür.100

Tangut Seferi ve Cengiz Han'ın Ölümlü

Toluy büyük bir hızla, yaklaşık üç ayda tüm Horasan bölgesini ele geçirmiş ve Moğollara bağlamıştır. Kendine verilen görevleri tam olarak yerine getiren Toluy, Cengiz Han'ın yanına dönmesi emriyle merkez ordusuna katılmak için Talekan yolunu tutmuştur.101 Bu noktada Czcn, Nişâbûr sonrası ile alakalı diğer kaynakların bahsetmediği ilginç bilgiler paylaşmaktadır. Müellif, Toluy'un Nişâbûr'dan sonra Herat'a geldiğini, şehri 8 ay gibi bir müddette zapt ettiğini ve buraya bir şahne atadığını iddia etmekte, ondan sonra geriye döndüğünü ileri sürmektedir.102 Toluy'un dönüşü sırasında babası o sırada Talekan'da zorlu bir mücadele vermekte ancak burayı bir türlü ele geçirememektedir. Toluy muhtemelen bu yüzden çağırılmış olmalıdır. Zira dönemin yazarları Toluy'un gelişinden sonra Cengiz Han'ın ordusunun gücünün arttığını ve Cengiz Han'ın oğlu sayesinde Talekan'ın düşürüldüğünü ifade etmektedirler.103

Cengiz Han ve Toluy cephesinde olaylar bu şekilde cereyan ederken 1220 sonlarında Ürgenç'e gönderilen Ögedey ve ağatay buradaki görevlerini bitirip babalarının yanına dönmüşler, Cuci ise aldığı yeni emirle geride kalmıştır. Kardeşler arasında bölgede birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Öyle ki Ürgenç'e geldikten sonra burada ağatay ve Cuci bizim tespit edemediğimiz bir anlaşmazlık yaşamışlar ve babalarına bu hususta ne yapmaları gerektiğini sormuşlardır. Babaları ise bunun üzerine iki kardeşin veliaht prens Ögedey'a göre hareket etmelerini onun emirlerine uymalarını emretmiştir. Nisan 1221'de Ürgenç'i ele geçiren Ögedey ve ağatay, ordularıyla beraber Talekan kuşatmasındaki Cengiz Han ve Toluy'un yanına katıldılar.104 Kararghta Moğol Hanı, ağatay ve Ögedey'a hiç iltifat etmemiş ve huzuruna almamıştır. Nedeni ise üç evladın Harizm'de ele geçirdiği toprakları paylaşırken yaşadıkları anlaşmazlık sırasında babalarının hissesine düşen payı vermeyi unutmalarıdır. Moğolların Gizli Tarihi'ne yansıyan bu durum sonucunda Cengiz Han'ın onlara karşı itimadının az hatta sönmek üzere olduğunu anlamaktayız. Nitekim aralarında veliaht prensin de bulunduğu üç büyük evladın, Cengiz oğulları olarak yasayı daha çok sahiplenmeleri ve uymaları gerekirken Cengiz Yasalarını iğnedikleri ve toprak paylaşımını uygun olmayan bir biçimde yaptıklarından dolayı bu muameleyi görmüş oldukları düşünmekteyiz. Neyse ki evlatların arabulucu olarak tuttıkları üç önemli Noyan: Honghai-hori, Hongtahar-hori ve şormahan-hori, Cengiz Han ile oğulların arasını düzeltmiş ve onların affedilmelerini sağlamışlardır.105

99 Czcn, Tabakât-ı Nsiri, 72.

100 Cüveynî, Cihan Güşa, 183.

101 d'Ohhson, Denizler İmparatoru Cengiz, 123.

102 Czcn, Tabakât-ı Nsiri, 72-73.

103 Cüveynî, Cihan Güşa, 154.

104 Gizli Tarih, 183; Cüveynî, Cihan Güşa, 145-151.

105 Gizli Tarih, 183-184.

1221 yılı sonbaharı ile Cengiz Han fetihlere devam etmeyi planlamaktadır. Ancak onun kafasını ayrıca o sıralar Gazne'de¹⁰⁶ olduğu bilinen Sultan Celâleddin'i¹⁰⁷ yakalamak ve Harizmşah tehlikesine bir an önce son vermek meşgul etmektedir. Cengiz Han, Celâleddin'in peşinden Hindikuş Dađlarını¹⁰⁸ aştıktan sonra Bamyân¹⁰⁹ kasabasını kuşatmış ve zorlu bir mücadele ile burayı ele geçirmiştir. Moğol Hanı, Hindistan ve Sind'de¹¹⁰ Celâleddin'in yakalanması arzusuyla her yeri dolaşmış geçtiği her noktada büyük katliamlar yapmış ancak istediğine ulaşamamıştır. Doğudaki gelişmeler ise onu Hindistan'dan çekilmeye mecbur bırakmıştır. Nitekim hâlâ sindirilememiş Tangutlar¹¹¹ isyan halinde olup bu mesele Celâleddin'in yakalanamaması ile daha önemli hale gelmiştir. Cengiz Han 1224'te Ordasına¹¹² dönerek hazırlıklara başlamış¹¹³ ancak 18 Ağustos h. 627/m. 1227'de Tangut ülkesinde seferdeyken Domuz yılında ölmüştür.¹¹⁴

Ögedey Han Zamanı (1229-ö. 629/1232)

Toluy'un yaşantısı Ögedey Han'ın tahta çıkışı sonrasında da Cengiz Han döneminden farklı geçmemiş, yine hanın danışmanlığı görevini yürütmeye devam etmiştir. Nitekim Toluy'un yaptığı bu iş Ögedey Han için önemlidir. Çünkü Toluy, Cengiz Han ile katıldığı ya da tek başına idare ettiği savaşlarda büyük tecrübeler kazanmış ve büyük başarılar yakalamıştır. Dahası Moğol askerlerinin Toluy'a askerlik konusundaki becerisi nedeniyle büyük bir sevgi ve saygı taşıdıkları gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Ögedey Han bu sebeple Toluy ölene dek Cengiz Han'ın yaptığı gibi onu yanından ayırmamış, başta askeri meseleler olmak üzere pek çok işte ona danışarak görüşlerini almış ve uygulamıştır. Kurultay ile han ilan edilen Ögedey Han, aynı kurultaydan üç büyük sefer çıkartmıştır. Bunlardan ilki Çormagon Noyan emrinde İran'a sefer düzenlenmesi diğeri ise Göktaş ve Sübedey emrinde Deşt-i Kıpçak bölgesine sefer düzenlemesidir. Üçüncüsü ise Ögedey Han'ın kendi yöneteceği Kin seferiydi. Aynı yıl Toluy ve diğer kuzenleriyle birlikte sefer hazırlıklarına başlamıştır.¹¹⁵

¹⁰⁶ En parlak devirlerini Gazneliler döneminde yaşayan şehir, adı geçen devletin yıkılmasından sonra Selçuklu nüfuzuna girmiştir. Afganistan'ın Kâbil şehrinin 145 km. güneybatısında yer almaktadır. Enver Konukçu, "Gazne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/479-480.

¹⁰⁷ Hârizmşahlr Devleti'nin son hükümdarı Celâleddin Hârizmşah, Moğolların Müslüman batı üzerine başlattığı seferin ortasında hükümdar olarak tahta çıkmıştır. Uzun bir süre boyunca Moğollara direnerek İran'a oradan Hindistan'a gitmiş Cengiz Han'ı dahi cengâverliği ile kendine hayran bırakmıştır. Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/248-250.

¹⁰⁸ 800 km. boyunca Pakistan'ın kuzeyini çevreleyen yüksekliği ortalama 6000-7500 metre arası değişen dağ sırası. Encyclopedia Britannica (Britannica), "Hindu Kush", (Erişim Tarihi: 02.05.2020).

¹⁰⁹ Güzgan ile Horasan bölgesinin sınırı üzerinde tarımla geçimini sağlayan bir yerleşim yeridir. Yöneticilerine Şir denmekteydi. *Hudud/Minorsky*, 109;

¹¹⁰ Pakistan'ın Güneydoğu tarafında İndus Nehri çevresinde uzanan tarihi bir bölgedir. Azmi Özcan, "Sind", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/242.

¹¹¹ Kuzey Batı Çin'de 1038'den 1227'ye kadar hüküm süren Tangutlar, 1205 ve 1209 yılında Cengiz Han'ın sistematik seferlerine maruz kalmışlardır. Kinlere karşı kısa süreli müttefiklikten sonra tekrar Moğollar ile araları bozulmuştur. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Halkı ve Soyulları Moğollar tarafından katliama uğratılarak yok edilmişlerdir. Atwood, "Xia Dynasty", 590-591.

¹¹² Hordu, Hordo ve Orda da denen bu kavram Moğol soylu ve aristokratlarının özel çadırdan sarayı anlamına gelmektedir. Soyullar için ordolar, çekirdek güçlerinin bulunduğu yerd. Bütün yönetimin merkezi burasıydı. Atwood, "Ordo", 426; Buell, *Mongol World*, 207.

¹¹³ d'Ohsson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 132; Cüveynî, *Cihan Güşa*, 147-165; Reşîdüddin/Boyle, *Successor*, 165; Yuvalı, *İlhanlılar*, 24.

¹¹⁴ *Gizli Tarih*, 190; Bertold Spuler, *İran Moğollar'ı Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, çev. Cemal Köprülü (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957), 42; Abû'l-Ferec havanın kötü rutubetinden ileri gelen bir hastalığa yakalandığını ileri sürmüştür. Abû'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, 522-523.

¹¹⁵ d'Ohsson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 165.

1230 yılında hazırlıklarını tamamlayan Moğol ordusu hareket etmiştir. Plana göre Ögedey Han tek başına Honan eyaletine ilerlemiş, kardeşi Toluy'a ise Kin başkentinin kuzeyinde kalan şan-si'yi fethetme görevi vermiştir. Toluy, şan-si ile bölgenin merkezi olan Funsian şehrini hızlıca ele geçirmiştir. Ancak Ögedey Han, Honan eyaletini ele geçirmek istemiştir. Kuzeyden Sarı Çay batıdan yüksek dağlar ve Tunkuan kalesi ile çevrili Honan eyaletinin ele geçirilmesi için Toluy, ağabeyi Ögedey Han'a geçmişte babasının uygulamak isteyip uygulayamadığı planı önermiştir. Ögedey Han, Toluy'u planının uygulanması için yetkilendirmiş, harekete geçen Toluy, 30 bin süvari ile şan-si'den çıkarak Sunğların¹¹⁶ ülkesinin sınırına gelmiştir. Toluy, Siçuan isimli bu sınırdan askerini geçirmek için Sunğlar ile anlaşarak izin almış ve onlardan rehberler temin etmiştir. Yüksek dağlardan aşağıya doğru zorlu bir inişin ardından Toluy ve ordusu, Honan eyaletinin sınırındaki Han ırmağına ulaşmıştır. Moğolları Han ırmağını henüz geçmeden, kıyıya yakın bir noktada olsa gerek, bölgeye düşman geleceği istihbaratını alan iyi teçhiz edilmiş Kin ordusu beklemektedir. Tun-hu civarında karaya çıkan Moğollar, Kin ordusuna ilk hücumu yaparak savaşı başlatmış, ancak Toluy istediği başarıyı elde edemeyerek geri çekilmiştir. Moğollar devam eden günlerde ani baskınlar ve vur-kaç taktikleri ile düşmandan epey mal kaçırmışlardır. Siçuan'dan Tunhu'ya süren uzun yolculukta ordusu yorgun düşen ve erzakı azalan Toluy, Tunhu'dan geri çekilerek düşman ordusuna bir süre görünmemiştir. Toluy'un aldığı bu yenilgi günümüzde Kai-fong-fu olarak adlandırılan Nankin'de büyük bir sevinç yaratmıştır. Kin hükümeti Şehir halkına Moğolların kaçışı sebebiyle şenlikler düzenleme izni vermiştir. Bundan sonra hükümet Nankin'e sığınan bölge halkını Moğolların çekildiğine inandırarak yurtlarına göndermiştir.¹¹⁷

Kin seferi Ögedey Han'ın istediği şekilde ilerlemeyince Moğollar yeni bir plan hazırlayarak tekrar harekât düzenine geçmişlerdir. Toluy, Tsinsu bölgesine doğru yürümekte, Ögedey Han Sarı Çay'a gelmek üzere, amcası Otçigin ise şantung'a giden yol üzerinde ilerlemektedir. Nankin yönetimi Moğolların geri çekilmediklerini öğrendiğinde birtakım ani kararlar almaya çalışmış, bunda başarılı olamamıştır. Çünkü Ögedey Han kumandasındaki Moğollar Sarı Çay'ı çoktan geçmişlerdir. Sarı Çay'ı geçen Ögedey Han ve ordusu, Nankin'e yakın bir şehir olan Çinço'da karargâh kurmuştur. Nitekim bu esnada Tsinsu üzerindeki Toluy, kendini çekilmeye mecbur eden Kin ordusunu takip etmektedir. Kin ordusu ise bu sefer Sarı Çay'ı aşan Ögedey Han tehlikesi yüzünden Nankin'e şehri savunma amacıyla geri dönmektedir. Başarıyla onları izleyerek Nançu'ya kadar gelen Toluy, kısa bir süre sonra Ögedey Han ile birleşmiş ve Kin ordusunu kıstırmıştır. Moğol ve Kin ordularının aralarında çıkan büyük savaşta Kinler büyük bir bozguna uğramışlardır. Ardından Toluy hızlıca yakınlardaki Kionço'yu kuşatmıştır. Şehrin çevresine hendekler kazdıran Toluy, bu hareketi şehirden kimsenin kaçmaması için yapmıştır. Nihayet şehri ele geçirdiğinde buranın komutanı Onyenhota'nın idamına karar vermiş ve muhtemelen Kionço halkını da katletmiştir. Toluy, ağabeyi Ögedey Han ile bir araya geldiklerinde onunla hasret gidermiş ve ona Funsian'dan beri yaşadıklarını anlatmıştır. Nitekim onun ekseriyeti süvariden teşkil olan ordusu adı geçen Funsian dağlarında büyük zorluklar çekmiş olmalıdır. Bunları anlatan Toluy, ordunun buralarda çok sorun yaşadığını erzak yetersizliğinden dolayı günlerce ot yiyerek hayatta kaldığından bahsetmiştir. Zorlu günler geçirdiği ve ayakta kaldığı için abisinin ilgisini ve tebriklerini alan Toluy, Ögedey Han'a asıl teşekkür edilmesi gerekenin Moğol ordusu olduğunu söyleyerek mütevazı sayılabilecek bir cevap vermiştir. Ögedey Han ve Toluy, bundan sonra Tataristan'a dönmeye karar verdiler. Bu nedenle Kin imparatoruna barış teklif etmişlerdir. Ancak Kin hükümetiyle yürüttükleri müzakereleri bir anda durdurmuşlardır. Görülmektedir ki görüşmeler bölgedeki etkili bir siyasi gücün, Sunğların devreye girmesiyle yarıda kesilmiştir. Sung diplomatları

¹¹⁶ 960-1279 yılları arasında etkili olan bu hanedan Tang hanedanının yıkılmasıyla ortaya çıkan birçok vali kökenli devletçiklerden biriydi. Zamanla güçlenen Sunğlar ilk olarak Kitanlara daha sonra ise Tangutlara kendilerini tanıtarak bölgede etkili bir siyasi güç olmuşlardır. Atwood, "Sung Dynasty (Sung)", 509.

¹¹⁷ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 166.

Ögedey Han'a Kinlerin yıkılması durumunda Honan Eyaletini vermeyi taahhüt etmişlerdir. Sunglar ile görüşüldüğü esnada Kin başkenti Nankin zaten Moğollar tarafından kuşatılmaktaydı. Teklif cazip gelince buna devam edildi. Kısa süre sonra şehir Moğollarca ele geçirildi ve büyük bir yağmaya tabi tutuldu. Böylece Cengiz Han'ın intikamı alınarak Kin imparatorluğu tarih sahnesinden silindi.¹¹⁸

1232 yılında Ögedey Han ve Toluy, aralarında müzakere ettikten sonra geri dönmeye karar vermişlerdir. Çin seddini Koupe Kean geçidinden aşan iki kardeş yoldayken Ögedey Han çaresi bilinmeyen bir hastalığa tutulmuştur. Toluy, Ögedey Han'ın rahatsızlığı boyunca onunla fedakâr bir şekilde ilgilenmiştir. Nihayetinde çare için şamanlara başvurulduğunda onların reçetesi hanedan ailesinden bir kişinin şamanlar tarafından hazırlanan sihirli sudan içmesi olmuştur. O an Ögedey Han'ın yakınlarında olan Toluy içinde sihirli su olan ağaç tası alıp tanrıya dua ederek kardeşinin yerine kendisini almasını dilemiş ve bu suyu içmiştir. Toluy'un suyu içmesinden kısa bir süre sonra Ögedey Han iyileşmiştir. Ordu tekrar hazırlanıp yola çıkmış, Tula ve Onon ırmaklarının ayrımı olan yere gelindiğinde bu sefer Toluy amansız bir hastalığa tutulmuştur. Ekim ayı civarında öldüğü düşünülen Toluy'un ölüm sebebinin içki ile çok hemhal olmasından ileri geldiği düşünülmektedir. Onun ölümünden Ögedey Han çok muzdarip olmuş iktidarı boyunca yıllarca kardeşini üzüntüyle anmıştır.¹¹⁹

Ölümü ile ilgili yukarıda verilen ilginç hikâyeyi Moğolların Gizli Tarihi aktarmıştır. Detaylara göre Ögedey Han'ın yolda dili tutulmuş ve hastalanmıştır. Şamanlar onun düşman büyücüler tarafından hasta edildiğine, büyü yapıldığına inanmışlardır. Han'ın hastalığı gittikçe ağırlaşırken Moğol şamanları hanedan soyundan birine ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir. Ögedey Han etrafındaki prensleri sorduğunda o esnada Toluy da orada bulunmaktadır. Kahinlere ne yapması gerektiğini soran Toluy, onların hazırladığı efsunlu suyu içmiştir. Biraz sonra Toluy'un uykusu gelmiş ve Ögedey Han'a, karısına ve çocuklarına sahip çıkmasını vasiyet ederek ölmüştür.¹²⁰ Moğollarda acemi tedavinin yanı sıra hastalığın dua ve dileme ile de bir kişiden başka bir kişiye geçtiği düşüncesi yaygındır. Bu olayda Ögedey Han ağır bir şekilde hastalandığında ona sıkı sıkıya bağlı olan Toluy, duada bulunmuş ve bu hastalık kendisine geçmiştir. Toluy'un ölümünün bu şekilde oluştuğu düşüncesi, muhtemelen Moğol halkına böyle anlatılmış, Moğollar'ın Gizli Tarihi adlı esere bu şekilde yansımıştır.¹²¹

SONUÇ

Kin seferi ile başlayan ve ölümüne dek süren askeri yaşamı boyunca Toluy, devletin ilk kurulduğu günden bu yana kritik görevler almıştır. Toluy, aldığı görevleri başarmada gösterdiği azim ve şahsen aldığı inisiyatifler sayesinde Moğol Devleti'nin büyüyüp güçlenmesinde ve dünya hâkimi bir devlet sıfatı kazanmasında en önemli Moğol şahsiyetler arasında yerini almıştır.

Toluy, Reşidüddin'in Camî'u't-Tevârîh adlı eserinde 1211 tarihli Kin Seferi hakkında anlattıkları düşünüldüğünde atılgan, hızlı karar verip uygulama yeteneklerine sahip, inisiyatif alarak hayatını tehlikeye atmaktan korkmayan, askerlik ile ilgili niteliklerin birçoğunu üzerinde toplamış cesur bir komutandır. Askerlik hayatının başlarında Kin seferi ve özellikle buradaki Joju Kasabası kuşatmasında üstlendiği tehlikeli görev, ardından Cengiz Han tarafından ödüllendirilmesi hususu bunun kanıtıdır. Kaynaklar özellikle Cengiz Han devri Moğol seferlerini anlatırken diğer kardeşlere nazaran Toluy'u daha çok anmaktadır. Toluy, imparatorluğun en önemli adamlarından biridir. Ayrıca Büyük Batı Seferi boyunca önemini iyice arttırmış, geçtiği bölgelerde yarattığı sosyal kargaşa ve toplu

¹¹⁸ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 167-171.

¹¹⁹ d'Ohhson, *Denizler İmparatoru Cengiz*, 171-172.

¹²⁰ *Gizli Tarih*, 192-194.

¹²¹ Spuler, *İran Moğolları*, 195.

katliamlar hariç tutulduğunda çok kısa bir zaman diliminde büyük bir bölgeyi Moğol nüfuzu içine sokmuştur. Horasan gibi büyük bir bölgeyi iki-üç ay gibi kısa bir zaman diliminde ele geçiren Toluy, Talekan kuşatmasında zor anlar yaşayan Cengiz Han'ın yardımına da yetişmiştir.

Toluy sınırlı bir tabiata sahip olup ne Çin Taoistlerine ne de Ön Asya Müslümanlarına en küçük bir müsamaha göstermemiştir. Çin seferi ve batı seferi boyunca kazaen ölen Moğol komutan ve akrabalarını intikam unsuru olarak kullanmış, yüzbinleri bulan büyük katliamlar gerçekleştirmiştir. Merv şehri kuşatmanın başlarında teslim olmuş olmasına, canlarını bağışlayacağına dair söz vermesine rağmen şehir halkını katledilmiştir. Niřábür'un ise teslimiyet talebini komutan ve hanedanın damadı Togaçar'ın ölümü nedeniyle reddetmiştir. Babası Cengiz Han'ın bile amanla ele geçirdiği birçok yerin halkını affetmesi göz önünde bulundurulduğunda Toluy'un bu türden hareketleri dikkat çekicidir.

KAYNAKÇA

- Abü'l-Farac, Gregory. *Abu'l Farac Tarihi C. II.* ev. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1987.
- Aka, İsmail. "Mirza şahruh Zamanında Timurlularda İmar Faaliyetleri". *Belleten* 48 (Ocak-Nisan 1984), 285-297.
- Aka, İsmail. "şâhruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/295. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Atwood, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Fact On File Inc., 1. Basım, 2004.
- Aydınlı, Osman. "Semerkant". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Aykut, A. Said. "İbn Battûta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/361-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bayraktar, Mehmet Faruk. "Zernüci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bozkurt, Nebi. "İpek Yolu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Britannica, Encyclopedia Britannica. "Hindu Kush". (Erişim Tarihi: 02.05.2020). <http://www.iranicaonline.org/articles/hindu-kush>
- Buell, Paul D. *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*. Maryland and Oxford: The Scarecrow Press, 1. Basım, 2003.
- Cahun, Leon. *Asya Tarihine Giriş, Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*. ev. S. İnan Kaya. İstanbul: Seç Yayın Dağıtım, 1. Basım, 2006.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cihan Güşa*. ev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2013.
- D'ohhson, A. Konstantin. *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*. ev. Bahadır Apaydın. İstanbul: Nesnel Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Dardess, John W., "From Mongol Empire to Yüan Dynasty: Changing Forms of Imperial Rule in Mongolia and Central Asia", *The History of Mongolia Volume I The Pre-Chinggisid Era Chinggis Khan and the Mongol Empire*, ed. David Sneath & Christopher Kaplonski. 358-389. Folkestone (UK): Global Oriental, 1. Basım, 2010.
- Deniz, Bekir. "İpek Yolu Üzerinde Bulunan Eski Türk şehirleri". *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası*. haz. Fahri Atasoy. 381-425. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Gürbüz, Meryem. "Tekiş, Aleaddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Hudud/Minorsky. "The Regions of the World" *A Persian Geography 372 A.H.– 982 A.D.* trans. V. Minorsky. Cambridge (England): Cambridge University Press, 1. Basım, 1982.

- İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnamesi*. haz. Mümin Çevik. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2. Basım, 2015.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2008.
- İbnu'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-ta'rih C. 12*. çev. A. Özyaydın. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1991.
- İsakov, Abdrasul. *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 42. Basım, 1998.
- Konukçu, Enver. "Beyhak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Konukçu, Enver. "Gazne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/479-480. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kurtuluş, Rıza. "Tûs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/431-432. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Lamb, Harold. *Moğollar'ın Efendisi Cengiz Han*. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Lessing, Ferdinand D. *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1. Basım, 1960.
- Merçil, Erdoğan. "şahne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâsırî Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. çev. Mustafa Uyar. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1. Basım, 2016.
- Moğollar'ın Gizli Tarihi 1. Tercüme*. çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1986.
- Muhammedcanov, Abdullah. "Tirmiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/200-202. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- NJ, Nanjing. "The Foundations Laid in the Six Dynsties". (Erişim Tarihi:28.03.2020). <http://english.nanjing.gov.cn/>
- Ocak, Sümeyra – Doğanay, Aziz. "İslam Mimarîsinde Mezhep Etkisi: Fas Câmileri Örneği". *İstem* 33 (Haziran 2019), 89-109.
- Özyaydın, Abdülkerim. "Cend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/359-360. İstanbul, TDV Yayınları, 1993.
- Özyaydın, Abdülkerim. "Muhammed b. Tekiş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Özcan, Azmi. "Sind". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özen, şükrü. "Kâdilkudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/77-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Nişâbur". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/149-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 149-151.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Sistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/274-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. 274-276.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Moğollar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/225-229. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Peers, Chris. *Genghis Khan and the Mongol War Machine*. Barnsley (England): Pen & Sword Military, 1. Basım, 2015.
- Polo, Marco. "*Dünyanın Hikâye Edilişi, Harikalar Kitabı*". çev. Işık Ergüden – Z. Zühre İlgülen. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Reşîdüddin Fazlullah Hemadanî. *The Successors of Genghis Khan*. trans. John Boyle. New York and London: Columbia University Press, 1. Basım, 1971.
- Sayan, Yüksel. "Serahs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Sneath, David. *The Headless State, Aristocratic Orders, Kinship Society, Misrepresentations of Nomadic Inner Asia*. New York: Columbia University Press, 1. Basım, 2007.
- Spuler, Bertold. *İran Moğollar'ı Siyaset, İdare ve Kùltür İlhanlılar Devri (1220-1350)*. çev. Cemal Köprölü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 1957.
- Sümer, Faruk. "Türkmenler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/607-611. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Taneri, Aydın. "Celâleddin Hârzimşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taneri, Aydın. "Gürgenç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/321-323. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uslu, Recep. "Herat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uyar, Mustafa. *İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Askerî Teşkilâtı (Ortaçağ Moğol Ordularında Gelenek ve Dönüşüm)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1. Basım, 2020.
- Vladimirtsov, B. Y. *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*. çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 1995.
- Yazıcı, Tahsin. "Belh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/410-411. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yuvalı, Abdülkadir. *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, 1994.

Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme¹

Osman GÜMÜŞÇÜ¹ İlker YİĞİT²

1. Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı, Türkiye, ogumuscu@yahoo.com

2. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Burdur, Türkiye, iyigitgh@gmail.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 18.04.2020
Kabul: 20.08.2020
Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Tarihi coğrafya,
Toponimi,
Han,
Kervansaray,
Selçuklu.

Onamastiğin bir alt dalı olan toponimi sahasında çalışan tarih ve coğrafya bilimine mensup araştırmacılar yer ve yerleşme isimlerine odaklanarak geçmişi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Tarihi coğrafya sahasında özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ışık tutacak toponimi çalışmalarının yapılmasına ciddi ihtiyaç vardır. Bu noktada eldeki çalışmada da toponimik verilerden hareketle Selçuklu dönemine, bugünkü Türkiye sınırlarından bakılarak bir değerlendirme yapılmaya gayret edilmiştir. Çalışma kapsamında kaynak olarak 1900'lü yılların başında alt yapısı oluşturulan 1/200.000 ölçekli topografya haritaları kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını içine alan 123 paftada han ve kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşme isimleri taranmıştır. Bu taramalar neticesinde elde edilen bilgiler Arc-Gis ortamına aktarılacak suretiyle sayısallaştırma gerçekleştirilmiş ve tematik haritalar üretilmiştir. Böylece Selçuklu'nun toponimiye vurduğu birer damga olan han ve kervansaray isimlerini taşıyan yer ve yerleşme isimlerinin mekânsal dağılışı yapılmış ve bu dağılışa bağlı olarak kervan yolları çizilmiştir. Han ve kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşmelerin özellikle Anadolu'nun orta kesimi başta olmak üzere bilinen kervan yollarının yanı sıra alternatif güzergâhlarda da bulunduğu tespit edilmiştir.

The Seljuks who Seal the Toponymy: An Evaluation on Named/Affixed Khan and Caravanserai Place and Settlement Names in 1/200.000 Scale Topographic Maps of Turkey

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 18.04.2020
Accepted: 20.08.2020
Published: 25.12.2020

Keywords:

Historical geography,
Toponymy,
Khan,
Caravanserai,
Seljuks.

Researchers from the science of history and geography working in the field of toponimi, a sub-branch of consent, try to understand and make sense of the past by focusing on the names of places and settlements. In the historical geography area, there is a great need for toponymy studies that will shed light on Seljuks, Beyliks and the Ottoman periods. At this point, toponymic data from the present study also move to the Seljuk period, every effort was made to make an assessment looking at the current borders of Turkey. Within the scope of the study, topography maps with a scale of 1/200.000, whose infrastructure was established in the early 1900s, were used. 123 sheets in border areas into the Republic of Turkey inns and caravanserais named / effixed space and settlement names are scanned. By transferring the information obtained as a result of these scans to Arc-Gis environment, digitization was carried out and thematic maps were produced. Thus, the spatial distribution of the names of places and settlements bearing the names of khan and caravanserai, which are stamped by the Seljuks, was made and caravan roads were drawn depending on this distribution. It has been determined that khan and caravanserai named/effixed places and settlements are located in alternative routes as well as known caravan roads, especially in the central part of Anatolia.

Atf/Citation: Gümüşçü, Osman - Yiğit, İlker. "Toponimiye Mührünü Vuran Selçuklular: 1/200.000 Ölçekli Türkiye Topografya Haritalarındaki Han ve Kervansaray Adlı/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri Üzerinden Bir Değerlendirme". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 97-109. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.6>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, *I.Uluslararası Selçuklu Tarihi Coğrafyası Sempozyumu Suriye, Irak, Filistin* adlı sempozyumda sözlü bildiri olarak sunulan aynı adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

GİRİŞ

Yol, insanlar arasında çeşitli mekân/saha münasebetlerini sağlayan, insanların ve ihtiyaç maddelerinin bir yerden başka bir yere taşınmasına imkân veren hayvanlar ile nakil vasıtalarının hareketine müsait arazi şeritleridir. Yer şekilleri, iklim, yükselti, bakı, su, yiyecek ve konaklama temini ile güvenlik gibi faktörlere bağlı olan ulaşım; bilimsel ve teknolojik açıdan XX. yüzyıl başlarına gelinceye kadar çok az değişime uğramıştır. Dolayısıyla, başlangıcından motorlu kara taşıtlarının keşfedildiği XIX. yüzyıl sonlarına kadar, karayollarının durumu ile ulaşım araçlarının aradan geçen binlerce yıla rağmen fazlaca değişmemiştir.² Zamanın şartlarına göre iyi bir ulaşım ağına ve güvenliğine sahip olmak günümüzde olduğu gibi geçmişte kurulan devletler için de önemli olmuştur. Çünkü iyi bir yol sistemi bulunmayan devletler, ancak taşıma masrafı kaldırılabilen kıymetli maddeler (yeterli miktarda üretiliyorsa) başka devletlere satabilirler ve dışardan en gerekli şeyleri almakta büyük güçlük çekerler ve sonuçta kendi sınırlı geçim kaynakları ile yetinmek zorunda kalırlar. Böylece kapalı ekonomi sistemi içerisinde bulunan memleketler adeta dünyadan ayrı ve sönük bir şekilde yaşamaya mahkûm olurlar.³ Bu durum ülkeler arasında böyle olduğu gibi bir ülke dâhilinde de böyledir. Nitekim yolun önemi, üstün standartlara uygun olmasından değil, bir ülke içindeki iki nokta arasında sosyal ve iktisadi ilişkilere imkân hazırlamasından ileri gelir. Bu nedenle yollar hangi bakımdan ele alınırsa alınsın insan vücudundaki “kan damarlarına” benzetile gelmiştir.⁴

Çok eski dönemlerden itibaren siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin ve jeomorfolojik şartların etkisiyle kurulan kadim bir yol şebekesine sahip olan Anadolu, uzun iskân tarihinde çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'nun kadim yol ağı denildiğinde, Asur ticaret kolonileri dönemi, Hitit dönemi, Roma ve Bizans dönemi yolları ilk akla gelenler arasında belirtilebilir. Anadolu'da Türk egemenliğinin sağlanmaya başlamasıyla birlikte devralman yol ağı; Beylikler, Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar zamanında çeşitli iyileştirmelerin yapılmasının yanında yürürlüğe konulan sigorta sistemi ve uygun yerlere han ve kervansarayların yapımı, derbendlerin tesisi ile de daha işlevsel bir hale getirilmiştir.⁵

Anadolu, tarihin ilk dönemlerinden itibaren jeomorfolojik yapı ve jeopolitik konumu sebebiyle önemli bir ulaşım ağına sahip olmuş, doğu ile batı arasında adeta bir “köprü” vazifesi görmüştür. Anadolu'nun bu özelliğinde, fiziki coğrafya (jeomorfoloji, iklim, su kaynakları vb.) özellikleriyle, farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip medeniyetler arasında bulunması, kısaca “coğrafi konumu” bunda belirleyici olmuştur.⁶ Ulaşım olanakları yalnızca ticari açıdan ve farklı medeniyetlerin etkileşimi açısından değil, aynı zamanda yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde de oldukça önemli olmuştur. Anadolu sathına bakıldığında ulaşım elverişli kilit özelliğe sahip noktalarda tarihi süreçte önemli şehirlerin kurulduğu hemen göze çarpar. Türkiye’de morfolojik yapı ve şartlar gereği, kabaca doğu-batı doğrultusunda; yer yer de morfolojinin izin verdiği kesimlerde kuzey-güney yönlü ulaşımın

² Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 69.

³ Besim Darkot, *Türkiye İktisadi Coğrafyası* (İstanbul: İÜ Yayını, 1968), 200.

⁴ Osman Gümüşçü- Hüseyin Çınar- Yusuf Kılıç- Abdullah Uğur, *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)* (Ankara: TÜBİTAK, 2011), 69.

⁵ Osman Gümüşçü-İlker Yiğit, “XIII-XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Çevresi Ulaşım Ağı”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-I Eşrefoğulları*, ed. Mehmet Şeker vd. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayını, 2018), 545.

⁶ Hüseyin Çınar- Mehmet Bulut- İlker Yiğit, “Tarihi İpek Yolu'nun Anadolu Güzergahı”, *Uluslararası İpek Yolu Kongresi ve 10. ADAM Kongresi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2014), 126.

sağlandığı ana güzergâhlar üzerinde geçmişte kurulan yerleşmeler, bugüne değin önem ve avantajlarını sürdürmüşlerdir.⁷

Onamastiğin bir alt dalı olan toponimi sahasında çalışan tarih ve coğrafya bilimine mensup araştırmacılar yer ve yerleşme isimlerine odaklanarak geçmişi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. Yazılı kaynakların olduğu dönemlerin yanı sıra yazılı kaynakların az olduğu veyahut hiç olmadığı zaman dilimleri için oldukça kıymetli bir veri seti olarak karşımıza yer ve yerleşme isimleri çıkmaktadır. Zira Anadolu’da yer ve yerleşme isimleri bazı küçük söyleniş değişiklikleri dışında asırlarca önceki durumunu büyük ölçüde koruyabilmiştir. Anadolu sahinde birçok şehir yerleşmesinin yanı sıra kırsal alandaki yerleşme isimleri bu hususun delili durumundadır. Hal böyle olunca yer ve yerleşme isimlerine yönelik çalışmalar oldukça önem taşımaktadır. Yazılı belgelerin olmadığı yerlerde açılım sağlayabilen toponimik veriler yazılı belgelerin olduğu yerde de konunun daha derinlemesine anlaşılmasına, farklı cephelerin aydınlatılmasına hizmet edebilmektedir.

Toponimik verilerden hareketle tarihi, siyasi, sosyal, ekonomik vb. birçok konuda araştırma yapmak mümkün olup eldeki bu çalışmada yer ve yerleşme isimlerinden hareketle tarihi ulaşım coğrafyasına ilişkin bir araştırma yapılmaya gayret edilmiştir. Zaman olarak Selçuklu dönemine odaklanılmış, mekân olarak ise Türkiye sınırları göz önünde bulundurularak tarihi yollar detaylandırılmıştır. Çalışma kapsamında kaynak olarak 1900’lü yılların başında alt yapısı oluşturulan 1/200.000 ölçekli topografya haritaları kullanılmıştır. Araştırma dâhilinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını içine alan 123 adet topografya haritasında han ve kervansaray adlı ve ekli yer ve yerleşme taranmıştır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: 1/200.000 ölçekli Konya paftasının bir parçası

Taramalar neticesinde elde edilen bilgiler Arc-Gis ortamına aktarılmak suretiyle sayısallaştırma (raster veri vektör veri haline dönüştürülerek) gerçekleştirilmiş ve tematik haritalar üretilmiştir. Han ve kervansaray adlı/ekli yerleşmeler ile bugüne değin tespit edilen/ tescillenen han ve

⁷ Osman Gümüşçü- İlker Yiğit, “XI-XVI. Yüzyıllarda Cizre ve Çevresinde Ulaşım Ağı”, *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu*, ed. M.Nesim Doru (İstanbul: 2012), 92.

kervansaray noktaları çakıştırılmıştır. Böylece Selçuklu'nun toponimiye vurduğu birer damga olan han ve kervansaray isimlerini taşıyan yer ve yerleşme isimlerinin mekânsal dağılışı yapılarak -farklı bir pencereden- değerlendirme fırsatı yakalanmıştır. Han ve kervansarayın mevcut olmadığı ancak toponimik verilerin oldukça yoğunlaştığı alanlarda jeomorfolojik yapı göz önünde bulundurulmak suretiyle yeni kervan yolu güzergâhları çizimleri yapılmıştır. Söz konusu güzergâhlar seçilen örneklem alanlar dâhilinde ele alınarak ulaşım haritaları oluşturulmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Anadolu'da Selçuklu Mührü: Han ve Kervansaray İsimli/Ekli Yer ve Yerleşme İsimleri

Türk fütuhatına kadar Bizanslılar döneminde daha çok deniz yollarının kullanılması nedeniyle ticari yönden çok büyük önem taşımayan Anadolu, Akdeniz'in batı, güney ve doğusunun Müslümanların eline geçmesiyle tamamen ticari faaliyet dışında kalmıştır. Müslümanların egemenliğinde iken Akdeniz ticareti Orta Asya'dan Bağdat'a, oradan da Suriye limanları aracılığıyla Afrika ve Endülüs'e değin yapılıyordu. Ayrıca Anadolu'nun İslam ve Hıristiyan dünyasının mücadelesahası içinde kalmış olması ticari faaliyete engel olduğu gibi savaşların getirdiği tahribat da iktisadi hayatı olumsuz etkilemiştir. Selçuklu fütuhatı Anadolu'nun Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında bir köprü vazifesi görmesini ve Dünya ticareti bakımından önemli bir yer kazanmasını sağlamıştır. Anadolu'da bu dönemde yollar doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde iki ana güzergâhtan oluşuyordu. Bunlardan birincisi, doğu-batı yönünde olanı Antalya ve Alanya'dan başlayarak daha sonra Yumurtalık'a; Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden İran ve Türkistan'a ulaşırdı. İkinci yol ise, Kuzey-güney yönünde olanı, yine Antalya, Alanya veya Yumurtalık'tan Kayseri yoluyla Sivas'a gelir ve birinci yolla birleşir, buradan Tokat-Sinop veya Tokat-Samsun güzergâhından deniz yoluyla Kırım'da Suğdak Limanı'na ulaşırdı. Bu yol Elbistan-Malatya-Diyarbakır üzerinden Irak'a bir kol verirdi. Selçuklular bu yollar üzerinde her 30-40 kilometrede, bir menzillik mesafede, kervansaray adı verilen bir kale hüviyetinde konaklama noktaları inşa etmiştir.⁸

Kervansaraylar, geçmişte kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında inşa edilen yapılardır. Kervansaraylar kitabelerinde ve kaynaklarda han veya ribat olarak da isimlendirildiği görülmektedir. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerler olup adlarını da burada üretilen mallardan alıyordu. Şehirler üzerindeki yollarda yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray ismi verilmektedir. İki kervansaray arasındaki mesafe yolun eğim durumuna ve yeryüzü şekillerine göre biraz değişse de 30 km civarındadır. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini gerçekleştirirdi.⁹ Devlet eliyle ya da hayırsever kişiler tarafından kurulan bu muhkem binalarda kervanların ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Kervansarayların içinde yatakhane, aşevi, erzak ambarları, ticari eşyanın konulduğu depolar, ahır ve samanlıklar, mescitler, hamamlar, şadırvanlar, eczaneler, ayakkabı tamir atölyeleri ve nalbantlar bulunurdu. Kervansarayların masrafları ise tesis edilen vakıflar aracılığı ile karşılanırdı. Şehir ve kasabalarda ticaret kabilelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıca hanlar yapılmıştı.¹⁰

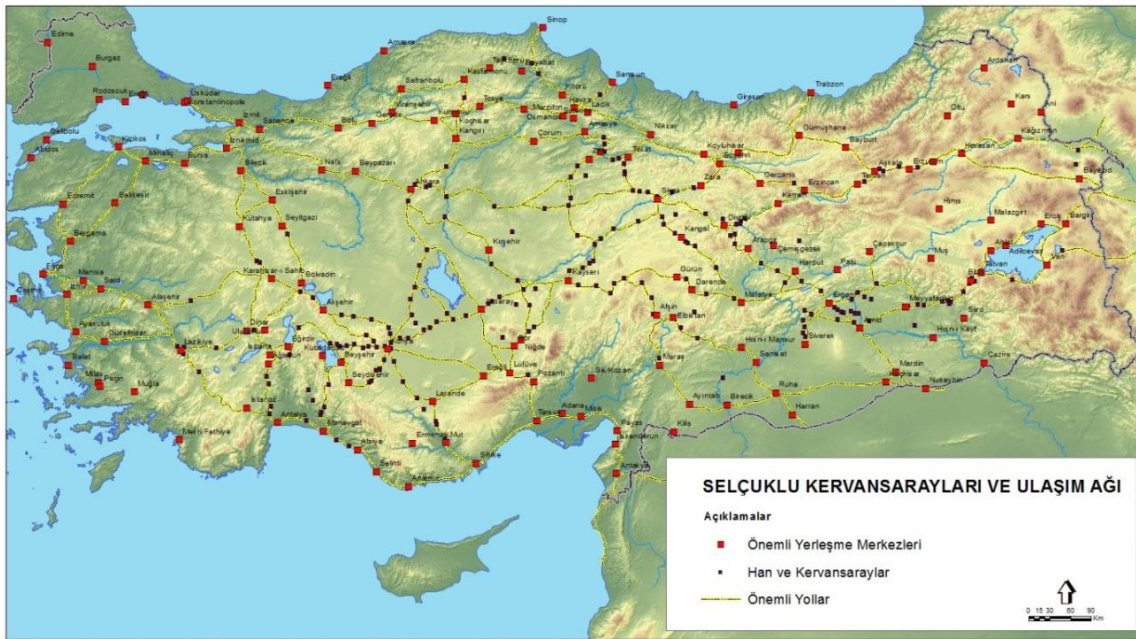
Selçuklu sultanları, Konya merkez olmak üzere Anadolu'nun doğu ve batı yönü yanı sıra kuzey ile güney limanları arasında ulaşım bağlantısını kurmak yoluyla ekonomi için çok önemli hizmetler gerçekleştirmiştir. Kırım-Rusya-Suriye-Mezopotamya arasındaki kuzey-güney yolu ile doğudan gelerek İstanbul, Ayasuluk, Foça limanlarında son bulan ve Orta Asya-Hindistan-İran-

⁸ Yusuf Halaçoğlu, "Anadolu/Ulaşım ve Yol Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/127.

⁹ Şebnem Akalın, "Kervansaray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/299-300; Koray Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme", *METU. JFA*, 23/2 (2006), 30-31.

¹⁰ Muharrem Kesik, "Selçuklular Zamanında Anadolu", *Coğrafya* (Ankara: TÜSİAD Yayınları, 2002), 148.

Avrupa yönünde uzanan doğu-batı milletlerarası ticaret potansiyelini Anadolu'ya kazandırmıştır.¹¹ Selçuklu dönemine ait ve bugüne dek varlığı belirlenen 232 kervansarayın Anadolu topraklarındaki dağılışı incelenirse (Harita 1), Selçuklu üretim-dağıtım sisteminin, doğu-batı ve kuzey-güney milletlerarası ticaret yolları olmak üzere iki eksenle odaklandığı söylenebilir. Bu eksenlerden birincisi, Ayasuluk, Foça veya İstanbul'dan gelen ve Konya'da odaklanarak Aksaray-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Iğdır yoluyla Tebriz'e uzanan doğu-batı ticaret yoludur. Eksenlerden ikincisi ise Antalya veya Alaiyye ya da Ayas (Yumurtalık) başlangıç olmak üzere Konya'dan Ankara-Çankırı-Kastamonu-Sinop veya Konya-Aksaray-Kayseri üzerinden Sivas'ta düğümlenerek Tokat-Amasya yoluyla Sinop ya da Samsun limanlarına ulaşan kuzey-güney ticaret yolu güzergâhdır.¹²

Harita 1: Selçuklu kervansarayları ve ulaşım ağı¹³

Yukarıda verilen haritada belirli güzergâhların ön plana çıktığı bazı sahalarda ise han ve kervansarayın olmadığı (en azından bugüne ulaşmaması sebebiyle bilginin mevcut olmadığı), dolayısıyla da yolun olup olmadığı ya da nerden geçtiği belirsizliğini korumaktadır. Bu noktada toponimik veriler ciddi bir çıkış sağlamaktadır Zira farklı bölgelerde kara içinde ve kıyı bölgeleri iç bölgelere bağlayan çeşitli güzergâhların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 1/200.000 ölçekli topografya haritalarında yapılan taramalar neticesinde ortaya çıkan belli başlı güzergâhlar şu şekilde belirtilebilir:

¹¹ Özcan, "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme", 30-31.

¹² Gümüşçü vd., *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)*, s. 245.

¹³ Yavuz Tiryaki, *Türk Dünyası Kültür Atlası (Selçuklu Dönemi 2)* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı 1998); O. Cezmi Tuncer, *Anadolu Kervan Yolları* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007); Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007); İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları* (Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü, 1969); Kurt Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jhrhunderts I* (Berlin: 1961); Kurt Erdmann - Hanna Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jhrhunderts II-III* (Berlin: 1976); M. Kemal Özergin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* XV/20 (1965), 141-170; Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları", *Bellekten* X/39 (1946), 471-496; Gümüşçü vd., *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)*.

Akdeniz Sahil Şeridini İç Bölgeler Bağlayan Kervan Yolu Güzergâhları

Tarihi süreçte Akdeniz'in kuzey sahil şeridinde Antalya, Alaiye, Silifke, Tarsus, Adana ön plana çıkan önemli şehirler arasında yer almaktadır. Birer liman kenti olmaları hasebiyle deniz yolu taşımacılığında ön plana çıkmakla birlikte kara içlerini deniz aşırı şekilde diğer bölgelere bağlayan birer kavşak mesabesinde de olduğu söylenebilir. Bu şehirlerden kuzey yönünde iç bölgelere ulaşan çeşitli yol güzergâhları mevcuttur.

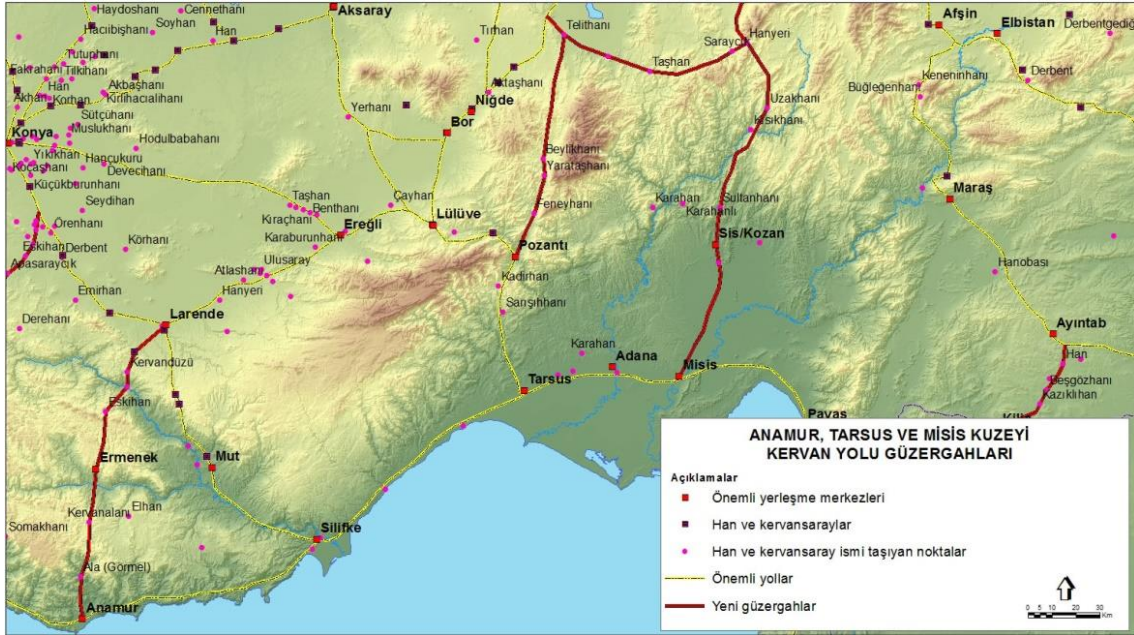
1/200.000 ölçekli topografya haritalarında yapılan taramalar neticesinde tescilli han ve kervansarayların dışında Akdeniz sahil şeridinden iç bölgelere alternatif güzergâhların olduğu dikkati çekmektedir. Tescilli han ve kervansaraylara göre bilinen yol güzergâhı Antalya şehrinin kuzeyinden bir kol Kırkgöz Han ve Döşeme Boğazı marifetiyle Toros Dağları'nı aşış Susuz Han, İncir Han üzerinden Ağlasun üzerinden Isparta'ya ve Çeltikçi Belini aşarak da Burdur'a ulaşmaktadır. Antalya kuzeyine doğru devam eden diğer yol ise Korkuteli (İstanoz) üzerinden Lazikiye (Denizli) istikametine devam etmektedir. Manavgat üzerinden kuzeye devam eden yol Eynif ve Kembos polyeleri üzerinden Beyşehir'e ulaşmaktadır. Ancak bu noktada Köprülü Kanyon Havzası dâhilinde bir yol olduğu ve bu kervan yolunun tarihi Oluk Köprü'yü geçerek Ebul Hasan Hanı ve oradan Manavgat'tan kuzeye çıkan Kembos Polyesi'nden geçen Beyşehir istikametine devam eden kervan yoluna bağlandığı anlaşılmaktadır (Harita 2).

Alaiye kıyı kesimini iç bölgeye bağlayan tescilli han ve kervansarayların bulunduğu ve buna bağlı olarak çizilen bir yol söz konusu değildir. Ancak toponimik verilerin yoğunlaşması gösteriyor ki bu saha da alternatif bir güzergâh mevcuttur. Alaiye'den kuzeye devam edip Toros Dağlarını aşan Konya ve Larende (Karaman) arasındaki ana artere bağlanan bir güzergâhtan söz edilebilir. Şöyle ki Alaiye kuzeyinde “Han Mevkii (3 adet)”, “Banlıcahan”, “Yenisaray”, “Başhan”, “Kervanpınar”, “Baruthanı”, “Çarşamba/Saray/Dinek”, “Eskihan”, “Kozverenhanı”, “Kuvvetaşhanı”, “Yıkıkhanı(Susuzhanı)”, “Yarımcahanı”, ve “Avratınhanı”, “Adilhanı”, üzerinden Larende-Konya arasındaki kervan yoluna kavuşmaktadır (Harita 2).

Harita 2: Manavgat ve Alaiye kuzeyi kervan yolu güzergâhları

Anamur'dan kuzeye doğru alternatif bir yol güzergâhı söz konusu olup “Ala (Görmel) hanı”, “Kervanaları”, Ermenek, “Eskihan”, “Kervandüzü”, “Kozak hanı” (tescilli) üzerinden Larende'ye ulaşmaktadır. Tarsus'tan başlayan kervan yolu ise Pozantı'ya ulaştıktan sonra kuzeye doğru “Feneyhanı”, “Yarataşhanı”, “Beylikhanı”, “Telithanı” üzerinden Niğde ve Kayseri arasındaki kervan yoluna bağlanmaktadır. Sis (Kozan)'den kuzeye doğru “Sultanhanı”, “Kısıkhanı”, “Uzakhanı”, “Hanyeri” istikametini takip ederek Kayseri'den doğuya doğru devam eden kervan yoluna Hanköy (tescilli)'e kavuşan bir güzergâh mevcuttur (Harita 3).

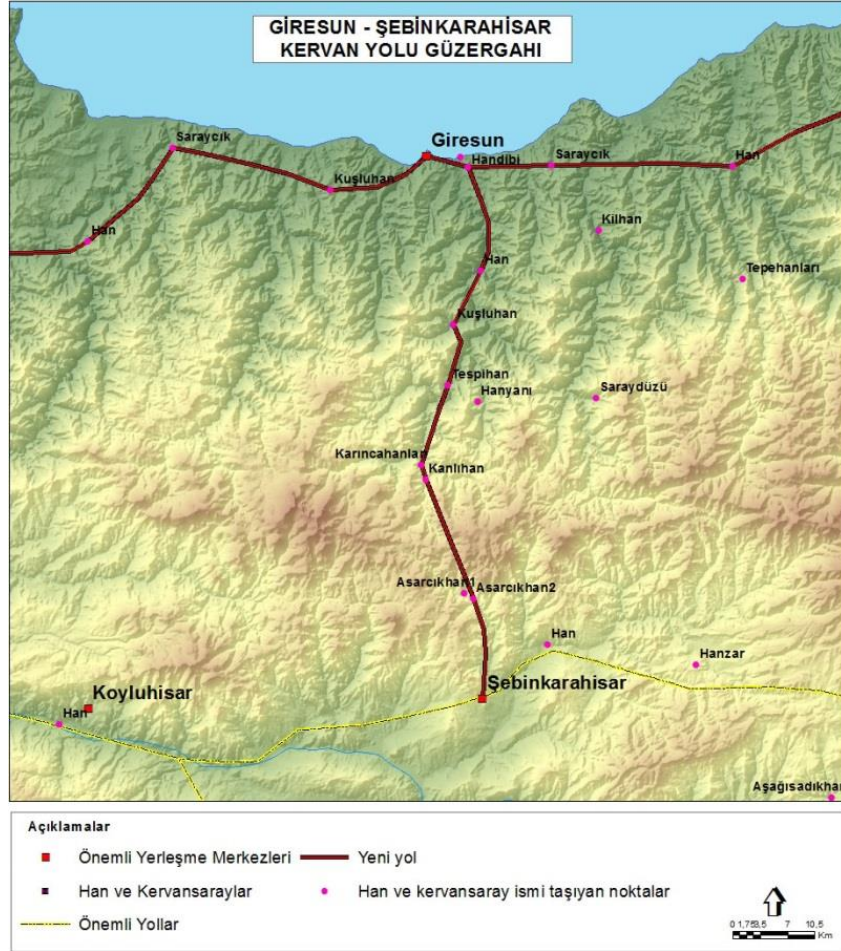
Harita 3: Anamur, Tarsus ve Misis kuzeyi kervan yolu güzergâhı

Yukarıda toponimik verilerden hareketle belirtilen güzergâhlar sahada bilinenin dışında Akdeniz kuzey şeridini iç kesimlere bağlayan alternatif güzergâhların olduğunu göstermektedir. Sahada bu denli han ve kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşme isminin mevcudiyeti tarihi süreçteki ulaşım arterlerinin bir simgesi olarak toponimik verilere yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Doğu Karadeniz Kıyısı Şeridini İç Bölgelere Bağlayan Kervan Yolu Güzergâhları

Doğu Karadeniz kıyısı şeridini iç bölgelere bağlayan güzergâhlar üzerinde bilinen herhangi bir tescilli han ya da kervansaray söz konusu değildir. Ancak yapılan taramalar neticesinde sahil şeridinin çeşitli alternatif güzergâhlar marifeti ile iç bölgelere bağlandığı görülmektedir. Bu sahada özellikle han adlı/ekli toponimik verilerin belirli hatlar dahilinde yoğunlaştığı görülmektedir. Topografya haritaları üzerinde yapılan taramalar neticesinde Doğu Karadeniz dağlarını aşan yedi güzergâhtan söz edilebilir. Bu yedi güzergâhtan birincisi Trabzon'un batısında Giresun-Şebinkarahisar arasındaki yoldur:

- *Giresun-Şebinkarahisar hattı:* Giresun, “Handibi”, “Han”, “Kuşluhan”, “Tespihan”, “Karıncahanları”, “Kanlıhan”, “Asarcıkhan 1”, “Asarcıkhan 2” Şebinkarahisar (Harita 4).

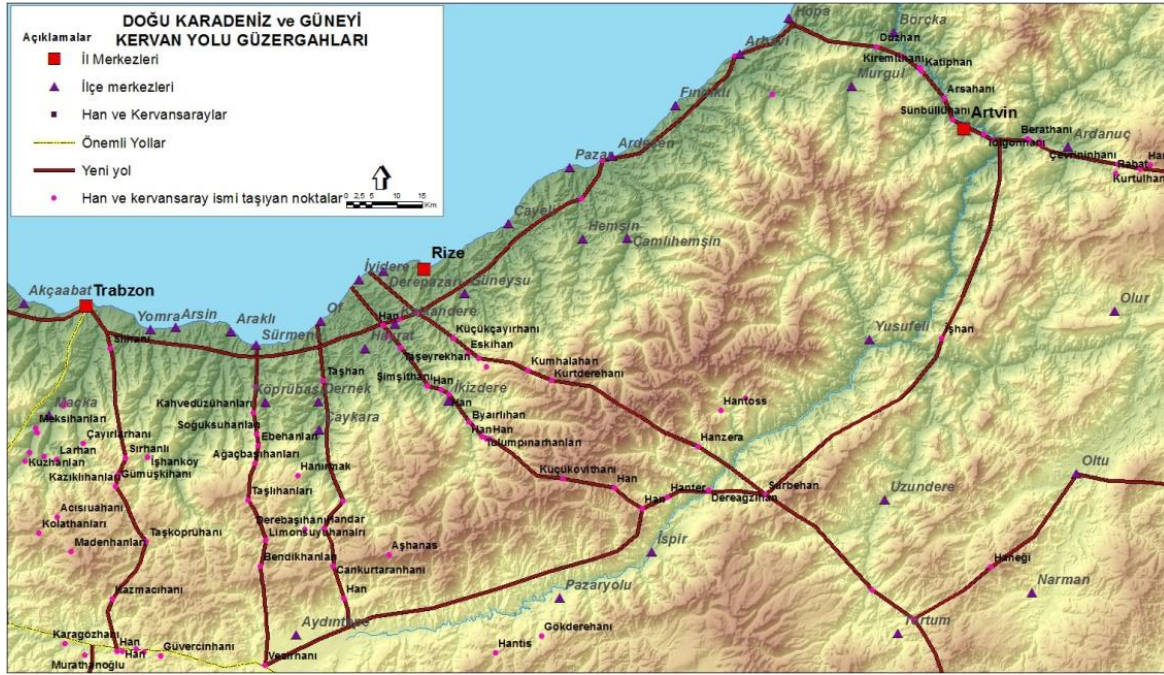

Harita 4: Giresun-Şebinkarahisar kervan yolu güzergahı

Doğu Karadeniz kıyı kesimini bağlayan diğer altı güzergâh Trabzon'un doğusunda yer almakta olup bu yollar şöyle sıralanabilir (Harita 5):

- *Trabzon-Gümüşhane Doğusu bağlantısı:* “Silhanı”, “Sırhanlı”, “Gümüşkhanı”, “Kazıklıhanları”, “Taşköprühanı”, “Kazmacıhanı”, “Han”.
- *Sürmene-Bayburt Kuzey Batısı bağlantısı:* Sürmene, “Kilimlihan”, “Kahvedüzühanları”, “Soğuksuhanları”, “Ebehanları”, “Ağaçbaşihanları”, “Taşlıhanları”, “Limonsuyuhanları”, “Bendikhanları”, “Vezirhanı”.
- *Of-Bayburt Kuzey-Kuzeydoğusu bağlantısı:* Of, “Taşhan”, “Hanırmak”, Alçalı/Uzunköprü, “Handar”, “Derbaşihanı”, “Cankurtaranhanı”, “Han”.
- *İyidere-İspir bağlantısı:* İyidere, “Han”, “Han”, “Taşeyrekhan”, “Şimşithanı”, “Han”, “Han”, İkizdere, “Bayırlıhan”, “Han”, “Tulumpınarhanları”, “Han”, “Han”, “Küçükovithanı”, “Han”, “Han”, İspir.
- *Derepaşarı-Tortum bağlantısı:* Derepaşarı, “Karayemişhanı”, “Küçükçayırhanı”, “Eskihan”, memişpaşahanı”, “Başçayırhanı”, “Kumhalahan”, “Kurtderehanı”, “Hanzera”, “Sürbehanı”, Tortum.
- *Hopa-Ardanuç bağlantısı:* Hopa, “Düzhan,” Tekelihanı(Nigayhanı)”, “Kiremithanı”, “Katıphan”, “Arsahanı”, “Sünbülhanı”, “Tolgonhanı”, Altunsuhanı”, “Berathanı”, “Hamamlıhanı”, “Görgötöhanı”, “Ziverinhanı” Ardanuç.

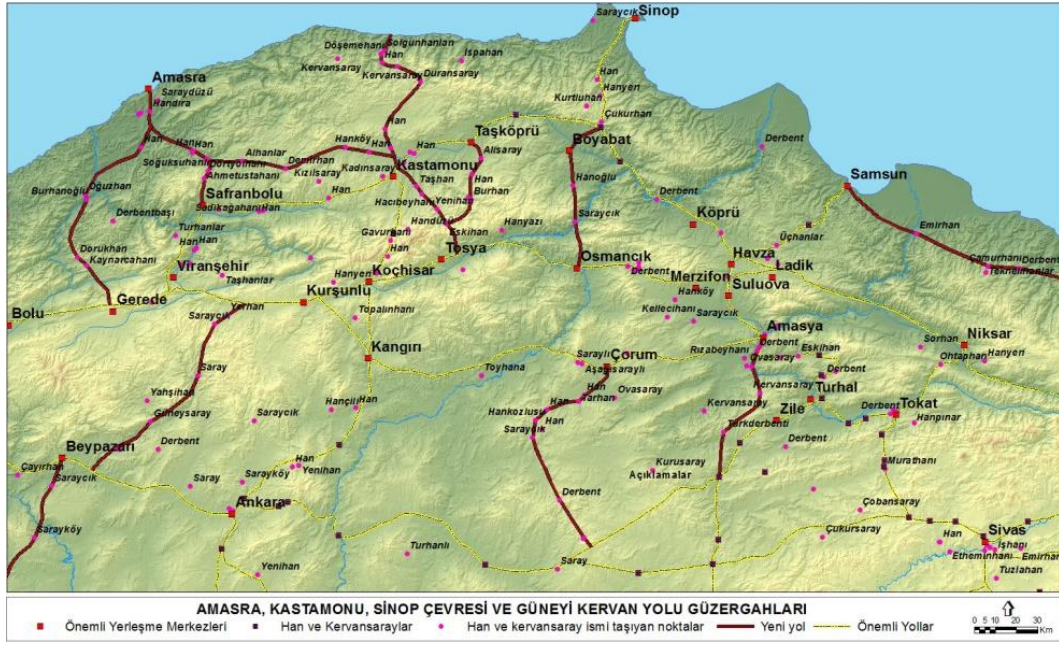
Harita 5: Doğu Karadeniz ve güneyi kervan yolu güzergahları

Doğu Karadeniz’de her ne kadar şu ana değin tespit edilebilen tescilli han ve kervansaray mevcut olmasa da bu sahada geçmişin ulaşım yadigarı olan han adlı/ekli yer ve yerleşme isimlerinin yaşadığı görülmektedir. Han adlı/ekli yer ve yerleşme isimlerinin yoğunluğunun bu denli fazla olmasının yanı sıra sahadaki tarihi ulaşım güzergâhlarının mevcut jeomorfolojik özellikler nedeniyle büyük ölçüde vadileri, doğal geçitleri ve sırtları takip ederek devam etmesi ayrıntılı yol çizimine imkân vermektedir.

Amasra, Kastamonu, Sinop Çevresi ve Güneyi Kervan Yolu Güzergâhları

Amasra ile Sinop arasındaki sahil şeridini ve kıyının iç kesiminde yer alan Kastamonu, Gerede, Çorum ve Amasya gibi şehirleri daha güneye bağlayan çeşitli güzergâhlar söz konusudur. Tarihi süreçte sürekli önemli bir güzergâh olan İstanbul-İran yolu (Osmanlı döneminde sol kol) üzerinden kuzeye ve güneye bağlantı veren yolların yanı sıra alternatif bazı yollardan da söz etmek mümkündür. Bu sahada topografya haritalarından elde edilen toponimik verilerden hareketle çizilebilen ulaşım hatları şöyledir (Harita 6):

- *Amasra-Gerede bağlantısı:* Amasra, “Handıra”, “Han”, Çaycuma güneyi, “Oğuzhan”, “Burhanoğlu”, Devrek, “Dorukhan”, “Kaynarcahanı”, Mengen, Gerede.
- *Amasra-Safranbolu bağlantısı:* Amasra, “Handıra”, “Han”, “Han”, “Dört Yolhanı”, “Topalhasanhanı”, “Soğuksuhanı”, “Ahmetustahanı”, Safranbolu.
- *Dört Yolhanı-Kastamonu bağlantısı:* “Dört Yolhanı”, “Alhanlar”, Eflani, “Demirhan”, “Gülcününhanı”, Daday, “Hanköy”, “Han”, Kastamonu.
- *İnebolu-Kastamonu bağlantısı:* İnebolu, “Solgunhanları”, “Döşemehanı”, “Han”, “Kervansaray”, “Duransaray”, “Han”, “Sırasöğütlerhanı”, Kastamonu.
- *Kastamonu-Tosya bağlantısı:* Kastamonu, “Taşhan”, “hacıbeyhanı”, “Yenihan”, “Eskihan”, Tosya.

Harita 6: *Amasra, Kastamonu, Sinop çevresi ve güneyi kervan yolu güzergahları*

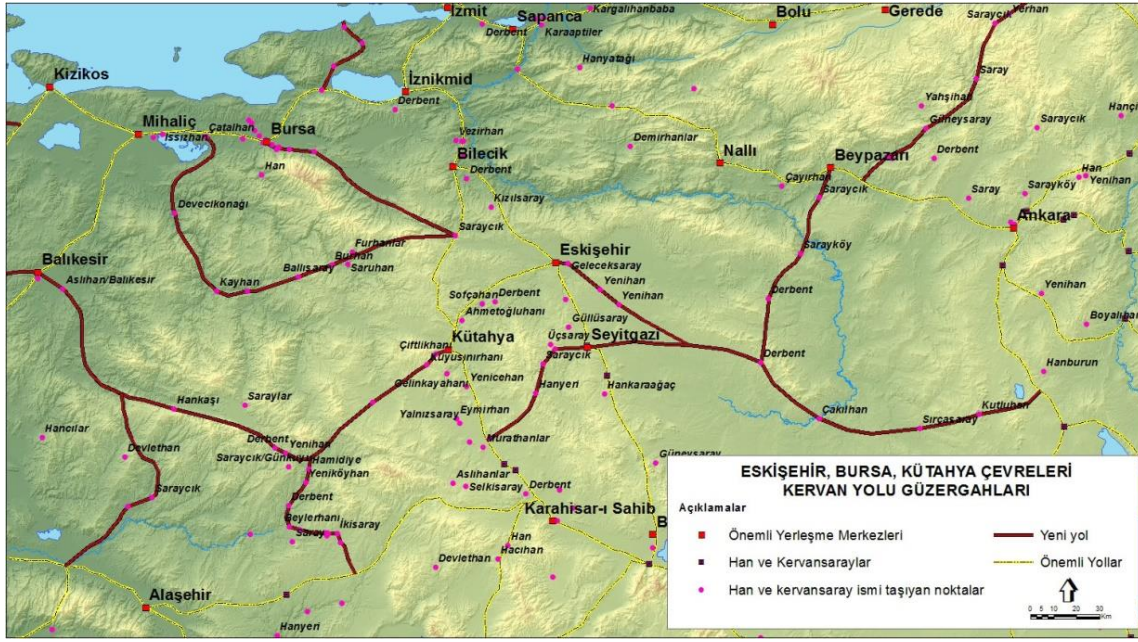
- *Sinop-Osmancık bağlantısı:* Sinop, “Han”, “Hanyeri”, “Çukurhan (tescilli)”, Boyabat, “Hanoğlu”, “Saraycık”, Osmancık.
- *Çerkeş-Bey pazarı bağlantısı:* Çerkeş, “Saraycık”, “Saray”, Kızılcıhamam, “Güneysaray”, “Eskköprü”, “Yeşilözköprüsü”, Bey pazarı.
- *Çorum-Sorgun bağlantısı:* Çorum, “Han”, “Tarhan”, “Han”, “Hankozlusı”, “Han”, “Saraycık”, Boğazkale, “Derbent”, Şerefiye (Taşköprü), Sorgun.
- *Amasya-Çekerek bağlantısı:* Amasya, “Çağlayanköprüsü”, “Derbent”, “Rızabeyhanı”, “Ovasaray”, “kervansaray”, “Türkderbenti”, “Çekereksuyuhanı (tescilli)”, Çekerek.

Harita 6’da ve bununla ilgili olarak yukarıda verilen alternatif yollar doğu batı istikametinde ana arterin dışında kuzey-güney yönünde şehirler, kasabaları birbirine bağlayan tarihi ulaşım güzergâhlarını belirtmesi bakımından önem arz etmektedir. Söz konusu ulaşım hatlarının kıyı yerleşmelerini kara içinde kalan şehirlere bağladığı gibi kara içinde bulunan yerleşmeleri de birbirine bağlamak suretiyle ulaşım sisteminin tesis edildiği görülmektedir.

Eskişehir, Bursa, Kütahya Çevresi Kervan Yolu Güzergahları

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Üsküdar’dan başlayarak Eskişehir üzerinden Konya, Adana, Antakya, Halep güzergâhını takip ederek Mekke’ye ulaşan yola “Hac yolu” ya da “sağ kol” ismi verilmekteydi. Hac yolunun da üzerinden geçtiği Eskişehir ve çevresinde çeşitli alternatif yolların olduğunu topografya haritalarında yer alan toponimik veriler göstermektedir. Bu sahada belirginleşen kervan yolu güzergâhları şu şekilde sıralanabilir (Harita 7):

- *Bey pazarı-Sergendanhanı (Kulu) bağlantısı:* Bey pazarı, “Saraycık”, “Derbent”, Sivrihisar, “Derbent”, “Çakılhan”, “Sırçasaray”, “Kutluhan”, “Sergendan hanı (tescilli)”
- *Sivrihisar-Eskişehir bağlantısı:* Sivrihisar, “Yeni han”, “Geleceksaray”, Eskişehir
- *Seyitgazi-Altıntaş bağlantısı:* Seyitgazi, “Üçsaray”, “Beşsaray”, “Saraycık”, “Hanyeri”, “Murathanlar”, Altıntaş.

Harita 7: Eskişehir, Bursa, Kütahya çevreleri kervan yolu güzergâhları

- **Kütahya-Gediz-Sivaslı bağlantısı:** Kütahya, “Çiftlikhanı”, “Kuyusınırhanı”, Çavdarhisar, Gediz, “Hamidiye”, Yeniköyhan”, “Derbent”, “Beylerhanı”, “Beylerhanı”, “Buğdaylıköprü”, “Halıpazarıköprüsü”, “Tabakhaneköprüsü”, “İkisaray”, Çanlıköprüsü”, Sivaslı kuzeyi.
- **Gediz-Balıkesir bağlantısı:** Gediz, “Saraycık”, “Yenihan”, “Derbent”, Simav, “Hankaşı”, Sındırgı, Bigadiç, “Aslıhan”, Balıkesir.
- **Bozüyük-Bursa bağlantısı:** Bozüyük, “Saraycık”, İnegöl, “Çukurköprü”, “Cilimbozköprüsü”, “İrgandıköprüsü”, “Tatarlarköprüsü”, Bursa.
- **Bozüyük-Domaniç-Harmancık-Bursa batısı bağlantısı:** Bozüyük, “Saraycık”, Domaniç, “Furhanlar”, “Saruhan”, “Burhan”, “Ballısaray”, Harmancık, “Yüreklikköprüsü”, “Kayhan”, “Devecikonağı”, “Çatalhan”.

Bursa, Eskişehir, Kütahya, Balıkesir, Ankara ve Manisa arasında bilinen ana kervan yollarının dışında bu güzergâhlardan ayrılarak daha küçük ölçekli yerleşmeleri birbirine bağlayan kuzey-güney ve doğu-batı istikametli, ulaşım hatlarının olduğu görülmektedir. Böylece ana ulaşım arterlerine alternatifler ortaya çıkmakta ve tarihi kervan yolları daha da detaylanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Geçmişin araştırılmasında ilgili döneme ya da ilgili döneme yakın olan zaman dilimindeki kaynakların yanında bazen hiç verinin olmadığı ya da günümüze ulaşmadığı durumlarda toponimik veriler geçmişin fiziki ve beşeri özelliklerinin ortaya çıkarılmasına imkân sağlayabilmektedir. Tarihi coğrafya çalışmalarının yanı sıra tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi bilim dalları için de toponimik veriler önemli bir veri kaynağı olarak belirtilebilir. Bu noktada farklı kaynaklardan elde edilecek toponimik verilerin dikkatle ele alınmasında ve değerlendirilmesinde fayda vardır.

1/200.000 ölçekli topografya haritalarında yapılan taramalar neticesinde 624 han, 4 kervan, 64 saray ve 7 kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşme ismi tespit edilmiştir. Bugüne kadar Anadolu sathında Selçuklu dönemine ait 232 han ve kervansarayın ilgili bilim mensuplarınca ortaya konulmuştur. Elde edilen toponimik verilerin gösterdiği üzere 232'nin üstünde han ve kervansarayın mevcudiyetini göstermesi bakımından elde edilen bu bilgi önem arz etmektedir. Bugün bilim insanlarımızca tespit edilen han ve kervansarayların yanı sıra tescil edilmemiş/edilememiş ve mevcudiyeti şimdilik

toponimik verilerden hareketle ortaya konulan bu bilgiler yeni araştırmaların yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bilinen yolların ötesinde bazı sahalarda han ve kervansaray adlı/ekli yer ve yerleşme isimleri alternatif güzergâhların da mevcut olduğunu göstermektedir. Yapılan çizimlerle haritalarda gösterilen bu güzergâhlar üzerinde yapılacak arazi araştırmaları tarihi ulaşım sistemine katkılar sağlayabilecektir.

Ele alınan örneklem sahalarında görüldüğü üzere yeni alternatif güzergâhların toponimik delillerden hareketle çizilmesi mümkün olmaktadır. Yerelde yapılacak çalışmalarla bu güzergâhlar ülke saatinında ve çizilen örneklem sahalarında artabilecektir.

Ayrıca örneklem üzerinde sunulmaya gayret edilen toponimideki Selçuklu mührü yeni güzergâhların alternatif turizm olanakları (tarihi kültürel turizm, çeşitli yürüyüş rotaları gibi) bağlamında değerlendirilebilecektir.

KAYNAKÇA

Topografya Haritaları:

1/200.000 Ölçekli Adana, Akdağmadeni, Afyon, Akçakale, Akhisar, Aksaray, Akşehir, Alanya, Alaşehir, Amasya, Ankara, Antakya, Antalya, Artvin, Avanos, Aydın, Ayvalık, Bafra, Balıkesir, Bartın, Başkale, Beyşehir, Birecik, Bitlis, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çıldır, Cizre, Çölemerik, Çorum, Denizli, Dinar, Divriği, Diyarbakır, Doğubeyazıt, Edirne, Edremit, Elazığ, Elbistan, Elmalı, Emirdağ, Ereğli, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Fethiye, Gazipaşa, Gerede, Giresun, Gürün, Halep, Hasankale, Hınıs, Hozat, Ilgın, İnebolu, Isparta-Burdur, İspir, İstanbul, İzmir, Keleş, Karaköse, Kars, Kastamonu, Kaş, Katrancı, Kayseri, Keskin, Kığı, Kilis, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Konyaereğlisi, Kozan, Kuşadası, Malatya, Malazgirt, Manisa, Maraş, Mardin, Marmaris, Mersin, Midyat, Münbiç, Muradiye, Mut, Niğde, Nusaybin, Oltu, Orhaneli, Osmancık, Palu, Reşadiye, Rize, Safranbolu, Saimbeyli, Samsun, Şebinkarahisar, Şemdinli, Şile, Silifke ve Mersin Cenubu, Simav, Sinop, Sivas, Siverek, Sivrihisar, Tekirdağ, Trabzon, Ulukışla, Ünye, Urfa, Uzunköprü, Van, Yozgat, Zaho paftaları, *Harita Genel Komutanlığı*, Ankara.

Araştırma Eserler:

- Acun, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Akalın, Şebnem. "Kervansaray". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/299-302. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Çınar, Hüseyin - Bulut, Mehmet - Yiğit, İlker. "Tarihi İpek Yolu'nun Anadolu Güzergahı". *Uluslararası İpek Yolu Kongresi ve 10. ADAM Kongresi (27-29 Ekim 2013) Bildirileri*. 123-150. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Darkot, Besim. *Türkiye İktisadi Coğrafyası*. İstanbul: İÜ Yayını, 1968.
- Erdmann, Kurt - Erdmann, Hanna. *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jhrhunderts II-III*, Berlin: 1976.
- Erdmann, Kurt. *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jhrhunderts I*, Berlin: 1961.
- Gümüüşü, Osman - Yiğit, İlker. "XIII-XVI. Yüzyıllarda Beyşehir Çevresi Ulaşım Ağı". *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu-I Eşrefoğulları, (11-13 Eylül 2014 Beyşehir)*. ed. Mehmet Şeker vd. 543-551. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayını, 2018.
- Gümüüşü, Osman - Yiğit, İlker. "XI-XVI. Yüzyıllarda Cizre ve Çevresinde Ulaşım Ağı". *Uluslararası Bilim, Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu (14-15 Nisan 2012), Bildiriler Kitabı*. ed. M.Nesim Doru. 91-98, İstanbul: 2012.
- Gümüüşü, Osman - Çınar, Hüseyin - Kılıç, Yusuf - Uğur, Abdullah. *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (ATTAP)*. Ankara: TÜBİTAK, 2011.
- Gümüüşü, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.

- Halaçoğlu, Yusuf. “Anadolu/Ulaşım ve Yol Sistemi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/127-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İlter, İsmet. *Tarihi Türk Hanları*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü, 1969.
- Kesik, Muharrem. “Selçuklular Zamanında Anadolu”. *Coğrafya*. 146-148. Ankara: TÜSİAD Yayınları, 2002.
- Özcan, Koray. “Anadolu’da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekansal Kademelenme”. *METU. JFA*, 23/2 (2006), 21-61
- Özergin, M. Kemal. “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”. *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, XV/20 (1965) 141-170.
- Tuncer, O. Cezmi. *Anadolu Kervan Yolları*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Turan, Osman. “Selçuklu Kervansarayları”. *Belleten* X/39 (1946) 471-496.
- Türk Dünyası Kültür Atlası Selçuklu Dönemi 2*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 1998.

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası¹

Hatice ÜNLERŞEN¹ Ahmet ÇAYCI²

1. Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, hatice.kulus@yandex.com (Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

2. Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye, ahmetcayci@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 20.09.2020

Kabul: 24.10.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Kemer tokası,
Maden sanatı,
İkonografik figürler,
Küçük objeler,
Kayseri Selçuklu
Uygarlığı Müzesi.

Küçük objeler arasında yer alan kemer tokaları, üzerinde oldukça naif ve etkileyici sanatların bulunduğu kullanım eşyalarındandır. Herhangi bir kemer tokasının malzemesi işleniş niteliği ve figür repertuarı bize dönemin sanatına, sosyoekonomik durumuna ve dini hayatına kadar ışık tutmaktadır. Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde sergilenen kemer tokalarından incelediğimiz altı eser üzerinde aslan, pegasus, grifon, birbirine dolanmış çift ejder, hayvan mücadele sahnesi ve tavus kuşu figürleri yer almaktadır. Eserlerin yapımında döküm tekniği, süslemelerde ise kazıma tekniği kullanılmıştır. İncelenen kemer tokalarının hammaddesi bronz olup, dikdörtgen formdadır. Kemer tokalarının kemerleri günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca kemer tokalarının bulunma yerleri, ustaların isimleri ve dönemleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kemer tokaları küçük nesnelere sahiptir. Bu nedenle kolaylıkla taşınabilirler. Ek olarak, kemer tokalarının üzerine genel olarak herhangi bir bilgi yazılmamaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı eserlerin tarihsel arka planı hakkında kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Yapılan bu çalışmada eserlerin genel özellikleri hakkında bilgi verilerek benzer eserler ile form, bezeme, malzeme, figür ve kompozisyon açısından karşılaştırılmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında da yaklaşık bir dönem tespitine gidilmiştir.

A Group of Belt Buckles in the Kayseri Seljuk Civilization Museum

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 20.09.2020

Accepted: 24.10.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Belt buckle,
Metal arts,
Iconographic figures,
Small objects,
Kayseri Seljuk
Civilization Museum.

Belt buckles, which are among small objects, are among usage items on which there are very naive and impressive arts. The material, the processing methods, and the repertoire of figures of any belt buckle shed light on the art, socioeconomic status, and religious life of the period. There are lion, pegasus, griffon, twisted double dragon, an animal fight scene, and peacock figures on the six artifacts that we examine from the belt buckles exhibited in Kayseri Seljuk Civilization Museum. The casting technique was used in the production of the works, and the scraping technique was used in the ornaments. The raw material of the belt buckles examined is bronze and in rectangular form. The belts of the belt buckles have not reached nowadays. Besides, there is no information about the find places, names of the masters, and periods of belt buckles. Belt buckles are small objects. Therefore, they can be transported easily. Additionally, no information is inscribed generally on belt buckles. For all these reasons, it cannot be possible to reach an exact judgment about the historical background of the works. In this study, information about the general features of the works was given and compared with similar works in terms of form, decoration, material, figure, and composition. In light of all this information, an approximate period was determined.

Atıf/Citation: Ünlürşen, Hatice - Çaycı, Ahmet. "Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde Bulunan Bir Grup Kemer Tokası". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 110-127. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.7>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda 2015 yılında tamamlanmış Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan Kemer Tokaları başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünün genişletilmiş şeklidir.

GİRİŞ

İnsanın doğadaki kaynaklardan elde edildikten sonra dökülmek için eritmeye, dövülmeye, kesilmeye, çeşitli şekillerde biçimlendirmeye uygun ve üzerinde türlü nakışlar yapmaya uygun olan madenlerin gerçek karakterini öğrenmesi metalürji tarihinin en büyük aşamalarından birini oluşturur.²

Arkeolojik kazılarda bulunan deliller ışığında, madenin ilk defa işlenmesinin takriben 10.000 yıl önce Anadolu'da Diyarbakır/Ergani'nin Çayönü Höyüğü civarında başladığı ortaya konmuştur. Çatalhöyük'te ise M.Ö.7000 yılında arıtılma işleminin ilk defa yapıldığı tespit edilmiştir.³ Bu bilgiler bize göstermektedir ki insanoğlu madeni çok erken bir zamanda keşfetmiş ve hayatının içerisinde kullanılır hale getirmiştir. Maden sadece günlük kullanım eşyaları, silah ekipmanları olarak değil, dekoratif amaçlı ya da süs eşyaları olarak da işleme tabi tutulmuştur.

Bu bağlamda kullanım eşyasının sanata dönüşmesi ile ortaya çıkan süs eşyalarından en göze çarpanı da şüphesiz kemer tokalarıdır. Kemer tokası iki kemer ucunun birleşmesini sağlayan nesnedir. Kemerin, tokası ile beraber bir bütün olarak sanat eseri olanlarının yanı sıra, çoğunluğunda esas önemli olan tokalardır.⁴

Kemer tokaları form ve biçim olarak Avrupa ve Asya'ya Hunların ve Avarların göçleriyle yayılmıştır.⁵ M.Ö. 4. yüzyıla ait tasvirler incelendiğinde İran bölgesinde İslam'ın gelişine kadarki dönemde kemer ve kemer tokalarının çoğunlukla erkeklerin kullandığı eşyalar olduğu görülmektedir. Kemer takan kadın tasvirleri ise çok nadirdir ve çoğunun önemli ölçüde Helenistik ve Roma stilinden etkilendiği görülmektedir.⁶

Part heykelleri ile 2. Şapur ve Hırbetü'l-Mefcer Sarayı'ndaki Halife Hişam ile Orhun Anıtları'ndaki Kültigin heykelinde farklı kemer biçimlerini bulmak mümkündür.⁷ Samarra Cevsâkû'l-Hakânî Sarayı'nda rastlanan yaban keçisi ve boğa figürü bulunan kemerin sarkaçlarında asılı kaması vardır. 10. yüzyıla ait Nişapur duvar resimlerinde süvari figüründe de sarkaçlı kemerler görülür. Gazne mermer kabartmaları ve Leşker-i Bazar Sarayı'nın taht salonunda bulunan resimde sıralanmış olan askerlerin belinde de kemerlere rastlanmıştır.⁸

Erken Roma döneminde askeri üniformanın bir parçası olan kemerler Diokletianus (284-305) ve I. Konstantinos (324-336)'un reformları süresince resmi kıyafetlerin bir parçası olmuştur.⁹ Orta Bizans dönemi tasvirlerinde kıyafet kıvrımlarının arasında varlığı ile yokluğu çok belirgin değilken Geç Bizans dönemindeki tasvirlerde kaftanların üzerinde beli kuşatan kemerler daha ön planda resmedilmiştir.¹⁰ Bizanslı yazarlar evlilik hediyeleri arasında gelinlere verilen kemerlerden söz

² Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006), 53.

³ İzzet Gündoğdu Kayaoğlu, *Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1985), 439.

⁴ Mehmet Zeki Kuşoğlu, "Osmanlı Kemer ve Tokaları", *Dünya Sanatımız Kültürümüz* 279 (1994), 53-58.

⁵ James W Allan, *Nishapur: Metalwork of The Early Islamic Period* (NewYork: Metropolitan Museum of Art, 1982), 28.

⁶ Peter Calmeyer, "Belts", *Encyclopedia Iranica* (Encyclopædia Iranica Foundation, 1989), 130.

⁷ Gülgün Köroğlu, "A Group of Belt Buckles From The Haluk Perk Museum Possible Belonging to The Anatolian Seljuks", *13th International Congress of Turkish Art* (Budapest: Hungarian National Museum, 2009), 393-407.

⁸ Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989), 155.

⁹ Alexander Kazhdan, "Belt", *The Oxford Dictionary of Byzantium* (Oxford University Press, 1991), 280.

¹⁰ Maria G Parani, *Optional Extras or Necessary Elements? Middle And Late Byzantine Male Dress Accessories* (Atina: Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2015), 421.

etmektedirler. Washington'daki Dumbarton Oaks Koleksiyonu'nda, diğeri ise Paris'teki Louvre Müzesi'nde iki evlilik kemeri bulunmaktadır.¹¹

Türk toplumunun göçebe karakteri ile uyuşan elbiselerinde bellerine taktıkları sarkıntılar olan kemer, Göktürklerde, Uygurlarda ve Gaznelilerde kullanılagelmiş, Avrupa'ya ulaşan Türklerde ve Selçuklularda da çok kullanılır olmuştur. Uygurlar ve Müslüman Türklerde karşılaşılan kemer ve benzeri öğelerin bezeme unsurları değişmiş, hayvan figürlerinin yerini bitki veya koçboynuzu motifi yer almıştır.¹²

Selçuklu devrinden günümüze ulaşan takı sayısı oldukça azdır. Küçük hayvan figürleri şeklinde olan veya hayvan figürleriyle süslü kemer tokalarının, İran atölyelerinde üretilmiş olabileceği düşünülmektedir.¹³ Ani'de 2002 yılında yapılan kazıda bulunan bir kemer 12. yüzyılın sonu ile 13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Eserin Büyük Selçuklu Devleti zamanında, Merv veya Rey civarına ait olduğu düşünülmektedir.¹⁴ Kubad-Abad Sarayı'nda yapılmış olan kazı çalışmasında ise 9 adet tokaya rastlanmıştır. Bunlardan dördü bronz, diğerleri ise demirdendir. Bronz olanlar kemer tokası, diğerleri ise askıdır. Tokaların tamamı dövme tekniği ile imal edilmiştir.¹⁵

Kemer tokalarının yapımında kullanılan başlıca madenler altın, gümüş, bakır, tunç, pirinç ve demir, doğada metalik ya da cevher olarak bulunmaktadır.¹⁶ İnsanlık tarihi kadar eski olan altın yumuşak, kolay ve soğukken işlenebilir bir özelliğe sahiptir. Altın, gümüş ve bakırla karışık olarak da bulunmaktadır. Altın ile gümüşün 1/5 oranında karıştırılmasıyla oluşan alaşım beyaz altın olarak isimlendirilmektedir. Gümüş, altın gibi özellikle mücevhercilikte kullanılan kıymetli bir madendir. İşlenmeye çok müsait olan gümüş madeni doğada hem doğal hem de cevher olarak bulunmaktadır. Gümüş de altın gibi yumuşak bir madendir ve soğukken de çekiçlenebilir.¹⁷

Tabiatta yaygın olarak bulunan bakır cevheri arıtılan madenlerin başında gelir. Bakır tek başına iyi bir döküm malzemesi değildir. Bu nedenle bakıra kalay, kurşun yâda çinko karıştırılarak döküme daha dayanıklı bronz ve pirinç alaşımlar elde edilmektedir.¹⁸ M.Ö. 4. bin yılının sonlarında bakıra kalay cevheri karıştırılarak tunç alaşımı elde edilmiştir. Tunç madeninin tercih edilme özelliği ise hem dayanıklı hem de eridiği zaman kabarcıklanmamasıdır. Bu nedenle tunç döküme uygun bir madendir.¹⁹ Pirinç, genellikle %30 çinko ve %70 bakırdan oluşan sarı renkte bir alaşımdır. Bakır gibi levha haline getirilebilir ve tel yapılabilir.²⁰ Pirinç, bakır pasına elverişli bir maden olduğu için ince bir şekilde kalay tabakasıyla kaplandıktan sonra özellikle mutfak eşyalarında kullanılabilir.²¹ Demir, tabiatta doğal ya da cevher şeklinde bulunabilmektedir. Demirin cevherden ayrılabilmesi için

¹¹ Gülgün Köroğlu, "Bizans'ta Kadın ve Kadın Takıları", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi* 24 (2010), 1–15.

¹² Nejat Diyarbakırlı, *Hun Sanatı* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972), 121.

¹³ Gülgün Köroğlu, *Anadolu Uygarlıklarında Takı* (İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004), 50.

¹⁴ Nakış Karamağaralı, "Ani'de 2002 Yılında Ortaya Çıkarılan Yapı ve İçinde Bulunan Define", *Erdem* 55 (2009), 93–115.

¹⁵ Alptekin Yavaş, "Kubad-Abad Sarayında Bulunan Kemer ve Askı Tokaları", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 2635–2648.

¹⁶ Ülker Erginsoy, "Maden Sanatı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997), 1138-1147.

¹⁷ Tevhide Özbağı, "Geleneksel Türk Takıları", *Türkler Ansiklopedisi* (Yeni Türkiye Yay, 2002), 794.

¹⁸ Mustafa Arlı, *Beyazarı'nda Dövme Bakırcılık* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1984), 8.

¹⁹ İzzet Gündoğ Kayaoğlu, *Bakır Kap Yapım ve Teknikleri: I. Dövme Tekniği* (İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1984), 216.

²⁰ Hans Keller - Klaus Eichhoff, *Bakır ve Bakır Alaşımları, Çev. Şefik Güleç* (İstanbul: İ.T.Ü. Yayını, 1969), 25.

²¹ Ward Rachel, *Islamic Metalwork* (London: British Museum Press, 1993), 29.

çok yüksek ısı sağlayan arıtma fırınları gerekmektedir. Demirin niteliği, içine karışan karbon oranına bağlıdır. Karbon oranı yükseldikçe demir sertleşir ve dayanıklılığı artar.²²

Madeni eserlerin kullanım eşyasına ya da birer sanat eserine dönüşmesinde birçok araç gereç kullanılmaktadır. Üzerinde madeni dövme ve şekillendirmeye yarayan alete örs denir. Yapılacak işe göre çeşitli biçimlerde çelik örsler kullanılır. Örsün kalitesi eserin kalitesini etkileyeceğinden örs pürüzsüz ve cilalı olmalıdır. Madeni işlerken yükseltme ve çökertme işlemlerinde çekiçler kullanılmaktadır. Örsler gibi çekiçlerin de ağızlarının pürüzsüzce cilalı olması gerekmektedir. Madeni eserleri işlemede kullanılan örs ve çekicin yanı sıra nakış kalemi, pergel, makas, tokmak ve kısıkaç gibi aletler de kullanılmaktadır.²³

Tarihte tasfiye yoluyla cevherden maden elde etme işi gerçekleştikten sonra, madenler bollaşmış ve çeşitlenmiş, maden sanatının çeşitlenmesine yol açan diğer madeni hamleler birbirini izlemiştir. Tasfiyeden kısa bir süre sonra madenlerin potada eritilmesi, bunun ardından da erimiş madenlerin istenen biçimlerde hazırlanması, taş veya kil kalıplara dökülerek dondurulması yani “döküm” usulü keşfedilmiştir. Dökümün başarılması dövme tekniğinin gelişiminde oldukça önemli rol oynamıştır. Dövme tekniğinde iki tür usul kullanılmaktadır. Bunlardan biri çökertme diğeri ise toplamadır.²⁴ Dövme usulünde, usta her parça ile tek tek uğraşmaktadır. Fakat döküm usulünde ise birden fazla kalıba ya da aynı kalıba birçok eser dökülebilmektedir. Yani zaman ve emek açısından bir birinden farklı özellikleri bulunmaktadır.

Madeni sanat eserlerinin hemen hemen hepsinde az ya da çok süsleme görülmektedir. Eser üzerindeki bu süslemeler uygulanacak tekniğe göre şekil almaktadır.

Madeni eserleri süsleme tekniklerinden biri olan çalma tekniği, ucu küt metal kalemlerle hafifçe bastırılarak uygulanır, yivler açılır ve yivin içindeki maden yerinden kesilip çıkarılmaz, yalnızca yivin iki tarafına itilir.²⁵ Kazıma tekniğinde ise yivin içindeki maden kazılarak alınır. Madeni eserler üzerine kabartma aletleri ve çekiç kullanılarak, kabartma süslemelerinin yapıldığı tekniğe “repousse (çarpma, çakma) tekniği” denir.²⁶ Bir diğer süsleme tekniği ise delik-işi denilen diğeri bir adı da ajur olan süsleme tekniğidir.²⁷ Madeni eserler üzerinde yivler veya çukurlar açılmak suretiyle içerisinde başka maden kakılmasıyla elde edilen süsleme tekniğine “kakma tekniği” denilmektedir. Önemli olan eser ile kakılan maden arasında uyum olmasıdır.²⁸ Kalınca gümüş veya altın tellerine istenilen şekle göre kesip kıvrılarak birbirine lehimlemek suretiyle vücuda getirilen motiflerle süslü madeni işlere “telkâri” denir.²⁹ Bir diğer süsleme tekniği ise dilimize savat diye geçen “sevad”dır. Manası karalamak demektir. Savat, her türlü geometrik şekil üzerine uygulanabilen tekniktir.³⁰ Madeni eserler, değerli bir taş, cam veya mine dolgularla da süslenebilmektedir. Bunlar, eser üzerinde açılmış yuvalara veya lehimle tutturulan tel hücrelerine yerleştirilir.³¹

²² Erginsoy, “Maden Sanatı.”, 1140.

²³ Kayaoğlu, *Bakır Kap Yapım ve Teknikleri: I. Dövme Tekniği*, 227.

²⁴ Kayaoğlu, *Bakır Kap Yapım ve Teknikleri: I. Dövme Tekniği*, 228.

²⁵ Herbert Maryon, “Metal Working in The Ancient World”, *American Journal of Archaeology* 53/2 (1949), 93–125.

²⁶ Fulya Eruz, *Konuşan Maden: Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993), 33.

²⁷ Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, 65.

²⁸ Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Dünden Bugüne Gümüş Kakma Sanatımız”, *İlgi Dergisi* 48 (1987), 32–35.

²⁹ Mehmet Zeki Kuşoğlu, “Telkâri”, *İlgi Dergisi* 45 (1986), 31–35.

³⁰ Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, 35.

³¹ Can Kerametli, “Türk Maden Sanatı,” *Türk Yurdu* 10 (1966), 14–32.

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde bulunan kemer tokalarından figür bezeme açısından öne çıkan 50 adet kemer tokası incelenmiştir.³² Figür repertuarına bağlı olarak 6 adet kemer tokası bu makale içerisinde irdelenecektir.

ENVANTER NO	: SUM 361	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 2,9 x 3,8 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Eser dikdörtgen şeklindedir. Eserin sağ tarafında kemer bağlantısını sağlayan bir halka mevcuttur. Solda ise yine kemer bağlantısını sağlayan iki küçük halka vardır. Fakat iki halka arasında bulunması gereken pim ve diğer parçalar mevcut değildir. Eser üzerinde kabartma olarak başı cepheden gövdesi profilden verilen bir aslan figürü yer almaktadır. Dik kulaklar kazıma tekniği uygulanarak derin oyuklarla daha belirgin hale getirilmiştir. İri badem gözler açıktır. Yanaklar şişkince olup ağız kapalıdır. Baş gövdeye nispetle daha iridir. Yürür vaziyette olan aslanın kuyruğu ise yukarı doğru kıvrılmaktadır.

DEĞERLENDİRME : Yukarıda tanımladığımız eser üzerinde kazıma tekniğinin hâkim olması, aslan figürünün fiziksel betimlemeleri, form ve kompozisyon açısından eser, 11.-12.yy Selçuklu Dönemine daha yakın durmaktadır.

Resim 1: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM361 Nolu Kemer Tokası

³² Hatice Ünlerşen, *Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan Kemer Tokaları* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

ENVANTER NO	: SUM 416	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 3,2 x 4,7 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Eser dikdörtgen şeklindedir. Eserin sağ tarafında kemer bağlantısı için yapılmış olan halka kırılıp kopmuştur. Solunda ise yine kemer bağlantısı için yapılmış olan iki küçük halka mevcuttur ve bu iki halkanın arasında olması gereken parçalar emarelerinden de anlaşılacağı üzere kopmuştur. Eser üzerinde kabartma olarak gövdesi ve başı profilden verilmiş bir pegasus figürü yer almaktadır. Figür koşar vaziyettedir. Gövdede noktalar, kuyruk ve kanatta ise çizgiler kazıma yoluyla bezenmiştir. Böylece figür üzerinde bir hareketlilik sağlanmıştır.

DEĞERLENDİRME : Pegasus figürünün yer aldığı kemer tokası incelendiğinde eserin 10.-12. yy Bizans Dönemi olma ihtimali yüksektir. Figür esas itibariyle Hristiyan hikâyelerinde ve ikonografisinde çok kullanmış olmasının yanı sıra Afyon Amorium Kazısından çıkan ve Afyon Arkeoloji Müzesi'nde yer alan kemer tokalarıyla karşılaştırıldığında eserlerin form, bezeme ve figür açısından birbirine uyduğu görülmektedir.

Resim 2: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM416 Nolu Kemer Tokası

ENVANTER NO	: SUM 418	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 3,2 x 4,6 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Eser dikdörtgen bir formdadır. Eserin sağında kemer bağlantısının yapıldığı halka ortadan kırılıp kopmuştur. Solda ise yine kemer bağlantısı için yapılmış olan iki küçük halka bulunmaktadır. Fakat iki halka arasında olması gereken diğer parçalar mevcut değildir. Eser üzerinde kabartma olarak başı ve gövdesi profilden verilmiş bir grifon figürü yer almaktadır. Bu fantastik hayvan koşar vaziyette iken başını geri çevirmiştir. Kanatlarda kazıma tekniği daha derin uygulanırken gövde üzerinde daha yüzeysel ve kırık çizgilerle hareketlilik sağlanmıştır.

DEĞERLENDİRME : Örnek eser incelendiğinde eser figür, form ve bezeme açısından Afyon Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen eserler ile benzerliklerinden dolayı 10.-12. yy Bizans dönemi olarak tarihlendirmek mümkündür. Ayrıca bu fikri destekleyen Afyon Arkeoloji Müzesi'nde bulunan kemer tokaları örnek eserimize oldukça yakın özellikler göstermektedir.

Resim 3: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM418 Nolu Kemer Tokası

ENVANTER NO	: SUM 400	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 2,6 x 3 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Envanter numarası 400 olan kemer tokamız dikdörtgen bir şekildedir. Eserin sağında ve solunda olması gereken, kemer bağlantısı için yapılan halkalar günümüze ulaşamamıştır. Eser üzerinde kabartma olarak çift başlı ejder figürü yer almaktadır. Ejderin kulaklar dik, gözler badem, ağız açık ve dil çataldır. Birbirine dolanmış olan bu çift ejderin kuyruk uçları da görülmektedir. Gövdede kazıma tekniğinden yararlanılarak lokma lokma desenlerle adeta pul görünümü verilmiştir. Figür sade bir çerçeve içine yerleştirilmiştir.

DEĞERLENDİRME : Yukarıda özelliklerinden bahsedilen kemer tokasının üzerinde birbirine dolanmış iki ejder figürü yer almaktadır. Birbirine dolanmış ejderler genelde taş eserlerde sıkça karşılaşılmaktadır. Eserde yer alan ejderlerin gözlerinin iri badem şeklinde olması, kulaklarının dik ve çatal dillerinin bulunması 11.-12. yy Selçuklu dönemi ejderlerinde bulunan özellikleri yansıtmaktadır. Ayrıca figürün çerçeve içerisine yerleştirilmesi de bir Selçuklu dönemi özelliklerindedir. Tüm bu sebeplerden dolayı diyebiliriz ki eser 11.-12. yy Selçuklu dönemine yakın bulunmaktadır.

Resim 3: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM400 Nolu Kemer Tokası

ENVANTER NO	: SUM 460	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 2,9x 4,4 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Dikdörtgen boyutlara sahip olan kemer tokasının sağ tarafında kemerle olan bağlantının yapılmasına yarayan halka ve solda da aynı işlem için yapılmış iki küçük halka bulunmaktadır. Bu iki küçük halka arasındaki diğer parçalar mevcut değildir. İki figür yer alan eserde bir hayvan mücadele sahnesi işlenmiştir. Bu sahnede aslan boğaya saldırmış vaziyettedir. İki hayvanda profilden verilmiştir. Yukarıda olan aslanın gözleri açık, sağ ön ayağı yukarıda, kuyruk ise bacak arasından yukarı doğru kıvrılmıştır. Üzerinde bulunan noktalar kazıma tekniği ile işlenmiştir. Altta bulunan boğanın acısını ifade etmek için gözler kapalı, ağız oldukça açık ve beden teslim olmuş durumdadır. Bu kabartma figürler çerçeve içerisine yerleştirilmiştir.

DEĞERLENDİRME : Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelmiş olan hayvan mücadele sahneleri çeşitli malzemeler üzerinde yaygın bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca örnek eser üzerindeki figür, kompozisyon, işleme teknikleri 11.-12. yy Selçuklu dönemi olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Resim 4: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM460 Nolu Kemer Tokası

ENVANTER NO	: SUM 391	ESERİN CİNSİ	: Bronz
BOYUTLARI	: 1,5x1,8x2,6 cm	YAPIM TEKNİĞİ	: Döküm
BEZEME TEKNİKLERİ	: Kazıma	ESERİN DÖNEMİ	: Ortaçağ

ESERİN TANIMI : Eser dikdörtgen bir şekildedir. Tokanın iç kısmı boş olup dikdörtgen bir kutu şeklinde yapılmıştır. Kataloğumuzda bulunan diğer kemer tokalarına göre farklılık arz eden tokenın üzerinde kabartma olarak gövdesi ve başı profilden verilmiş bir tavus kuşu bulunmaktadır. Tavus kuşunun önünde yine kabartma olarak işlenmiş çiçek motifi yer almaktadır. Figür üzerinde kazıma tekniği uygulanarak detaylı bir süsleme yapılmıştır. Böylece esere gerçeklik boyutu katılmış ve aynı zamanda da hareketlilik sağlanmıştır.

DEĞERLENDİRME : Yukarıda bahsedilen eserin üzerinde bulunan tavus kuşunun işleniş niteliği ve figür özellikleri açısından Bizans Dönemi 10.-12. yy olarak tarihlendirmek mümkündür.

Resim 5: Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan SUM391 Nolu Kemer Tokası

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Dini, resmi ve hususi hayatta çok önemli bir yeri olan kemer tokaları, üzerine işlenmiş olan ikonografik boyutlar açısından ayrı bir anlam taşımaktadır. Genel olarak tarihi eserler (bu çalışma kapsamında kemer tokaları) üzerinde yer alan ikonografik semboller, farklı eserlerin ortak figürler içermesi, benzer yapım metotlarına veya yapı malzemesine sahip olması gibi özellikleri sayesinde, eserlerin dönemlerinin, bölgelerinin veya kültürlerinin karşılaştırılmasına imkân sağlar. Bu bağlamda Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde bulunan kemer tokaları, her ne kadar müzedeki sergi alanlarında Selçuklu dönemine ait oldukları belirtilmişse de, bu çalışmada belirtilen eserlerin ikonografik boyutları benzer örnekler ile karşılaştırılarak bu olgunun doğruluğu irdelenmiştir.

Araştırma kapsamımızda olan Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde bulunan kemer tokaları, üzerlerindeki figürler hasebiyle ikonografik boyutu öne çıkmış eserlerdir. Bu eserler üzerinde aslan, pegasus, grifon, ejder, hayvan mücadele sahnesi ve tavus kuşu yer almaktadır.

Aslan, genellikle güç, kuvvet, heybet ve metanet sembolü manasındadır. Çeşitli eserler üzerinde, kanatlı aslan, kuyruğu ejder ile son bulan aslan gibi farklı farklı aslan figürlerine rastlanmaktadır.

Hristiyan efsanelerinde aslan ölü doğup ölümünden üç gün sonra efendisi tarafından nefes üflenerek hayata dönmektedir. Böylece aslan kıyametle ilişkilendirilerek yaşamın efendisi olarak kabul edilen Mesih'in sembolü olmuştur. Aslan aynı zamanda Hristiyan inancına göre Zülkifl Peygamber'de görülen dört hayvandan biridir. Zülkifl, evanjelist Mark'ın sembolüdür. Aslan, Hristiyan sanatında iyiyi temsil ettiği gibi kötüyü de temsil etmektedir. Ortaçağ inancına göre ise aslanın gözünün açık olması bir uyanıklık işareti olarak görülmektedir.³³

Selçuklu Sanatında görülen aslan figürlerinin en temel ortak özellikleri iri badem gözler, dik kulaklar, büyük yassı bir burun hattı ile birleşen kaşlar, biraz aralıklı ağız ve şişkin yanaklardır. Baş kısmına oranla küçük tutulan gövdelerde bacaklar kaba işlenmiş bulunmaktadır. Baldır kısmı ise virgül biçiminde yapılarak belirginleştirilmektedir.³⁴

Anadolu Selçuklu Sultan'ı II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in yaptırdığı İncir Han portalinde yer alan aslan figürü aslan güneş kompozisyonuna bir örnektir.³⁵ Ayrıca II. Gıyaseddin Keyhüsrev adına 1240'ta bastırılan sikke üzerinde de aslan figürü ile güneş diski bulunmaktadır.³⁶ Bu sikke üzerindeki aslan figürü ile İncir Han portalindeki aslan figürünün kompozisyonu aynıdır.³⁷

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde sergilenen SUM 361 envanter numaralı kemer tokası üzerinde yer alan aslan figürü, Selçuklu dönemine ait eserlerde görülen aslan figürü ile form ve bezeme açısından benzerlikler taşımaktadır. Bu eser, Bizans döneminde görülen aslan figürleri ile form (aslanın göz, kulak, kuyruk, adale ve yelesi) açısından farklılıklar göstermektedir.³⁸

Pegasus, kanatlı at olarak bilinen fantastik bir hayvan figürüdür. Şamanlık inancının etkisi ile sanat eserlerine yansıyan pegasus figürü olarak 12 hayvanlı takvimde birbiri ardınca gelen yılların

³³ George Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art* (New York: Oxford University Press, 1996), 21.

³⁴ Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü", *Anadolu (Anatolia)* 13 (1971), 195–203.

³⁵ Kurt Erdmann - Hanna Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray Des 13 Jahrhunderts Teil I* (Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1961), 110.

³⁶ İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu I* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971), 365.

³⁷ Ahmet Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri* (Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 2002), 53.

³⁸ Suzanne Lewis, "The Iconography of The Coptic Horseman in Byzantine Egypt," *Journal of The American Research Center in Egypt* 10 (1973), 27–63.

durağını gösteren bir gök işareti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanatlı at, gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak ölümden sonra asil ruhları cennete yükseltmektedir. Şamanizm inancının tezahürü ile ortaya çıkmış olan bu fantastik figür daha ziyade Antik Dönem sanatında görülmektedir.³⁹

Türk-İslam sentezi neticesinde Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar her türlü sanat eserinde karşılaşılabileceğimiz pegasus figürü, Konya İnce Minare (Taş ve Ahşap Eserler) Müzesi'nde sergilenen taş bir eser üzerinde yer almaktadır. Ayrıca New York Metropolitan Sanat Müzesi (MET)'nde sergilenen Selçuklu dönemi luster kap üzerinde pegasus figürüne rastlanılmaktadır.⁴⁰

Afyon Arkeoloji Müzesi'nde bulunan ve Amorium kazılarında müzeye intikal eden kemer tokalarının bir tipolojisini yapan M. Lightfoot, levha üzerinde hayvan kabartmalı grifon ve pegasus figürlü kemer tokası için bir tarih belirtilmemekle beraber bazı kaynaklara göre Erken Bizans (6.-8. yy) dönemine ait olduğu düşünülmektedir.⁴¹

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde sergilenen SUM 416 envanter numaralı eser üzerinde pegasus figürü bulunmaktadır. Bu eser yukarıda bahsedilen örnekler ile karşılaştırıldığında Bizans dönemi eserleri ile form, bezeme ve teknik açısından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Pegasus figüründeki atın gövdesi ve kanatlarındaki süslemelerin kazıma tekniği, atın duruşu, eserin imalatında kullanılan malzeme ve kompozisyon açısından eser Selçuklu dönemi eserlerinden ayrılmaktadır.

Grifon, birçok bölgede ve birçok kültür içerisinde geçirdiği bazı değişiklikler dışında yüzyıllar boyunca sanatın çeşitli alanlarında kullanılan fantastik bir hayvandır. Grifon genel olarak kuş grifon ve aslan grifon olarak yaygındır.⁴² Suriye'nin güneş tanrısı, Mısır'da güneş tanrısı ile olan ilişkisi, Hindistan'da güneş kültürü ile olan ilişkisi grifon figürünün ne kadar değişik ülkelerde ve çeşitli şekillerde yayılma oranını göstermesi bakımından önemlidir.

Antikçağ sanatındaki fantastik varlıklar içinde dikkat çeken grifon, gövdesinin gücü ile tanınan aslandan, kafası gökyüzünün hâkimi kartaldan oluşmaktadır. Grifon, Hellen dilinde kıvrılmış anlamına gelen gryps ve Latince bir akbaba çeşidinin adı olan gryphus kelimelerinden türetildiği düşünülmektedir.⁴³

Daha önceleri üzerine atfedilen koruyuculuk vasfı M.S. 3. yy'dan sonra değişerek kıvrak, zeki ve hızlı yapıda bir canlı türü olarak anılan grifon diğer hayvanlarla savaşan veya birlikte avlanan sahnelerde resmedilmektedir. Bu tanımlamalara en güzel örnek ise Sicilya'nın Piazza Armerina Komünü Villa Romana del Casale'nin iç mekânındaki sütunlu avluda yer alan mozaiklerde grifonun yer aldığı av sahneleridir.⁴⁴

Talbot Rice, "A New Province of Byzantine Art" isimli makalesinde İstanbul St. John Studion Manastırı (İmrahor Camii)'nda bulunan grifon figürlü eseri Bizans dönemi 12. yy olarak tarihlendirmektedir.⁴⁵ Ephorate of Byzantine Antiquities'da bulunan 7680 envanter numaralı kemer

³⁹ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk Sanatında İkonografik Motifler* (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 279.

⁴⁰ Javad Neyestani, "The Study of Astronomical Symbols of Golden Shades Potteries," *Kasmera* 45/1 (2017), 21–42.

⁴¹ Mücadele Lightfoot, "Afyon Arkeoloji Müzesi ve Amorium Kazılarında Bulunan Bizans Kemer Tokaları", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 3 (2003), 119–134.

⁴² Göktürk Ömer Çakır, "Küçük Asya Sikkeleri'nde Grifon Tipleri", *Mediterranean Journal of Humanities* 3/2 (2013), 31–44.

⁴³ Jacqueline Picoche, *Dictionnaire Etymologique Du Français* (Paris: Le Robert, 1984), 197.

⁴⁴ Şehnaz Eraslan, "İstanbul Büyük Saray Mozaiklerindeki Grifon Betimlemeleri: Roma Döneminin Benzer Örnekleriyle İkonografik ve Sanatsal İlişkisi", *Cedrus* 2 (2014), 443–451.

⁴⁵ D Talbot Rice, "A New Province of Byzantine Art", *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 62/363 (1933), 279–280.

tokası üzerinde kuş başlı koşar vaziyette ve başı arkaya dönük bir grifon figürü bulunmaktadır. Yele ve ayak kısımları kazıma tekniği ile bronz malzeme üzerine işlenmiştir. Dikdörtgen bir forma sahip kemer tokası 7. yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir.⁴⁶

Selçuklu dönemi sanat eserlerinde de karşılaşılan grifon figürü daha çok koruyuculuk vasfıyla ortaya çıkmaktadır. Çeşitli sanat dallarında karşılaşılan grifona örnek verecek olursak Berlin Müzesi'nde sergilenen bir stuko parçası üzerinde geyik, kentaur ve grifon figürü yer almaktadır.⁴⁷ Topkapı Sarayı'nda sergilenen ve banisi bilinmeyen çelikten imal edilmiş ayna üzerinde de kanatlı grifon bulunmaktadır. Ayna, Ülker Erginsoy tarafından 13. yy Selçuklu dönemi aynası olarak tarihlendirilmektedir.⁴⁸

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde SUM 418 envanter numarası ile sergilenmekte olan kemer tokası üzerinde kuş grifon yer almaktadır. Yukarıda Selçuklu ve Bizans ortaçağ dönemine ait verilen örneklerle karşılaştırıldığında bu eser duruş pozisyonu, başının kuş olması, kanatları ve kompozisyon açısından Bizans dönemi eserine daha yakın durmaktadır.

Ejder, Orta Asya, Uzak Doğu ve Çin sanatında çok kullanılan bir figürdür. Özellikle kozmolojik ve ikonografik boyutundan dolayı kullanım yaygınlığı oldukça geniştir. Gılgamış Destanı'nda ölümsüzlüğün sembolü, Helen-Roma uygarlıklarında şifa dağıtıcı, Hristiyan dünyasında Aziz George'nin ejderha ile mücadelesini anlatan hikâyede şeytanı ve dinsizliği, Selçuklu kervansaraylarında koruyucu, çeşmelerde ebedi hayat ve sonsuzluğun simgesi olmuştur.⁴⁹ Aynı zamanda hem Çin hem de Orta Asya kozmolojilerinde bolluk-bereket, güç-kuvvet, yeniden doğuşun simgesi olmuştur. Orta Asya Kültürü'nde bu inancın temelinde Şamanizm etkisi hâkimdir.⁵⁰

Türk kültüründe iki tür ejder sembolizmi yaygındır. Biri yer ejderi diğeri de gök ejderidir. Güce güç katmak, koruyuculuğunu bir kat daha artırmak gibi anlamlar yüklenen çift ejder figürü en çok tercih edilen ejderdir. Çift ejder bazen karşılıklı bazen ayakta durur vaziyette, bazen de her iki ucunda da başı olan ve gökyüzü takını temsil eden, bir birine veya ağaca dolanmış vaziyetlerde bulunmaktadır. Orta Asya inancının daha ziyade hissedildiği Selçuklu sanat eserlerinde ejder figürünün ortak özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler ise, uzun olan gövdelerin birbirine dolanmış ya da düğümlenmiş ve her iki uçta da birer başın yer almış olmasıdır. Baş kısmında ise sivri kulaklar, iri badem gözler ve ağız kısmı açıktır.⁵¹ Örneğin; Konya İnce Minare (Taş ve Ahşap Eserler) Müzesi'nde bulunan ve Selçuklu Dönemi 13. yüzyıl olarak tarihlendirilen taş eserin merkezinde on dilimli rozet, ikinci halkada güneş diski, üçüncü halkada da on iki kollu yıldız kompozisyonu ve bu tasvirin sağ ve solunda simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet ejder figürü mevcuttur.⁵² Afyon Müzesi'nde 213 envanter numarası ile sergilenmekte olan mezar taşının üzerinde de gövdeleri birbirine dolanmış çift ejder figürü yer almaktadır. Eser 13. yüzyıl olarak tarihlendirilmektedir.⁵³

⁴⁶ Dēmētra Papanikola-Bakirtzē, *Everyday Life in Byzantium* (Athens: Hellenic Ministry of Culture, 2002), 485.

⁴⁷ Friedrich Sarre, *Erzeugnisse Islamischer Kunst II Seldschukische Kleinkunst* (Berlin: Druck Von H.S. Hermann, 1909), 23.

⁴⁸ Ülker Erginsoy, *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1978), 462.

⁴⁹ Selman Kardeşlik, "Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut," *Vakıf Restorasyon Yıllığı Dergisi* 2 (2011), 73–90.

⁵⁰ Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri", *Belleten* 33/130 (1969), 171–192.

⁵¹ Öney, "Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri", 171-192.

⁵² Çaycı, *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*, 58.

⁵³ Katharina Otto-Dorn, "Türkische Grabsteine Mit Figurenreliefs Aus Kleinasien", *Ars Orientalis* 3 (1959), 63–76.

Topkapı Sarayı'nda 2/1792 envanter numarasıyla sergilenmekte olan 13. yüzyıl Selçuklu aynası üzerinde ejder figürü bulunmaktadır.⁵⁴

M. Alison Frantz'ın Akritas and Dragon adlı makalesinde Akritas'ın elinde kılıç ile bir ejderhayı avlama sahnesi yer alan Bizans dönemine ait çömlek bir eser incelenmektedir. Eser üzerinde yer alan tek ejder, uzun, kendi etrafında kıvrılmış, ağzı açık, kulaklar dik ve gözler iri vaziyette resmedilmektedir.⁵⁵

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde SUM 400 envanter numarası ile sergilenmekte olan kemer tokasında vücudu birbirine dolanmış iki ejder figürü bulunmaktadır. Eser üzerinde yer alan iki ejderin birbirine dolanma kompozisyonu Topkapı Sarayında 13. yy. Selçuklu dönemi aynası üzerindeki figürün kompozisyonu ile oldukça ciddi benzerlikler içermektedir. Bizans dönemi eserlerinde ise daha ziyade tek bir ejderin kendi bünyesinde kıvrıldığı kompozisyonlar yer almaktadır.

İnsanoğlunun yaşam serüveni içerisinde ister ehli ister yabani olsun hep hayvanlar bulunmaktadır. Hayvanlardan fayda sağlamaları ya da onlardan korunmaları yüzyıllar boyunca değişmez bir gerçek olmuştur. Ebette insanın hayvanlarla birlikte yaşama gayreti onları daha iyi tanımlarına ve daha iyi gözlemlenmeleri neticesini doğurmuştur. Bu kadar yakından gözlemlenen hayvanlar âlemi birçok sanat eseri üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Orta Asya'dan günümüze kadar süre gelen hayvan mücadele sahneleri toplum tarafından çok kabul görmüştür. Saldırı sahnelerinde genellikle aslan-grifon, kartal-grifon, kaplan, pars v.b. hayvanların çeşitli cinslerdeki geyik, dağ keçisi, at, koyun gibi toynaklı ve otçul hayvanlara saldırdıkları görülmektedir.⁵⁶

Hayvan mücadele sahnelerinin başlangıcı çok eskilere dayanmaktadır. Özellikle at-koşum takımlarında, kale, köprü gibi taş eserler üzerinde ve kemer tokalarında daha sıklıkla rastlanılan bir kompozisyonudur.

Yumuktepe Höyüğü Kazısı'nda ortaya çıkmış olan bronz bir kemer tokası üzerinde üçlü bir grup oluşturan hayvan mücadele sahnesi yer almaktadır. Boğa figürünün üzerinde bir grifon ve karşısında ayakta duran bir aslan kabartma olarak işlenmiştir. Söz konusu eser Ortaçağ olarak tarihlendirilmektedir.⁵⁷ Konya İnce Minare (Taş ve Ahşap Eserler) Müzesi'nde 891 envanter numarası ile sergilenen taş eserde aslan-boğa mücadelesi yer almaktadır.⁵⁸

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde SUM 460 envanter numarası ile sergilenen ve üzerinde hayvan mücadele sahnesi yer alan kemer tokası Selçuklu dönemi eserleri ile benzerlikler arz etmektedir. Eser üzerinde bulunan hayvanların formları ve mücadele sahnelerinin kompozisyonu daha ziyade Selçuklu dönemi eserlerinde karşılaşılmaktadır. Orta Asya'dan gelen hayvan mücadele kompozisyonu Selçuklularda da eserler üzerinde sıklıkla kullanılmıştır.

Tavus kuşunun jeoloji kitaplarına göre ana vatanı Hindistan'dır. Hint mitolojisinde Skanda (veya Kumara)'nın simgesidir. Tavus kuşunun kuyruğu Sanskritçede sahasraksha yani bin gözlü

⁵⁴ Nilgün Çevrimli, "Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Örnekleri Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi* 37 (2012), 193–222.

⁵⁵ M Alison Frantz, "Akritas And The Dragons", *Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies at Athens* 10/1 (1941), 9–13.

⁵⁶ Yaşar Çoruhlu, *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi* (Konya: Kömen Yayınları, 2014), 169.

⁵⁷ Gülgün Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: Pamukkale Üniversitesi, 2009), 417–426.

⁵⁸ Eva Baer, "Group of Seljuq Figural Bas Reliefs", *Oriens* 20 (1967), 107–124.

anlamına gelmektedir. Yalpaze biçiminde açılan kuyruğu yine Hint mitolojisine göre yıldızlarla bezenmiş gökyüzünün simgesidir.⁵⁹

Türklerde Tanrı kuşu, ala kuş veya gelin kuşu olarak da isimlendirilen tavus kuşu, Büyük İskender'in Hindistan topraklarından Avrupa merkezine taşıdığı düşünülen kuşlardandır. Güzellik timsali olması ve bakanları cezbediği düşünülmüşü tavus kuşunun cennet kuşu adı ile de anılmasına sebep olmuştur.⁶⁰

Hristiyan sanatında tavus kuşu ölümsüzlüğün sembolü olarak anılır. Bu simgecilik tavus kuşunun etinin geç çürüdüğü inancından ileri gelmektedir. Kuyruğundaki yüzlerce göz ile her şeyi gördüğü düşünülmektedir. Ayrıca Hristiyanlıkta en çok tanınan azizelerden biri olan Azize Barbara'nın da simgesidir.⁶¹

Konya'da Bizans dönemine ait olan Geç Antik Dönem kiliselerinden Alibey Höyük ile Tatköy Manastır kiliselerinin zemin mozaiklerinde tavus kuşu figürleri yer almaktadır. Alibey Höyük Kilisesi'nde tavus kuşları bir havuzun iki yanına karşılıklı durur vaziyette yerleştirilmiş iken, Tatköy Manastır Kilisesi'ndeki tavus kuşları ise bir kantharosun iki yanında bulunmaktadır.⁶²

Hristiyan menşeli olduğu kabul edilen tavus kuşu figürü Bizans Dönemi sanat eserlerinde sıkça karşılaşılan bir figürdür. Ravenna Başpsikopos Theodoros'un Lahdi'nde simetrik olarak iki tavus kuşu bulunmaktadır. Bu lahit 7. yüzyıla tarihlendirilmektedir.⁶³ Berlin Bode Müzesi'nde bir kaptan su içen iki tavus kuşu işlenen mermer bir korkuluk ise 6. yüzyıla aittir. Selçuklu Dönemi sanat eserlerinde de zaman zaman karşılaşılan tavus kuşu figürü Konya Köşkü'nden getirilen ve Karatay Müzesi'nde sergilenen raf nişinin köşelerinde görülmektedir. Benzer örneklere fresko ve mozaiklerde de rastlanılmaktadır.

Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesinde SUM 391 envanter numarası ile tavus kuşu figürlü bir kemer tokası sergilenmektedir. Selçuklu dönemi eserlerinde çokça tercih edilmeyen bu figür Bizans dönemi eserlerinde daha ayrıntılı bir şekilde eser üzerine işlenmektedir. Eser üzerindeki tavus kuşunun kuyruk, ağız ve bacak yapısı Bizans dönemi eserleriyle benzeşmektedir.

Kemer tokalarının tarihi seyri içerisinde araştırma alanımız olan Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde yer alan kemer tokalarından öne çıkan eserlerin eldeki veriler ışığında bu dönemlere olan benzerlikleri incelenerek yaklaşık dönem tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Örnek eserler üzerine, aslan, grifon, pegasus, ejder, hayvan mücadele sahnesi ve tavus kuşu gibi çeşitli figürler bezenmiştir. Eserlerin malzemesi bronzdandır. Yapım tekniği olarak döküm, bezeme tekniği olarak da kazıma ve kalıpla kabartma teknikleri kullanılmıştır.

Aynı dönemi paylaşan ve komşu topraklarda yaşayan Bizans ve Selçuklu Devletleri bir kültür paylaşımı içerisinde bulunmuşlardır. Bu etkileşim elbette beraberinde benzerliği de doğurmuştur. Günümüzde var olan kemer tokalarının birçoğuna bakıldığında bunun Selçuklulara mı yoksa Bizanslılara mı ait olduğu tam net belirlenememektedir. Toka üzerinde herhangi bir dini konu ve şekil yoksa tasnifte sorun yaşanmaktadır.

⁵⁹ Ebru Parman, "Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi", *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan* (1993), 387-412.

⁶⁰ Ömür Ceylan, "Tavus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 184-185.

⁶¹ Ferguson, *Signs & Symbols in Christian Art*, 23.

⁶² İlker Mete Mimiroğlu, *Konya'nın Bizans Dönemi Dini Mimarisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 320-321.

⁶³ Edward M. Schoolman, "Reassessing The Sarcophagi of Ravenna", *Dumbarton Oaks Papers* 67 (2013), 49-74.

Küçük objelerin kolay yer değiştirebilmesi, ustaların kendi görgü ve becerilerini gittikleri bölgelerde devam ettirmeleri ya da kültürel etkileşim gibi durumların karşısında, bu tür objelerin tarihi hakkında net bir yargıya varmak zor olmaktadır. Herhangi bir kemer tokası kesin bir delil bulunmadığı için Bizanslılara ait denilemediği gibi elbette Selçuklulara aittir de denilemez. Ancak bahsedilen dönemi belirli olan eserler ile Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'ndeki kemer tokalarının benzerliği göz ardı edilemez.

İncelenen eserler için dar bir zaman dilimi belirlenemese de geniş bir zaman aralığı olarak Selçuklu ve Bizans medeniyetlerinin Anadolu'da hüküm sürdüğü Orta Çağ dönemi teklif etmek mümkündür.

Küçük obje tarzındaki sanat eserlerinin kaybolma olasılığı, yer ve el değiştirmesinin kolaylığı, yapılan kazı çalışmalarının yetersizliği bu objelerin nereye, hangi zamana ve kime ait olduğu gibi soruların cevapları için yetersiz kalmaktadır. Bundan sonra ortaya çıkacak olan eserler karanlığa mutlaka ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Allan, James W. *Nishapur: Metalwork of The Early Islamic Period*. NewYork: Metropolitan Museum of Art, 1982.
- Arlı, Mustafa. *Beypazarı'nda Dövme Bakırcılık*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1984.
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu I*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1971.
- Baer, Eva. "Group of Seljuq Figural Bas Reliefs". *Oriens* 20 (1967), 107–124.
- Çakır, Göktürk Ömer. "Küçük Asya Sikkeleri'nde Grifon Tipleri". *Mediterranean Journal of Humanities* 3/2 (2013), 31–44.
- Calmeyer, Peter. "Belts". *Encyclopedia Iranica*. 130–136. Encyclopædia Iranica Foundation, 1989.
- Çaycı, Ahmet. *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı, 2002.
- Çevrimli, Nilgün. "Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Örnekleri Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Bir Değerlendirme". *Vakıflar Dergisi* 37 (2012), 193–222.
- Ceylan, Ömür. "Tavus". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 184–185. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatı'nda Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yayınları, 2014.
- Diyarbakırlı, Nejat. *Hun Sanatı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.
- Eraslan, Şehnaz. "İstanbul Büyük Saray Mozaiklerindeki Grifon Betimlemeleri: Roma Döneminin Benzer Örnekleriyle İkonografik ve Sanatsal İlişkisi". *Cedrus* 2 (2014), 443–451.
- Erdmann, Kurt - Erdmann, Hanna. *Das Anatolische Karavansaray Des 13 Jahrhunderts Teil I*. Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1961.
- Erginsoy, Ülker. *İslam Maden Sanatının Gelişmesi: Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar*. İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1978.
- Erginsoy, Ülker. "Maden Sanatı". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1138–1147. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 1997.
- Eruz, Fulya. *Konuşan Maden: Tombak ve Gümüş Madeni Eserler Koleksiyonu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1993.
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlıya: Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Ferguson, George. *Signs & Symbols in Christian Art*. NewYork: Oxford University Press, 1996.
- Frantz, M Alison. "Akritas And The Dragons". *Hesperia: The Journal of The American School of Classical Studies at Athens* 10/1 (1941), 9–13.

- Karamağaralı, Nakış. “Anı’de 2002 Yılında Ortaya Çıkarılan Yapı ve İçinde Bulunan Define”. *Erdem* 55 (2009), 93–115.
- Kardeşlik, Selman. “Vakıflar Halı Müzesinde Selçuklu ve Selçuklu Geleneğindeki Halılarda Kozmolojik ve İkonografik Boyut”. *Vakıf Restorasyon Yıllığı Dergisi* 2 (2011), 73–90.
- Kayaoğlu, İzzet Günadağ. *Bakır Kap Yapım ve Teknikleri: I. Dövme Tekniği*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, 1984.
- Kayaoğlu, İzzet Günadağ. *Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1985.
- Kazhdan, Alexander. “Belt.” *The Oxford Dictionary of Byzantium*. 280. Oxford University Press, 1991.
- Keller, Hans - Eichhoff, Klaus. *Bakır ve Bakır Alaşımları*, çev. Şefik Güleç. İstanbul: İ.T.Ü. Yayını, 1969.
- Kerametli, Can. “Türk Maden Sanatı”. *Türk Yurdu* 10 (1966), 14–32.
- Köroğlu, Gülgün. “A Group of Belt Buckles From The Haluk Perk Museum Possible Belonging to The Anatolian Seljuks”. *13th International Congress of Turkish Art*. 393–407. Budapest: Hungarian National Museum, 2009.
- Köroğlu, Gülgün. *Anadolu Uygarlıklarında Taki*. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, 2004.
- Köroğlu, Gülgün. “Bizans’ta Kadın ve Kadın Takıları”. *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi* 24 (2010), 1–15.
- Köroğlu, Gülgün. “Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Ortaçağ Takıları”. *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. 417–426. İstanbul: Pamukkale Üniversitesi, 2009.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. “Dünden Bugüne Gümüş Kakma Sanatımız”. *İlgi Dergisi* 48 (1987), 32–35.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. “Osmanlı Kemer ve Tokaları”. *Dünya Sanatımız Kültürümüz* 279 (1994), 53–58.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006.
- Kuşoğlu, Mehmet Zeki. “Telkâri”. *İlgi Dergisi* 45 (1986), 31–35.
- Lewis, Suzanne. “The Iconography of The Coptic Horseman in Byzantine Egypt”. *Journal of The American Research Center in Egypt* 10 (1973), 27–63.
- Lightfoot, Mücahide. “Afyon Arkeoloji Müzesi ve Amorium Kazılarında Bulunan Bizans Kemer Tokaları”. *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 3 (2003), 119–134.
- Maryon, Herbert. “Metal Working in The Ancient World”. *American Journal of Archaeology* 53/2 (1949), 93–125.
- Mimiroğlu, İlker Mete. *Konya’nın Bizans Dönemi Dini Mimarisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Neyestani, Javad. “The Study of Astronomical Symbols of Golden Shades Potteries”. *Kasmera* 45/1 (2017), 21–42.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuk Mimarisinde Arslan Figürü”. *Anadolu (Anatolia)* 13 (1971), 195–203.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuk Sanatında Ejder Figürleri”. *Belleten* 33/130 (1969), 171–192.
- Otto-Dorn, Katharina. “Türkische Grabsteine Mit Figurenreliefs Aus Kleinasien”. *Ars Orientalis* 3 (1959), 63–76.
- Özbağı, Tevhide. “Geleneksel Türk Takıları”. *Türkler Ansiklopedisi*. 785–799. Yeni Türkiye Yay, 2002.
- Papanikola-Bakirtzē, Dēmētra. *Everyday Life in Byzantium*. Athens: Hellenic Ministry of Culture, 2002.
- Parani, Maria G. *Optional Extras or Necessary Elements? Middle And Late Byzantine Male Dress Accessories*. Atina: Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2015.
- Parman, Ebru. “Bizans Sanatında Tavus Kuşu İkonografisi”. *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar, Güner İnal’a Armağan* (1993), 387–412.
- Picoche, Jacqueline. *Dictionnaire Etymologique Du Français*. Paris: Le Robert, 1984.
- Rachel, Ward. *Islamic Metalwork*. London: British Museum Press, 1993.
- Rice, D Talbot. “A New Province of Byzantine Art”. *The Burlington Magazine for Connoisseurs* 62/363 (1933),

279–280.

Sarre, Friedrich. *Erzeugnisse Islamischer Kunst II Seldschukische Kleinkunst*. Berlin: Druck Von H.S. Hermann, 1909.

Schoolman, Edward M. “Reassessing The Sarcophagi of Ravenna”. *Dumbarton Oaks Papers* 67 (2013), 49–74.

Süslü, Özden. *Tasvirilere Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1989.

Ünlerşen, Hatice. *Kayseri Selçuklu Uygarlığı Müzesi'nde Bulunan Kemer Tokaları*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Yavaş, Alptekin. “Kubad-Abad Sarayında Bulunan Kemer ve Askı Tokaları.” *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (2012), 2635–2648.

XIII. Yüzyıl Anadolu Sahasında Tasavvufî Hareketler ve Daemonik Düşünce

Kemal KAHRAMANOĞLU

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Konya, Türkiye, kkahramanoglu@erbakan.edu.tr (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 13.07.2020

Kabul: 05.10.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Şerif Mardin,
Daemon,
Şeytan,
Tasavvuf,
İslam.

Şerif Mardin, Türkiye'deki düşünce ve edebiyatın yüzeyselliğini, daemon yokluğuna bağlar. Ona göre, "Daemonik", insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir. Cinsiyetin kudretini, yaratıcının inadını, kızgınlığın yakıcılığını, iktidar hırsını da insanın daemonik uzantıları sayar. Daemonik güç kavramını belirtmenin dilimiz açısından zor olduğunu ifade eden yazar, bunun sebebini, insanın "daemon" tarafının hem geleneksel hem de çağdaş kültürümüzde örtülü kalmış ve bırakılmış bir insan davranışı eksenini oluşturmasına bağlar. Daemon'un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız "kötü" ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyatın ve sanatın yüzeysel kalmaya mahkûm olduğunu ifade eden Mardin, tasavvufu dışta tutarak İslam resmi kültüründe ve Osmanlı kültüründe "daemon" "şer-şeytan" ile bir tutulduğundan yaratıcı bir güç olarak ortada olmadığını söyler. Ancak tasavvufu dışta tutarak, ona hiç temas etmemesi iddiasındaki en zayıf halkayı oluşturur. Çünkü tasavvufun tarihi boyunca şeytan, sadece kötü ile bir tutulmamış ve mutasavvıflar, Şerif Mardin'in aradığı daemonik tavrın en etkili örneklerini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda XIII. yüzyıl Anadoluşunda ortaya çıkan tasavvufî hareketler çerçevesinde daemonik teşekküller incelenmeye çalışılmıştır.

Sufi Movements and Daemonic Thought in the 13th Century in Anatolia

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 13.07.2020

Accepted: 05.10.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Sharef Mardin,
Daemonic,
Devil,
Mysticism,
Islam.

Sharef Mardin, connects the superficiality of thought and literature in Turkey to the daemon absence. According to him, "Daemonic" is any natural trend that has the potential to cover the entire human personality like a wave. It counts the power of gender, the persistence of the creator, the burning of anger, and the ambition of power to daemonic extensions of man. Stating that it is difficult for our language to state the concept of daemonic power, the author attributes this to the fact that the "daemon" side of human constitutes an axis of human behavior that has been covered and left behind in both traditional and contemporary culture. Stating that literature and art are doomed to be superficial in the civilizations where Daemon was not accepted, masked and held alone with "evil", Mardin is a creative force since it is held in "Islamic" and Ottoman culture with "daemon", "evil-devil" by excluding Sufism. Tells you that you are not in the middle However, by excluding Sufism, it forms the weakest link in the claim that it never touches it. Because, throughout the history of Sufism, the devil has not only been kept with the evil and the Sufis have revealed the most effective examples of the daemonic attitude that Sharef Mardin sought. In this context, daemonic organizations were tried to be examined within the framework of the mysticism movements emerging in the 13th century Anatolia.

Atıf/Citation: Kahramanoğlu, Kemal. "XIII. Yüzyıl Anadolu Sahasında Tasavvufî Hareketler ve Daemonik Düşünce". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 128-135. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.8>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Şerif Mardin, aydınlarımızın zihniyet dünyası üzerine yazdığı bir yazıda önemli bir tartışmaya yol açmıştır. Bu yazıda genel olarak Türk düşüncesinin ve edebiyatının sathi, yüzeysel ve derinlikten mahrum olduğu söyleniyor ve bunun sebebi de düşünce dünyamızda “daemon” yokluğuna bağlamıştır.

Daemonik düşünce nedir? Şerif Mardin yazısında Batı toplum tarihi içerisinde ortaya çıkan *intellektüel-intellectuals*, *intelligentsia*, *literati* ve *les clers* gibi kavramları tahlilinin ardından, birbirleriyle önemli farkları olan bu kavramları bizim tek bir “aydın” kavramına indirgememizden şikâyet ediyordu. Yazının eksenini buradan Batı’da muhalif, yenilikçi, öncü aydın tipinin ortaya çıkmasında, Batı kültürünün içine sızmış olan “daemonik” ögenin önemine kayıyordu. Bunlardan *intellectual* ve *intelligentsia*’yı içlerindeki “daemonik”i serbest bırakan ve bilim ile sanatta öncüler olarak nitelendirip *literati* ve *les clercs*’i de içlerindeki daemonik’e ket vurup geleneği muhafaza eden, bilgiyi entelektüellerden farklı değerlendiren kişiler olarak tanımlıyordu.¹

Batı Avrupa tarihi çizgisinde literati grubunun özelliklerini kaybetmesi ve değerleri koruyucu bir kişiden değerleri sorgulayıcı bir kişi olmaya başlamasını Batı’nın Rönesans’taki fikir tarihi ile paralel olduğunu ifade eden Şerif Mardin, Osmanlı’daki saray, medrese ve tekkede yetişen literati gruplarının, Batı’da olduğu gibi intellectuel konumuna yükselmediğinden söz eder.

Aydınlanma döneminde ortaya çıkıp da Aydınlanma rasyonelliğine muhalefet eden Romantiklere de bir önem atfeden Mardin, bu romantiklerin felsefi düşüncelerine aydınlanmacıların, muhafazakârların yapamayacağı kadar radikal bir görelilik kattıklarını söyler. Ona göre Romantikler ile düşünür, felsefi bir meşrulaştırıcıya kavuşmuştur. Mardin’in asıl vurguladığı husus da tam burada devreye girer. Çünkü romantikler böylece insanların içindeki “daemonik” güçlere de bir meşruiyet kazandırmış oluyorlar.

Daemonik güç nedir? Bunu açıkça belirtmenin dilimiz açısından zor olduğunu ifade eden yazar, bunun sebebini, insanın “daemon” tarafının hem geleneksel hem de çağdaş kültürümüzde örtülü kalmış ve bırakılmış bir insan davranışı eksenini oluşturmasına bağlar. “Daemonik”, insan şahsiyetinin tümünü bir dalga gibi kaplama potansiyeli taşıyan herhangi bir tabii eğilimdir diyen yazar, cinsiyetin kudretini, yaratıcının inadını, kızgınlığın yakıcılığını, iktidar hırsını insanın daemonik uzantıları sayar. İnsan davranışının derinliklerine nüfuz edebilme de ancak insanın “daemon”u şuurlunda kabul etmeye ve anlamaya bağlıdır. Bu açıdan Klasik trajedi “daemon”un önünde durulmaz gücü üzerinde bir yorumdur.

Aydınlanmanın akılcılığının insandaki daemonik güçlere ket vurmasını eleştiren entelektüellerden birisi de Edgar Morin’dir. Antropolog ve filozof Edgar Morin, küçük şaheseri “Aşk Şiir Bilgelik” kitabında, bu üç kavram üzerinden Aydınlanma düşüncesine önemli eleştiriler getirir. Aydınlatma kelimesinin her şeyi gün ışığına çıkarabileceğine inanıldığında tehlikeli hale geleceğini belirten Morin, aydınlatma ışık verir ama aynı zamanda ışığa direnen şeyi de açığa çıkarır, dipte karanlık bir şey olduğunu tespit eder der. Morin aydınlanma ile birlikte değer kaybına uğrayan aşk şiir ve bilgeliği yeniden hayata sokar. Şiirin en önemli beslendiği kaynak olan ve modernliğin logos adına yanılısma olarak düşündüğü mitosun basit bir üstyapı olmadığını hele bir yanılısma hiç olmadığını, derin bir insani gerçeklik olduğunu söyler. Soğuk akıl tarafından daima yanılısmalı bir gölge-olay olarak değerlendirilmesini kabul etmez. Morin, Mitos’un insani-toplumsal derinliğine yani gerçekliğine inandığını söyler. Morin, insan sadece sapiens değil aynı zamanda demens’tir der. Ona göre Demens muhayyilenin taşkınlıklarıdır ve yaratıcılığın şiirin aşkın da kaynağıdır. Çünkü insan sadece aklen yetersiz olmakla kalmayıp, aynı zamanda akıldışılığa doğuştan sahip hayvandır. Morin

¹ Şerif Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 206.

aklılık (rationalité) ile aklileştirme'yi (rationalitision) birbirinden ayırır. “Akliliğimizi geliştirelim ama aklılık de bizzat gelişmesi esnasında aklın sınırların tanır ve aklileştirilemeyenle diyaloga girer.” Bu anlamda aklılığın sadece Batı medeniyetine has olmadığını ilkel toplumlar da dâhil her toplumun aklılıkla donanmış olduğunu söyler. Batı aklılığı, aklileştirmeye çevirerek bugünkü soğuk rasyonel toplumu inşa etmiştir. Oysa bugün Asya'da yüzyıllardır var olmuş mültiseküler uygarlıkların sadece gerilik içermediklerini, Batı'da az gelişmiş olan ya da düpedüz varlığından habersiz olunan kültürel değerlere de sahip olduklarını göz önünde bulundurmaya sağlayan da bu aklılıktır.

Bilim ile şiirin arasında bir diyalogun kurulabileceğine inanan Morin, çünkü der “bilim bir yandan insan nedir, yeri neresidir, başına neler gelecektir, ne umabilir gibi temel felsefi soruları yeniden keşfederken, harikulade şiirsellikte bir evreni ifşa eder bize.”² “Oysa bilimin eski evreni bütünüyle determinist, sürekli bir hareketin, durmayan bir duvar saatinin canlandırdığı kusursuz bir makinaydı, bunun içinde hiçbir şey olamazdı, yaratılamazdı, vuku bulmazdı.”

Nihayet Morin, Batı kültüründe şiir, insancıl kültür gibi uzağa atılmıştır. Serbest zaman, eğlenceye doğru itilmiş, alçaltılmış bir unsur haline gelmesinden şikâyet eder. Çünkü ona göre, Hölderlin'in dediği gibi insan bu dünyada şairane barınır ve şiir sadece edebi bir ifade biçimi olarak değil katılımdan coşkudan hayranlıktan duygu birliğinden sarhoşluktan taşkınlıktan ve tabii ki “ikinci hal”ın tüm ifade biçimlerini içinde barındıran aşktan gelen bir “ikinci hal” olarak kabul edilmelidir.³ Fazla bilgeliğin çıldırtacağını söyleyen Morin, ancak şiirin ve aşkın çılgınlığı ile iç içe geçerek çılgınlıktan kaçınabileceğini ifade eder.⁴

Daemon'un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız “kötü” ile bir tutulduğu uygarlıklarda edebiyatın ve sanatın yüzeysel kalmaya mahkûm olduğunu ifade eden Mardin, tasavvufu dışta tutarak İslam resmi kültüründe ve Osmanlı kültüründe “daemon” “şer-şeytan” ile bir tutulduğundan yaratıcı bir güç olarak ortada olmadığını söyler. Bu yüzden de bizde ortaya gerçek trajedi çıkacağına, Abdülhak Hâmit'in melodramları çıkmıştır. Çağdaş Türk edebiyatının bir tür fakirliğinin sırrı da buradadır. Literati'den intellectual konumuna gelemeyen Türk aydını da seçenek olarak ideolojuluk ve dedikodu yazarlığı kalmıştır. Bundan dolayı da Mardin'e göre çağdaş düşünürlerimiz arasında “Nietzchen” (vurgu yazara ait) yaratabilmemiz mümkün değildir.⁵

Şerif Mardin'in bu tezi haklı olarak birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bunlardan Nurdan Gürbilek ve Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun eleştirileri dikkate değer. Gürbilek'in haklı olarak şikâyet ettiği husus, Türkiye'deki eleştirinin ki yalnız edebiyat eleştirisinde değil, topluma ya da kültüre yönelik eleştiride de refleksi dönüşmüş olan bir yaklaşım olan bir “yokluk” tespitiyle hatta onusuz yapılamayan şu cümle ile başlaması: Bizde felsefe yok, bizde roman yok, bizde trajedi yok, eleştiri yok birey yok.⁶ Şerif Mardin de bu yokluk listesine daemon'u eklemiştir.⁷

² Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 206.

³ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 7. “İkinci Hal” Morin için sapiens'in zıddı olan daemonik ögedir.

⁴ Edgar Morin, *Aşk, Şiir ve Bilgelik* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 14-40.

⁵ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 255-265.

⁶ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 94.

⁷ Nurdan Gürbilek, bu yazının yankıları hakkında şunları söyler: “Türk edebiyatının yaratıcı kötülükten nasibini alamadığı, trajediden yoksun olduğu, fantastik açıdan yüzeysel olduğu, bu yüzden de güdük kaldığıyla ilgili bu tez bir başka yazıda da yankısını buldu. Hatta çoğu zaman her kapıyı açan bir anahtara dönüştürüldü. Örneğin Hasan Bülent Kahraman, benzer esinler taşıyan Siyasal Romanın Ölümü adlı yazısında Türk edebiyatında trajedinin yokluğundan, fantastik olanın zayıflığından, metafizik eksikliğinden, kötülük, şiddet ve yenilgi korkusundan yakınır Batı'nın kendi roman damarlarını işletmesine karşın Türkiye'de romanın özellikle de siyasi romanın kısırlaşmasını bu kültürel eksikliğe bağlar. 1970'lerin romancılarıyla Sevgi Soysal'ın Pınar Kür'ün Füzûzan'ın romanları ile ilgili söyledikleri şunlar: Siyaset bu romanlarda yeni bir tipi gündeme getiriyordu. Kendi trajedi karşısında tavır almak ve onunla yüzleşmek zorunda olan birey. Ne var ki kültür

Daemon konusunda önemle duran akademisyen yazarlardan birisi de Hasan Ünal Nalbantoğlu'dur. O da Mardin gibi düşünce dünyamızda durgunluğun ataletin yenilmesi ve gelişmenin sıçramanın oluşması için daemonik güçlere ihtiyacımız olduğuna inanır. Daimonsuz Bilim adlı yazısında konuyu geniş çerçevede ele alır: "Peki nedir bu daimon? Belki tam da "davranışçı" ya da "bilişselci" modern psikologların yaygın sanısının tersine, asla birey ruhuna indirgenemez öte yandan kritik dönemeçlerde kişiye de daha çok neyi yapmaması gerektiği yönünde telkinde bulunan ama gene de seçme şansı sunan bir kendini kaptırış. Söz gelimi akademik bir kaptırma hem de güncel akıntı karşısında kürek sallayarak. Dikkat edilirse modern bilimin bildik kavramları, nedensellik, neden-sonuç ilişkisinden dem vurmuyoruz burada. Daimon bireysel bir haslet değildir ama kişiye dışarıdan gelip onun beden canına nüfuz ederek kalıcı haslete dönüşebilen bir barbarca istiladır. Özetle akademik çalışmayı, bilgi üretmeyi bazıları için her ne pahasına yaşam boyu uğraşı da kişinin karakteri, huyu meşrebinin entegral parçası kılan her ne ise işte o daimondur".⁸

Mardin'in değerlendirmesi doğurgan olabilecek, düşünmeyi tetikleyici bir iddiadır diyen Nalbantoğlu, onun Türk aydınlarının literati konumundan entelektüel konuma geçemediği tespitine şerh koyar: "... Öte yandan da meşrep'leri, huy'ların toplumsal vb. davalar uğruna kendilerini harcamaya sanki iten örneğin bazı geç Osmanlı aydınları düşünüldüğünde de kanımca oldukça ihtiyatlı yaklaşılması gereken bir iddia bu."⁹ Şerif Mardin çağdaş düşünürlerimiz arasında Nietzsche'yi yaratabilmemiz mümkün değildir tespitini ele aldığı ve bunu bir sanı olarak nitelendirdiği yazısında, Nalbantoğlu, haklı olarak şu son dönemlerde postmodern aydınların sıklıkla eleştirdiği Batı metafiziğine içkin dikotomik ayırımın hele de kutuplaştırmaların Mardin'in söylemine de sızmasından söz eder. Bu yazısının gayesini de yazar, "Şerif Mardin'in ülkemizde özellikle siyasal bilimlerin gelişmesine katkısını hiç de göz ardı etmeden kendisinin özellikle ülkemiz dışındaki arızalı durumu daimon eksikliğine bağlayan ama kanımca bizi aynı dikotomiler içine ittiğini düşündüğüm bir sanısı üzerinden giderek tartışmaya açmak" olarak dile getirir.¹⁰

Şerif Mardin'in tespitinde bize göre eleştirilmesi gereken asıl hususun sözünü ettiği bu yokluk dikotomisinde tasavvufu istisna olarak gösterip de tasavvuf ile ilgili herhangi bir tartışmaya girmemesidir. Hatta onu eleştirenlerin de tasavvuf ve daemonik düşünce konusunda herhangi bir değerlendirmede bulunmamaları ciddi bir eksiklik olarak görülüyor. Çünkü Şerif Mardin'in çağdaş düşünürlerimiz arasında arayıp da bulamadığı ve Hasan Ünal Nalbantoğlu'nun ise Jöntürklerde kısmen bulunduğu "Nietzsche"i, en güzel bir tarzda tasavvufi düşüncede ve mutasavvıflarda, en çok da XIII. yüzyıl Anadolu sahasındaki mutasavvıf zümrelerin yaşama tarzları ve düşünme tarzlarında bulabilirdi. Bu tasavvufi zümrelerin ve öncüllerinin incelenmesi Şerif Mardin'in "Daemon'un kabul edilmediği, maskelendiği ve yalnız "kötü" ile bir tutulduğu uygarlık" nitelemesinin ne kadar tartışmaya açık olduğunu ortaya koyar. Bir Hallac-ı Mansur'da Niçe'ci (Nietzsche) trajedinin daha üst

yaşamını oluşturan zihinsel yaklaşımın asla bir tragedyaya geleneğine dayanmaması daima ahlakçı olması, daima iyi'den ve doğru'dan yana tavır çalması, yenilgi'den korkması ve ona uzak durması bu romanların da belli bir çizgiyi aşamaması demektir." Nurdan Gürbilek, *Kötü Çocuk Türk* (İstanbul: Metis Yayınları, 2012), 72.

⁸ Hasan Ünal Nalbantoğlu, *Arayışlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 59. Şerif Mardin bir yazısında akademik hayattaki daemonik noksanlığın giderilmesi için yaptığı bir teklifi anlatır. Yazısında daemonik öge için uçma tabirini istemeden de olsa kullanmak durumunda kaldığını belirterek, akademik hayattaki daemon ile ilgili şunları söyler: "Uçma dediğim zaman hani kendi başına müphem, belki de bir akademisyenin kullanmaması gereken hafiflikte bir kavramla işe başladım biliyorum. Bu başlık altında neler anlatacağımı ifade etmek için size [...] üniversitesinin kuruluş safhası ile ilgili bir anımı arz etmek istiyorum. Bundan birkaç yıl önce [...] üniversitesi böyle olacak, böyle olacak kalite nasıl olsun? Kaliteli Profesörler getirilsin." diye konuşuyorduk. Bunların hepsi güzel fakat gerçek bir üniversite bir gün kendilerine "deli" ya da "uçuk" denen insanları bağrına basması gerekecektir dedim." Nalbantoğlu, *Arayışlar*, 309.

⁹ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 72.

¹⁰ Nalbantoğlu, *Arayışlar*, 9.

bir boyutu bulmak mümkündür. Bu mutasavvıfların özellikle şeytan ve kötülük üzerine dile getirdiği ve çoğu zaman canlarıyla ödedikleri fikirler, şeytanın sadece kötülük ile bir tutulmadığını gösterir. Tek bir Hallac-ı Mansur bile bunu teyit etmek için yeterlidir. Yukarıda dediğimiz gibi, trajedisi Nietzsche'den daha derin olan bu sufi, şeytan üzerine en cesur yorumların da sahibidir. Dünyada yalnızca iki gerçek muhavvid (tevhid, birlik ehli) tanıyan bu sufiye göre, şeytanı Allah'ın açık emrine rağmen O'ndan başka hiçbir şeye tapmamak için yaratılan bir varlığa secde etmemiştir. Bir rubaisinde şeytanın çılgınlığını dile getirir: “Benim başkaldırım Sen’i kutsi ilan etmek içindir.” Hallac’a göre İblis İrade ile Emir arasında bırakılmıştı ve “elleri arkasında bağlı suya atılmıştı. Bu halde iken Allah ona dikkat et sakın ıslanma demişti.”¹¹

Şeytanın trajik halinin bir takım sufi şairlere ilham kaynağı olduğunu söyleyen A. Schimmel, bu konuda en güzel şiir olarak da Senai'ninkini gösterir: “ Kalbi aşk simurgunun yuvası olan kovulmuş melek Allah'ın mekrinden yakınr: “Tanrı ezelden beri onu mahkum etmeye niyet etmişti ve cennetten kovulma sebebi olan Âdem’i yaratmıştı: Yoluma tuzak kurdu/Âdem tuzağın yemiydi/ Bana lanet damgasını basmak istedi/Yaptı istediğini topraktan Âdem bahaneydi”.¹² Daha uç bir örnek de Moğol istilası altındaki Hindistan’da 1661 yılında idam edilen, ihtida etmiş bir Yahudi olan ve söyledikleri Schimmel’in tabiriyle Sünnileri şok eden Sermed’dir: Gir öğren Şeytan’dan kulluk nasıl yapılır/Bir Kible seç, secde etme başka hiçbir şeyin önünde.”¹³

Ahmed Gazali (v.1126) de “Tevhidi şeytandan öğrenmeyen kâfirdir.” deme cesaretini göstermiştir. Bu tarz örneklerin daha ılımlısını Attar ve Mevlânâ üzerinden genişletmek mümkündür.¹⁴ XIII. yüzyıldaki tasavvufi zümrelerin öncülleri konumundaki bu mutasavvıflardaki daemonik düşünceyi, bu yüzyılın Anadolu’sunda çok çeşitli hale gelmiş olan tasavvufi zümrelerde de görmek mümkündür. Bu açıdan XIII. yüzyıl Anadolu sahası, tarihçilerden ilahiyatçılara felsefecilerden sosyologlara kadar sosyal bilimciler arasında çok farklı tarihî, dini, tasavvufi ve felsefi tartışmalara konu olmuştur.

Nitekim Ortaçağ Anadolu’sunda İslam’ın ayak izleri üzerine yazdığı kitabında Ahmet Yaşar Ocak, özellikle 1071 ile 1453 arası Türkiye’sinin toplumsal, kültürel ve entelektüel tarihini yazabilmenin çok zor olduğunu belirtir. Zorluğun ana sebebi olarak da dönemin uzunluğuna mukabil, resmi kroniklerdeki malzemenin o nispette sınırlı oluşunu gösterir. Çünkü Arşiv malzemeleri yoktur ve Selçuklu belgeleri ihtimaldir ki Moğol işgalinin ilk zamanlarındaki yağma ve tahrip sırasında ortadan kalkmışlardır. Bir başka ihtimal de Selçuklu Moğol iktidara dış bileyen Türkmenler tarafından çeşitli ayaklanma ve yağlanma esnasında yakılıp yırtılıp yok edilmişlerdir.¹⁵

Bu durum bu dönemde yaşanan siyasî, tasavvufî, felsefî hareketleri her türlü spekülasyonlara açık hale getirmiştir. Araştırmacılar da doğal olarak tarihi, siyasi, dini ve tasavvufi hadiseleri, sağlam bir tarihî belge üzerinden çok, kendi sahip oldukları kimliklerine, meşreplerine, ideolojilerine ve mezheplerine göre değerlendirmişlerdir.

XIII. yüzyıl Anadolu sahası çok farklı tasavvufi akımlara sahne olmuş ve bu akımların bir kısmı etkilerini Osmanlı’ya hatta günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bu devirdeki tasavvufi zümrelerin sadece isimlerini yazmak bile ne kadar çoklu ve farklı tasavvufi meşrepler ile karşı karşıya

¹¹ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları* (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 1999), 209.

¹² Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 209.

¹³ Mardin, *Türkiye’de Din ve Siyaset*, 210.

¹⁴ Mevlânâ’ya göre İblis tek gözlüydü. Âdem’in topraktan yapılmış görüyordu ve bu yüzden de ben ondan daha hayırlıym demiş, ateşin toprağa üstünlüğü ile böbürlenmişti. Ancak Allah’ın insana kendi nefesinden üflediği ve onu kendi suretinde yarattığı gerçeğini gözünden kaçırmıştı. Bu yüzden İkbâl’in dediği gibi İblis, Âdem’in mirası olan ilahi sevgiden yoksun tek gözlü entelektüalizmin temsilcisidir.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *İslam’ın Ayak İzleri* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 247.

olduğumuz gösterir: Kazeruniler, Evhadiler, Kübreviler, Vefailer, Rifailer, Ekberiler, Mevleviler, Babailer, Bektaşiler, Kalenderiler.¹⁶ Bunların dışında, konumları, durumları, kimlikleri ile ilgili karanlıkta kalan yönleri aydınlatılması beklenen Rum Abdalları, Câmiler, Şems-i Tebriziler, Medariler, Celâlîler gibi guruplar da üzerlerinde konuşmayı ve çalışmayı hak edecek öneme sahip dini zümreler de söz konusudur.

Ahmet Yaşar Ocak'ın da dediği gibi bu dönemdeki siyasi karışıklıklar, yağmalar gibi sebepler yüzünden resmi arşivlerden ve belgelerden mahrum olsak da bu derviş zümrelerinin özellikle tavır davranış giyim ve yiymeleri hakkında bilgilere sahibiz.

Meşhur Barak Baba (v.1307) beline taktığı sarı kırmızı bir bez parçası dışında çıplak dolaşır, başına iki yanına birer manda boynuzu takıştırır, kırmızımı sarık sararmış ve saç ile bıyıklarını uzatıp sakalını kazırdı. Servet biriktirmezdi. Uzun değnekler, tef, davullar taşıyan müritleri de aynı görünümdeymişler. Müritler çalar Barak Baba ayı gibi oynayıp maymun gibi türkü çığırır.¹⁷ Rum Abdalları, Şems-i Tebriziler ve Celaliler “çahar darb” yani dört vuruş denen saç sakal bıyık ve kaşlarını tıraş ederlerdi. Haydariler ve Camiler ise sakallarını kesiyor ama bıyıklarını uzatıyorlardı. Haydarilerin demir halka, tasma bilezik kuşak bukağı ve zincire düşküdüler. Rum Abdalları özel baltalar, deri torbalar, büyük tahta kaşıklar ve âşik kemiği taşırlardı.¹⁸ Bütün bunları resmî, Ortodoks İslam'a karşı bir çeşit heterodoks veya anarşist tavır olarak nitelendirmek mümkündür. Bu tavırlarının arkasındaki düşüncelerine dair elimizde yeterli doküman ve belge olmaması dini ve tasavvufi tarihimiz açısından talihsizlik olsa da tavır ve davranışlarından Şerif Mardin'in aradığı daemonik öğelere daha modern bir deyimle anarşist tavra sahip olduklarını tahmin etmek mümkündür. Nitekim seçkin bilim adamı Nasıreddin Tusi bu zümreleri “dünyanın fazlalıkları” “şeytanın oyuncakları” olarak nitelendiriyor ve Hulagu Han'a Kalenderîlerin idam edilmesini salık veriyordu.¹⁹

İçlerindeki daemonik güçleri dizginle(ye)meyen bu zümreler ile ilgili çalışmaları ile tanıdığımız Ahmet T. Karamustafa, “Tanrının Kural Tanımaz Kulları” olarak nitelendirdiği bu zümreler üzerindeki bilgilerimizi eksik hatta hatalı bulur. Günümüzde zahitlik ile ilgili kapsamlı çalışmalar olmadığını söyler ve bu olgunun İslam dindarlık biçimlerinin tarihsel gelişiminde ayrı bir evre olarak bile tanınmadığından yakındır. Derviş dindarlığı olarak kabul ettiği bu zümrelerin yeni bir dindarlık tarzına sahip olmalarına rağmen halk dini kategorisinde değerlendirilmesine itiraz eder. Anarşist olarak da nitelendirdiği bu dervişlerin halk dini ve aşağı kültür alanına sürgün edilmesinin tarihi nedenlerine gider. Seçkin tavır, bu kural dışı dervişleri kaba yığınların dininin en üst sembolü gibi görmesini kabul etmez. Ahmet T. Karamustafa bu kaba olarak değerlendirilen dervişlerin okuma ve yazmasız kalabalıklar olmadığını tersine pek çok Müslüman entelektüelin gönlünü ve beynini kazandıklarını söyler.²⁰ Kaldı ki tabiri caizse Ortodoks İslam'ın temsilcisi kabul edilen büyük mutasavvıf Mevlânâ'nın özellikle Kalenderîlerin ileri gelenleri ile samimi ilişkiler içinde olduğunu hatta onları öven şiirler yazdığını biliyoruz. Gölpinarlı bu şiirlerden birçok örnek almıştır. Bir tanesi de şudur: Hak kokusunu kalenderin ağzından ara. Adam-akıllı ararsan şüphe yok ki mahrem olur aradığını bulursun.²¹ Mevlânâ mesnevisinde Şeytan ile Muaviye'yi çatıştırır. Burada da şeytan öyle

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler* (Konya: Çizgi Yayınları, 2020).

¹⁷ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kural Tanımaz Kulları* (İstanbul: YKY Yayınları, 2007), 11.

¹⁸ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 28-29.

¹⁹ Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, 15.

²⁰ Tanrının Kural Tanımaz Kulları, 12-18.

²¹ Abdülbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi* (İstanbul: İnkılap Yayınları, 1999), 61-63. İslam öncesi Türk şiirinde bile daemonik öğeler bulmak mümkündür. Nitekim Fuat Köprülü şiir, büyü, musiki ve çılgınlığı birleştiren eski Türk şairleri hakkında şu önemli bilgileri verir: “Tonguz'ların “şaman”, Altay Türklerinin “kam” Yakutların “oyun”, Kırgızların “bahşi” Oğuzların “ozan” dedikleri eski Türk şairleri

bildik tanıdık kılığın dışında, yani sadece kötülük simgesi olarak belirmez. Sembolik olarak akli temsil eden Muaviye’yi akli bir takım argümanlarla alt etmeye çalışır:

“Rivayet ederler, Muaviye köşkte bir bucakta uyumuştur. Köşkün kapısı içerde kilitliydi, çünkü Muaviye, halkın gelip gitmesinden yorulmuştu. Ansızın onu birisi uyandırdı. Muaviye, gözünü açınca adam gözden sır oldu. Kendi kendisine “Köşke kimse giremez. Bu küstahlıkta, bu cürette bulunan kim acaba” dedi. Kapı ardında bir herif gördü. Adam kapıya sinmiş, yüzünü perde ile örtmüş, gizlenmişti. Muaviye, “hey sen kimsin adın ne? diye sordu. Adam “adım açıkça söyleyeyim şaki İblis” diye cevap verdi. Muaviye, “Niye gayret ettin, beni niçin uyandırdın, bana doğru söyle, aykırı konuşma” dedi. Şeytan “namaz vakti geldi, hemen mescide koşmak gerek. Mustafa, mânâ incisini delerek, acele edin, ibadetleri vakti geçmeden yapın buyurdu” dedi. Muaviye, “hayır hayır senin böyle bir maksadın olamaz. Bana hayra delil olasin, imkânı mı var bunun? Şeytan dedi ki, “Biz evvelce melektik. İbadet yoluna canla başla düzölmüştük. Yol salıklarına mahremdik, arş sakinlerine hem dem. Biz de bu şarabın sarhoşlarındanık, biz de kapının âşıklarındanık. Tatalım Âdem’e secde etmem hasettendi. Ama o haset de aşktan meydana geldi, inattan inkârdan değildi. Her haset, şüphesiz dostluktan meydana gelir. Sevgili ile başkaları bir arada oturunca haset baş gösterir. Onun oyununda bundan başka bir oyun yoktu ki. Oyna dedi.

Ben ne bilirim ki ona katayım. Bir tek oyunum vardı, oynadım, kendimi kaldırıp belaya attım. Belada da onun lezzetlerini tatmak istedim. Ona mat oldum mat oldum mat oldum. Küfür olsun, iman olsun onun eliyle dokunmadır, onundur. Emir ona dedi ki, “bunlar doğru. Fakat bunlardan senin payın eksiktir. Tanrı seni yakıcı bir hâle getirmiş, bütün hırsızların üstadı etmiştir. Tanrı ile yüz yüze konuştum. Ey düşman senin hilene karşı ben kim oluyorum? Filozof zeki Firavun’un akli körleşti, senin yüzünden bir şey anlamaz oldu. Ebu Leheb senin yüzünden nâhil oldu, Ebul Hakem de senin yüzünden Ebu Cehil kesildi. Ey bu satranca nam için yüz binlerce ustayı mat eden. Sen hile denizisin, halk bir katreden ibaret. Sen dağ gibisin selim kalpli insanlarsa bir zerre. İblis Muaviye’ye Hak beni aslanla köpeği imtihan etmek için yarattı, halisle kalbi ayırt etmek için halk etti. Bu otları niçin ortaya koyarım? Hayvan hangi cinstendir meydana çıksın diye. Kurt, ceylandan bir yavru doğursa onun kurt yahut ceylan oluşunda şüphede edilir. Önüne otları kemik koy. Eğer kemiğe gelirse köpektir, ota

“sahir-şairler” olarak yani büyücü şairler olarak nitelendirilirdi. Çünkü bu şairler, sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik gibi birçok vasıfları kendilerinde toplarlar ve halk üzerinde büyük saygı kazanırlardı. Gökyüzündeki Tanrılara türlü amaçlar için kurban sunmak, ölünün ruhunu yerin dibine göndermek, ölüm hastalık gibi kötü cinler tarafından gelen işleri büyü ile önlemek, hastaları tedavi etmek gibi sosyal vazifeleri üstlenirlerdi. Bütün bu işler için ayinler düzenlenir ve “sahir-şairler” bu ayinlerde kendilerinden geçmiş halde tepinip sıçrarken, bir takım şiirler inşad ederler, bunları kendi musiki aleti ile özel bir beste ile söylerlerdi. Bu esnada tavırları da oldukça ürkütücüdür. Çünkü dehşet verici sıçramalar ile gözlerini korkunç bir şekilde dolaştırır, dışerini gıcırdatır, bir çılğın gibi etrafına vurarak sarsılırdı. O kadar ki bu vecd halinde etrafına zarar vermesin diye sıkı sıkıya tutulmak zorunda kalırdı. Bahş’ların kıpkırmızı demirleri yaladıklarından, bedenlerine şişler batırdıklarından, çıplak ayakla kızgın demirler üzerinde yürüdüklerinden, bu yürüme esnasında da demirin üstüne su dökölmüş gibi cızladığından dehşetle bahsedilirdi.”²¹ Fuat Köprölü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014), 25. Köprölü ne yazık ki bu şiir örneklerinin elimizde olmadığını da ifade eder. Diğer yandan *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004) adlı klasikleşmiş eserinde Francis E. Peters daemon ilgili maddede (özetle) şunlar söyler: “*daimon veya daimonion Tanrı ile kahraman arasında bir yerde bulunan doğüstü varlık veya şey, dai-omai taksim etmek, kemirmek, yutmak, kader, alınyazısı, daimon tanrı, tanrıça, ilah, ilahe, tanrı, tanrılık, ilah, uluhiyet, bir kimsenin cini (genius) kısmeti veya kaderi. Daimones tanrılar ile insanlar arasındaki bağlantı halkasını oluşturan altın çağın insanlarına ruhlarına verilen addı. Bu yüzden bedenden dünyadan ayrılan ruhlar için kullanılmıştır. Daimonao tanrısal bir öc alıcıya maruz kalmak, kötü bir cinin tutsağı olmak, deliliğe sürüklenmek, cin çarpmak.*” Yazarın bu tarifleri, Köprölü’nün bizim eski şairlere musallat olan cin ve ruhlara benzerliği dikkat çekicidir.

meylederse şüphe yok ceylan cinsindedir. Kahr ile lütf birbirine eş oldu. Bu ikisinden bir hayır ve şer âlemi doğdu. Sen otlaki kemiği göster, nefis ve can gıdasına arz et. Nefsin gıdasını isterse aşağılıktır, ruh gıdasını isterse serverdir. Peygamberler ibadetlerini arz ederler, düşmanlar şehvetlerini. Muaviye, ey yol vurucu delil getirme, beni kandırmaya yol bulamazsın. Ben delil getirmede sana üst olamam. Senin her sözünde bir şey vardır, her sözünde yüzbinlerce sihir gizlidir. Ey fitneci İblis niçin beni uyandırdın doğru söyle? İblis, Ey düşüncelere dalan, doğruyu ve yalanı nasıl anladın? dedi. Muaviye, peygamber nişanesini bildirmiş, kalp ile halisi anlamak için mehenk vermiş. Halk heva ve arzu sarhoşudur. Onun için senin yalanını dinler. İblis, birçok hileye düzene kalktıysa da Muaviye onun inadını inkârını dinlemedi. İblis, eğer namazın fevt olsaydı, namaz geçseydi, bu cihan sana nursesiz kapkaranlık kesilecekti. Bu ziyandan ağlayacak, figan edecektin. O teessüf, o figan, o niyaz, yüzlerce zikirten namazdan üstün olacaktı İstedim ki öyle bir ah etmeyesin, bu suretle de öyle bir yola sahip olmayasın dedi. Muaviye, işte şimdi doğru söyledin. Senden bu beklenir, layığın budur. Sen örümceksin, ancak sinek tutabilirsin. Hâlbuki ben sinek değilim, zahmet etme a köpek. Sen beni uyandırdın ama o uyandırış, uykunun ta kendisiydi. Bana gemi gösterdin ama gösterdiğin gemi, girdaptan ibaretti. Sen beni daha iyi bir hayırdan mahrum etmek için hayra sevk ettin dedi.”²²

SONUÇ

Sonuç olarak diyebiliriz ki Şerif Mardin’in başlattığını söyleyebileceğimiz, Türk düşünce, kültür ve sanat hayatını yüzeyselliğe mahkûm ettiğine inanılan daemonik yoksunluk, verimli bir tartışma ortamı oluşturacakken, Nurdan Gürbilek’in güzel ifadesiyle hemen hemen her kilidi açan bir anahtar konumuna gelmiş ve birkaç değerli muhalif seslerin dışında unutulmaya mahkûm edilmiştir. Batı metafiziği ve Oryantalizm’in içimize sızdırdığı var-yok dikotomilerinden sıyrıldığımız ve hem günümüz hem de Selçuklu ve Osmanlı dönemindeki tasavvufi eserler olmak üzere klasik metinleri bu sızdırmanın ve sıyrılmanın ötesinde bir kavrayışla ele aldığımız takdirde düşünce sanat ve kültür dünyamızdaki zenginliklerin farkına varacağımız şüphesizdir.

KAYNAKÇA

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Eserleri, Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005.
- Gürbilek, Nurdan. *Kötü Çocuk Türk*. İstanbul: Metis Yayınları, 2012.
- Hasan Ünal, Nalbantoğlu. *Arayışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Karamustafa, T. Ahmet. *Tanrının Kural Tanımaz Kulları*. İstanbul: YKY Yayınları, 2007.
- Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Mardin, Şerif. *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Morin, Edgar. *Aşk, Şiir, Bilgelik*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Nalbantoğlu, Hasan Ünal. *Arayışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *İslam’ın Ayak İzleri*. İstanbul: Kitap Yayınları, 2011.
- Schimmel, Annemarie. *Tasavvufun Boyutları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevi*. çev. Veled İzbudak. 2. Cilt. İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Tasavvufi Zümreler*. Konya: Çizgi Yayınları, 2020.

²² Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak (İstanbul: MEB Yayınları, 1991), 2/200-214.

Pisara mı Alpkara mı? (İsmi Pek Anlaşılmayan XII. Yüzyılın Bir Garip Türk Kumandanı)

Tuncer BAYKARA

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (Emekli Öğretim Üyesi), Uşak, Türkiye,
baykaratuncer@hotmail.com (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 15.06.2020

Kabul: 06.09.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Denizli/Ladik,
Alpkara,
Niketas Khonetas,
İsmail Hakkı
Uzunçarşılı,
Osman Turan.

Yeni yetişen bilim insanlarının daha çok Yunanca kökenli onomastik ismini kullandıkları şahıs adları bilimi, tarih araştırmalarında son derece büyük bir öneme sahiptir. Şahıs isimlerinin doğru okunuşu, pek çok konunun aydınlanmasında ve doğru anlaşılmasında hayati derecede bir yer tutar. Türk tarihine yön veren tarihi şahsiyetlerin isimlerinin yanlış okunuş ve telaffuzları genelde Türk tarihinin özelde ise, Selçuklu tarihinin en büyük meselelerinden biridir. Bu konu ülkemizde enine boyuna müstakil bir şekilde ele alınmış değildir. Daha da acı olanı, birinin yaptığı hatayı bir başkası hiçbir şekilde tahkik etmeden tekrarlamaktadır. Türk isimleri, kaynağını engin Türk kültüründen alır. Bu yazımızda konu ettiğimiz Alpkara ismi de kaynağını Türk Alplik kültüründen almıştır. Ne yazık ki, yanlış bir okumanın masum kurbanı olarak pek farklı şekillerde karşımıza çıkmıştır. Bu konuda en önemli kaynağımız zaten Khoniates diye anılan Honazlı Niketas'ın Historia adlı eseridir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı da bu konuyla meşgul olmuştur. Bu yazımızda amacımız Denizli tarihinde büyük yeri olan bir Türk komutanı Alpkara'ya "iade-i isim" dolayısıyla "iade-i itibar"dır.

Is He Pisara or Alpkara? (A Strange Turkish Commander of the XIIth Century, Whose Name Is Not Understood)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 15.06.2020

Accepted: 06.09.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Denizli/Ladik,
Alpkara,
Niketas Khonetas,
İsmail Hakkı
Uzunçarşılı,
Osman Turan.

The anthroponymy which the newly grew scientists mostly use the Greek name onomastic, is of great importance in historical research. The correct reading of personal names has a vital place in the enlightenment and correct understanding of many issues. The misspellings and pronunciations of the names of historical figures that shape Turkish history are one of the biggest issues of Turkish history in general and Seljuk history in particular. This issue is not completely discussed in our country. What is even more painful is that someone repeats his/her mistake without any further investigation. Turkish names take their source from the profound Turkish culture. The name Alpkara, which discussed in this article, has taken its source from the Turkish Alpine culture. Unfortunately, we have come across with this name in many different ways as the innocent victim of a wrong reading. Our most important resource in this regard is the work of Honaz Niketas already known as Khoniates, Historia. İsmail Hakkı Uzunçarşılı has also been busy with this issue. In this article, our aim is "restoration of honor" for Alpkara, a Turkish commander who has a great place in Denizli history.

Atf/Citation: Baykara, Tuncer. "Pisara mı Alpkara mı? (İsmi Pek Anlaşılmayan XII. Yüzyılın Bir Garip Türk Kumandanı)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 136-139. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.9>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Alp Arslan'ın Malazgirt Zaferi sonrasında sür'atle Anadolu'nun fethine girişen Türkler, Batı Anadolu ve Marmara sahillerine kadar ulaşmışlardı. Bu çerçevede Denizli/Ladik/Laodikeia'ya kadar fethedilmiş olmalı ki, 1119 senesinde Denizli/Ladik/Laodikeia üzerine yürüyen Doğu Roma/Bizans ordusu, bu şehri kuşatıp almış idi.¹ Bu durumun gelişmesinde şüphesiz I. Haçlı Seferi'nin büyük rolü olmuştu. Zira I. Haçlı Seferi'nden sonra Türkler Batı Anadolu ve Marmara sahillerinde ele geçirdikleri yerlerden çekilmişlerdi.

Bizans kaynakları, şehri savunan Türk kumandanının adını Alpkara olarak vermektedirler. Burada en önemli kaynağımız zaten "Khoniates" diye anılan Honazlı Niketas'ın eseridir.² Dönemi anlatan eserinde şöyle der:

"İmparator, Türklerin İmparator Aleksios'un kendileri ile akdetmiş oldukları anlaşmalara riayet etmeyerek büyük askeri birliklerle Menderes nehri kenarında Phrygia'da bulunan şehirlere taarruz ettiklerini haber aldı. Bu sebeple ilkbahar (1119) başlangıcında sefere çıkıp onları muhtelif savaşlarda mağlup ettikten sonra Laodikeia şehrini zapt ederek burasını surlarla çevirdi. Şehrin korunması ile görevli Alpikharas'ı yerinden attı ve gerekli diğer düzenlemeleri yaptıktan sonra İstanbul'a döndü."³

İlginç olanı Alpkara üzerine yürüyen Bizans ordusunun öncü birliğine bir Türk'ün kumanda etmesidir: Aksakus/Ak-kuş. Alpkara ismi günümüz tarihçileri arasında çok fazla bilinmez. Hattâ denilebilir ki, Denizli yöresinin tarihçileri dışındakiler için bu adın fazla bir önemi yoktur. Ancak bu olayların geçtiği coğrafyanın insanı olup, 30-40 yıl sonra dünyaya gelen Niketas'ın komşusu şehirde olup bitenleri duyduğu ve oradaki Türk kumandanın adını da kesin olarak doğru tesbit ettiği için bu ismi kabul etmek gerekir.

XX. yüzyılda, Denizli yöresi için Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası'nda bazı çalışmalar vardır. Fakat bunların yanında döneminin tarihçilerinden İsmail Hakkı Uzunçarşılı (1888-1978) bu konuyla meşgul olmuştur.⁴ Gerçi İngiliz arkeolog P.V.Ramsay, Lycus/Çürüksu vadisi adlı antik dönemi esas alan İngilizce araştırmasında Bizans'ın son zamanlarındaki Türk devirlerine de temas eder. Ancak, çoğunlukla Fransızca bilen Osmanlı aydınlarının ellerinde o eser değil, Charles Texier'in "Küçük Asya" diye Türkçe'ye de çevrilen "Asie Mineure" kitabı vardır. Uzunçarşılı ise, o dönemde Maarif Müfettişi de olduğundan yazdıkları taşra aydınları tarafından daha o yıllarda ilgi görmeye başlar. O'nun kitabelerden söz eden eserinin ilk basımı Osmanlıca, ikinci basımı ise, harf inkılâbından sonra 1929 (Rumi 1347) yılında Devlet Matbaası'nda yapılmıştır.

Buradaki Denizli bölümünü yazarken "görülen eserler" listesinde, ilk adı geçen kitap olan, Zambaur'un *Geneoloji*'sine uzun bir süre ulaşamadım. Biraz Fransızca bildiğim için Bizans tarihçisi Lebeau'nun Paris'te 1757'de yayımlanan *Histoire du Bas Empire* adlı eserinin basılan ciltlerinden istifade ettim. Ama E.R von Zambaur'un (1866-1947) 1927'de Hannover'de basılan *Manuel de Genealogie et de Chronologie Pour L'Histoire de L'İslam* adlı bir kitabının olduğunu da biliyordum. Zambaur, Alman asıllı olan Avusturyalı bir yazar idi. Kitabını Fransızca kaleme almasına rağmen,

¹ Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi* (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969).

² Niketas Khoniates, *Historia (Iannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995).

³ Khoniates, *Historia (Iannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, 8.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Mentеше, İnanç, Hamit Oğulları hakkında malûmat", *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından II. Kitap* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1347/1929).

Uzunçarşılı'nın istifa ettiği kişi Zambaur'un eserini Almanca kabul edip Uzunçarşılı'ya da o şekilde bildirmiş olmalı.

Uzunçarşılı'nın bu eserinden bir müddet sonra "Alpkara" isminin geçtiği iki ayrı çalışmaya rastlanıldı. Bunlardan ilki İslam Ansiklopedisi'ndeki Alaşehir maddesini yazan, yine dönemin akademik alandaki en ünlü Selçuklu tarihçisi sayılan Mükrimin Halil Yinanç (1898-1961)'ın eseri idi. O, Alaşehir'e 1119'da gelen Bizans ordusunun Laodikeia'daki Alpkara üzerine yürüyüp onu geri çekilmeye mecbur ettiğini yazıyordu.

İkinci çalışma ise, yine Selçuklu tarihçisi sayılan Osman Turan'a ait idi. O, 1971'de yayımlanan ve büyük yankılar bulan *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁵ adlı eserinde Uzunçarşılı'nın okuyuşunu kabul etmişti. Turan, eserinde şöyle diyordu:

"Akkuş kumandasında bulunan öncü kuvvetler ile birlikte Alaşehir'den Denizli'ye geçti. Bu bölgenin Selçuklu valisi olan Emir Başara (Picharas)'yı mağlup ve şehri zaptetti".⁶

Osman Turan'ın dönemin Selçuklu batı sınırı kenarındaki gücün Türk kumandanı, halis bir Türk adı taşıması gerekirken "Başara" gibi bir ismi tercih etmesini biz, Uzunçarşılı'ya bir saygı olarak kabul ediyoruz. Bu zatın özellikle "Beğ" yerine Arapça "Emir" sıfatıyla anılması da dikkat çekicidir. Oysa gerçekte durum hiç de öyle görünmemektedir.

XX. yüzyıl şartları icabı Türk ilmi geleneklerini teessüs zamanı olduğundan olsa gerek rahmetli üstad Uzunçarşılı, yabancı tetkik eserlerdeki okunuşlarını esas almıştır. Oysa dünyayı az çok takip eden Köprülüzade Mehmed Fuad Beyefendi, çağdaş bilim usullerine uymuştur. Fransızca'nın Türkçe okunuşu Uzunçarşılı'nın eseri boyunca hâkim olmuştur. Laodikeia değil, Laodisa/Laodise'dir. Oysa bu yıllarda asli imlaları ve okunuşlarını F.V Ramsay'ın, çoktan basılmış ve ulaşılabilir olan İngilizce tetkiklerinde bulabilirdi.

Bunları rahmetli üstad Uzunçarşılı'nın, XVIII. yüzyıla ait bir Bizans tarihi tetkik eseri olan Lebeau'daki Fransızca ismi Türkçe okunuşu ile kitabına darcettiği için hatırlattık. Çünkü oradaki Picharas, ancak Pişara okunur; gerçi dönemin diğer bazı Bizans vakanüvis kaynaklarında bu ismin başında bir "al" varsa da, Lebeau onu muhtemelen Arapça'daki isimlerin başına getirilen "al" kabul edip atmış, ikinci yarısını yazmıştır. Burada da bir başka husus dikkati çekiyor. M.Halil Yinanç, kütüphanelerdeki Bizans vakanüvislerin eserlerinin Fransızca çevirilerinin bazılarında bu ismin "Picaras" ve "Alpicaras" yazıldığını özellikle de Niketas'daki kaydını bizim gibi görmüş olmalıdır.

Çaka'da "k" olarak kabul eden Grek alfabesindeki harfi, bir dönem Çaka'da da Çaha şeklinde okuyanlar da olmuştur. Bizans kaynağını dönemin yaygın dili Fransızca'ya çevirenler bu harfi "ch" diye naklediyorlar. Devrin uzmanları, bunu "ş" değil "kh" olarak da kabul ederler. Alpkara'daki asli harfinde de kimi zaman "ch" diye nakledildiğini görüyoruz. Başka dile çevrilirken buradaki "ch" yanlışlıkla "ş" olarak algılanmaması için bazıları bunu "kh" olarak da naklediyorlar. Yakınlarda doktorasını orada yaptığından iyi Fransızca bilen bir dostumuzun XIII. yüzyıldan söz eden bir Batılı tarihçinin yazarın makalesini Türkçe'ye çevirirken genellikle "Chonae" diye yazılan "Honaz"ın adını Türkçe okunuşu gibi "Şonay" olarak çevirip basıldığını dehşetle görmüştüm. Bizim Alpkara'nın "Pişara" olması ona göre daha masum kalıyor.

Pişara'nın nasıl oluştuğunu bilmeyen bazı Türk Tarihçileri ve aydınları, bunu bir gerçek kabul edip buna en yakın Selçuklu dönemi ismini hatırlatıyorlar. Bu da "Beşare" olup, rahmetli Müjgan Cunbur bunu bana bir kongrede sözlü olarak bildirmiş idi. Tabii ben ona sadece "Ben, Mükrimin Halil

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye* (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu), 1971.

⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 160.

Yinanç'ın Alpkara olarak kabulüne katıldım.” diye kısa bir cevap vermişim. Yakınlarda *Selçuklular ve Bizans*⁷ diye bir kitap yazan eski lisans talebem Yusuf Ayönü'nün kitabında aynı sanıyı görünce hayretlere düştüm. Çünkü bu defa “Başara”nın başına, muhtemelen Osman Turan'a hürmeten bir de “Emir” eklenmişti.⁸ Gerçi Ayönü burada Osman Turan'ı tercih etmişse de, Alpkara'yı da unutmamıştır. Eskilerin “Bey/Beğ” yerine “Emir” demelerini yadırgamayabiliyoruz (Uzunçarşılı, Yinanç ve hatta Turan gibi). Ama kaynak dili olarak Arapça okuyan genç bilginlerde, güzelim Türkçe Beğ/Bey dururken “Emir” demeleri yaygınlaşmak eğilimindedir (Y.Ayönü, M. Kesik gibi).

SONUÇ

Şunu kesinlikle bilmeliyiz ki Alpkara, XI-XII. yüzyıllarda Türkistan sahasındaki Türkler'de namılı şahsiyetlerin adıdır. Gözü kara/yiğit Alp gibi derin manaları içerir. Türk'ün ve Türkçe'nin ruhuna uygundur. Wilhelm Barthold, Selçukluların erken devirlerinde rastlanan Alpkara'ya “general” deyip onun askeri özelliğini belirtmiştir.⁹ Oğuz Yabguları neslinden gelen Şahmelik'in hizmetindeki Ali Tegin'in kumandanlarından Alpkara, Selçuk'un torunu Yusuf'u öldürmüş¹⁰, birkaç yıl sonra da Çağrı ve Tuğrul Beyler de 1030 yılında Alpkara'yı öldüreceklerdir.

Yeni araştırmalarda ilk Alpkara'ya “Baranî” yani Baran oymağından olduğu söylenmekte, hatta Oğuz Yabguları ile akraba olabileceği de iddia edilmektedir.¹¹ Barthold bir başka Alp-kara'dan *Alpkara Uran* diye söz ediyor ki¹², Kıpçaklardan Uran boyunun önderi olup 1182'den sonra Harezmsahların hizmetine girmişti. Sanıyoruz ki “Alpkara”, bundan böyle Pişara'dan bozma Başara'nın yerini alacaktır.

KAYNAKÇA

- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2018.
- Khoniates, Niketas. *Historia (Iannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Barthold, Wilhelm. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. London: Southern Materials Center, 3. Basım, 1968.
- Barthold, Vassilij Vladimiroviç. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kervan Yayınları, 1981.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. “Afyon Karahisar, Sandıklı, Bolvadin, Çay, İsaklı, Manisa, Birgi, Muğla, Milas, Peçin, Denizli, Isparta, Atabey ve Eğirdir deki Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları hakkında malûmat”. *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından II. Kitap*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1347/1929.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1971.
- Baykara, Tuncer. *Denizli Tarihi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1969.
- Ayan, Ergin. “Selçukluların Şahmelik ile Macerası ve Harezmi Fethi”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Sonbahar 2014), 13-38.

⁷ Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018).

⁸ Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, 114. Bk. Dizin: Alpkara (Emir Başara).

⁹ Wilhelm Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion* (London: Southern Materials Center, 1968), 297.

¹⁰ Vassilij Vladimiroviç Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Kervan Yayınları, 1981), 371.

¹¹ Ergin Ayan, “Selçukluların Şahmelik ile Macerası ve Harezmi Fethi”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (Sonbahar 2014), 13-38.

¹² Barthold, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, 340, 341, 343.

Kudüs'te Bazı Selçuklu İzleri¹

Mehmet ŞEKER

Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Uşak, Türkiye,
mehmet.seker@deu.edu.tr (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 06.10.2020

Kabul: 11.11.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Selçuklular,
Kudüs,
Atsız Bey,
Artuk Bey,
Mescid-i Aksâ.

Bilindiği gibi Oğuzların Üçok kolunun Kınık boyuna mensup olan Selçuklular, hânedâna adını veren Selçuk Bey'in onuncu yüzyılın ikinci yarısında Siriderya nehrinin Aral gölüne döküldüğü mecrada yer alan Cend şehrine gelişi ile tarih sahnesinde adından söz edilmeye başlanmıştır. Selçuk Bey'in Cend'e gelişinden sonra İslâm dinini kabul ederek Müslüman olması sâdece kendi hânedanının değil, aynı zamanda İslâm dünyasının da kaderini etkilemiştir denilebilir. Selçuk Bey'in torunları tarihte pek az fâtihe nasip olacak büyük bir hayali gerçekleştirmişlerdir. Selçuklular, doğuda Hindukuş Dağları'ndan batıda Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Kafkaslar'dan güneyde Yemen'e kadar uzanan orta çağın en kudretli devletlerinden birini kurmaya muvaffak olmuşlardır. Bu makalede Selçuklular'ın Kudüs fethini ele almaktan çok, Filistin bölgesinin Türkler, özellikle Selçuklular zamanında Fâtımiler'den ve Haçlılar'dan kurtuluşuna dikkat çekmeye çalışacağız. Ayrıca çeyrek asırlık Selçuklu yönetiminden daha sonrasına kalan bazı izleri takip ederek, Müslüman-Türk varlığının bölgedeki alâmet ve işaretlerini bulmaya ve göstermeye gayret edeceğiz. Burada Kudüs'te Selçuklu izleri ile ilgili; konuyu bütünüyle ortaya koyacağımızı iddia edemeyiz. Ancak, son yıllarda ulaşılan bazı yeni izlerle bugüne kadar bilinmeyen veya mevcudiyeti hakkında az bilgi sahibi olunan bir kitabenin varlığından söz edeceğiz.

Some Traces of Seljuk in Jerusalem

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 06.10.2020

Accepted: 11.11.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Seljuks,
Jerusalem,
Atsız Bey,
Artuk Bey,
Masjid-i Aqsa.

As it is known, the Seljuks, who belong to the Kınık length of the threearms of the Oghuz, began to mention their name on the historical scene with the arrival of SelcukBey, who gave his name to the dynasty, in the city of Cend, located in the medium where the Sirideria River spilled into the Aral Lake in the second half of the tenth century. After SelcukBey's arrival in Cend, his acceptance of the Islamic religion and becoming a Muslim influenced not only the fate of his own dynasty, but also the Islamic world. SelcukBey's descendants have fulfilled a great dream that will be granted to few conquerors in history. The Seljuks succeeded in establishing one of the most powerful states of the middle ages, stretching from The Hindu Kush mountains in the east to the Mediterranean coast in the west, from the Caucasus in the north to Yemen in the South. In this article, we will try to draw attention to the liberation of the Palestinian region from the Fatimids and Crusaders during the time of the Turks, especially the Seljuks, rather than addressing the conquest of Jerusalem by the Seljuks. In addition, we will try to find and show the signs and signs of the Muslim-Turkish presence in the region by following the traces left after the quarter-century of Seljuk rule. Here in Jerusalem, we cannot claim that we will reveal the issue in its entirety. However, with some new traces reached in recent years, we will mention the existence of an inscription that is unknown or little information about its existence to date.

Atıf/Citation: Şeker, Mehmet. "Kudüs'te Bazı Selçuklu İzleri". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 140-147. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.10>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, Türk Tarih Kurumu, TİKA ve Gazi Üniversitesi tarafından Ankara'da 11-15 Aralık 2017 tarihlerinde düzenlenen "100. Yılında Kudüs Sergi, Panel, Anma Etkinlikleri" programında sunulan "Kudüs'te Selçuklu İzleri" başlıklı bildirinin geliştirilmiş metnidir.

GİRİŞ

Bizans İmparatoru Konstantin (1042-1055), Selçuklular'la, Bizanslı yüksek rütbeli esirlerin kurtarılması amacıyla bir anlaşma yapmak zorunda kaldığı için, Mervânî Emîr'I Nasru'd-Devle (v.453/1061)'nin aracılığı ile Tuğrul Bey'le bir anlaşma yaptı. “*Kaynaklar, İmparatorun, Liparit'in fidyesi ile birlikte, 'eski devirlerde misli görülmemiş' miktar ve kıymette hediyeler gönderdiğini yazmakta*”dırılar.² Bu anlaşma üzerine İmparator 1051 yılında Bağdat'a Abbasi halifesine; “*Müslümanlar'ın reisi Emîru'l-mü'minîn saygı değer ve sevgili Ebu Ca'fer Kâ'im*” hitabı ile başlayan bir mektup göndermiştir. Bu mektupta; Abbasi Halifesini tanıdığını, Mısır halifesi ile ilişkiyi kestğini ve bunun da Tuğrul Bey ile yapılan anlaşma sonucu olduğunu ifade etmiştir.³

Selçuklular ile yapılan bu anlaşma üzerine Mısır Bizans münasebetleri bozulmuştur. Bu münasebetle Fâtımîler'in Kudüs'te Kamâme kilisesini yağmaladıkları ve 1054'te kuzey Suriye'de Bizans'a taarruza geçtikleri kaynaklarda belirtilmiş bulunmaktadır.⁴

Selçukoğullarına mensup “*Yavgıyya Türkmenleri*”nden bir bölümü Sultan Alp Arslan'dan kaçarak Anadolu üzerinden Suriye'yi ele geçirmiştir. Böylece Harizm'li Kınık boyundan Atsız yönetiminde bu Türkmenler 462/1069-1070'te, fetihlere girişerek Kudüs, Remle ve Taberiye'yi alıp beyleri arasında taksim etmişlerdir. Bu bölgede bir Türkmen Beyliği kurup Abbasi halifesi adına hutbe okutmuşlar; böylece Filistin'de Şii hâkimiyetine son vermişlerdir.⁵ Selçuklular'ın akınları sırasında ileri gelen kumandanlardan Atsız b. Uvak 463/1071 yılında Kudüs'e girmiş, Fâtımî valisini görevden uzaklaştırmıştır. Böylece şehrin hâkimiyetini ele geçiren Atsız, Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billah el-Fâtımî (1036-1094) adına okunmakta olan hutbeyi dönemin Abbasi Halifesi el-Kâim-Biemrillah (1031-1075) ile Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) adlarına okutmuştur. Ancak altı yıl sonra çıktığı Mısır seferinde yapılan savaşta Atsız'ın Fâtımîlere yenilmesi üzerine Kudüs'teki Arap asıllı kumandanlar ile yöneticiler 469/1077 yılında tekrar Fâtımî Halifesi adına hutbeyi okutmuşlarsa da bir yıl sonra Atsız Anadolu'dan gelip kendisine katılan Türkmenlerle birlikte şehri bir günlük kuşatmanın ardından yeniden ele geçirmiştir.⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş 471/1079 yılında Atsız'ı bertaraf ederek Kudüs ve çevresinin idaresini Artuk b. Eksük (Eksük oğlu Artuk)'e vermiştir (477/1085). Tutuş'un ölümünden sonra (ö.1095) oğulları Rıdvan ile Dukak arasındaki mücadeleden yararlanan Mısır Şii'leri (Fâtımîler) Kudüs ve Filistin'i işgal ile bölgede Tutuş'un tâbii/bağlısı olarak Artuk Beyden sonra kalan oğullarını buradan çıkarmışlardır (491/1098).⁷ Aynı olay İbn Tağriberdî'de; Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümünü (1092) fırsat bilen Fâtımîler'in; el-Fidal (Efdal b. Bedr el-Cemâlî) komutasında bir ordu ile Kudüs'e karşı harekete geçerek (488/1095) şehri kuşattıkları ve kırk gün mancınıklarla dövdükleri şeklinde kaydedilmektedir. O zamanlar şehrin idaresini ellerinde

² İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrût: y.y., 1412/1992), 9/557, Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi/Ebu'l-Ferec Tarihi*, (Süryanice'den İngilizce'ye) çev. Ernest A. Wallis Budge, (Türkçe'ye) çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: 1999), I/304; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Turan Neşriyat, 1969), 83; Anlaşma ilgili geniş bilgi için bk. Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I/304-306.

³ Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, I/305; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 84.

⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 84.

⁵ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 106-136; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 129, 155.

⁶ Casım Avcı, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/338.

⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 208; Abdülkerim Özyayın, “Tutuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/448-449; Avcı, “Kudüs”, 26/329.

bulunduran emir Artuk'un oğulları Sökmen ile İlgazi şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Böylece Kudüs tekrar Fâtımîler'in eline geçmiştir.⁸

Görüldüğü gibi Haleb'in ele geçirilişinden sonra bölgedeki Fâtımî nüfuzunu kırma amacıyla Selçuklular'ın kudretli komutanlarından Atsız harekete geçerek daha önce Türkler'in elinde iken, sonradan Fâtımîler'in eline geçmiş olan Remle'yi yeniden zaptetmiştir. Yine Türk asıllı bir Fâtımî valisinin idaresinde bulunan bölgenin önemli merkezlerinden biri olan Kudüs'ün üzerine yürüyerek şehrin savaş yapılmadan teslimi sağlanmıştır. Kudüs'e girildikten sonra münâdîler çıkarılarak halka eman verildiği duyurulup, mallarının yağmalanmaması için muhafızlar tayin olunmuştur.⁹

Kudüs'te Sünnî Hutbe

Yukarıda da belirtildiği üzere XI. Yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Anadolu'dan başka, Suriye ve Filistin'i de içine alan bölgeler, Türk yerleşmesinin tabii bir sonucu olarak buralarda hâkim olan Arap emirleriyle Mısır Fâtımî hâkimiyeti arasındaki ilişkiler giderek zayıflamıştır. Halep bölgesinde hüküm süren Arap Mirdas oğulları beyliğinin emîri Mahmud(1060-1061), Suriye'de Türk hâkimiyetinin giderek güçlendiğini fark etmiştir. İbnü'l-Esir 463/1070-71 yılı olaylarından bahsederken Sultan Alparslan'ın seferinden haberdar olan bu Emir, o zamana kadar Fâtımîler adına hutbe okunurken, emirleriyle yaptığı toplantıda onlara; "*Fâtımîler'in Suriye'deki hükümranlığı artık sona ermiştir. Buna karşılık buralarda Selçuklular güçlenmeye başlamışlardır. Sünnî olan Selçuklular, bu uğurda kanlarını akıtmaktan asla çekinmiyorlar. Söz ve paranın geçerli olmayacağı bir zamanın gelip çatmasını beklemeden, hutbemizi onlar adına değiştirelim*" dedikten sonra, 19 Şevval 462/01 Temmuz 1070'te, büyük bir törenle Halep ve yörelerinde; Ağustos 1060'dan beri Fâtımîler adına okunan Şii hutbeden vazgeçilerek Abbasi Halifesi el-Kâim Biemrillah ile Sultan Alp Arslan adına Sünnî hutbe okutulmaya başlanmıştır.¹⁰

İddia edildiğine göre Haçlı seferleri Türkler'in Filistin'i işgalleri ve Hıristiyanlara zulümleri(!) sonucunda vuku bulmuştu. Fakat Selçuklular'ın Hıristiyan halklara karşı adalet ve şefkatle davranmış oldukları bizzat Hıristiyan müellifler tarafından da ifade edilmektedir. Türklerin zulümlerine dair bu eski mesnetsiz ve yanlış düşünce de artık tarihe karışmış; aksine Şii-Fâtımî Halifesi el-Hâkim (996-1021) ve Müstansır (1034-1096) Mısır ve Suriye'de hürriyeti boğmuş, Sünnîlere, Hıristiyanlara ve Yahudilere zulümler yapmış; Kudüs'te kiliseleri yıktırılmış ve Hıristiyanları oralardan çıkartmışlardır.¹¹

Artuk Bey'in Üç Ok'u ve Defni

Bilindiği gibi Melikşah döneminin önemli emirlerinden biri olan Artuk Bey 470/1077 yılında Ahsa ve Bayren'deki Karmatiler'e karşı elde ettiği zaferin sonunda yapılan anlaşmada Ahsâ'da Fâtımîler adına okuttukları Şii hutbesini kaldırıp Abbasi halifeliği ve Selçuklu Sultanlığı adına Sünnî hutbe'yi okutma kararı alınmıştır. Bu olay üzerine elde edilen başarılarıdaki rolü sebebi ile Artuk Bey

⁸ İbn Tağrıberbi, *en-Nücûmü'z-Zâhire fî MülûkiMısırve'l-Kâhire*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 5/157; Ahmet Ocak, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)* (İstanbul: Tatar-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002), 208; Avcı, "Kudüs", 26/329.

⁹ Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 34; Ocak, *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)*, 197.

¹⁰ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965), 35; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983), 55-56.

¹¹ A. A. Vasiliyef, *Histoire de L'EmpireByzantin*, çev. P. Brodin - A. Bourguina (Paris: Editions A. Picard, 1932), 2/23-27; Fernand Grenard, *Grandeur et decadence de l'Asie* (Paris: 1939), 25; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 419.

(ö.1091)'e Halife Muktedi bi-Emrillah tarafından ferman ile birlikte “*Rükneddin ve Zahîrüddin*” ünvanları verilmiştir.¹²

Artuk Bey Karmatiler'e karşı gönderildiği görevi başarı ile tamamladıktan sonra Melikşah'ın Diyarbekir bölgesine hâkim olan Mervâniler (983-1085) üzerine gönderdiği orduya katılmıştır. Bu sefer sırasında Irak-ı Acem Valisi Fahruddevle ile anlaşmazlığa düşen Artuk Bey'in Sultan Melikşah ile de arası açılmış ve bu yüzden Sultan'ın kardeşi Suriye Meliki Tutuş'un hizmetine girmiştir. Tutuş da ona Kudüs ve havalisini ikta olarak verdi. Artuk Bey'in ölümünden sonra yerine oğulları Sökmen ve İlgazi geçtiler (484/1091). Kudüs 1098 yılında Fâtîmîler tarafından tekrar zaptedilince Sökmen, Halep Meliki Rıdvan b. Tutuş'un yanına gelmiştir.¹³

1063-1086 yılları arasında yirmi üç yıl gibi uzun bir süre Büyük Selçuklu Devleti hizmetinde bulunmuş olan Artuk Bey Arap kaynaklarında geçen Türk komutanlarından biri olarak nitelendirilmektedir.¹⁴ Artuk Bey'in Kudüs'te 482/1089 yılında bir câmi yaptırdığı da bilinmektedir.¹⁵ Artuk Bey'in hayatının son günlerini Kudüs'te geçirdiği ve 484/1091 yılında burada vefat ettiği aşikardır.

Berkyaruk zamanında (1092-1104) Türkiye Selçukluları babalarının mirası için mücadele ederlerken Mısır Fâtîmîleri Suriye sâhillerini ve Artuk Bey'in oğulları elinde bulunan Kudüs ve Filistin'i 1098 yılında zaptetmişlerdir. Haçlılar Kudüs'ü işgal edip şehri 70.000 müslüman kanı ile sulamışlardır.¹⁶

Yakın Şark ve Türk tarih incelemeleri bakımından önemli bir kaynak özelliği taşıyan Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un Vekâyi-nâmesi (952-1136), XI. yüzyıl sonundan XII. yüzyılın ilk yarısı olaylarına şahitlik etmesi yönüyle de ayrıca değerli bir eserdir. İşte bu eserde bize Kudüs'teki Selçuklu izleri bakımından dikkat çeken bilgiler verilmektedir. 1104-1105 yılından önce mukaddes şehir Kudüs'ü elinde tutan Artuk'un oğlu Sökmen ölmüştür. “*Artuk'un S. Resurrection (Kıyame) kilisesinde bırakmış olduğu nişane elan görünmektedir. Onun, kilisenin tavanına atmış olduğu üç ok bugüne kadar orada kalmış bulunuyor. O, hayatını Kudüs'te bitirmiş ve Süleyman mâbedinin yolunun üstüne defnedilmiştir.*”¹⁷ Mateos bize burada iki önemli bilgi vermektedir. Bunlardan biri, Kıyame kilisesinin tavanına (kubbesi) üç ok atarak hâkimiyet alameti olarak Selçuklular'ın varlığını oraya koymuş olmasıdır. Diğeri de Artuk Beyin vefatından sonra Süleyman mâbedi yoluna defnedilmesidir. Artuk Beyin Kudüs'te defnedilmiş olması Selçuklular'ın Kudüs'teki izlerini takip ederken bize başka bazı izlerin olabileceğini de düşündürmektedir. En azından toprak altında binlerce Selçuklu'nun da defnedilmiş olmasını düşünmek çok abartılı olmasa gerektir.

Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) Şerif Ebu'l-Fazl Nasîreddin başkanlığında İstanbul'a gönderilen heyetin görüşmeler sonunda, bazı kararların da alındığı tarihlerde nakledilmektedir. Emevîler zamanında, Mesleme b. Abdülmelik (121/739?) tarafından yaptırılan, fakat daha sonra harap

¹² Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990), 71.

¹³ Coşkun Alptekin, “Artuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/415.

¹⁴ Ali Sevim, “Artuk b. Eksük”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/414.

¹⁵ Avcı, “Kudüs”, 26/329.

¹⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, 178-179. Beş hafta süren kuşatmadan sonra Kudüs'e giren Haçlılar (23 Şaban 492/15 Temmuz 1099) dünyada benzeri görülmemiş bir vahşet örneği sergilemişlerdir. Haçlılar, evlerindeki, camilerinde ve yollarda buldukları herkesi genç yaşlı, çocuk, kadın demeden öldürmüşlerdir. Hatta Mescid-i Aksâ'ya sığınmış olanları da kılıçtan geçirmişlerdir. Işın Demirkent, “Kudüs-Haçlılar Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/330.

¹⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), 225.

meydana gelen câminin tamir edilmesi de bu kararlar arasındadır. Bu tamiratın ardından, mihrabının üzerine ok ve yay işaretlerinin yerleştirilmiş olmasının da dikkat çekici olduğu üzerinde ayrıca durmak gerekir.¹⁸ Aynı anlaşmada, o dönemde Mısır Fâtîmî halifeliği adına okunan Şîî hutbesinin Abbâsî hilâfeti ve Selçuklu'lar adına okutulmasına karar verilmiş olması da ayrıca önem arz etmektedir.¹⁹ Artuk Bey'in Kudüs'teki Kıyâme Kilisesinin tavanına üç ok atmış olması ve bu okların orada Urfalı Mateos'un zamanına kadar yaklaşık en azından elli altmış yıl kalmış olması, bu duruma bir başka yorum yapılmasını da mümkün kılmaktadır. Buna göre ok, sadece Tuğrul Bey zamanında değil, ondan sonraki dönemde de, yani Alpaslan ve Melikşah (1072-1092) zamanlarında da hâkimiyet alâmeti olma özelliği taşımaktadır. Burada, Artuk Bey'in oku alâmet olarak kullanmasını Sultanlara baş kaldırmak niyetinde olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim Melikşah ile Artuk Bey arasında var olan anlaşmazlık ve çekişmenin de devam ettiği bu durumun devam ettiğinin düşürülmesini mümkün kılmaktadır. Bu sebeple Artuk Bey, kendisini Tuğrul Bey'e yakın ve kendisinin onun yolunda olduğunu belirterek, Melikşah'ın karşısında daha prestijli bir konumda olduğunu da düşünmemize imkân vermektedir.²⁰

Emir Tutuş'un Kudüs'te Bulunan Kitabesi

Otuz seneye yakın (463/1070-491/1098) Selçuklu hâkimiyetinde kalan Kudüs'te Selçuklulara ait izlerden biri de Mescid-i Aksâ'nın batı duvarında Hz. Zekeriya Mihrabının bulunduğu bölmedeki bir kitabedir.²¹ 2007 yılındaki restorasyonlar sırasında kısa bir süre için açığa çıkarılan bu kitabe mihrabın üzerinde, odanın güney duvarında yer almaktaydı. Aynı zamanda burada mihrap nişi çerçevesinde de mozaik izlerine rastlanılmıştır.

Ayrıca ayakta olan mabedin kitabeleri arasında Selçuklulara ait kitabeler bulunabilir mi diye de düşünmek gerekir. Nitekim aşağıda tanıtacağımız kitabenin; yerine konulduğundan, 900 yıldır, 2007 yılına kadar varlığından haberdar olunmayan bir Selçuklu kitabesi olduğu görülecektir.

İthaf mâhiyetindeki bu âbideye hakkedilmiş olan kitabe, bir çerçeve içerisinde üç satır ve alt kısmında da dördüncü bir satırın mevcut olduğu tahmin edilmektedir.²² Kitabenin sağ yarısının iyi korunduğu, ancak sol yarısının kötü biçimde aşındığı belirtilmektedir. Kitabenin 476/1083-83 veya 477/1084-85 yıllarına tarihlendiği görülmektedir. Bu kitabede yararlandığımız makale yazarının da belirttiği gibi dört ayrı tarih şahsın ismi yer almaktadır:

Abbasi Halifesi Ebu Kasım el-Muktedi Bi-emrillah (467-487/1075-1094), Selçuklu Sultanı Melikşah (1072-1092) ile kardeşi Ebu Said Tâcüddevle Tutuş (1079-1095) ve dönemin Selçuklu veziri Fahru'l- Me'âli Ebu Nasr Ahmed bin el- Fadl (?) gibi isimler bu kitâbede yer almıştır.²³

¹⁸ İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 10/43.

¹⁹ Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, 4.

²⁰ Ahmet Çaycı, *Selçuklular'da Egemenlik Sembolleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 240. Selçuklu hânedânını mensup olduğu Üçoklar'dan Kınık boyunun tamgasının ok olduğu Selçuklu sultanlarının da mektuplarına ok ve yay işareti, tahtlarının yanında bulundurdıkları sadaklarına da ok ve yay koydukları bilinmektedir. İlk Selçuklu bayraklarının üstünde de yay ve ok'un alâmet olarak mevcut olabileceği de tahmin edilmektedir. Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten* IX/35 (Temmuz 1945), 306; Orhan F. Köprülü, "Bayrak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992) 3/249; Nebi Bozkurt, "Ok", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/334.

²¹ Kudüs İslam Eserleri Müzesi Müdürü Khader Salameh (Haydar Selâme)'nin Zekeriya Mihrabının 2007 yılındaki tamiratı sırasında fark ettiği ve fotoğraflarını çektiği kitabenin bulunış hikâyesi dikkat çekicidir.

²² Khader Salameh, "A New SaljuqIncription in theMasjid al-Aqsa, Jarusalem", *Levant*41/1 (2009), 109.

²³ Kitabenin fark edilmesinin hikâyesi için bk. Salameh, "A New SaljuqIncription in theMasjid al-Aqsa, Jarusalem", 109; Mehmet Tütüncü – KhaderSalameh, "Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi", *Yedi Kıt* 37 (Eylül 2011), 13.

Burada Fâtımî küfî yazısıyla yazılmış bu kitabenin fotoğrafını ve tercümesini vermekle iktifa edeceğiz:

“Bismillahirrahmânirrahim. Allah, İmam Ebu'l- Kâsım Abdullah el-Muktedi Bi-emrillah ve büyük Sultan (Sultanı'l-muazzam Şahinşah Ebu'l-Feth Melikşah)'ın, saygı değer Melik muzaffer, devletin tâcı ve milletin kandili (tâcüd-devle ve sirâcü'l-mille) ümmetin şerefi Ebu Said Tutuş'un yardımcısı olsun.

“Bu tâmirat Mü'minlerin Emîri'nin yardımcısı ki, Allah onun zaferlerini yüceltsin, şerefli vezir Fahru'l-Me'âli Ebu Nasr Ahmed bin el-Fadl tarafından Allah'ın sevabını elde etmek amacıyla yaptırıldı.

“Bu kitabe, 476 veya 477(?) yılı Zilhicce ayında yazıldı.”

“Allah'ın salât'ü selâmı Muhammed aleyhisselam üzerine olsun.”²⁴

Bu kitabeden anlaşıldığına göre, Mescid-i Aksâ Selçuklular tarafından tamir ettirilmiştir. Zekeriya Mihrabının üstüne konulmuş olan bu tamir kitabesi'nin ne yazık ki 2007 yılına kadar üzeri sıvalı olarak kapatılmış olduğu; ancak, yine bir restorasyon sebebi ile sıvalar kaldırıldıktan sonra meydana çıktığı, sonra tekrar üzeri örtüldüğü dönemin Müze müdürü tarafından belirtilmektedir. Ama şunu açıkça söylemek gerekir ki, bu kitabe Selçuklular'ın Kudüs'e, İslâmi değerlere ve mekânlara verdikleri önemi göstermesi bakımından oldukça dikkat çekici bir örnektir. Bu bakımdan mevcut kitabenin aynı zamanda kültür tarihimizin üzeri örtülmüş saklı bir hazinesi olduğunu düşünmek gerekir. Elbette Selçuklulardan günümüze kadar gelmiş olan bu kitâbenin üzerindeki örtüsünün kaldırılmasını ve ziyaretçilerinin görmelerine imkân sağlanmasını beklemek en tabii bir arzudur.

Selçuklular'ın fiilî idarelerinin (463/1070-491/1098) ardından; önce Fâtımîler, daha sonra da haçlıların hâkimiyetlerine girmiş olan Kudüs'le ilgilerini kesmedikleri görülmektedir. Nitekim Sultan Sencer/Sancar (1118-1157) devletin doğusunda ortaya çıkan olaylar sebebiyle batı bölgesinde zuhur eden işlerle uğraşmaya imkan bulamamış, bu vesile ile Halifeye yazdığı mektubunda; *“Frenklerin yıllardan beri Suriye ve sair yerleri istila edip Peygamberlerin kiblesi olan KUDÜS'ü domuz ve şarap ticarethanesi yaptıklarını ve Müslümanların malına, canına ve kadınlarına tecavüz ettiklerini.....”* acı bir dille belirtmiş olması dikkat çekicidir.²⁵

Fotoğraf 1: Emir Tutuş'un Kitâbesi

²⁴ Salameh, “A New SaljuqIncription in the Masjid al-Aqsa, Jarusalem”, 109-110; Mehmet Tütüncü - KhaderSalameh, “Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi”, 15. Bu kitabenin metnini mukayese için bk. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, 2.

²⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 190.

Büyük Selçuklular devrinde Kudüs'e hâkim oldukları yaklaşık otuz yılda (yirmi beş yıldan daha fazla) şehrin Sünnî anlayışla ilmî çalışmalarına da ev sahipliği yapmış olduğu söylenebilir. Nitekim Kudüs'te Nasriyye Medresesi şâfiî âlimlerden Nasr b. İbrahim el-Makdisî tarafından kurulmuştur. Ayrıca bunu takiben de bir Hanefî medresesinin varlığı da bilinmektedir. Diğer sünnî mezhep mensuplarının da burada faaliyet gösterdikleri de ayrıca zikredilebilir. Bu dönemde Kudüs'e İslâm dünyasının farklı yöresinden birçok İslâm âliminin gelerek ilmî faaliyette buldukları görülmektedir.²⁶

SONUÇ

Kudüs'te Büyük Selçuklular dönemine ait izler aranırken daha devletin kuruluşundan itibaren onların şehirle ilgilendikleri görülmektedir. Tuğrul Bey zamanında Bizans İmparatoru ile yapılan antlaşmada görüldüğü gibi Mısır'daki Fâtımî halifesi yerine Bağdat'taki Abbasi halifesinin tanınması ve böylece Kudüs'ün o zamanlarda hâkimiyetini ellerinde bulunduran Fâtımîler'e karşı Selçuklu hâkimiyetini benimseyebileceklerine bir işaret sayılabilir.

Bilindiği gibi fethedilen topraklarda hutbenin hükümdar adına okutulması hükümdarlık alâmetlerinin önemli bir özelliği kabul edilmektedir. Bunun için 19 Şevval 462/01 Temmuz 1070'te, büyük bir törenle Halep ve yörelerinde; Ağustos 1060'dan beri Fâtımîler adına okunan Şii hutbeden vazgeçilerek Abbasi Halifesi el- Kâim Biemrillah ile Sultan Alp Arslan adına Sünnî hutbe okutulmaya başlanmış olması da Kudüs'e yaklaşan Selçuklu izlerinden sayılabilir. Nitekim aradan çok geçmeden Selçuklu beylerinden Atsız 463/1071 yılında Kudüs'e girmiş, Fâtımî valisini görevden uzaklaştırarak şehrin hâkimiyetini ele geçirmiş ve Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billah el-Fâtımî (1036-1094) adına okunmakta olan hutbeyi dönemin Abbasi Halifesi Kâim-Biemrillah (1031-1075) ile Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan (1063-1072) adlarına okutmuştur.

Artuk Bey'in Kudüs'teki Kıyâme kilisesinin tavanına hâkimiyet alâmeti olarak üç ok atmış olması ve bu okların orada Urfalı Mateos'un zamanına kadar yaklaşık, en azından elli altmış yıl kalmış olduklarının bilinmesi, bu okları Kudüs'teki Selçuklu izlerinden biri olarak kaydetmek gerekir. Bilindiği gibi ok'un sadece Tuğrul Bey zamanında değil, ondan sonraki dönemde de, yani Alpaslan ve Melikşah zamanlarında da hâkimiyet alâmeti olma özelliği taşıdığını göstermektedir.

Kudüs'te Selçuklulara ait izlerden biri de Mescid-i Aksâ'nın batı duvarında Hz. Zekeriya Mîhrabının bulunduğu bölmedeki bir kitâbedir. Bizden önce yapılmış çalışmalardan bu kitâbe hakkında iki yayın dikkat çekicidir. Selçukluların Kudüste mevcûdiyeti bildiğimiz bu kitâbenin hem kültürel/maddî varlıklardan olması, hem de Selçuklulardan günümüze ulaşan bir eser olması bakımından ayrıca değerli olduğunu söylemek mümkündür.

Bunlardan ayrı Selçuklular döneminde gerek kumandan ve Selçuklu ailesine mensup olsun, gerekse Selçuklu devlet adamı veya asker olsun burada vefat edip de Kudüs'e defnedilmiş olan birçok kimsenin var olduğu düşünülürse, bunlar da Selçuklular'ın maddî varlıklarından izler arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

Alptekin, Coşkun. "Artuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/415-419. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Avcı, Casim. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Bozkurt, Nebi. "Ok". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

²⁶ Bu konuda daha geniş bibliyografya için bk. Avcı, "Kudüs", 26/329.

- Çaycı, Ahmet. *Selçuklular'da Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Demirkent, Işın. "Kudüs-Haçlılar Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334-338. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Grenard, Fernand. *Grandeur et decadence de l'Asie*. Paris: 1939.
- Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi/Ebu'l-Ferec Tarihi*. (Süryanice'den İngilizce'ye) çev. Ernest A. Wallis Budge. (Türkçe'ye) çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: 1999.
- İbn Tağriberbi. *en-Nücümü'z-Zâhire fî MülûkiMısırve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 5. Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-târih*. 10 Cilt. Beyrût: y.y., 1412/1992.
- Köprülü, Orhan F. "Bayrak". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.3/247-254. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet. *Selçuklular'ın Dini Siyaseti (1040-1092)*. İstanbul: Tatar-Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. "Tutuş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/446-449. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Salameh, Khader. "A New SaljuqIncription in theMasjid al- Aqsa, Jarusalem". *Levant*41/1 (2009), 107-117.
- Sevim, Ali. *Suriye Selçukluları I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1965.
- Sevim, Ali. *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Sevim, Ali. *Ünlü Selçuklu Komutanları Afsin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Sevim, Ali. "Artuk b. Eksük".*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/414-415. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Turan, Osman. "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması". *Belleten* IX/35 (Temmuz 1945), 305-318.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.
- Tütüncü, Mehmet – Salameh, Khader. "Mescid-i Aksa'da Saklı Selçuklu Kitabesi".*Yedi Kıta* 37 (Eylül 2011), 10-17.
- Urfalı Mateos. *Urfalı MateosVekayi-namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Vasilief, A. A. *Histoire de L'EmpireByzantin*. çev. P. Brodin - A. Bourguina. Paris: Editions A. Picard, 1932.

Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750-892 Yılları)

Mehmet Ali KAPAR

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
(Emekli Öğretim Üyesi), Konya, Türkiye, makapar@gmail.com (Sorumlu Yazar/ Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 13.10.2020

Kabul: 14.11.2020

Yayın: 25.12.2020

Anahtar Kelimeler:

Abbâsî,
Halife,
Türk,
Komutan,
Mütevakkil.

Hilâfet, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki devlet başkanlığı kurumunun adıdır. Hz. Peygamber'den sonra ilk halife Hz. Ebûbekir'dir. Bu dönemin diğer halifeleri Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Hz. Hasan, seçim yoluyla veya Şûra yoluyla halife olmuşlardır. Râşid Halifeler döneminde dört halifenin her biri Kureys kabilesinin ayrı kolundandır ve biri diğerinin akrabası değildir. Halifeliğin veliahdlık ve hanedan idaresine dönüştürülmesine Emevîler döneminde Hz. Muâviye'nin, oğlu Yezîd'i yerine veliahd tayin etmesiyle başlamış. 90 yıl boyunca Emevîlerin yıkılışına kadar devam etmiştir. Bu dönemde halifeler, Emevî ailesinden Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra tarafından onaylanmıştır. Emevîler döneminde komutanların geniş yetkilere sahip olmalarına rağmen halife seçimine müdahale etmelerine izin verilmemiştir. Abbâsîler döneminde ise halifeler, Emevîler döneminde olduğu gibi veraseten Abbasoğulları ailesinden seçilmişlerdir. Bu dönemde devletin askeri teşkilatını oluşturan Araplar ve İranlılardan memnun olmayan halifeler Türkleri orduya dâhil etmişlerdir. Halife Mansûr döneminden itibaren orduya dâhil edilen Türklerin sayıları Harûn Reşid ve Me'mûn dönemlerinde artmış, Mu'tasım döneminde ise zirveye ulaşmıştır. Türkler Halife Mütevakkil dönemine kadar siyasi ve askeri alanda başarılı olmasına rağmen hiçbir zaman veliahd ve halife tayinine müdahale etmemişlerdir. Ancak Mütevakkil'in seçiminden itibaren Türk komutanları Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra içinde yer alarak seçimlerde söz sahibi olmuşlar ve bu durum Sâmerâ döneminde etkisini göstermiştir.

Election of Abbasid Caliphs and the Role of Turkish Commanders (From 750 to 892)

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 13.10.2020

Accepted: 14.11.2020

Published: 25.12.2020

Keywords:

Abbasid,
Caliph,
Turk,
Commander,
Al-Mutawakkil.

The caliphate is the name of the institution of the leadership after the death of the Prophet. The first caliph after the Prophet was Abu Bakr. The other caliphs of this period included Omar, Osman, Ali and Hasan, who were selected as caliphs either through elections or through Shura. During the Râshidun Caliphs, each of the four caliphs was from the separate arm of the Quraysh tribe, and one was not a relative of the other. The transformation of the caliphate into dynastic, hereditary rule started when Muawiye appointed his son, Yezîd, during the Umayyads. For 90 years, the practice continued until the fall of the Umayyads. During this period, the caliphs were approved by Shura, named Ahl al-Hall wa'l-Aqd of the Umayya family. During the Umayyads, commanders were not allowed to interfere in the election of the caliph, despite exercising broad powers. During the Abbasid period, the caliphs were chosen from the family of the Abbasids, as it was the case during the Umayyads. During this time period, the caliphs were dissatisfied with the Arabs and Iranians who formed the core of the military of the state and the caliphs decided to include the Turkish soldiers in the army. Since the caliph Mansûr, the number of Turkish military officers included in the army has continuously increased during Harun al-Rashid and Al-Ma'mun periods and reached its peak during Al-Mu'tasim period. Although Turkish commanders were successful in the political and military field, they never intervened in the appointment of the deputy and caliph until the election of Al-Mutawakkil. However, since the election of Al-Mutawakkil, Turkish commanders have had a say in the elections by taking part in the Shura also known as Ahl al-Hall wa'l-Aqd and this has taken effect during the Sâmerâ period.

Atf/Citation: Kapar, Mehmet Ali. "Abbâsî Halifelerinin Seçimi ve Türk Komutanların Rolü (750-892 Yılları)". *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)* 5 (Aralık 2020), 148-155. <https://doi.org/10.47702/sematr.2020.11>

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Hilâfet, lügatte birinin yerine geçmek anlamına gelir. Terim olarak ise, Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumuna verilen isimdir. Hilâfet kavramı siyaseten Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte gündeme gelmiş ve sahabenin tasvibi ile devlet başkanı olarak seçilen¹ Hz. Ebûbekir, "Halifetü Rasûlillah" diye anılmıştır. Hz. Ebûbekir'in halife olarak seçimi son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in soyu olan Haşimoğullarından olmayan Hz. Ebûbekir Rasûlullah döneminde İslam'a yaptığı hizmet, Hz. Peygamber'in yanındaki yeri ve değeri, ehliyet ve liyakati dikkate alınarak hilâfet makamına getirilmiştir.

Hz. Ebûbekir hastalığı esnasında yaptığı kamuoyu yoklamasından sonra ashaba Hz. Ömer'i tavsiye etmiş, Hz. Ebûbekir'in vefatı üzerine istihlâf yoluyla halife olarak kendisine beyat edilmiştir.² Hz. Ebûbekir tarafından tavsiye edilen Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir'in kabilesinden olmadığı gibi akrabası da değildir.

Hz. Osman ise Hz. Ömer'in tayin ettiği altı kişilik Şûra içinden seçilmiştir. Hz. Ömer hançerlendikten sonra ölümü halinde oğlu Abdullah'ı tayin etmesi istenmiş, ancak Hz. Ömer hilâfeti verasete dönüştürmek istemediği için kabul etmemiştir.³ Hz. Ömer'in tayin ettiği Şûra, Abdurrahman b. Avf'ın hakemliğinde Hz. Osman'ı hilâfet görevine getirmiştir.

Hz. Ali ise, Hz. Osman'ın şehid edilmesi üzerine Sahâbe'nin kendisine teklif ve ısrarı sonucu halifelik görevini kabul etmiştir. Hz. Ali'nin Kûfe'de İbn Mülcem tarafından yaralanması üzerine Kûfe halkı Hz. Hasan'ı yerine halife tayin etmesini istemiş, Hz. Ali ise kendisinin Hz. Hasan'ı halife olarak tayin etmeyeceğini, ancak isterlerse Hz. Hasan'ı seçebileceklerini söylemiştir.⁴ Kûfe halkı da Hz. Ali'nin ölümü üzerine Hz. Hasan'ı halife seçerek ona beyat etmiştir.

Râşid Halifeler Döneminden İtibaren Mütevekkil Dönemine Kadar Halifelerin Seçimi

Râşid Halifeler döneminde halife seçimleri sahabenin ileri gelenlerinin görüşü alınarak yapılmış ve kendilerine beyat edilerek hilâfet görevine başlamışlardır. Bu dönemde hiç bir halife kendi akrabasından veya kabilesinden birini veliahd tayin etmemiş hatta bu konuda yapılan teklifleri kabul etmeyerek hilâfet makamını verasete dönüştürmemişlerdir.

Hz. Hasan halifeliği döneminde, Hz. Muâviye ile süregelen hilafet mücadelesine devam etmemiş, hem kendi askerlerine güvenmediğinden hem de Müslüman kanının dökülmesini istemediği için yapılan anlaşma ile hilâfeti Hz. Muâviye'ye teslim etmiştir.⁵ 41/661 yılında Kûfe'de yapılan bu devir-teslim işlemiyle hilâfet Emevîler ailesine geçmiş, Hz. Muâviye de kurulan Emevî devletinin ilk halifesi olmuştur.

Râşid Halifeler döneminde halife seçiminde daha çok Medine halkından Muhâcirler'in ve Ensâr'ın ileri gelenleri ile Bedir ve Hudeybiye Ehli'nin görüşleri etkili olmuştur. Hz. Ebûbekir halife seçilince "Halifetü Rasûlillah=Allah Rasûlü'nün Halifesi" unvanını alırken bu dönemdeki diğer halifeler "Emîru'l-Mü'minîn=Mü'minlerin Emîri" olarak isimlendirilmişlerdir. Halifeler hükümet programı niteliğinde yaptıkları konuşmalarda; Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetine bağlı

¹ Casim Avcı, "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/539.

² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Ebü'l-Fadl İbrahim (Beyrût: y.y., ts.), 3/428.

³ Taberî, *Târih*, 4/228.

⁴ Taberî, *Târih*, 6/158.

⁵ Ebü'l Hasan Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* (Paris: y.y., 1869), 5/1.

kalacaklarını ifade etmişlerdir. Nitekim Hz. Ebûbekir; “Ben Allah’a ve Rasûlüne itaat ettikçe siz de bana itaat ediniz. Allah ve Rasûlüne isyan ettiğim sürece bana itaat etmeniz gerekmez” demiştir.⁶

Hz. Muâviye halifeliğinin ilerleyen yıllarında halife seçimlerinde karşılaşılan bir takım ihtilafları düşünerek ve aynı zamanda halifeliğin kendi ailesinde kalmasını sağlamak amacıyla oğlu Yezîd’i veliahd tayin etti ve Hicaz dışında onun adına beyat aldı.⁷

Hz. Muâviye’nin bu uygulaması yaklaşık 90 yıllık Emevî iktidarında devam etti. Halifeliğin verasete dönüşü anlamına gelen veliahd tayin etme geleneği Emevî devletinin vazgeçilmezi oldu.

Emevîler dönemindeki veliahd tayini, Hz. Muâviye’nin oğlu Yezîd’i, Yezîd’in de oğlu Muâviye’yi tayin etmesiyle devam etti. Tarihe II. Muâviye olarak geçen Yezîd’in oğlu Muâviye’nin veliahd tayin etmeden ölümü üzerine meydana gelen uzun müzakereler sonucunda Mervân b. Hakem’e halife olarak beyat edilmesiyle⁸ üzerine hilâfet Süfyânîlerden Mervânîler koluna geçmiş oldu ve yıkılışına kadar da bu aile hilâfet görevini yürüttü.

Mervân b. Hakem’den sonra oğlu Abdülmelik, ondan sonra ise iki oğlu Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik halifelik görevlerini yürüttüler.⁹ Süleyman b. Abdülmelik ise yine Emevîler ailesinden Ömer b. Abdülaziz’i ve Yezîd b. Abdülmelik’i veliahd tayin etti¹⁰ ve onun ölümünden sonra her ikisi sırayla halife oldular. Yezîd b. Abdülmelik ise önce kardeşi Hişâm b. Abdülmelik’i sonra da oğlu Velîd b. Yezîd’i veliahd olarak tayin etti.¹¹ Yezîd’in ölümünden sonra ise önce Hişâm, daha sonra da Velîd halife olarak kendilerine beyat edildi.

Emevîler döneminde II. Velîd olarak bilinen Velîd b. Yezîd, icraatından memnun olmayan halk tarafından öldürülmesi üzerine önce Yezîd b. Velîd’e sonra da sırasıyla İbrahim b. Velîd’e ve Mervân b. Muhammed’e beyat edildi.¹²

Emevîler döneminde Muâviye b. Ebî Süfyân’ın oğlu Yezîd’i veliahd tayin etmesiyle hilâfet verasete dönüştürülmüş, hilâfet önce Süfyânî sonra Mervânî koluyla devam etmiştir. Bu dönemde veliahd tayin edilen kişi önceki halifenin oğlu, kardeşi veya hanedan ailesinden birisi olmuştur. Yani hilâfet hanedanlık olarak devam etmiştir. Bu haliyle halifelik Râşid halifelerin seçim usulünden tamamen ayrılarak halifelik verasete dönüşmüştür. Bu dönemde veliahd tayininde etkili olan halifenin kendisidir. Haccâc b. Yûsuf ve Muhammed b. Kâsım, Kuteybe b. Müslim gibi komutanlar veliahd tayininde bazı dönemlerde etkili olmak istemişler ancak başarılı olamamışlardır.¹³

Emevîler döneminde halifeler tarafından tek veliahd tayin edildiği gibi iki veliahdın tayin edildiği de olmuştur. Nitekim Muâviye b. Ebî Süfyân sadece oğlu Yezîd’i, Yezîd de oğlu Muâviye’yi veliahd tayin etmiştir. Buna mukabil Abdülmelik b. Mervân, oğulları Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik’i tayin ederek iki veliahd tayin edenlerin ilki olmuştur. Aynı şekilde

⁶ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafiz eş-Şelebî (Kahire: y.y., 1936), 4/311.

⁷ *el-İmâme ve’s Siyâse*, (İbn Kuteybe’ye nisbet edilmektedir) thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî (Beyrût: y.y., ts.), 1/144-150.

⁸ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *Cevâmiu’s Sîre* (Mısır: Daru’l-Ma’rife, ts.), 359-360.

⁹ *el-İmâme*, 2/47; İbn Hazm, *Cevâmiu’s-Sîre*, 361-362.

¹⁰ Ahmed b. Ya’kûb, *Târihu’l-Ya’kûbî* (Beyrût: y.y., 1960), 2/301; İzzüddîn Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh* (Beyrût: y.y., ts.), 5/49.

¹¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/91.

¹² *el-İmâme*, 2/113; Ya’kûbî, *Târîh*, 2/338.

¹³ Hasan İbrahim Hasan, *Târihu’l-İslâm*, çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş (İstanbul: y.y., 1985), 1/427

Süleyman b. Abdülmelik önce Ömer b. Abdülaziz'i sonra da Yezîd b. Abdülmelik'i veliahd tayin etmiştir.¹⁴

Bu dönemde veliahd tayin edilenlere halife hayatta iken önce veliahd olarak bey'at alınmış, sonra da halifenin ölümü üzerine halife sıfatıyla tekrar bey'at edilmiştir.

Emevîlerin son halifesi Mervân b. Muhammed zamanında Horasan'da başlayan Abbâsî Hareketi kısa zamanda bütün toprakları içine almış ve Mervân b. Muhammed'in kaçtığı Mısır'da öldürülmesiyle Kûfe'de Ebü'l-Abbâs Abdullah'a bey'at edilerek Abbâsî Devleti kurulmuştur.¹⁵

Abbâsî Devletinin kuruluşundan itibaren veliahdlık sistemi Emevîler dönemindeki gibi devam etmiştir. Nitekim Ebü'l-Abbâs Abdullah zamanında Ebû Ca'fer Mansûr birinci, kardeşinin oğlu İsâ b. Mûsa ikinci veliahd tayin edilmiştir.¹⁶ Ebû Ca'fer Mânsur'un ölümü üzerine halife olan Mehdî, bu defa oğlu Mûsa el-Hâdî'yi birinci veliahd yaparak İsâ b. Mûsa'yı veliahdlıktan azledip Harûn Reşîd'i ikinci veliahd yapmıştır.

Mehdî'nin ölümü üzerine halife olarak bey'at edilen el-Hâdî, Mehdî tarafından ikinci veliahd tayin edilen Harûn Reşîd'i veliahdlıktan azlederek yerine oğlu Ca'fer için bey'at almıştır. Yahyâ el-Bermekî, el-Hâdî'yi bundan vazgeçirmek istediye de başarılı olamamış, ancak Hâdî'nin ölümü üzerine Harûn Reşîd'e halife sıfatıyla bey'at edilmiştir.¹⁷

Harûn Reşîd halifeliği döneminde oğulları Emîn, Me'mûn ve Kâsım'ı arka arkaya veliahd tayin ederek üç veliahd tayin eden ilk halife olmuştur.¹⁸ Babasının ölümü üzerine halife olan Emîn bu defa kardeşleri Me'mûn ve Kâsım'ı veliahdlıktan azlederek yerine henüz süt çocuğu olan oğlu Mûsa'ya beyat aldırıştır. Bunun üzerine başlayan Emîn-Me'mûn mücadelesi sonunda Emîn öldürülerek yerine Me'mûn halife olmuştur. O esnada Merv'de bulunan Me'mûn daha sonra Bağdat'a gelerek halkın bey'atını almıştır.¹⁹

Me'mûn halifeliği esnasında Hâşimoğullarından Ali er-Rızâ'ya hilafeti teslim etmeyi düşünmüşse de, Abbâsoğulları nezdinde huzursuzluk doğurmuş olan bu teşebbüs²⁰ Ali er-Rızâ'nın ölümü üzerine gerçekleşmemiştir. Bu defa Me'mûn babasının üçüncü veliahd tayin ettiği Kâsım'ı azlederek yerine diğer kardeşi Mu'tasım'a beyat aldırıştır. Dolayısıyla Me'mûn'dan sonra halifelik makamına Mu'tasım getirilmiştir.

Mu'tasım oğlu Vâsık'ı veliahd tayin etmiş, ölümünden sonra da Vâsık'a bey'at edilmiştir. Vâsık'ın veliahd tayin etmeden ölümü üzerine halife olarak Ehlü'l-Hal ve'l-Akd tarafından önce oğlu Muhammed düşünülmüş ancak yaşının küçüklüğü sebebiyle bu defa Mu'tasım'ın oğlu ve Vâsık'ın kardeşi Ca'fer'e Mütevekkil ünvanıyla bey'at edilmiştir.

Abbâsî tarihinde halifeler Mütevekkil'e kadar genellikle veliahd tayini yoluyla seçilmiş ve kendilerine beyat edilmiştir. Mütevekkil ise, Ehlü'l-Hal ve'l-Akd olarak kabul edilen Kâdî'l-Kudât İbn

¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/40.

¹⁵ *el-İmâme*, 2/118.

¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 5/461.

¹⁷ Nahide Bozkurt, "Harunürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/259.

¹⁸ Ya'kûbî, *Târih*, 2/416, 425.

¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 6/260.

²⁰ Ya'kûbî, *Târih*, 2/451-453.

Ebî Duâd, Vezir İbnü'z-Zeyyât, İnak et-Türkî ve Vasîf'in bulunduğu Türk komutanları ile diğer devlet görevlileri tarafından seçilmiştir.²¹

Türk komutanların etkisiyle halifelik makamına getirilen Mütevekkil, Harûn Reşîd gibi önce Muntasır, Mu'tez ve Müeyyed isimli üç oğlunu veliahd tayin etmiş²² ancak bir müddet sonra Muntasır'ı veliahdlıktan çıkararak yerine Mu'tez'i birinci veliahd yapmıştır. Ancak Türklerle ters düşen Mütevekkil öldürülmüş yerine yine Türklerin desteklediği Muntasır'a bey'at edilmiştir.

Muntasır halife olunca Mu'tez ve Müeyyed'i veliahdlıktan azletti. Bir müddet sonra da vefat edince yerine Ahmed b. Muhammed b. Mu'tasım'a Müsteîn ünvanıyla bey'at edildi. Müsteîn'in halife oluşunda vezir Ahmed b. Hasîb'in yanı sıra Türklerin de etkisi unutulmamalıdır. Ancak bir müddet sonra azledilen Müsteîn'in yerine Mu'tez halifelik makamına getirilmiştir. Daha sonra ise azledilen Mu'tez'in yerine Muhammed b. Vâsık'a Mühtedi ünvanıyla, Mühtedi'nin hapse atılması üzerine de Ahmed b. Mütevekkil'e Mu'temid ünvanıyla bey'at edilmiştir.

Bu dönemde halifelerin tayininde Türk komutanların bey'atına büyük önem verilmiştir. Nitekim Mu'temid'e bey'at Türk komutanlarından Mûsa b. Boğa'nın bey'atı ile tamamlanmıştır.²³ Mu'temid halife olunca önce yerine oğlu Ca'fer'i Mufavviz ünvanıyla veliahd yapmış, daha sonra onu veliahdlıktan azlederek kardeşinin oğlu Mu'tezid'i veliahd tayin etmiştir.²⁴

Türklerin Abbâsî Ordusuna Katılmaları ve Halife Seçiminde Türk Komutanların Rolü

Türklerin Abbâsî ihtilâli sonrası Çinlilere karşı Talas Savaşı ile Arap ordularıyla birlikte mücadele vermeleri aralarındaki dostluğu artırmıştır. Emevîlerin mevâliye karşı ırkçı politikaları, Abbâsî hareketinin Türk illerine yakın bölgelerden başlaması bu hareketin başarılı olmasında önemli ölçüde etken olmuştur. Özellikle Tarhûn ez-Zâî, Tarhân el-Cemmâl ve Muhammed b. Sûl bu hareket içinde yer almışlardır. Türkleri devlet hizmetinde ilk görevlendiren halife Ebû Ca'fer Mansûr olmuştur.

Nitekim Ebû Ca'fer Mansûr muhaliflerine karşı Muhammed b. Sû'lun yanı sıra Züheyr et-Türkî'yi göndermiş, Bağdat'ın kuruluşunda Mübarek et-Türkî de hizmetlerine mukabil ödüllendirilmiştir. Mübarek et-Türkî halife Mehdî ve Hâdî dönemlerinde de fiilen siyasi faaliyetlerin içinde yer almış Kazvîn bölgesinde âmillik yapmış, hatta Medine-i Mübarek adıyla bir şehir kurmuştur. Ayrıca Mehdî'nin oğlunun yetiştirilmesini Mübarek et-Türkî'nin uhdesine verdiği, çıkan bazı isyanların bastırılmasında da görevlendirildiği bilinmektedir. Bağdat'ın kuruluşundan itibaren buraya yerleştirilen askeri birlikler arasında yer aldığı tahmin edilen Türkler'in, İslâm'ı kabul etmiş olmaları, şecâat ve askeri sahadaki kabiliyetleri Mansûr tarafından keşfedilmiştir.²⁵

Yine Halife Mansûr döneminde Malatya ve Adana bölgesine Horasân askerleri yerleştirilmiş, Harûn Reşîd döneminde ise, Avâsım ve Sugûr bölgelerine Türk askerleri konuşlandırılmış, ayrıca saray muhafızı olarak da görevlendirilmiştir.

Halife Me'mûn İran menşeli askerlerin tutum ve davranışları karşısında bilhassa Merv'den Bağdat'a geldikten sonra Türk askerlerini Arap-İran askeri gücüne karşı değerlendirmiştir. Nitekim

²¹ Mahmut Kırpınar, "Mütevekkil Alellah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/212-214.

²² Taberî, *Târîh*, 9/176.

²³ Taberî, *Târîh*, 9/391, 474; Ya'kûbî, *Târîh*, 2/507; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/198, 235.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7/452. Bk. Mehmet Ali Kapar, *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998)

²⁵ Bk. Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: y.y., 1980), 52-57; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 3/339-344,

Araplar Abbâsîler nezdinde güven telkin etmedikleri gibi, İranlılar da büyük nüfuzlarıyla yetinmeyip devlet otoritesini ele geçirme konusundaki hırsları halifelerin onlara karşı itimatlarını sarsmıştır. Me'mûn kendi döneminde Türklerden asker toplama işini Mu'tasım'a havale etmiş, toplanan askerleri de onun emrine vermiştir. Ayrıca çeşitli yerlerde çıkarılan isyanlar Türk askerleri tarafından bastırılmıştır.

Mu'tasım'ın Mısır Valiliği döneminden itibaren Semerkant, Fergana başta olmak üzere diğer Türk illerinden topladığı askerlerle askeri birlikler meydana getiriliyordu. Bu toplanan askeri birliklere Afşin, Eşnâs, Vasîf ve İnak gibi Türk asılzâdeler komuta ediyordu. Bu toplanan askerlerin 25.000-30.000 kişiye kadar ulaştığı bildirilmektedir.²⁶

Türkler, askeri hayattaki istidatları, itaatte kusur etmemeleri, güçlü olmaları sebebiyle halifeler tarafından muhafız birliklerinde görevlendiriliyorlardı. Türk komutanlar beraberindeki askerlerle birlikte halifelerin yanında yer alarak seferlere katılıyorlardı. Nitekim Afşin, Eşnâs ve Boğa el-Kebîr Me'mun döneminin temayüz etmiş komutanlarındandır. Mu'tasım'ın Türklere daha çok değer vermesi İran nüfuzunun azalmasına sebep olurken, Soğd, Fergana gibi yerlerden toplanan askerler Hassa ordusunu teşkil etmiştir. Bilhassa Mu'tasım'ın güçlü ve otoriter şahsiyeti Türk nüfuzunu belirli bir noktada tutmuş, ordusunun hilafet işlerine müdahalesine izin vermemiştir. Türk komutanlarından İnak, Mu'tasım ve Vâsık döneminin önemli komutanlarından olup, askeri, idari ve siyasi pek çok yetkiye sahipti. Ordu komutanlığı yanı sıra, posta idaresi, haciplik ve bazı bölgelerin valiliği onun uhdesinde idi.²⁷ Bu kadar geniş yetkiye sahip olmakla birlikte asla hilafet meseleleri onları meşgul etmemiş, halifeler de onu hilafet işlerine karıştırmamışlardır.

Mu'tasım'ın Türk birliklerinin desteği ile halife olduğu ileri sürülmekle birlikte²⁸ Mütevekkil'in halife seçilmesinde rol oynayan Türk komutanlar bu tarihten itibaren siyasi otoritelerini ön plana çıkararak yeni halifelerin tayinine müdahil olmuşlardır. Nitekim halifeligi döneminde kendilerine karşı tavır alan Mütevekkil'in öldürülmesinde, Muntasır'ın veliahdlıktan azledilmesine rağmen halife seçilmesinde, Muntasır'dan sonra halife tayin edilen Müsteîn'in azledilerek Mu'tez'e bey'at edilmesinde hep Türk komutanlar ön planda olmuşlardır. Mu'tez'den sonra Mühtedî'nin ondan sonra da Mu'temid'in halife olarak tayininde yine Türkler söz sahibi olmuşlardır.

Abbâsî Devleti'nin ilk yüzyılında halife ve veliahdların tayini, önceki halife tarafından yapılırken 232/847 yılında Mütevekkil'in tayiniyle birlikte yaklaşık yarım asır boyunca veliahd ve halife tayinlerinde Türk komutanlar etkili olmuşlardır. Ancak bunca etkiye rağmen tayin edilen veliahd veya halife Abbasoğulları dışından birisi olmamıştır. Herhalde "Halifelerin Kureyş'ten Olması Gerekir" ilkesi bunda etkili olmuştur. Abbâsîler döneminde Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen Şûra içinde yer alan Vezir, Başkadı, Kadılar, Abbas ve Alioğullarının temsilcileri, diğer şehirlerin ileri gelenleri, komutanlar, kâtipler yer almakta idiler. Başlangıçta durum böyle iken, özellikle Mütevekkil'den itibaren Sâmerâ döneminin sonu olan 279/892 yılına kadar Türk komutanların bey'atının önem kazandığı görülmektedir.²⁹

Özellikle 232/847-279/892 yılları arasındaki Abbâsî halifeleri Türk komutanların desteğini alarak veya Türk komutanların fiilen müdahalesi ile halifelik makamına gelmekle birlikte halifelik dönemlerinde Türk komutanların baskısından hoşnut olmamışlardır. Halifeler bu baskıdan kurtulmak

²⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 3/345-353; Mahmut, Kırkpınar, "Abbâsîlerde Türk Nüfuzunun Yükselişi ve Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar", *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 5/292-293.

²⁷ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/292-298.

²⁸ Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, 76.

²⁹ Taberî, *Târîh*, 9/256; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/80-81.

için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Nitekim Mütevekkil İnak et-Türkî'yi baskısından kurtulmak için Hacca göndermiş, dönüşte de Bağdat Valisi İshak b. İbrahim'e öldürtmüştür. Bu defa Mütevekkil İnak'ın merkezdeki görevlerini Vasîf et-Türkî'ye vermiş ancak İnak'ın ölümü Türk komutanların baskını azaltmamıştır. Yine halife Mütevekkil Boğa el-Kebîr'i Vasîf et-Türkî'nin emrine verip onları hudut boylarına görevlendirerek merkezden uzaklaştırmaya çalışmıştır. Hatta Mütevekkil, Türk komutanlardan kurtulmak için hilâfet merkezini 244/858 yılında Sâmerâ'dan Şam'a taşımış ancak Türk komutanların baskısı ve Şam halkının halifeye destek olmaması üzerine tekrar Sâmerâ'ya dönmek zorunda kalmıştır. Mütevekkil Türklerin nüfuzunu azaltmak için bu defa Araplardan oluşan 12.000 dişilik bir ordu kurmuş ve komutanlığını oğlu Mu'tez'e vermiştir. Türk yanlısı görünen Muntasır'ı birinci veliahdlıktan çıkarıp Mu'tez'i birinci veliahd yapması Türk komutanlardan Vasîf et-Türkî'yi görevden alıp mallarını müsadere etmesi de Türklerin nüfuzunu azaltmadı. Bütün bu olumsuz davranışlar sonunda Mütevekkil yine Türklerin desteklediği suikast sonucu öldürülerek yerine oğlu Muntasır halifelîğe getirilmiştir.

Muntasır da halifelîği döneminde veziri Ahmed b. Hasîb'in teşvikiyle Türklere karşı cephe almış, Vasîf et-Türkî'yi Sâmerâ'dan uzaklaştırarak Bizans sınırlarına göndermiştir.³⁰ Muntasır'ın ölümü üzerine halife olan Müsteîn'den memnun olmayan Türkler onu da azlederek yerine Mutez'i halife seçmişlerdir. Hatta Mısır ve Filistin gibi yerlerden bey'at almak için Mu'tez yanına Türkleri alarak gitmiş ve o bölgelerine bey'atını almıştır.³¹ Halife Mu'tez'den sonra hilâfet makamına getirilen Mûhtedî, Türklere karşı olumsuz tavır sebebiyle halifelikten indirilmiş, yerine Mu'temid getirilmiştir.³²

Halife Mutemid'in hilâfet makamını 279/892 yılında Sâmerâ'dan Bağdat'a taşımasından sonra Türk komutanların halife üzerindeki tesiri azalmakla beraber Mu'temid'den sonra halife olan Mu'tezid, Muktefi ve Muktedir dönemlerinde de etkisini kısmen göstermiştir. Ancak 322/934 yılında halifelik makamına gelen er-Râzi döneminde önce İbn Râik daha sonra da Beckem ve Tüzün'ün Emîru'l-Ümerâ olarak tayin edilmesi, Türk komutanların nüfuzunu yeniden gündeme getirmiş fakat 334/945 yılında Büveyhîlerin Bağdat'a gelişiyle birlikte Türklerin nüfuz dönemi tamamen sona ermiştir.³³ 447/1055 tarihinde Tuğrul Bey'in Bağdat'a girişi ile de Büveyhî hâkimiyeti sona ermiş ve yeniden Türk hâkimiyeti dönemi başlamıştır.³⁴

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslâm Tarihinde Halifelik kurumu siyaseten Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte Hz. Ebûbekir'in halife seçimiyle başlamıştır. Râşid Halifeler döneminde Hz. Ebûbekir halkın seçimi ile Hz. Ömer, Hz. Ebûbekir'in tavsiyesi ve sahabenin onayı ile Hz. Osman Şûra yoluyla, Hz. Ali ve Hz. Hasan yine ashabın ileri gelenlerin teklifi ve halkın onayı sonucu halifelik makamına gelmişlerdir.

Hz. Hasan'ın halifelîği anlaşma sonucu Hz. Muâviye'ye teslim etmesiyle Emevî Devleti kurulmuştur. Râşid halifeler döneminde verasete ve hanedan idaresine dönüşmeyen halifelik, Hz. Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliahd tayin etmesiyle verasete dönüşmüş Emevî devleti yıkılıncaya kadar da bu sistem devam etmiştir. Emevîler döneminde veliahdlar bir önceki halife tarafından belirlenmiş ve Ehlü'l-Hal ve'l-Akd adı verilen istişari kurul tarafından onaylanmıştır.

³⁰ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/298-310.

³¹ Taberî, *Tarih*, 9/256; Ya'kubi, *Tarih*, 2/500.

³² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 7/235.

³³ Hakkı Dursun Yıldız, "Emîru'l-Ümerâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/158-159.

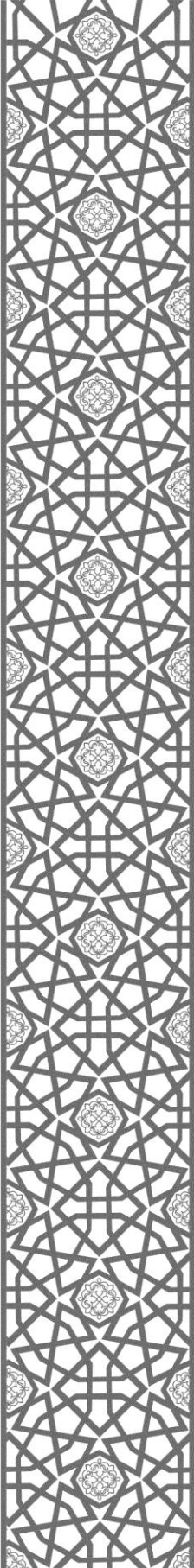
³⁴ Kırkpınar, *İslâm Medeniyeti ve Tarihi (Abbâsîler I)*, 5/311.

Emevîler döneminde hem veliahdlık sistemi âdet haline getirilmiştir. Abbâsîler döneminde de veliahdlık sistemi devam ettirilmiş halife Abbâsî ailesinin üyeleri arasından seçilmiştir. Verasetin ve hanedanlığın devam ettiği bu dönemde veliahd adayının sayısı üç kişiye kadar çıkarılmıştır. Hârun Reşîd'le başlayan bu uygulama daha sonraları da devam etmiştir. Abbâsîlerin ilk asrında özellikle Mütevekkil'e kadar veliahdlar ve halifeler genellikle önceki halife tarafından belirlenip, halife ailesiyle birlikte Ehlü'l-Hal ve'l-Akd içinde yer alan diğer yöneticiler tarafından onaylanırken, Vâsık veliahd tayin etmediği için Mütevekkil'den itibaren halifelerin tayininde Ehlü'l-Hal ve'l-Akd içinde yer alan Türk komutanlar etkili olmuşlardır. Türk komutanların veliahd ve halife seçimlerine müdahalesi Sâmerâ döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Halifelerin bu müdahaleden rahatsız olmalarına rağmen âciz kalmaları halifelik makamına gelmek için Türklerin desteğini almak zorunda kalmaları veya Türk komutanların kendilerine yakın gördükleri kişileri halifelik makamına getirme arzuları Türk komutanların etkili olmalarına sebep olmuştur.³⁵

KAYNAKÇA

- Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Nahide. "Harunürreşîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mustafa. "Bir Şehrin Kuruluşu, Bir Devrin Başlaması, Abbâsî Tarihinde Sâmerâ". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)*. 5/275-288. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. ed. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- el-İmâme ve's Siyâse*. thk. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî. 2 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Hasan İbrahim Hasan. *Târîhu'l-İslâm*. çev. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: y.y., 1985.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said. *Cevâmiu's Sîre*. Mısır: Daru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız eş-Şelebî. 4 Cilt. Kahire: y.y., 1936.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. 10 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Kapar, Mehmet Ali. *İslâm'ın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Kırkpınar, Mahmut. "Abbâsîlerde Türk Nüfuzunun Yükselişi, Yeni İktidar Unsuru Olarak Türk Komutanlar". *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)*. 5/292-293. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.
- Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil Alellah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Mes'ûdî, Ebû'l Hasan Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher*. 5 Cilt. Paris: y.y., 1869.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*. thk. Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrût: y.y., ts.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ya'kûb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrût: y.y., 1960.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Emîr'ul-Ümera". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 12/158-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: y.y., 1980.

³⁵ Bk. Mustafa Demirci, "Bir Şehrin Kuruluşu, Bir Devrin Başlaması, Abbâsî Tarihinde Sâmerâ", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti (Abbâsîler I)* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 5/275-288.

**ETKİNLİKLER /
KONFERANSLAR
ACTIVITIES/
CONFERENCES**

Uluslararası Konya Sanat Sempozyumu (International Konya Art Symposium) (05-06 Kasım 2020 / Konya)

Şerife ÇAKIR

Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Konya, Türkiye, serifecakir@erbakan.edu.tr

Necmettin Erbakan Üniversitesi (NEÜ) Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından düzenlenen 1. Uluslararası Konya Sanat Sempozyumu, 05-06 Kasım 2020 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Selçuklu Kongre Merkezinde yapılması planlanan sempozyum programı tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemi sürecinden dolayı İnternet üzerinden Webinar programı ile canlı olarak gerçekleştirilmiştir.

Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Cem ZORLU, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı Uğur İbrahim ALTAY, Konya Selçuklu Belediye Başkanı Ahmet PEKYATIRMACI, Atatürk Kültür Merkezi Başkan Vekili Dr. Zeki ERASLAN'ın onur konuğu olduğu sempozyumda program, Necmettin Erbakan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmet ÇAYCI'nın konuşmalarıyla başlamıştır.

Sempozyumda açılış konuşmalarının yanı sıra 13 oturum gerçekleştirilmiş olup toplam 59 tebliğ sunumu başarılı bir şekilde yapılmıştır. Sempozyum bünyesinde; akademisyenlerin çalışmalarına ve araştırmalarına en üst düzeyde katkı sağlanması, iletişim ve sanat alanlarıyla ilgili deneyimlerin, kuramsal ve uygulamalı bilgilerin paylaşılması, güzel sanatlar ve iletişim bilimleri alanındaki güncel konuların tartışılması hedeflenmiştir. Sempozyum, ulusal ve uluslararası düzeyde Güzel Sanatlar ve İletişim Bilimleri alanında çalışmakta olan akademisyenlerin katılımlarını sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.

Sempozyumun ana teması “Sanatta İletişim” olup, alt başlıkları, Sanat ve İletişim, Medya ve Sanat, Sanat Eğitimi, Sanat ve Göç, Sinema ve Televizyon, İç Mimari ve Çevre Tasarımı, Resim, Heykel, Seramik Teknolojisi, Seramik, Grafik İletişim, Geleneksel Sanatlar, Göstergibilim, Reklam Tasarımı gibi alanlar oluşturmuştur.

Sempozyum ile birlikte açılışı yapılan 270 eserin yer aldığı Davetli Online Sempozyum Karma Sergisi, 224 akademisyenin ve sanatçının katılımıyla gerçekleşmiştir. Sergide Geleneksel Sanatlar (Hat, Tezhip, Minyatür, Kalemşi, Çini, Ebru)'ın yanı sıra Resim, Grafik, Seramik, Heykel gibi alanlardan da eserler yer almıştır. Sergi 05 Kasım-25 Kasım 2020 tarihleri arasında web adresinden (<https://gsfgaleri.erbakan.edu.tr/ikas-2020.html>) ziyaret edilmiştir.

Sempozyum, 05 Kasım 2020 Perşembe günü 09.30'da Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ahmet Çaycı'nın, Güzel Sanatlar Fakültesi olarak yürüttükleri ve planladıkları akademik faaliyetleri hakkında bilgi verilerek başlamıştır.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Dr. Zeki Eraslan ise, Konya'nın kadim bir kültür ve medeniyet şehri olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir;

“Konya, Uluslararası ölçekte bir sanat sempozyumu düzenlemekle sanatın da kadim merkezlerinden birisi olmak yolunda ilerliyor. Bu Konya’ya yakışır bir durumdur. Bizler de Atatürk Kültür Merkezi olarak sanata dair, sanatsal faaliyetlere dair tüm çalışmaları destekleme arzusundaız. Bu konuda ülkemizin farklı üniversiteleriyle bu güne kadar işbirlikleriyle yaptığımız ulusal ya da uluslararası sempozyumlar, çalıştaylar söz konusu oldu. Gönül isterdi ki salgın dönemi olmasaydı ve yüz yüze bu toplantıyı Konya’da icra edebilseydik. İnşallah ülkemizin bu salgın koşullarından hızlı bir şekilde uzaklaşacağını temenni ediyoruz ve yeniden bu tip faaliyetleri yüz yüze bir arada fiziki aynı ortamı paylaşarak yapmayı gönülden arzuluyoruz.”

Açılış programında konuşan Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Cem Zorlu, konuşmasına İzmir depremini için taziye mesajından sonra, üniversite olarak ilmin ve sanatın gelişmesine katkı sağlamak adına Güzel Sanatlar Fakültesi ile ortak paydada tüm imkânlar ile çalıştıklarını belirtmiştir. Zorlu, düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir;

“Kuruluşu itibarıyla genç bir üniversite olmakla birlikte şehrin en köklü fakültelerini de bünyemizde barındırmaktayız. Bu bağlamda üniversitemiz kısa zamanda hem akademik performansta sürekli yükseliş eğilimi gösterdi hem de şehrimizin her anlamda gelişmesi için bilimsel ve sanatsal sayısız etkinliğe imza attı. İşte bugün de böyle bir etkinliğin açılışını gerçekleştiriyoruz. Pandemi döneminde de hem eğitim-öğretim faaliyetlerimiz hem de bilimsel ve sanatsal etkinliklerimize ara vermeden devam ettik. İki gün sürecek sempozyum da bu etkinliklerden biri olacak.”

Sempozyumla aynı anda 250 eserin yer aldığı ‘Sempozyum Karma Sergisi’nin de online olarak sanatseverlerin beğenisine sunulacağını hatırlatan Zorlu,

“İletişim ve sanatın buluştuğu bu iki etkinliğin böylesi zorlu bir süreçte teknoloji ve bilişim dünyasında yaşayan bireylere adeta bir nefes aldıracağını ümit ediyorum.” şeklinde konuştu.

Sempozyumun 1. Oturumu 11:00-12:00 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Ergün HATIR başkanlığında başlamış olup, oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Nurdan ARSLAN, “Kent-Kültür-Bellek Bağlamında Kadıköy’ün Yok olan Kültürü; Seramik Panolar”, ikinci konuşmacı Arş. Gör. Fevziye YELMEN, “Görsel İletişim Tasarımı Bağlamında Endüstriyel Seramik Ürünlerinin Yüzeylerindeki Görsel İçerik: Paşabahçe Kupaları”, üçüncü konuşmacı Arş. Gör. Gülşah ÜNER (1), Arş. Gör. Ali AKÇAOVA (2) ve Arş. Gör. Mehmet NORASLI (3), “Yemek Mekanlarındaki İç Mekan Tasarımı İle Marka Kimliği Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, dördüncü konuşmacı Serkan SELALMAZ ise, “Alman Çeşmesi’nin Mekan Belleği Açısından Konumu ve Mozaik Osmanlıca Kitabesi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

2. Oturumu 12:15-13:15 saatleri arasında Doç. Dr. Mustafa KINIK başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Prof. Uğur ATAN (1) ve Müjgan SIKKAŞ (2), “İhap Hulusi’nin Marka ve Ürünler İçin Yapmış Olduğu Grafik Ürünlerde Tipografinin Kullanım Biçimi ve Gelişimi”, ikinci konuşmacı Burak KURT (1) ve Dr. Öğr. Üyesi Aytaç ÖZMUTLU (2), “Grafik Tasarımında İnsan-Bilgisayar Etkileşimi”, üçüncü konuşmacı Dr. Öğr. Üyesi Elif TARLAKAZAN, “Posta Sanatı ve Sanatçı Mektupları”, Dördüncü konuşmacı Öğr. Gör. Aslı Özcan KÖYLÜ ise, “Tasarım, Teknoloji ve Reklam İlişkisinde Kaspersky Firması Reklam Stratejisi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

3. Oturumu 13:30-14:30 saatleri arasında Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Mustafa Cevat ATALAY (1) ve Arş. Gör. Enis Malik DURAN (2), “Estetik ve Sanat Felsefesi Dersini, Uzaktan Eğitim İle Alan Öğrencilerin Geri Bildirimleri”, ikinci konuşmacısı Dr. Tijen SABIRLI, “Osmanlı’da Kadınların Sanat Eğitimi: Mihri Müşfik ve İnas Sanayi-İ Nefise Mektebi”, üçüncü konuşmacısı Dr. Emine Nur Yılmaz ARIKAN, “Yaratım Süreçleri ile Çağdaş Sanatta Göç Olgusu”, dördüncü konuşmacısı Arş. Gör. Dr. Yurdağül KILIÇ ise, “Gündüz Göstergebilimsel Çözümleme Yöntemiyle Bedri Rahmi Eyüboğlu Eser Örneği: “Kırmızı Kahve” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

4. Oturumu 14:45-16:00 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Çetin ÖZTÜRK başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Hacer KARA, “İletişimde Kullanılan Hat Sanatı Araç Gereçlerinin Korunduğu Hattat Sandıkları: Ankara Etnografya Müzesinden Örnekler”, ikinci konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Murat TALA, “Arapça Kitap Yazımında Beş Boyutlu Tasarım: İbnü’l-Mukri’nin ‘Unvânü’s-Şerefi’l-Vâfi’sinde Tek Sayfada Beş Bilimin Temsili”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Murat AKSOY, “Niyet ve Yorum: Sanat Esrinin Yorumlanması ve İslam Sanatı Örneği”, dördüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ (1) ve Doç. Dr. Ali Fuat BAYSAL (2), “19. Yüzyıl Mushaf Tezyinatı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, beşinci konuşmacısı Nihal ÖZŞİRİN ise, “19.Yüzyılda Sanat Hâmisi Bir Kadın Sultan: Pertevniyal Valide Sultan ve Kitap Siparişleri” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

5. Oturumu 16:15-17:15 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜRBÜZ başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Sadık TUMAY, “360 Sanal Turlarda Manzara Sonrası Gerçekliği ve İşlevleri”, ikinci konuşmacısı Öğr. Gör. Aydın KETENAĞ, “Bir Kurmaca Film Olarak Reklam Filmi Dramaturjisi ve Reklam Filminin Anlattığı ‘Diğer Şeyler’ Üzerine Örnek İncelemeler”, üçüncü konuşmacısı Arş. Gör. Remzi SAN (1) ve Sabahattin ÇALIŞKAN (2), “Ölümün Olumlu Yönü: Duygusal Tasarım Bağlamında Tim Burton’ın Ölü Gelin (Corpse Bride) Filminin İncelenmesi”, dördüncü konuşmacısı Dr. Gökçe MARŞAP ise, “İhap Hulusi Görey Reklam Afişlerinin Kültürel Bağlamda Göstergebilimsel Yaklaşım Üzerinden Bir İncelenmesi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

6. Oturum 17:30-18:45 15 saatleri arasında Doç Dr. Mahmut Sami ÖZTÜRK başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Burak Erhan TARLAKAZAN, “Görsel İletişimin Kültürel Elçileri Pul Tasarımlarında Şehir İmajı, Konya Temalı Pullar”, ikinci konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Güllü YAKAR, “Afiş Tasarımında Tipografik Trendler”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Şadi KARAŞAHİNOĞLU, “Kurgu Kahramanların Türkiye’deki Ambalaj Tasarımlarında Kullanım Yaklaşımları”, dördüncü konuşmacısı Öğr. Gör. Bahar AKBULAK (1) ve Öğr. Gör. Nimet ÇELEBİ (2), “Açık hava Reklamlarında Görsel İletişim Alanı Olarak Mekan ve Tasarım”, beşinci konuşmacısı Arş. Gör. Elif Arzen DEMİREL ise, “Gıda Ambalajlarında Kullanılan Endüstriyel Baskı Teknikleri” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

7. Oturum 09:00-10:15 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRE başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Önder YAĞMUR (1) ve Prof. Mustafa KÜÇÜKÖNER (2), “Sanatsal Üretimde Buz Malzeme Kullanımı ve İzleyici Deneyimlerinin Ampirik Yaklaşım Değerlendirilmesi”, ikinci konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Betül Serbest YILMAZ, “Gılgamış’tan Homeros’un Odyssea’sına İnanna’nın Mizojinik Dönüşümü”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Emre ŞEN, “Kavram ve İmge Bağlamında Kavramsal Sanat”, dördüncü konuşmacısı Arş. Gör. Serdar AYDIN, “Sanatın Tarihinde Kefaret Teması”, beşinci konuşmacısı Mustafa ÖZTÜRK (1) ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe OKUR (2), “İmmünoloji Servisinde Tedavi Gören Hasta Çocuklar Arasında 2017 ve 2018

Yıllarında Düzenlenen Uluslararası Resim Yarışmalarındaki Resimlerin İçerik Analizi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

8. Oturum 10:30-11:45 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Önkol ERTUNÇ başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Elif Bayrak KAYA, “Hz. Musa İle Uc Öyküsünün Minyatür Sanatındaki Yorumları”, ikinci konuşmacısı Arş. Gör. Dr. Bayram DEMİRAL, “Bedri Rahmi Eyuboğlu’nun Yazılarında Kilim” üçüncü konuşmacısı Arş. Gör. Dr. Fatma Şeyma BOYDAK, “Osmanlı Saray Mücellidleri ve Müşterek Çalışma Gelenekleri”, dördüncü konuşmacısı Arş. Gör. Ayşegül BEKMEZ (1) ve Dr. Resul YELEN (2) “Osmanlı Kalem İşi Geleneğinde Mahalli Üslup Eski Van Örneği”, beşinci konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Gülnihal KÜPELİ, “Memluk İskambil Kartlarının Tezyini Özellikleri ve Eksik Parçaların Rekonstrüskiyonuna Yönelik Çizim Önerileri” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

9. Oturum 13:30-14:30 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Evren BERK başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Şermin Tağ KALAFATOĞLU, “Çevrimiçi Film Festivalleri Çevrimiçi Film Festivalleri”, ikinci konuşmacısı Doç. Dr. Tarık YAZAR, “Covid-19 Pandemi Sürecinde Kontrollü Sosyal Hayat Çalışmaları Kapsamında T. C. Sağlık Bakanlığı Tarafından Tasarlanan Bilgilendirme Grafiklerinin Gösterebilimsel Analizi”, üçüncü konuşmacısı Hande TEZCAN AYDIN (1) ve Dr. Öğr. Üyesi Aytaç ÖZMUTLU (2), “Kısa Metrajlı Filmlerde Anlam Aktarma Aracı Olarak Mekanın Kullanımı”, dördüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Baybars SAĞLAMTİMUR (1) ve Dr. Öğr. Üyesi Haluk Arda OSKAY (2) ise, “Fotoğraf Sanatında Yapay Zekâ Kullanımı” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

10. Oturum 14:45-16:00 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Ömer Tayfur ÖZTÜRK başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Selma ŞAHİN, “Nevzat Akoral’ın Baskiresimlerinde Yöresellik Teması”, ikinci konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKSOY, “Resim Sanatında Sosyolojik Olgu Olarak Ölüm Kavramının İşlenişi”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hakan YILMAZ, “Selçuklu Başkenti Konya’da Kullanılan Kent Göstergelerinin İmge Sembol Bağlamında Yeniden Değerlendirilmesi”, dördüncü konuşmacısı Minel KURTULUŞ, “Çocuk ve Ergen Yaştaki Bireylerin Gelişiminde Sanat Eğitiminin Yeri ve Önemi”, beşinci konuşmacısı Aylin ÖZKAN ise, “1950 Öncesi Resim Sanatında Minimalizm Akımına Zemin Oluşturan Etmenler” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

11. Oturum 16:15-17:30 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Güllü YAKAR başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Doç. Dr. Sena SENGİR (1) ve Kemal ÖZCAN (2), “Pandemi ve Sonrası Güzel Sanatlar Eğitiminde Dijital Sanat Ortamlarının Kullanımı”, ikinci konuşmacısı Doç. Dr. Mehmet Fatih YELMEN, “Bir İletişim Olanğı Olarak Cosplay Fotoğrafları: Mahmut Ceylan Örneği”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Özlem Uzun HAZNECİ, “Güncel Yapay Zekâ Teknolojileri Bağlamında Animasyon Üretimini Yeniden Düşünmek”, dördüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Sabahattin ÇALIŞKAN (1) ve Arş. Gör. Remzi SAN (2), “Covid-19 Salgınında Çocukların Bilinçlendirilmesinde Görsel İletişim Aracı Olarak Canlandırma Sanatı”, beşinci konuşmacısı Arş. Gör. Fatoş ÇAKICIOĞLU (1) ve Dr. Öğr. Üyesi Cengiz ŞAHİN (2) ise, “Sürdürülebilirlik Kavramının Sosyal Medyada Kullanılması ve Reklam Kampanyalarındaki Etkisi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

12. Oturum 17:45-19:00 saatleri arasında Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKÖNER başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı İlyas SEVİNDİK (1) ve Prof. Türkan ERDEM (2), “Resim Atölye Eğitiminde Resim Aktarım Yöntemlerine İlişkin Uzman Görüşleri”, ikinci konuşmacısı Doç. Engin ÜMER, “Yirminci Yüzyıl Türk Resminde Gündelik Olanın Resmi”, üçüncü konuşmacısı Prof. Dr. Mustafa KÜÇÜKÖNER (1) ve Doç. Önder YAĞMUR (2), “Ani Gravürleri Projesi Kapsamında

Kullanılan Baskı Resim Teknikleri”, dördüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRE, “Sokak Sanatının Çağdaş Kültürle İlişkileri”, beşinci konuşmacısı Öğr. Gör. Tekin BAYRAK, “İletişim Becerilerinde Sanat Eğitimi ve Birey Üzerindeki Olumlu Yansımaları” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

13. Oturum 19:15-20:15 saatleri arasında Dr. Öğr. Üyesi Sanver ÖZGÜVEN başkanlığında başlamıştır. Oturumun ilk konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Zehra ÖZKEÇECİ, “The Function Of Social Media In The Global Epidemic Period: A Review On The Austrian Example”, ikinci konuşmacısı Prof. Dr. Seyhan YILMAZ (1) ve Doç. Dr. Firdevs Müjde GÖKBEL (2), “Seramik Sanatında İnteraktif Yaklaşımlar”, üçüncü konuşmacısı Dr. Öğr. Üyesi Fatma BAYRAKTAR, “Moda Sektöründe Yeni Dijital Uygulamalar Üzerine Bir İnceleme”, dördüncü konuşmacısı Öğr. Gör. Abdullah GÜMÜŞ (1) ve Fadime GÜMÜŞ (2) ise, “İğdir Tuzluca Kaya Tuzlunun Tasarımsal Görsel Etkisinin Bir İletişim Aracı Olarak Turizmde Kullanılması” başlıklı tebliğlerini sundular. Sempozyum 1 Online açılış, 13. Oturum ve 59 Online Tebliğ sunumu yapılarak online olarak gerçekleştirilen sempozyum başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

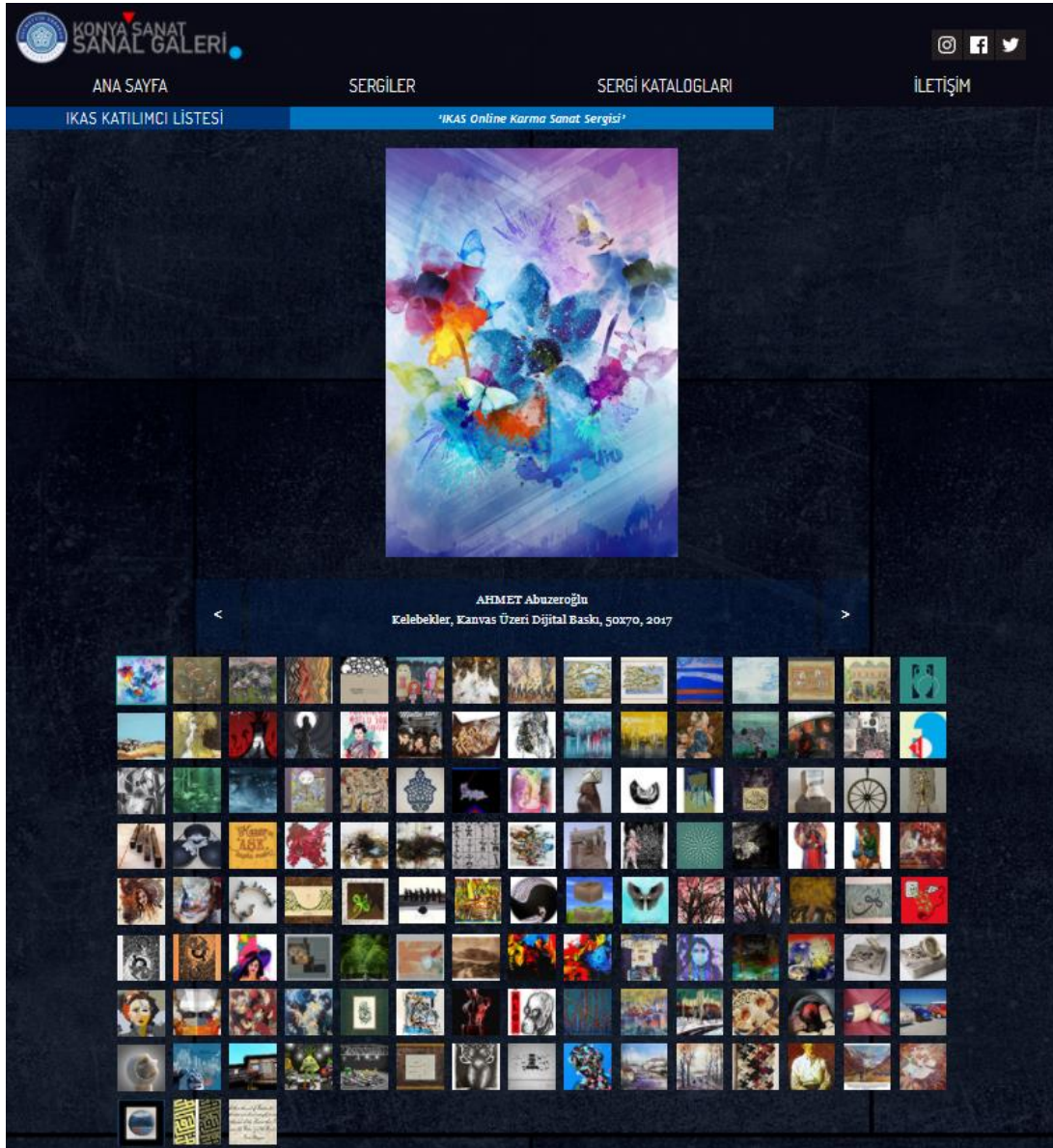
Resim 1: IKAS 1. Uluslararası Konya Sanat Sempozyumu Afişi

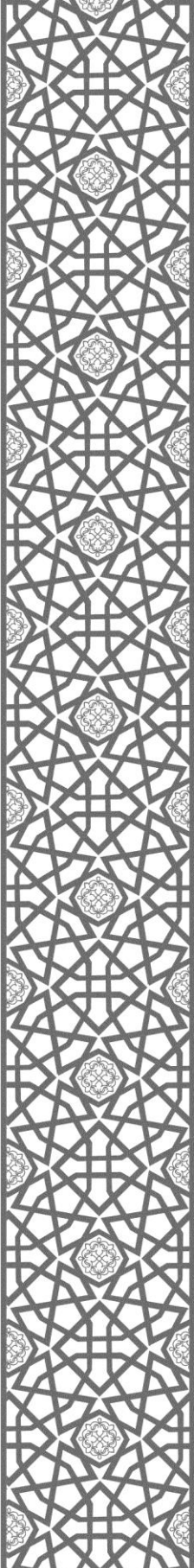
Resim 2: Açılış Oturumu

Resim 3: 06 Kasım 2020 Cuma 8. Oturum

Resim 4: Sempozyum Karma Sergisinden Görünüm

VEFEYÂT/OBITORY

Dr. Hasan Özönder (1943-2019)

Ahmet ÇAYCI

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Konya, Türkiye,
ahmetcayci@gmail.com

17.08.1943 yılında Konya’da dünyaya gelmiştir. 1967 yılında Konya Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun olmuştur. Mezuniyet sonrasında iki yıl kadar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yapmıştır. H. Özönder’in sanat ve kültüre olan ilgisi öğrenciliği boyunca sürekli devam etmiş, 1969 senesinde girdiği sınavda başarılı olmuş ve Konya İslam Enstitüsü *Türk Medeniyet ve Tarihi* derslerini vermek üzere öğretim görevlisi olarak tayin edilmiştir. Konya İslam Enstitüsü’nde *Sanat ve Medeniyet* tarihi ile ilgili derslerini öğrencilere sevdirerek İslam’ın sanatla olan ilişkisi arasındaki irtibatını hakkıyla vermiştir. 1979 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi’ndeki Türk İslam Sanatları ve Mimarisi Tarihi Anabilim Dalında doktora unvanını kazanmıştır. 1982 yılında Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde yardımcı doçentliğe atanmıştır. H. Özönder, doktora diploması haricinde 1990 yılında Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatları Ana Sanat Dalında “Sanatta-Yeterlilik” unvan ve diploması almıştır. Dolayısıyla H. Özönder, sanat ve mimari sahasında çifte diploma sahibi nadir akademisyenlerden biri olmuştur.

Geleneksel Türk Sanatlarından hat ve tezhip konusunda Türkiye’nin saygın isimlerinden ders alarak kendini geliştirmiştir. Bu alanda lisans ve lisansüstü düzeyde dersler vermek suretiyle birçok öğrencinin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca lisansüstü düzeyde birçok talebeye danışmanlık ederek onları ilim âlemine kazandırmıştır. Yurt içi ve yurt dışında çok sayıda kongre, sempozyum ve konferansta tebliğ sunmuştur. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve Konya Ansiklopedisi’nde çok sayıda madde kaleme almıştır.

Birikimini sadece akademik çevre ile sınırlamayan H. Özönder zaman zaman çeşitli kurslarda verdiği derslerle geniş kitlelere hizmet etmeyi kendine prensip edinmiştir. Bütün bu çalışmalarla ortaya çıkan sanat eserlerini sergilerde teşhir ederek sanatseverlerin beğenisine sunmuştur. Konya Meram Belediyesi tarafından “2004 yılı Sanata Saygı Ödülü”ne layık bulunmuştur. Kültür, sanat ve medeniyet tarihlerine dair zengin bir kütüphaneye, dia(slayt) ve fotoğraf arşivine sahip bulunmaktadır.

H. Özönder’i en çok meşgul eden iki husus dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunlardan biri “Medine-i Konya”, diğeri ise “Hz. Mevlana” aşkıdır. Konya şehri, onun gözlerini açtığı ve havasını teneffüs ettiği ilk mekân; Hz. Mevlana ise hayatını şekillendiren entelektüel modeldir. Dolayısıyla H. Özönder her zaman bu iki aşkıyla hem hâl olmuştur. 29 Aralık 2019 tarihinde Konya’da vefat eden hocamız Konya Üçler Mezarlığına defnedilmiştir.

Aşağıda sadece kitaplarından oluşan külliyat, hocamız H. Özönder’in çalışma sahasının müşahhas delilidir.

---*Mimar Sinan*, Konya 1972.

---*Peygamberimizin Sağlık Öğütleri*, İstanbul 1974.

---*Konya Vakıf Eserleri*, Konya 1985.

- Konya Mevlana Dergâhı, Ankara 1989.
- Konya Velileri, Konya 1990.
- Evvvel Zaman İçinde Meram, Konya 1997.
- Sille (Tarih, Kültür, Sanat), Konya 1998.
- Eski(meyen) Meram, (Fotoğraf Albümü),(Komisyon), Konya 2000.
- Selçuklu Emiri Beşare Bey ve Başarakavak, Konya 2001.
- Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü, Konya 2003.
- Konya, Konya 2005.
- Tarih Boyunca Mevlevi Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları, Konya 2006.
- Mevlana ve Mevlevilik, Konya 2006.

Dr. Hasan Özönder (1943-2019)

Prof. Dr. Salim Koca (1952-2020)

Sinan TARİFCİ

Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye, sinantar@hotmail.com

Salim Koca, 1952 yılında Konya'nın Beyşehir ilçesine bağlı, eski adı Salur olan ve kendisinin bir Oğuz köyüne mensubiyetiyle her zaman övüldüğü, Yeşildağ kasabasında dünyaya geldi. 1970-1971 eğitim-öğretim yılında öğrenci olarak intisap ettiği Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi Kürsüsünden 1975 yılında mezun oldu. 1975-1988 yılları arasında orta dereceli okullarda tarih öğretmeni olarak çalıştı. Bu esnada Almanya'ya giderek Goethe Enstitüsünde Almanca öğrendi ve lisansüstü eğitimini tamamladı. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayini (6 Mayıs 1919)" başlıklı yüksek lisans tezini 1984 yılında tamamladı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak 1989'da tamamladığı "Sultan I. İzzeddin Keykavus Zamanında Türkiye Selçuklu Devleti (1211-1220)" konulu doktora teziyle de tarih doktoru payesini almaya hak kazandı. 1989'da Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi bünyesinde Yardımcı Doçent, 1990'da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Doçent, 1996'da yine Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Profesör oldu. Prof. Dr. Salim Koca, 09.09.1997-03.08.1998 tarihleri arasında, o dönem Karadeniz Teknik Üniversitesine bağlı olarak faaliyet gösteren Giresun Eğitim Fakültesi dekanlığı vazifesini gördü. 1998 yılında, Karadeniz Teknik Üniversitesine bağlı olarak Giresun Fen-Edebiyat Fakültesini kuran Prof. Koca, 2001 yılına kadar buranın kurucu dekanı olarak görev yaptıktan sonra, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümündeki görevine döndü. 2001 yılından itibaren Gazi Üniversitesindeki görevine devam eden Prof. Koca, 9 Mayıs 2018 tarihi itibarıyla, Gazi Üniversitesinden ayrılarak yeni bir üniversite hüviyetini alan Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinin Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünün mensubu oldu. 2019 yılının başında emekliye ayrılan Prof. Koca, sözleşmeli olarak ders vermeye devam etmekteydi. Prof. Dr. Salim Koca, lisans seviyesinde "Büyük Selçuklular Tarihi", "Türkiye Selçukluları Tarihi", "Türk Kültür ve Medeniyeti Tarihi"; lisansüstü seviyesinde de "Türk Kültür Tarihine Giriş", "Türk Kültür Tarihi", "Tarih Araştırmalarında Usul", "Ortaçağ Türk Tarihinin Kaynakları" gibi dersler okutmaktaydı. Uzun yıllar Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalı başkanlığını yürüten Prof. Koca, Almanca, Fransızca ve Farsça bilmekte idi.

Prof. Dr. Salim Koca, Selçuklu tarihi ve medeniyeti araştırmalarında çığır açan Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in yanında yetişmişti. Türk tarihi araştırmalarında Batı düzeyinde bir devamlılığın kurulmasını elzem gören ve bunun ancak "Köprülü Tarih Ekolü" olarak adlandırdığı ekolle mümkün olacağını belirten Prof. Köymen, bu ekolün en tabii mensupları arasında öğrencisi Salim Koca'yı da görüyordu. Prof. Köymen, öğrencisi Salim Koca'yı esas olarak bir "vatan tarihçisi" olarak yetiştirmişti. "Türk tarihi anlayışında ve görüşünde tam bir birliğe" ulaşmış olan usta ve çırağı, yani hoca ve öğrencisi, Türk tarihinin bütünlüğünü savunmaktaydı. Buna göre; Türk tarihini başlıca gövde ve yan devletler olarak ikiye ayırmak mümkündü. Gövde devletler ilk çağda, Orta ve İç Asya'da kurulan Hunlar ve Göktürkler; orta çağda, Orta ve Yakın Doğu'da kurulan Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları; yeni ve yakın çağda kurulan Osmanlılar ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti Devleti idi. Türk tarihindeki bu gövde devletlerin herhangi bir halkasının, Türk tarihinden tecrit

edildiği takdirde, Türk tarihinin anlaşılmasının mümkün olmadığına inanmaktalardı. Prof. Dr. Salim Koca, çok yönlü bir tarihçi olarak, çalışmalarını, zaman ve mekân bakımlarından bu gövde etrafında şekillendirmişti. Türk tarihi ve medeniyetinin bu halkalarına ilişkin yazdığı eserler, ders kitabı olarak okutulmaya ve referans alınmaya devam etmektedir. Prof. Dr. Salim Koca, burada bir listesini vermenin maksadı aşacağı çok sayıdaki makalesi bir yana, şu kitapları telif etmiştir: *Türk Kültürünün Temelleri-I* (1990), *Dandanakan'dan Malazgirt'e* (1997), *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)* (1997), *Türk Kültürünün Temelleri-II* (2000), *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi* (2001), *Malazgirt'ten Miryokefalon'a* (2003), *Mustafa Kemal Paşanın Anadolu'ya Geçişi* (E. Semih Yalçın ile) (2005), *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür* (2007), *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri* (2011), *Türkiye Selçukluları Tarihi (Sultan Alp Arslan'dan Uluğ Keykubad'a 1071-1220)* (2016).

Bununla birlikte, Prof. Dr. Salim Koca, yetiştirilmesinin de gereği olarak temelde vatan tarihiyle iştigal ediyordu. Anadolu Türk tarihiyle bağlantılı olarak Selçuklu tarihini, tarihin akışını etkileyen mühim hadiseleri esas alarak, beş seri olarak kaleme almayı planlıyordu: Dandanakan'dan Malazgirt'e (1. cilt), Malazgirt'ten Miryokefalon'a (2. cilt), Miryokefalon'dan Köseadağ'a (3. Cilt), Köseadağ'dan Anadolu Türk Beyliklerine (4. cilt), Anadolu Türk Beylikleri Tarihi (5. cilt) Bunlardan birinci, ikinci ve beşinci ciltleri yazmıştı. Üçüncü ve dördüncü cildi yazma hazırlığı yapıyordu. Hatta ikinci cildi, ikinci baskıda I. Alâeddin Keykubad zamanına kadar getirerek, üçüncü cildin ihtiva edeceği konuların bir kısmını tamamlamıştı. Ayrıca bu dönemlere dair yaptığı yazma hazırlıklarına, topladığı tarihî malzemelere istinaden bir dizi makale de kaleme almıştı. Ancak bu ciltleri bir bütün olarak kitap türünden neşretmeye ömrü vefa etmedi. Bununla birlikte kendisinin daima "bir zillet, feryat, çöküş ve sömürü devri"nin başlangıcı olarak tanımladığı Köseadağ savaşına giden sürecin ve sonrasının, gerek Türklüğün ve Anadolu'nun aleyhine olduğundan ve gerekse halledilmesi ve hüküm verilmesi müşkül pek çok tarihî olay ve olguları barındırmasından ötürü, kendisini yazmakta en fazla zorlayan dönem olduğunu söylerdi.

Prof. Dr. Salim Koca, nevi şahsına münhasır, yani kendine özgü davranış ve karakteri olan bir kimse idi. Ezberi, görsel zekâsı ve hafızası güçlü, çalışkan, gayretli, yetenekli, idealist, azimkâr, vakur, eli açık, inançlı bir şahsiyetti. Son zamanları müstesna, hafta sonu tatillerinde dahi çoğu zaman fakülteodaki odasına gelir çalışırdı. Normal zamanlarda da odasına giren bir kişinin onu yazı yazarken ya da bir şeyler okurken görmediği bir an nadir olurdu. Mehmet Altay Köymen ve Claude Cahen gibi tarihçilerin günde on üç, on dört, on beş saat çalıştıklarını söyler, iyi bir âlimin çalışma saatlerini bu sürelerden aşağı mümkün olduğunca düşürmemesi gerektiğine inanırdı.

2011 yılında geçirdiği kalp krizi sonrasında ve ömrünün son birkaç yılında yaşadığı birtakım talihsizliklerin de olumsuz etkisiyle, ciddi kalp ve şeker hastalığına bağlı rahatsızlıklarından mustarıptı. Vefatından dört beş ay önce başlayan hafif rahatsızlıklarına ilk basamak sağlık kuruluşlarında deva bulamamıştı. Hastalığının ilerlemesi üzerine tam teşekküllü hastanelerde yapılan tetkikler neticesinde taş hastalığı tespit edilmişti. Buna bağlı olarak da kanında enfeksiyon teşhisi konulmuştu. Bir süre Özel Korum Hastanesinde tedavi gören Prof. Koca, taburcu edilerek evde tedaviye başlanmış, ancak enfeksiyon değerlerinin olması gereken seviyeye bir türlü düşürülemediğinden dolayı Gazi Hastanesine yatırılmıştır. Rahatsızlığı burada da devam etmiş, yoğun bakıma alınmış, ancak giderilemeyen enfeksiyona bağlı olarak başka hastalıklar da zuhur edince durumu gittikçe ağırlarmıştır. Prof. Dr. Salim Koca, 6 Ocak 2020 Pazartesi tarihinde, tedavi gördüğü Gazi Hastanesinde, 68 yaşında iken Hak'a yürüdü. Merhum Prof. Koca için 7 Ocak Salı günü, otuz yıl öğretim üyesi olarak görev yaptığı (Gazi Üniversitesi) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin A Blok girişinde ailesinin, meslektaşlarının, öğrencilerinin ve sevenlerinin iştirak ettiği bir tören düzenlendi. Cenazesi 8 Ocak Çarşamba günü, memleketi Beyşehir'deki Yeşildağ Salur Camii'nde öğle namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından defnedilmiştir. Vefatının

birinci sene-yi devriyesine yaklaştığımız bu zamanlarda, Türk kültür ve Selçuklu tarihi ve medeniyetinin büyük âlimi, yeri kolaylıkla doldurulamayacak olan Prof. Dr. Salim Koca'nın ruhu şad, mekânı cennet olsun!

Prof. Dr. Salim KOCA (1952-2020)

(Prof. Dr. Salim Koca, 2016 yılında Konya Büyükşehir Belediyesinin Necmettin Erbakan niversitesi ile birlikte düzenlediği Şehir Konferanslarının konuğu olarak "Anadolu'nun Vatanlaşmasında Selçukluların Rolü" zerine konuşma yapıyor.)

Prof. Dr. Salim Cöhce (1955-2020)

Murat ZENGİN

Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Malatya, Türkiye, murat.zengin@gmail.com

Prof. Dr. Salim CÖHCE, 20.09.1955 tarihinde o günlerde Konya'ya günümüzde ise Karaman'a bağlı Ermenek ilçesinde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladı. 1974 yılında Ağrı'da topoğrafçı olarak devlet memurluğu görevine başladı. 1980'de Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Bu bölümde, Umumi Türk Tarihi sahasında 1982'de master, 1986'da da doktora derecesini aldı.

1985 yılında okutman olarak Fırat Üniversitesi'nde göreve başladı. Bu görevini sürdürmekteyken 1988'de İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü'ne öğretim üyesi olarak atandı. Kurucu başkan sıfatıyla bu bölümü eğitim ve öğretime hazırlarken, İnönü Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı görevini de 1990 tarihine kadar sürdürdü. Bir yıl sonra doçent oldu. 1993 tarihinden itibaren üç yıl süreyle bu üniversitenin Kültür, 1997 – 2003 yılları arasında da Atatürk İlke ve İnkılapları Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüklerini yürüttü. Bu arada, 1995 yılında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi asil üyeliğine seçildi. 1997'de profesör oldu.

Başta Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türk ülkeleri olmak üzere KKTC, Romanya, Suriye, Hindistan ve Pakistan'da araştırmalarda bulundu ve konferanslar verdi. Yine, 1998 yılından itibaren Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayın Kurulu üyeliğinde de bulundu. 2017'de İnönü Üniversitesi bünyesinde kurulan Güney Asya Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (İNÜGAM) Müdürlüğü görevine atandı.

Uzun yıllar İnönü Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığını yürüten Prof. Dr. Salim CÖHCE, aynı bölümde görevini yürütmekteyken 27.09.2020 tarihinde vefat etti. Çalışmalarına yeterli olacak derecede İngilizce, Fransızca ve Farsça bilen âlim, evli ve altı çocuk babasıydı. Prof. Dr. Salim CÖHCE'nin, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Dehli Türk Sultanlığı, Doğu Anadolu, Ermeniler ve Pontusçuluk hakkında altı kitabı ve altmışı aşkın bilimsel makalesi bulunmaktadır.

Prof. Dr. Salim CÖHCE (1955-2020)

Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken (1945-2020)

Sema DOĞAN

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sanat Tarihi Bölümü, Ankara, Türkiye, semamail@gmail.com

Türkiye’de Bizans sanatı araştırmalarına öncülük eden ve alanın gelişmesinde büyük çaba harcayan, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi Kazılarının Onursal Başkanı Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken’i 10 Eylül 2020 tarihinde kaybettik.

10 Aralık 1945 yılında doğan S. Yıldız Ötüken, babası merhum Adnan Ötüken’in görevi nedeniyle ilk ve orta öğrenimini Almanya’da almış, lise öğrenimini Ankara Kız Lisesi’nde tamamlamıştır. Üniversite öğrenimi için Almanya’ya giden S. Yıldız Ötüken Ren Friedrich Wilhelm Üniversitesi’nde Alman Dili ve Edebiyatı alanında lisans ve yüksek lisans eğitiminin ardından, doktorasını Bizans Sanatı üzerine Prof. Dr. Horst Hallensleben’in danışmanlığında “İsa Kapı Mescidi und Medresesi in İstanbul” başlıklı doktora tezi ile tamamlamıştır. Daha sonra Türkiye’ye dönen Yıldız Ötüken, 1975 yılında Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü’nde öğretim üyeliğine başlamış, 2011 yılında emekli oluncaya dek aynı bölümde akademik yaşamını sürdürmüştür.

Türkiye’de 1940’lı yılların sonlarında başlayan araştırma ve yayınlar, 1970’li yıllardan itibaren Bizans sanatı araştırmalarında S. Yıldız Ötüken’in akademik ve bilimsel çalışmalarıyla ivme kazanmıştır. S. Yıldız Ötüken, Bizans sanatı ve kültürünü araştıran Türk bilim insanlarının öncülerindendir. S. Yıldız Ötüken’in akademik yaşamı, Bizans sanatına değerli katkılar sunan pek çok ulusal ve uluslararası yayınlarının yanı sıra bu alanda yetiştirdiği öğrencilerle de farklılık göstermiştir. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde yetiştirdiği öğrencilerinin önemli bir kısmı ülkemizde pek çok farklı üniversitede Bizans Sanatı üzerine araştırma yapan, dersler veren ve yeni kuşakları bu alanda yetiştirme çabası içinde olan akademisyenlerdir. Özellikle doktora düzeyinde eğitim verdiği, tezlerini yönettiği öğrencileriyle bilgi paylaşımının yanı sıra aktardığı araştırma metodolojisi (yöntemleri) uluslararası ortamda örnek oluşturacak niteliktedir.

Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken, eğitim faaliyetlerinin dışında farklı dillerde yayınladığı ulusal ve uluslararası makale ve kitaplar, yürüttüğü projeler, yüzey araştırmalarıyla zenginleşen akademik çalışmalarını bilim dünyasına sunmuş, meslektaşları ve öğrencileriyle paylaşmıştır. Bizans sanatı ve kültürünün belgelenmesinde ve öneminin anlaşılmasında yadsınamaz katkısı olan Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken gerek ülkemizde, gerekse yurt dışında saygın ve haklı bir yer edinmiştir.

1989-2009 yılları arasında Demre–Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları onun başkanlığında yürütülmüş, anıt yapının korunmasında büyük emek harcamıştır. Emekliliğine kadar devam eden Kazı Başkanlığını daha sonra ekip üyeleri olarak bizler devraldığımızdan beri hocamızın Onursal Başkan olarak manevi desteğini daima yanımızda hissediyoruz.

Şahsımın öğrenciliğimde ve mesleki yolculuğumda bana kazandırdığı bilimsel disiplin, sabır ve mütevazılık, örnek aldığım hocamdan kalan mirastır. Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları halen onun hatırasıyla devam etmektedir. Sevgili Hocam Yıldız Ötüken’i bir kez daha bu sayfalarda özlemle ve sevgiyle anıyorum.

Tüm bilim camiasının ve sevenlerinin başı sağ olsun.

Dr. Mehmet Fatih Müderrisoğlu (1957-2020)

Ferruh TORUK

Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü,
Yozgat, Türkiye, ferruhtoruk@yahoo.com

Faruk BÜRKÜK

Yüksek Lisans Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı,
Ankara, Türkiye, frkburkuk@gmail.com

Mehmet Fatih Müderrisoğlu 06.10.1957 tarihinde Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Babası Tapu Kadastro memuru, annesi ev hanımı olup iki kardeşi vardır. Babasının memuriyeti nedeniyle iki farklı şehirde yani 1963-64 yıllarında, Mardin Dumlupınar İlkokulu'na başlamış bir yıl burada okuduktan sonra 1966-68 yıllarında Urfa Cengiz Topel İlkokulu'nda eğitimini tamamlamıştır. 1968-69' da Urfa Merkez Ortaokulu'nda başladığı Orta öğrenimine, 1969-70 yılları arasında Konya Devrim Ortaokulu'nda devam etmiştir ve 11.07.1975 tarihinde de Konya Karatay Lisesi'nden mezun olmuştur.

22.09.1975 tarihinde Hacettepe Üniversitesi İstatistik bölümüne kayıt yaptırmış fakat bir yıl sonra bırakmıştır. 08.07.1983 yılında Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi'nde "*Bursa Yıldırım Beyazid Külliyesi*" teziyle lisansını, Prof. Dr. A. Filiz Yenişerhirlilioğlu danışmanlığında 1986 yılında aynı üniversitede "*Edirne II. Bayezid Külliyesi*" başlıklı iki ciltlik teziyle yüksek lisans eğitimini ve 1993 yılında "*16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyesi*" teziyle de doktora eğitimini tamamlamıştır.

1985 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak işe başlamış bu vazifesini 1995 yılına kadar sürdürmüştür. 1995-1997 yılları arasında Öğretim Görevlisi olarak devam etmiş 1996-2020 yılları arasında ise Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmıştır.

Akademik çalışmaların yanısıra Trabzon (1999-2002) ve Karabük (2018-2020) Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nda Sanat Tarihçi üye olarak görev yapan Müderrisoğlu, TRT için 2000-2001'de çekilen "*Külliye*" ve 2008-2009' yıllarında çekilen "*Konuşan Tarih*" belgesellerine Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan ile birlikte danışmanlık yapmıştır. Bununla beraber Avrasya TV'nin "*Şehirler ve Camiler*" belgeselinin "*Ankara Camileri*" bölümüne danışmanlık görevlerini ifa etmiştir. Ayrıca gerek kendi tez danışmanıya gerekse meslektaşlarıyla çeşitli yayınlar hazırlamış ve bu bağlamda Sanat Tarihine önemli katkıları olmuştur. Kitap, makale, tebliğ, panel çalışmalarının yanısıra gezi ve gezi notları konusunda da çok sayıda yayın ile bilim camiasına katkı sağlamıştır. Kendisi, 27 Ekim 2020 tarihinde Ankara'da kalp yetmezliği sonucu aramızdan ayrılmıştır. Bilimsel çalışmaları yanında beyefendi kişiliğiyle tanınan hocamızın mekânı cennet olsun.

Dr. Mehmet Fatih MDERRISOğLU (1957-2020)

Yayın ve Yazım İlkeleri

Genel ilkeler

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi bilimsel, akademik ve hakemli bir dergi olup Necmettin Erbakan Üniversitesi, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Uygulama ve Araştırma Merkezi yayınıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde Ortaçağ'a ait tarih, edebiyat, kültür, sanat, medeniyet vb. konular ile ilgili bilimsel çalışmalar yayınlanır. Bu alanlar dışındaki çalışmalara yayın kurulu karar verir.
- Selçuklu Medeniyeti Dergisi yılda bir kez e-dergi (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/sema>) ve aynı zamanda basılı şekilde yayınlanır.
- Yayınlanan yazıların bilim, hukuk ve dil sorumluluğu yazarına aittir.
- Derginin yayın dili Türkçedir. Yabancı dillerdeki çalışmaların yayınlanması, Yayın Kurulu'nun kararına bağlıdır.
- Yazarlar yazıların takibini <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> adresinden yapabilirler.
- Yazıları yayınlanan araştırmacılara derginin ilgili sayısı takdim edilir.

Yayın İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanması istenen araştırmalar bilimsel, orijinal ve alana katkı yapma özelliklerine sahip olmalıdır.
- Daha önce herhangi bir şekilde yayınlandığı tespit edilen (ya da yayınlanan araştırmaya büyük oranda benzerlik gösteren) yazılar değerlendirmeye alınmaz.
- Yayınlanmak üzere dergimize gönderilen araştırmacının teknik ve bilimsel kriterlere uygunluğu editör tarafından incelenir.
- Teknik ve bilimsel kriterlere uygun araştırmalar Yayın Kurulunun değerlendirmesiyle konunun uzmanı 2 (iki) hakemin görüşlerine sunulur.
- Hakemler bilimsel ve teknik açıdan yaptıkları değerlendirmeyi "Hakem Değerlendirme Raporu"yla teslim eder.
- Bir araştırmacının yayınlanıp yayınlanmaması "Yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yayımlanabilir", "Düzeltilmelerden sonra yeniden görmek istiyorum" ve "Yayımlanamaz" seçenekleri ile karara bağlanır.
- Bir araştırmacının yayınlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu olması gerekir.
- "Düzeltilmelerden sonra yayınlanabilir" seçeneği durumlarda araştırma müellifin tashihine sunulur, tashih edilmiş nüshanın yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir.
- Yayın Kurulu gerekli gördüğü takdirde üçüncü bir hakemin görüşüne başvurabilir.
- Düzeltilmelerden sonra tekrar görmek isteyen hakemlere araştırma tekrar sunulur.

Yazım ve Referans İlkeleri

- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi'ne gönderilecek yazılar, Microsoft Word'de yazılmış olarak, <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> sitesi üzerinden [ana dosya](#), [başlık sayfası](#), [telif hakkı devir formu](#), [etik beyan formu](#) ve [benzerlik raporu](#) beraberinde yüklenmelidir. Yazının yer aldığı ana dosyada çift kör hakemle etiği gereği yazar isim/isimlerine yer verilmemelidir. Yazar/yazarlara ait tüm bilgiler başlık sayfasında yer almalıdır. Makale yükleme sürecine ilişkin yazar kılavuzuna ulaşmak için [tıklayınız](#).
- Gövde metinleri, 2500-9000 kelime aralığında (kaynakça, resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla otuz (30) sayfa, Microsoft Office Word programında Times New Roman fontu ile 11 punto büyüklüğünde, 1,15 satır aralıklı, iki yana yaslı yazılmalıdır. Sayfa düzeni yapılırken kenar boşlukları 2,5 cm olarak düzenlenmelidir. Paragraf girintisi 1,25 cm olmalıdır.
- İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır. İmlâda, şapkalı ve transkriptli kelimelerin yazılışında tutarlı olunmalıdır. Metin içinde vefat tarihi verilecekse (ö. 425/1033) şeklinde olmalıdır.
- Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, İsnad Atf Sistemi (<https://www.isnadsistemi.org/>)'ni kullanmaktadır. Makalelerde yapılacak tüm atıflarda ve kaynakçada İsnad Atf Sistemi'nin (İSNAD Dipnotlu) güncel versiyonu rehber alınmalıdır. Bu atf sisteminin kullanılmadığı makaleler inceleme dışı bırakılacaktır. Dipnotlar, 10 punto Times New Roman, 1 satır aralıklı, iki yana yaslı olmalıdır.

Publishing and Writing Principles

General Principles

- Journal of Seljuk Civilisational Studies is a scientific, academic and peerreviewed journal as a publication of Necmettin Erbakan University, Seljuk Culture and Civilisation Application and Research Center.
- Journal of Seljuk Civilisational Studies publishes historical, literature, cultural, art, and civilisation etc. in Medieval Period. Articles in other areas can be also published with the decision of editorial board.
- It is published once a year both as an e-journal (<https://dergipark.org.tr/en/pub/sema>) and a printed.
- All responsibilities of published manuscripts belong to the authors.
- Publication Language of journal is Turkish, but studies in other languages as English, Arabic, French, etc. may also be published.
- Authors can follow the publication procedure through <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema>.
- Contributors will be given published issue of their articles.

Publishing Principles

- Articles submitted for consideration of publication in Journal of Seljuk Civilisational Studies must be academic, original, and make contributions to the concerning area.
- Articles published anywhere in any form or greatly extracted from any published materials are not taken into consideration.
- Articles submitted for consideration of publication are subject to review of editor in terms of technical and academic criteria.
- Following the decision of editorial board, the appropriate articles are then sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas.
- The referees send their scientific and technical evaluation reports to the editorial board by Article Evaluation Form.
- The publication of the article is decided upon the choices "Issuable", "Issuable after Correction", "I want to see it again after corrections" and "Nonissuable".
- In order an article to be published, two referees must deliver positive reports.
- If one of them delivers a negative report, the article is sent to a third referee and his/her report, whether positive or negative, will determine the result.
- In the situations of "Issuable after the correction", the study is introduced to the revision of the author and the editorial board decides whether the article will be published or not.
- If the referee wants to see the final revision of the article, it is sent to him/her once more.

Writing and Reference Principles

- The articles to be sent to Journal of Seljuk Civilisational Studies must be written in Microsoft Word and uploaded on the website <https://mc04.manuscriptcentral.com/sema> along with [main document](#), [the title page](#), [copyright transfer form](#), [ethical declaration form](#) and [originality report](#). The name/names of the author should not be included in the main document, due to the double blind referee ethics. All information about the author/authors should be included in the title page. [Click to](#) access the author's guide for the article upload process.
- Main text, including bibliography, pictures, figures, maps and appendices, it should be written between 2500-9000 words and at most thirty (30) pages In the Microsoft Office Word program. 11-point Times New Roman font should be used for the main text with 1,15 nk space. Paragraphs should be justified. Margins of 2,5 cm should be left on top, bottom and sides.
- Spelling book of the Turkish Language Council should be the main reference for spelling and punctuation unless there are special situations of the article. Author should be consistent in using diacritical letters and words with transcripts. If the dates of death are to be included, they should be as follows: (d. 425/1033).
- Journal of Seljuk Civilisational Studies use The Isnad Citation Style (<https://www.isnadsistemi.org/en/>). The current version of the Isnad Citation System (ISNAD with Footnotes) should be taken as a guide for all citations and references in the articles. Articles that do not use this citation system will be excluded from the review. Footnotes should be written with 10-point Times New Roman font with 1 nk space and justified.